

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1960

HISTORIA UNIVERSITATIS
CAROLINAE PRAGENSIS

Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy

TOMUS I.

VYDALA UNIVERSITA KARLOVA
VE STÁTNÍM PEDAGOGICKÉM NAKLADATELSTVÍ, PRAHA

HLAVNÍ ÚKOLY SOUČASNÉHO BĀDÁNÍ
O DĚJINÁCH UNIVERSITY KARLOVY

FRANTIŠEK KAVKA

Jedním z velkých poslání československé historiografie je soustavné bádání o dějinách jednotlivých vědních oborů vědeckých i vědecko-pedagogických institucí a tím o historii jednoho z nejdůležitějších úseků naší kultury. Na naléhavosti tohoto úkolu nemění nic skutečnost, že vědecká práce v této oblasti je neobyčejně ztížena specifícností problematiky, která vyžaduje spojení odborného vzdělání s historickou erudicí. Sama tato okolnost nutí více než kdekoli jinde k novým formám práce, či lépe řečeno spolupráce a kolektivního úsilí. V době, kdy naše společnost vstupuje do epochy dovršení socialismu, která se v rovině ideologie projevuje jako dovršení kulturní revoluce, vystupuje stále neodkladněji do popředí otázka po kulturním dědictví a jeho využití také na poli věd jak společenských, tak přírodních.

V souboru těchto problémů zaujímají významné místo dějiny historicky nejvýznamnější naší vědecké instituce - *University Karlovy v Praze*. Universita Karlova je nejstarším a po celá staletí nejdůležitějším centrem vědeckých snah v českých zemích, vyškolila nesčetné generace specialistů domácích i zahraničních pro nejrůznější vědní obory i praktická povolání. I když se od r. 1918 na jejím velkém úkolu podílely další university v Brně, Bratislavě a Olomouci jakož i jiné vysoké školy a i když od r. 1952 založením Československé akademie věd přestala být vrcholnou institucí vědeckou v našem státě, nic to nemění na jejím postavení nejvýznamnějšího univerzitního učiliště v Československu s velkou tradicí i mezinárodní dobrou pověstí.

Universita Karlova ovšem nebyla a není jen vědecko-pedagogickou institucí prvního řádu. Zvláštní rysy našeho dějinného vývoje určily jí

postavení a autoritu v dějinách národních, s jakým se u jiných velkých zahraničních universit neseťkáváme. Plnila totiž i velkou národně-politickou funkci, jejíž závažnost se sice měnila průběhem věků, nicméně nikdy nepřestávala. Provázeli naše dějiny neustálý boj o zachování národní svébytnosti, který v české i slovenské historii charakteristicky zabarvuje sekulární dějinný zápas o osvobození sociální, osvobození z třídního útlaku, tato skutečnost se odráží v dějinách naší university.

Tento stručný úvod chtěl jen připomenout důležitost soustavného zpracování dějin University Karlovy z důvodů vědeckých i politických i obecně výchovných. Není to úkol, který by byl postaven po prvé v našich dějinách. Význam Karlova učení byl evidentní snad všem generacím a význam vědeckého zpracování jeho dějin tanul na mysli všem velkým historikům našeho národa. Není úkolem tohoto článku podrobně rozebírat, co na tomto poli bylo vykonáno. Je všeobecně znám epochální význam dodnes používaných a svým způsobem dosud nenahraditelných prací Tomkových, pro 16. století materiálově bohatých spisů Wintrových, pro první léta české university po r. 1882 studie Jaroslava Golla a příslušných svazků masarykovské biografie Zdeňka Nejedlého, prací nadšeného bojovníka za českou Universitu Karlovu i jejího dlouholetého archiváře akademika Václava Vojtíška, nesčetných významných příspěvků F. M. Bartoše i podnětných studií z právních dějin universitních Václava Vaněčka, abych jmenoval nejvýznamnější postavy historiografie universitní. Nelze říci, vzpomeneme-li i produkce vzniklé v souvislosti s 600. výročí university r. 1948 i produkce posledního desetiletí 1949—1959, že by se pracovalo málo. Co však již dávno bylo bolestně pociťováno, byl nedostatek velkého syntetického díla, kterým se dnes chlubí i university daleko méně významné. Bylo to odrazem jisté nesoustavnosti i nerovnoměrnosti thematické i chronologické, které provázely jako chronický symptom universitní dějiny a byly zábranou nadšení jednotlivců. Bylo již řečeno, že složitost dějin vědních oborů a tím i vědeckých institucí řadu disciplín zahrnujících přesahuje síly jedinců a přímo nutí ke komplexnímu řešení úkolů. V tomto smyslu významnou událostí bylo — z podnětu akademika Václava Vojtíška — založení Ústavu pro dějiny University Karlovy, který od r. 1959 díky porozumění ministerstva školství a kultury zahájil svou činnost, čímž byly dány organizační předpoklady k soustředění úsilí i dělbě práce, jakož i sborníku příspěvků k dějinám university „*Historia Universitatis Carolinae Pra-*

gensis“, jehož první ročník se dostává právě tímto exemplářem do rukou čtenáře.

Tyto skutečnosti jsou vítanou příležitostí k *zamyšlení nad úkoly současného bádání o dějinách University Karlovy*, bádání, které vychází z pozic marxistické historiografie, z pozitivního odkazu dějepisceví minulosti a které si je vědomo velkých společenských úkolů a závazků, jež před ním staví největší epocha naší historie, kterou právě prožíváme.

Východiskem současného bádání o dějinách University Karlovy musí být nepochybně vědomí organické spojitosti s úkoly československého dějepisceví vůbec, jak byly formulovány v usnesení III. sjezdu čs. historiků v r. 1959. Jen tak je možno se vyvarovat dvou nesprávných tendencí, které se někdy dříve objevovaly: na jedné straně starožitnického pojetí universitních dějin, na druhé straně jejich chápání jako čehosi autonomního, trvajících mimo čas a prostor, imanentně se vyvíjejících.

Má-li být současné dějepisceví o Universitě Karlově novou vyšší etapou, je třeba, aby šlo metodicky i thematicky, což obojí spolu úzce souvisí, nad to, co bylo dosud vytvořeno. Po stránce metodické je to otázkou důkladného osvojení principů historického materialismu, které jsou dnes již samozřejmým východiskem jakékoli historické práce. Z toho ovšem plynou i podněty pro novou orientaci bádání. Přehlížíme-li dosavadní výsledky universitní historiografie v celku, lze postřehnout — odhlížíme-li od metodické stránky věci — jisté rysy, které lze snad považovat za charakteristické. Je to orientace na právně organizační vývoj university, a to ještě převážně v období feudálním, až na výjimky malá pozornost k problémům ideologickým i pedagogickým, v politických dějinách pak jednostranné zaměření na národnostní otázku, které zčásti bylo dáno objektivní situací, přičemž i zde byla věnována malá pozornost vědecké i politické problematice university německé, více nebo méně organicky v jednotlivých obdobích s českou universitou spjaté, kde bylo pole zcela přenecháno německé historiografii.

Na těchto místech bude třeba současné historiografii o dějinách university rozvinout především úsilí.

Nutno zahájit soustavné práce ve zkoumání vývoje ideologie a historie jednotlivých vědních oborů na universitě pěstovaných, aby se tak dějiny University Karlovy staly podstatnou částí dějin české vědy vůbec. Složitost tohoto úkolu byla již naznačena. Nelze jej řešit bez úzké spolupráce historiků a specialistů jednotlivých disciplín a bez cílevědomé

přípravy zvláštního druhu historiků poučených důkladně v různých vědních oborech.

Hodnocení vývoje vědních disciplín nelze ovšem sevřít do úzkého národního rámce, neboť nutno ukázat, co znamenala česká věda pěstovaná na universitě v měřítku evropském. Jedině tak si lze připravit půdu pro kritický přístup k poznání mezinárodního významu university jako vědecké instituce. Nutno konstatovat, že zde někdy v dosavadní literatuře docházelo na jedné straně k idealisaci skutečného stavu, kde rozhodujícím kritériem bylo toliko znamení českosti toho kterého příslušníka university nebo jeho díla a nepřihlíželo se ke stavu určité vědy vůbec, na druhé straně zase v důsledku kosmopolitní „vlivologie“, příznačné pro buržoasní historiografii, k nenáležitému nedocenení české vědecké produkce. Oba tyto výkyvy byly často umožňovány již nesprávným hodnocením německé vědy na pražské universitě, ať již v rámci University Karlovy, nebo na samostatné německé universitě po r. 1920. Historický vývoj vedl k tomu, že po zradě valné většiny německých učenců, spáchané r. 1938—1939 na československém státě i na československé vědě, kterou jim bylo umožněno spoluvytvářet, česká Univerzita Karlova je po roce 1945 jedinou nositelkou všech pokrokových tradic za celou dobu jejího trvání vytvořených. Bylo by tudíž absurdní a nehistorické stanovisko, že německá část pražského universitního života neměla i své pokrokové momenty, jakkoli časově omezené a společensky podmíněné, a že nepřispěla ničím ve svém úsilí na poli vědy i k formování profilu české University Karlovy. Vždyť právě skutečnost soupeření mezi českou a německou universitou byla mocným stimulem vývoje i na poli vědy a činnost vynikajících německých učenců (vzpomeňme jen namátkou významných fyziků E. Macha i krátkého působení geniálního A. Einsteina) v Praze se promítala částečně i ve vývoji české vědy na Univerzitě Karlově. Historiografie české University Karlovy je proto oprávněna a dnes dokonce povinna kriticky zvážit prvky pokrokové i reakční universitní vědy německé a nevyklízet zde pole šovinistické a tudíž eo ipso nekritické revanšistické literatuře západoněmecké.

Bylo by ovšem chybou měřit úroveň české vědy toliko vědou německou. Na této pozici ulpěly četné starší dějepisecské pokusy a uzavřely si tak širší obzory. Jakkoli veliký byl přínos německých vědců do společného světového badatelského úsilí, nebyl ve všech případech rozhodující, zejména v mnohých oborech přírodovědných. V poslední době mnoho

vykonali historikové sovětští pro poznání, jak vedle vědců ze zemí anglosaských a románských i učenci ruští se významným podílem uplatnili při rozvoji různých disciplín, a i dějepisectví University Karlovy by tak mělo napsat významnou kapitolu k poznání československého přínosu v tomto směru.

Obtíže při takto náročně vytyčeném úkolu jsou nesmírné, neboť vylíčení vývoje jednotlivých vědních oborů není samo o sobě cílem, nýbrž toliko prostředkem k vyšší synthese — k postižení formování světového názoru v jednotlivých obdobích, stanovení podílů jednotlivých jeho komponentů a jeho specifické podoby, jak se projevovala právě v našich zemích. Zde se dějiny University Karlovy setkávají na jedné straně s dějinami jiných vědeckých institucí u nás, na druhé straně s dějinami ideologií vůbec. Vzhledem k tomu, že dějiny věd v světovém měřítku jsou teprve v počátcích (není dosud ani synthese marxistické, ani dokonce vyhovující obdobné práce buržoasní), nelze zde vytčený úkol považovat než za vskutku dlouhodobý.

Lze však očekávat, že za pomoci odborných kateder university a ve spolupráci s oddělením dějin přírodních věd a techniky v Historickém ústavu ČSAV bude možno v dohledné době otázku vývoje ideologie jako celku i jednotlivých věd vyřešit alespoň v hlavních obrysech nutných pro vytvoření stručnější synthetické práce o dějinách university.

Naléhavým se jeví ve stále rostoucí míře i studium dějin university jako pedagogické instituce. V celkově chudé naší literatuře o dějinách školstvíaráží, že zpravidla universita nebývala pojímána jako vrcholná součást školského systému a byla líčena zcela odtrženě, přičemž zase historikové universitní se velmi zřídka dotýkali otázek výuky a výchovy.

Tyto aspekty dějin university, jakkoli by byly úspěšně rozvíjeny, musily by se minout ovšem svým účinkem, kdyby nebyl náležitě respektován fakt společenského působení university v širším slova smyslu, to je její politické dějiny.

Vzpomeňme jen úsilí generace o uchování této university pro českou vědu v 19. století v podmínkách Rakouska-Uherska, pokusů velkoněmeckých šovinistických živlů upřít české inteligenci právo se hlásit k Univerzitě Karlově jako ke své, vyvrcholivších v našem století aktivním podporováním německého fašismu ze strany příslušníků německé university v Praze a podílem při zničení státní samostatnosti a národní nezávislosti Československa v pohnutých letech 1938 a 1939. Tehdy před-

stavitelé německých vysokých škol přiložili ruku k dílu, jímž se zpronevěřili svému vlastnímu učitelskému a vědeckému poslání — k likvidaci české vědy a české inteligence vůbec. Barbarský tento čin došel spravedlivé odplaty po pádu hitlerovského režimu v dekretu presidenta Čs. republiky z 18. října 1945, jímž německé vysoké školy byly zrušeny, mezi nimi i německá universita v Praze. Této skutečnosti zneužívá dnes ta část západoněmecké historické literatury, která se dala do služeb revanšismu, a opakuje staré známé a nesčetněkrát vyvrácené výklady o české „nevědeckosti“ k velkému německému civilizačnímu dílu v „českomoravském prostoru“, o národní krivdě páchané zde na Německu a podobně. V těchto úvahách významné místo zaujímají i dějiny University Karlovy, která je líčena jako říšský ústav a její dějiny jako jediný neustálý pokus z české strany odnítí ji německému národu. Dějiny University Karlovy mají tak nemalou funkci v kánonu otázek, jimiž se zabývá německá revanšistická literatura i vlivné politické kruhy dnešní Německé spolkové republiky. Jejich přispěním byl vytvořen i zvláštní spolek „Collegium Carolinum“, který pořádá vzpomínkové slavnosti k důležitým výročím „své“ University Karlovy a vydává v několika řadách i publikace týkající se dějin Němců na našem území v patřičném nacionalistickém podání.

Bude úkolem současného bádání znovu vyvrátit všechny tyto insinuace a nepodložené výklady a ukázat evropské veřejnosti, na čí straně je historická pravda.

Než bylo by chyba, kdyby otázky národní funkce University Karlovy měly zcela absorbovat naši pozornost a zastířit pohled na druhou, ještě významnější frontu zápasu, který se rovněž odrážel na půdě universitní neméně rozhodujícím způsobem a s bojem o národní charakter často splýval, na zápas o společenský pokrok, který se projevoval nejen na poli vědy, nýbrž přímo v střetání sil o politickou hegemonii na universitě. Kapitoly z dějin university, které nebyly ještě napsány, o tom, jak se universita mění ze středověkého církevního ústavu v instituci, která má plně sloužit vládnoucí buržoasii dostavší se k moci v buržoasní revoluci r. 1848 a letech následujících (v tomto smyslu bylo podřízenou otázkou, zda buržoasii české či německé), i o tom, jaký urputný boj byl sveden o přeměnu buržoasní, liberalistické university v ústav, který by stál plně na pozicích vítězné dělnické třídy Československa, aktivně se podílel na budování socialismu a spoluvytvářel systém nové marxistické vědy,

svedený shodou okolností přesně o 100 let později v důsledku vítězné národně demokratické revoluce přerůstající v revoluci socialistickou, ukazují v ještě výraznější podobě skutečnost, jak významnou politickou funkci plnila Universita Karlova v našich dějinách.

Dějiny University Karlovy zahrnují v tomto smyslu řadu významných momentů, které bude třeba nově osvětlit a tím pochopit skutečnou funkci university v české společnosti. Politický profil university zahrnuje v sobě jednak působení university jako instituce na venek i do vlastních řad, jednak politické působení jedinců (učitelé university, studenti). Oba tyto momenty jsou sice ve vzájemném dialektickém vztahu, avšak vyvíjejí se jinak v podstatě samostatně. Universita totiž nebyla od ostatní společnosti hermeticky uzavřenou korporací, jak by tomu často chtěly některé starší práce, nýbrž byla s ní spjata nesčetnými, zdánlivě někdy neviditelnými svazky. Představovala určitou mocenskou posici a o její vedení byl tudíž sváděn zcela normální politický boj více nebo častěji méně zjevný, zastřený tuhými tradicemi a usancemi vízícími se k volbě rektorů, děkanů a akademického senátu, porušovanými však okamžitě, jakmile se objevil na scéně kandidát nebezpečný pro skupinu nebo stranu, mající na universitě rozhodující politický vliv (viz jako jeden příklad za mnohé: znemožnění volby profesora Zdeňka Nejedlého děkanem filosofické fakulty, k níž jinak podle všech zvyklostí mělo dojít). Teprve důkladné zkoumání této otázky umožní nám posoudit pokrokové a reakční stránky politického působení university jako instituce. I zde třeba očekávat, že se ukáže při kritickém zkoumání, jak dosavadní literatura vytvořila o universitě zejména 19. a 20. století v tomto smyslu obraz zcela idealistický právě proto, že nebrala v úvahu význam politického zápasu o universitu a její vedení, že ji viděla mimo třídní boj a líčila jako jakési platónské království mudrců, zabývajících se výlučně vědou a vzdálených „nizkostí“ denní politické praxe. Skutečnost byla ovšem jiná a fakt, že na vedení university až do r. 1945 měly v podstatě vliv především politické směry a strany konservativní, ne-li někdy i reakční, se projevil neblaze. Neblaze v tom smyslu, že universita jako instituce příliš často v důležitých okamžicích stála stranou boje o společenský pokrok v našich dějinách (tato skutečnost se často v dějinách universitních zastírá záměnou politické funkce university jako celku s činností pokrokových jedinců), dále pak v tom, že politická posice university se odrážela ne vždy příznivě ve výchovném působení na celé generace posluchačů.

Druhou stranou problému jsou politické názory a činnost universitních příslušníků, a to jak učitelského sboru, tak studentstva. V této souvislosti stojí před historiografií naší university nový velký úkol studia studentského hnutí, které sice přesahuje rámec Karlova učení, nicméně v němž jeho posluchači měli převážně rozhodující podíl. Byl-li boj o politický charakter vedení university jako celku především výslednicí politického tlaku „shora“, střetl se nutně s politickým tlakem „zdola“, který se formoval především v studentském hnutí. I když tento tlak nebyl efektivní v tom smyslu, že by mohl účinně ovlivnit vedení university, které ostatně mělo po ruce mocenské prostředky disciplinárního rázu, působil mocně v politickovýchovném smyslu na formování profilu studentstva a tím i konec konců příštích universitních učitelů. Dějiny studentského hnutí jsou proto neoddelitelným článkem v zkoumání politických dějin University Karlovy a bude nutno věnovat jim náležitou pozornost. Bylo to právě pokrokové studentské hnutí, které zpravidla zprostředkovalo přístup progresivním politickým směrům na půdě universitní, a to především ideám revolučního dělnického hnutí a později Komunistické straně Československa. Bylo to toto hnutí, které pomáhalo politicky formovat na universitě příští významné činitele KSČ a tvůrce pokrokové československé kultury a které usnadňovalo i výchovné působení pokrokových členů profesorského sboru. Při hledání progresivních politických tradic universitních nutno opět kriticky zkoumat, do jaké míry se na nich podíleli i příslušníci německé university, stejně jako bude třeba důkladně vyšetřit podíl jejích příslušníků na formování fašistických skupin v našich zemích a tím i objektivně na posilování pravicových živlů na české universitě.

Bylo již řečeno, že slabinou dosavadního bádání o dějinách University Karlovy vedle určité jednostrannosti a nesoustavnosti byla i nerovnoměrnost zpracování jednotlivých dějinných období. Nemůže být žádných pochyb o tom, že ve smyslu usnesení III. sjezdu čs. historiků je třeba zahájit úsilovné studium dosud zanedbaných nových a nejnovějších dějin University Karlovy, tj. především období 1882–1945 a dějin současných. Vážné mezery jsou ovšem i v obdobích starších - 17., 18. a první poloviny 19. století. Ve zkratce by se dalo říci, že jde o studium období formování a vývoje university epochy kapitalismu a o postižení genese university období socialismu. Není jisté třeba dlouho zdůvodňovat, jaký význam pro etapu dovršení kulturní revoluce má vědecky

prostudovat obrovské změny, které universitě přináší vítězství dělnické třídy vedené KSČ, přivádějící do poslucháren jako rozhodující složku syny a dcery dělníků, rolníků a pokrokové inteligence, které umožňují rozvoj nové skutečné vědy na pozicích marxismu-leninismu i výchovu nové inteligence spjaté teoreticky i prakticky s ideami budování socialismu a komunismu a které navazuje tak nové netušené možnosti pro rozmach university, jichž není dosud zdaleka využito.

Úkoly, které zde byly v hlavních obrysech naznačeny, nelze splnit dnes ani zítra, jsou to v podstatě úkoly pro celou novou generaci historiků i spolupracovníků z nejrůznějších vědních oborů. Pohlížejíce na úctyhodné dílo řady předcházejících generací, kterým často objektivní podmínky nedovolily realizovat to, k čemu směřovaly, pocítujeme odpovědnost za další naše bádání, které se uskutečňuje v neskonale příznivějších podmínkách společenských a hospodářských, jaké může přinášet jen socialistická společnost a které je vedeno spolehlivým kompasem marxismu-leninismu. Bylo by si přáti, aby dějiny University Karlovy našly desítky nových a nových pěstitelů, neboť jen velkým kolektivním úsilím možno dospět k cíli, který tanul na mysli tolika generacím - sepsat velké dějiny University Karlovy, důstojné jejího vědeckého, národního i mezinárodního významu.

Quod bonum, faustum, felix fortunatumque eveniat!

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ СОВРЕМЕННОГО ИЗУЧЕНИЯ
ИСТОРИИ КАРЛОВА УНИВЕРСИТЕТА

ФРАНТИШЕК КАВКА

Резюме

Статья показывает большое научное, политическое и воспитательное значение изучения истории Карлова университета, в настоящее время важнейшего научно-педагогического учреждения в Чехословакии, в прошлом же — в течение целых столетий — важнейшего центра чешских научных устремлений, пользующегося значительным международным уважением. Имеющаяся до сих пор историография (В. В. Томек, З. Винтер, И. Голл, З. Неядлы, В. Войтишек, В. Ванечек) осуществила большую работу, причем однако не было получено значительных синтетических результатов. Здесь отсутствовала систематичность и разделение труда. Значительным событием явилось поэтому основание «Института по истории Карлова университета в Праге» в 1958 г. и издание сборника статей к вопросам его истории «*Historia universitatis Carolinae*». Автор статьи принимает за отправный пункт для дальнейших исследований осознание органической связи с задачами чехословацкой историографии вообще, как они были сформулированы на III съезде чехословацких историков в 1959 г. Лишь так можно избежать антикварного понимания истории университета с одной стороны, и ее трактовки в качестве автономной, от остального общества оторванной — с другой стороны. Это указывает на необходимость систематического изучения развития отдельных научных дисциплин, изучаемых в университете (в прежней историографии преобладали скорее исследования, направленные на организационно-правовое развитие), уровень которых должен оцениваться по европейским критериям. Так как чешский Карлов университет является после 1945 года единственным наследником всех развившихся здесь прогрессивных традиций, то необходимо будет заняться также и изучением всего позитивного, что было принесено немецким университетом в дело развития наук в Карловом университете. С другой стороны, следует конечно энергично отвергнуть все попытки немецкой реваншистской литературы извращать историю университета в смысле германского шовинизма (см. деятельность общества «*Colegium Carolinum*» в Германской фе-

деративной республике). Статья указывает затем на необходимость изучения истории университета в качестве педагогического учреждения. Одним из важнейших требований является в настоящее время изучение функции университета в общественной жизни, т. е. его политической истории, где необходимо будет в первую очередь рассмотреть период от 1882 г. до настоящего времени, причем, как вопрос политического влияния университета как целого, так и политического воздействия его работников. В данной связи большим значением отличается изучение истории студенческого движения, приносившего чаще всего в университет — руководство которого в большинстве случаев находилось под влиянием консервативных политических направлений — новые прогрессивные политические идеи, в особенности революционного рабочего движения, воздействовавшего так на формирование политического профиля студенчества вообще.

DIE HAUPTAUFGABEN DER MODERNEN FORSCHUNG
ÜBER DIE GESCHICHTE DER KARLSUNIVERSITÄT

FRANTIŠEK KAVKA

Zusammenfassung

Der Aufsatz weist auf die grosse wissenschaftliche, politische und erzieherische Bedeutung des Studiums der Geschichte der Karlsuniversität hin, welche heute die wichtigste wissenschaftlich-pedagogische Institution der Tschechoslowakischen Republik ist und die in der Vergangenheit Jahrhunderte lang das bedeutendste Zentrum der tschechischen wissenschaftlichen Bestrebungen war und sich grosser internationaler Achtung erfreute. Die bisherige Historiographie hat ein bedeutendes Stück Arbeit getan (V. V. Tomek, Z. Winter, J. Goll, Z. Nejedlý, V. Vojtíšek, V. Vaněček); es ist jedoch nicht gelungen ein grosses synthetisches Werk über diese Frage zu schaffen. Es fehlte jedoch eine gewisse Planmässigkeit und Arbeitsteilung. Die Gründung des „Instituts für die Erforschung der Geschichte der Karlsuniversität in Prag“ und einer Sammelschrift von Beiträgen zu ihrer Geschichte unter dem Titel „*Historia universitatis Carolinae*“ wurde deswegen zu einem wichtigen

Ereignis. Als Ausgangspunkt für die weitere Forschung betrachtet der Autor des Aufsatzes das Bewusstsein der organischen Einheit mit den Aufgaben der gesamten Geschichtsschreibung, wie sie vom III. Kongress der tschechischen Historiker im Jahre 1959 formuliert worden sind. Nur so kann gleichzeitig die Auffassung der Universitätsgeschichte als blosser Antiquität und die Darlegung der Universität als autonomer von dem übrigen gesellschaftlichen Leben isolierter Institution vermieden werden. Der Autor weist auf die Notwendigkeit hin die Entwicklung der einzelnen Wissenschaftszweige, welche an der Universität gepflegt wurden, systematisch zu verfolgen (in der älteren Geschichtsschreibung herrschte eher das Studium der organisatorischen und rechtlichen Entwicklung vor), wobei ihr Niveau mit europäischen Massstäben gemessen werden muss. Da die tschechische Karlsuniversität seit dem Jahre 1945 die einzige Erbin aller fortschrittlichen Traditionen ist, welche sich an ihr entwickelten, wird auch untersucht werden müssen, was für positive Ergebnisse die deutsche Universität zur Entwicklung der Wissenschaften an der Karlsuniversität gebracht hat. Andererseits sind alle Versuche der deutschen revanchistischen Literatur energisch abzulehnen, welche versuchen die Geschichte der Universität im Sinne des grossdeutschen Chauvinismus zu verdrehen (Sieh die Tätigkeit des Vereins „Collegium Carolinum“ in der Deutschen Bundesrepublik). Weiters wird auf die Notwendigkeit aufmerksam gemacht die Geschichte der Universität als pädagogischer Institution zu studieren. Es ist zur Zeit eines der wichtigsten Erfordernisse für unsere Forschung die Rolle der Universität im Gesellschaftsleben, d. h. ihre politische Geschichte zu studieren; in dieser Beziehung wird besonders die Zeitspanne von 1882 bis in die Gegenwart ins Auge gefasst werden müssen, und zwar sowohl die politische Tätigkeit der Universität als Ganzes als auch die Tätigkeit ihrer Mitglieder. In dieser Beziehung ist das Studium der Geschichte der Studentenbewegung wichtig, denn diese brachte am häufigsten fortschrittliche politische Ideen, insbesondere die revolutionäre Arbeiterbewegung auf die Universität, deren Leitung grösstenteils unter dem Einfluss konservativer politischer Richtungen stand, und wirkte so auf die Gestaltung des politischen Profils der Studentenschaft ein.

THE MAIN TASKS OF CONTEMPORARY RESEARCH ON THE HISTORY OF THE CAROLINE UNIVERSITY

FRANTIŠEK KAVKA

Summary

The paper stresses the great scientific, political and educational importance of the study of the history of the Caroline University, which is today the most important scientific and pedagogic institution in Czechoslovakia, and which has been in the past for centuries the most important centre of all Czech scientific aspirations and stood in good repute throughout the world. Historiography so far (V. V. Tomek, Z. Winter, J. Goll, Zd. Nejedlý, V. Vojtíšek, V. Vaněček) has done a good job without succeeding, however, in creating one large synthetic work. Method and division of labour were lacking. This is why the foundation in 1958 of the "Institute dealing with the history of the Caroline University in Prague" has become an important event, just as has the regular publication of "Historia universitatis Carolinae". The author of the paper considers as the basis for further research the awareness of the organic inter-connection with the tasks of Czechoslovak historiography altogether, as it was formulated at the third congress of Czechoslovak historians in 1959. This is the only way to avoid the outlived conception of university history on the one hand and its interpretation as an autonomous institution separated from the rest of society. It shows the need for investigating the development of the separate scientific branches pursued at the university (in older historiography the tendency prevailed of studying the organisational and legal development) whose level must be measured by European standards. As since 1945 the Czech Caroline University is the only bearer of progressive traditions developed in her precincts, it will be necessary to carry out investigations as to what positive contributions have been made by the German University towards the development of science at the Caroline University. On the other hand all attempts of German revanchist liter-

ature to distort the history of the university and to bring it in line with the spirit of greater German chauvinism (of the activity of the "Collegium Carolinum" association in Western Germany) must be refuted. The paper further points to the need for studying the history of the university as a pedagogic institution. The study of the function of the university in social life, that is in the political history of the country, is one of the most important items. The period from 1882 up to the present will have to be dealt with from the point of view of the political activity of the university as a whole as well as from the point of view of the political activities of its members. Here must be mentioned the great importance of the study of the history of the student movement which most often brought new progressive political ideas such as the revolutionary working class movement to the university whose management was largely influenced by conservative political trends, and thus played a part in the formation of the political profile of the students.

STRUKTURA A PRŮBĚH DISPUTACE DE QUOLIBET NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ

J I Ř Í K E J Ř

Pražským quodlibetním disputacím byla až dosud věnována nemalá pozornost ve vědecké literatuře řady vědních oborů. Vedle prací historiků nalézáme i četná díla filosofů, filologů a literárních historiků, kteří všichni našli z hlediska svých odborných disciplín v těchto velkých a slavnostních řečnických turnajích lákavý objekt zkoumání a svým badatelským přínosem přispěli ve značné míře k poznání dějin pražské university i vývoje ideologických a politických sporů v době vznikajícího husitského hnutí.

Tento hluboký zájem vědeckého bádání je snadno pochopitelný, neboť quodlibet byl nejenom největší slavností roku na universitě, nýbrž především i příležitostí k všeobecné výměně vědeckých a politických názorů; zde se řešily zásadní ideové spory stran, zde docházely živého a citlivého ohlasu i základní problémy politické a zde se odrážely mnohdy velmi zřetelně i otázky hospodářského vývoje. Ve velkém veřejném shromáždění vystupovali všichni mistři artistické fakulty, aby se vystřídali při hájení svých náhledů na předložené otázky. Střetávali se tu v bouřlivých polemikách nejvzdělanější představitelé politických směrů od krajní reakce až po hlasatele pokrokových, pro tehdejší feudální řád krajně nevídaných a nebezpečných myšlenek. Quodlibet bezpečně ukazoval, která ze soupeřících stran má na universitě v dané chvíli převahu, jaké učené výzbroje se používá v diskusích, které sporné otázky jsou v popředí zájmu nejen nauky, nýbrž i široké veřejnosti, jejíž náladu universita mnohdy přejímala, avšak zároveň i spolutvořila.

Bylo by totiž zcela mylné považovat quodlibet za pouhou vnitřní záležitost fakulty svobodných umění či university, za pouhou učenou a od

života odtrženou výměnu názorů o věcech, které nemohou zajímat širší veřejnost. Pravda, i při quodlibetních disputacích přicházely na pořad otázky obsahově prázdné s uměle vytvořenými bezvýznamnými problémy a nevalné hodnoty formální, avšak to je zcela běžným zjevem v pozdněscholastické tvorbě a není to typické pro povahu quodlibetu a jeho historický význam. Co charakterisuje pražské quodlibety, je právě jejich aktuálnost, jejich bezprostřední reagování na podněty denního života a také zhusta i jejich přímý ohlas ve veřejnosti. Každá z quodlibetních disputací, o níž máme podrobnější zprávy pramenů, má své závažné místo v dějinách university samé i v dějinách politického života doby a mnohdy pomáhá dokreslit nejedním cenným detailem známé obrysy historických událostí. To platí zvláště pro bouřlivý quodlibet M. Matěje z Knína z r. 1409,¹ konaný v předvečer vydání Dekretu kutnohorského, jehož průběh i události kolem něho sběhlé již velmi zřetelně naznačovaly příští vývoj a charakterisovaly vyhocená stanoviska zápasících stran. Husův quodlibet z r. 1411² je ukazatelem živého zájmu university o spory, které tehdy probíhaly ve veřejnosti, a proticírkevní nálady většiny jejich mistrů, avšak dokumentuje i životnost a učenou úroveň university v době po odchodu cizinců z Prahy. V roce 1416 dal M. Šimon z Tišnova svému quodlibetu zvláště radikální proticírkevní tvářnost, zatím co o rok později pod vedením M. Prokopa z Kladrub se stala quodlibetní disputace naopak výrazem snah katolických mistrů a byla součástí tehdejší ofensivy katolické strany proti nastupujícímu husitství.³

Poznávání pražských quodlibetů nebylo při nedostatku pramenů snadné. Průběh quodlibetu byl dřívější literaturou konstruován vlastně jen z kusých ustanovení statut artistické fakulty,⁴ jež ani zdaleka nezachy-

¹ Nejobsáhlejší o něm pojednal Václav Novotný: M. Jan Hus I, Praha 1919, 303 až 314; nejnověji se o něm zmínil Zdeněk Fiala, O vzniku Dekretu kutnohorského, Acta Universitatis Carolinae 1959, Philosophica et Historica 2, 23–24. Podrobný rozbor opřený zejména o plné využití zachované příručky quodlibetářovy je však třeba teprve podat.

² Ed. B. Ryba: Magistri Johannis Hus Quodlibetum, Pragae 1948.

³ K tomu nyní Jiří Kejř: Deklarace pražské university z 10. března 1417 o přijímání pod obojí a její historické pozadí, Sborník historický 8, v tisku.

⁴ MUPr I, 65–67 a 101–102.

cují všechny fáze disputace.⁵ Teprve nové rukopisné nálezy a mezi nimi zejména zjištění některých quodlibetních příruček⁶ umožňuje hlubší proniknutí jak do obsahové náplně disputací, tak i do struktury quodlibetu, který je nyní možno i vzdor mezerám v zachovaném materiálu sledovat již v celém jeho průběhu a rozlišit jeho pražský typ od rozdílných forem theologického quodlibetu vrcholné scholastiky.

Již pouhé povrchní srovnání rukopisů zachovaných pražských quodlibetních příruček s quodlibety pocházejícími z vrcholného období scholastické učenosti ve 13. a na počátku 14. století ukazuje na několik velmi podstatných rozdílů mezi oběma typy quodlibetních disputací. Podrobnější studium pak zřetelně ukáže na různé postavení quodlibetáře v disputaci, na jeho jiný poměr vůči účastníkům slavnosti, na změněný způsob kladení otázek, na rozdílný průběh quodlibetu i na odlišnou formu konečného zpracování přednesených a prodisputovaných questíí.

Theologická *disputatio de quolibet* vrcholné scholastiky patřila k nejobtížnějším, avšak také k nejvýznamnějším výkonům středověkého učenice. Nazývám tento typ quodlibetu „klasickým“ jak pro jeho závažné místo ve vývoji scholastické učenosti a neobyčejně vysoké nároky, které klade na disputujícího mistra, tak i pro mistrovskou formu jeho zpracování, v pozdější době již nedosažitelnou. Jeho průběh byl již podrobně rozebrán a popsán,⁷ takže zde stačí uvést ve stručnosti v hlavních rysech jeho charakteristické znaky pro srovnání s typem quodlibetu pozdní scholastiky, obvyklým na pražské universitě.

Forma quodlibetu, která se vyvinula a upevnila již v první polovině 13. století,⁸ byla po dobu zhruba celého století velmi oblíbená a velmi

⁵ Opíral se o ně výklad W. W. Tomka: Děje university pražské, Praha 1849, 72 až 73, a Zikmunda Wintra: O životě na vysokých školách pražských, Praha 1899, 412 až 414.

⁶ Jsou to akta quodlibetů M. Matěje z Knína v rkp. knihovny Metropolitní kapituly pražské L 45; M. Jana Husi a M. Šimona z Tišnova v rkp. knihovny Národního musea v Praze V C 42; a M. Prokopa z Kladrub v rkp. knihovny Metropolitní kapituly pražské L 27.

⁷ Palémon Glorieux: La littérature quodlibétique I, Saulchoir le Kain 1925, 11–58; některé doplňky v témže spise II, 1935, 9–50, a v několika jiných člancích téhož autora, zvl. Le quodlibet et ses procédés rédactionnels, Divus Thomas (Piacenza) 42 (1939), 61–93.

⁸ Palémon Glorieux: Aux origines du quodlibet, Divus Thomas (Piacenza) 38 (1935), 502–522.

rozsáhlá literatura quodlibetní, roztroušená snad ve všech středověkých knihovnách, je svědectvím o ceně a významu quodlibetu pro vývoj středověkého myšlení. Způsob, jakým se při disputaci postupovalo, byl ustálen a její průběh byl rozdělen do dvou základních etap.

I. *Disputatio generalis*. - Mistr, který má quodlibet řídit, předstupuje před shromážděné účastníky, které předem nezná, a neví, kdo bude přítomen a jakým způsobem zasáhne do disputace. Přítomní účastníci mají právo předložit quodlibetáři jakoukoli otázku z kteréhokoli oboru nauky, které má mistr povinnost zodpovědět a dát všem tazajícím žádané poučení. Otázka může být tedy vznesena *a quolibet de quolibet* - odtud i název celé disputace. Quodlibetarius tedy nastupuje do polemiky proti komukoliv a o čemkoli. K této nanejvýše obtížné úloze je nutné mistrovství v polemické pohotovosti i universální šíře znalostí, jak bylo již mnohokrát zdůrazněno.⁹

K odpovědím na otázky je však nejprve povolán ne sám quodlibetář, nýbrž tzv. *respondens*, kterým je vždy některý bakalář, jenž se snaží svými znalostmi a vhodnými argumenty čelit námitkám oponentů. Teprve potom přistupuje sám mistr k tomu, aby na základě dosud proběhlé diskuse a podle svých znalostí formuloval svůj závěr a obhájil jej proti všem důvodům odpůrců. Tím pak končí první část quodlibetu, *disputatio generalis*, charakterizovaná, jak již svědčí její název, živým střetáním názorů ve všeobecné polemice, ve které čelí mistr všem přítomným, odpovídaje na jejich otázky.

II. *Determinatio*. - Druhá část quodlibetní disputace se pak koná s malým časovým odstupem, zpravidla nejméně jednoho dne, a mistr v ní předstupuje před své posluchačstvo s přesnou determinací otázek, které mu byly v první části předloženy a o nichž se disputovalo. Tentokrát již nedochází k nové výměně názorů a k hledání nových argumentů ze strany oponentů, kterými by vyvraceli quodlibetářovy závěry při řešení jejich otázek, nýbrž mistr sám, promyslel si celou materii quodlibetu, logicky seřazuje odpovědi, podává tak vlastní řešení otázek v ucelené formě a zevrubném odůvodnění. Pořadí otázek tu pak bývá - pokud je to při tak značně rozptýlené látce možné - sestaveno do určité

⁹ Stačí uvést pádnou charakteristiku *Friedricha Paulsena*: *Geschichte des gelehrten Unterrichts I*, Leipzig 1919³, 21, podle které quodlibetní disputace „... waren ohne Zweifel geeignet eine grosse Präsenz des Wissens und eine erstaunliche Geübtheit im Auffassen von Argumentationen hervorzubringen.“

tého věcného sledu podle příbuzné tematiky a neřídí se tedy původním pořadím, jak byly za sebou položeny.

Takto provedená *determinatio* je pak základem literárního zpracování quodlibetu. Mistr, který při quodlibetu odpovídal, shrnul do konečné a přesně stylisované redakce svůj názor na každou otázku. Tím vznikl soubor několika desítek questíí v úplném provedení a někdy dokonce i v širokém rozvedení, hojně fundovaném autoritami, který tvořil předlohu pro další a další opisování. Quodlibety se tak stávaly jedním z velmi rozšířených druhů literatury, oblíbeným u čtenářů především pro svou pestrost, kde téměř každý mohl nalézt poučení ve věci, která ho zajímala. Není třeba již ani hovořit o tom, že na quodlibety byly uváděny převážně problémy vysoce aktuální jak vědecky, tak i politicky, čímž se ovšem přitažlivost disputací i jejich konečného literárního zpracování ještě daleko zvyšovala. Soubory quodlibetů velkých učenců vrcholné scholastiky sv. Tomáše, Jindřicha z Gentu, Godefrida z Fontaines, Aegidia Romana, Gerarda z Abbéville, Jakuba z Viterba a jiných patří tak k základnímu fondu vědění, které scholastika vytvořila.

Pouhé nahlédnutí do některého z desítek a set quodlibetů, zejména druhé poloviny 13. století a prvních let 14. století ukazuje, jak obrovitý výkon musel mistr podat, aby zvládl celou předloženou látku a aby jí dal konečnou literární formu. Tím větší obdiv pak vzbuzuje, že někteří učenci předstupovali před publikum znovu a znovu, pravidelně rok po roce, aby opětovně prokazovali universálnost svého vědění a jedinečné řečnické umění.

Je potom pochopitelné, že během 14. století, v době již pokleslé scholastické vzdělanosti, avšak též již počínající specialisace zájmové, neměl takovýto typ quodlibetu možnost se udržet. Znamená tedy 14. století opuštění staré formy quodlibetu, který v samé Paříži, jež dala vznik nejvýznamnějším dílům tohoto druhu, se stává z mistrovského aktu pouhým aktem bakalářským.¹⁰ Nově vznikající university v Praze a v německých městech pak již jej znají ve formách změněných, přizpůsobených místním zvyklostem a v leckterých detailech i vzájemně odlišných.

Ovšem i na těchto universitách zůstal quodlibet významnou slavností a největším vědeckým shromážděním roku. Quodlibetní disputace se konala pravidelně i v Praze, naše vědomosti o ní však mají velké mezery,

¹⁰ Jako takový jej zachycují již statuta pařížské university na místech citovaných a rozebraných u *Glorieux I*, 12–14.

a bádání, vzdor velikému úsilí řady významných učenců, neprokročilo až dosud k soustavnému zpracování.

Velkou nesnází je skutečnost, že statuta pražské artistické fakulty, která se stala výhradním místem konání této disputace, nemají předpisů o průběhu quodlibetu, jak je tomu na jiných univerzitách, např. ve Vídni nebo v Heidelbergu, a obsahují pouze předpisy o způsobu volby quodlibetáře, o jeho odměně a o době zahájení slavnosti. Znamená to tedy, že musíme obraz quodlibetu sestavovat z rozptýlených zmínek rukopisů, především pak samých quodlibetních příruček, přičemž nedosáhneme vždy odpovědi zcela jednoznačné a i potom zůstanou některé mezery nezaplněny a otevřeny příštím bádání. Jistou podporou při studiu je srovnání se zásadami platnými pro konání quodlibetů na jiných univerzitách, avšak zde je třeba postupovati velice opatrně, neboť každá universita měla v tom některé zvláštnosti a odchylky jinde neobvyklé, jak ukazuje srovnání jejich statut.

V Praze bylo prvním aktem, který každému quodlibetu předcházel, ustanovení quodlibetáře, což se dělo plného půl roku před konáním disputace,¹¹ aby měl ustanovený mistr možnost se dostatečně připravit k obtížnému úkolu. Podle původního znění statutu byl nejstarší mistr fakulty povinen ujmout se této povinnosti, které se mohl zbavit jen zaplacením pokuty čtyř florenů. V takovém případě přecházela povinnost na dalšího mistra v pořadí podle stáří pod touž pokutou a v případě jeho odřeknutí opět na dalšího atd.¹² Jestliže by se pak mistr provinil proti tomuto pořádku, byl stíhán zvýšenou pokutou a v případě neuposlechnutí byl vyloučen z fakulty.¹³

Mistři zřejmě raději platili pokutu, jen aby se vyhnuli tíživému úkolu, takže se quodlibetní disputace konaly jen velmi zřídka.¹⁴ Aby tomuto nedostatku čelila, rozhodla se fakulta v plném shromáždění mistrů 3. února 1391 změnit ustanovení zmíněného statutu a novými předpisy o usta-

¹¹ Statut z 29. října 1379 (MUPr I, 65) stanoví, že shromáždění mistrů k tomuto účelu svolané se koná v sobotu před sv. Janem Křtitelem. Toto datum zůstává obvyklé i po změně statutu usnesením fakulty z 3. února 1391 (MUPr I, 102).

¹² MUPr I, 65–66.

¹³ Tamtéž 66–67.

¹⁴ Výslovně to praví usnesení fakulty o změně statutu o disputaci de quolibet MUPr I, 101–102: „... iuxta antiquum statutum disputacionis de quolibet disputatio predicta raro vel nunquam haberetur...“

novení quodlibetáře zaručit pravidelné konání disputace.¹⁵ Povinnost vést disputaci není nadále určena mistrům podle akademické ancienity, nýbrž především je dána příležitost tomů z mistrů, který by chtěl quodlibet řídit, aby se přihlásil dobrovolně; takového je pak fakulta zavázána přijmout za quodlibetáře.¹⁶ Při dobrovolné přihlášce několika mistrů se dává přednost nejstaršímu z nich. Nepřihlásil-li se při první schůzi mistrů nikdo, sešlo se za týden nové shromáždění fakulty, které ze svého středu quodlibetáře zvolilo. Zvolený mistr byl pak pod pokutou dvou kop grošů zavázán tento úkol přijmout a disputaci provést. Avšak ani zaplacení pokuty jej z povinnosti nevyvázalo definitivně; z výkladu ustanovení plyne, že mohl být volen znovu.

Quodlibetáři příslušel za jeho námahu honorář v podobě páru rukavic, biretu a páru obuvi v celkové ceně nejméně půl kopy grošů; od změny statutu v r. 1391 mu byly vypláceny ještě dvě kopy v hotovosti. Tento honorář mu slavnostně odevzdal pedel v první den disputace.¹⁷

Na pražské universitě byl začátek disputace de quolibet stanoven na 3. ledna, případně na následující den, připadl-li na 3. ledna svátek.¹⁸ Povinnost členů university účastnit se den před zahájením quodlibetu slavnostní mše, jako to bylo v pozdější době stanoveno v Lipsku,¹⁹ v Praze doloženu nemáme. Naproti tomu můžeme i pro Prahu předpokládat, že se během quodlibetu nekonaly jiné universitní akty, stejně jako při velkých svátcích, jak to výslovně určují statuta heidelberské university z r. 1453.²⁰ Quodlibet trval vždy několik dní, jak se to předpokládá již v samém statutu²¹ a jak to dokazují i přímá svědectví.²² Tři

¹⁵ MUPr I, 101–102.

¹⁶ K dobrovolné přihlášce docházelo ovšem jen výjimečně. Naše prameny nám prozrazují takové případy dva: pro rok 1409 se dobrovolně ujal povinnosti vést quodlibet M. Matěj z Knína a pro rok 1411 M. Jan Hus.

¹⁷ MUPr I, 67 a 102.

¹⁸ Tamtéž 66.

¹⁹ *Friedrich Zarncke*: Die deutschen Universitäten im Mittelalter, Leipzig 1857, 163.

²⁰ *Johann Friedrich Hantz*: Geschichte der Universität Heidelberg II, Mannheim 1863, 395.

²¹ „... magister ... tertia die Januarii ... incipiat disputare de quolibet, et illam disputationem iuxta morem consuetum continuet diligenter ...“ Honorář je quolibetáři odevzdáván „... prima die sue disputationis ...“

²² Ve vídeňském procesu Jeronýmově vypovídá svědek M. Jan Voburg o jeho vystoupení v posledním dnu Knínova quodlibetu; viz *Ladislav Klicman*: Processus iudiciarius contra Jeronimum de Praga habitus Viennae a. 1410–1412, Praha 1898, 19.

až čtyři dny před započítím disputace byl quodlibetář povinen písemně oznámit všem mistrům themata otázek,²³ aby i oni mohli provést řádnou přípravu k svému vystoupení v disputaci.

Účast při quodlibetu znamenala tedy i pro ostatní mistry dosti značné zatížení pracovní, podobně jako jejich povinnost účasti při pravidelných řádných disputacích. Proto se i oni někdy hleděli vyhnout disputaci. Aby se pak zabránilo absencím mistrů při disputaci de quolibet i při disputationes ordinariae, usnesla se fakulta v roce 1397 ve dvojím plném shromáždění jednak že mistr, který si chce zvoliti na sv. Jiljí řádnou lekturu, musí slíbit závazně svou účast při quodlibetu,²⁴ jednak že nemůže být zvolen za examinátora při bakalářských zkouškách ten, kdo neodpovídal při quodlibetu a nekonal podle statutu řádné disputace.²⁵

Jak probíhal zahajovací ceremoniel, se nikde nepraví. Nikde není rovněž náznak, že by i v Praze proslovoval ke shromážděným účastníkům některý theolog učené kázání, jak bylo zvykem na vídeňské universitě od roku 1390.²⁶ Lze ovšem předpokládat, že úvodem byla pronesena modlitba, že zvolený mistr byl - snad děkanem artistické fakulty - představen obecenstvu ve své roli quodlibetáře a nato že obdržel podle statutu již zmíněný honorář. Sám se pak ujal slova a úvodním projevem zahájil vlastní jádro slavnosti - disputaci.

O obsahu úvodních projevů si můžeme učinit dosti přesnou představu, neboť jich máme zachováno celkem pět. Jsou to jednak promluvy známé ze čtyř zachovaných quodlibetních příruček, u nichž známe proto i jejich data, jednak promluva M. Ondřeje z Brodu, kterou zahájil svůj quodlibet z blíže neurčeného data mezi lety 1405—1408.²⁷

Jisté je třeba připustit, že mistr pohotovou improvisací mohl leccos změnit nebo doplnit v textech nám dochovaných, avšak porušeno jistě nebylo ustálené schéma takovýchto zahájení. Quodlibetář se obvykle především zmiňuje, jak obtížný úkol mu byl uložen a jak jsou jeho síly slabé k jeho úspěšnému vykonání. Vyprošuje si proto ke zdárnému do-

²³ MUPr I, 66: „... quaestiones per tres vel quatuor dies ante initium suae disputationis in scripto, ut consuetum est, dirigendo ...“

²⁴ MUPr I, 322.

²⁵ Tamtéž, 325.

²⁶ *Joseph Aschbach*: Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens I, Wien 1865, 136.

²⁷ Podrobněji o něm v dodatku, kde je i odůvodnění tohoto vrocení. Počátek úvodního projevu M. Ondřeje z Brodu otiskl *Höfler II*, 155.

končení své povinnosti modlitbou boží pomoc a žádá za shovívavost shromážděné mistry, kteří prý představují skutečný souhrn vědění a před jejichž věhlasem a moudrostí si quodlibetář zvláště těžce uvědomuje svou nedostatečnost. Přesto však přistupuje k provedení svého úkolu, především proto, že tím doufá přispět k rozvíti všeliké učenosti mistrů k jejich cti i k poučení studentům i všem posluchačům; dále pak se cítí zavázán vděčností k universitě jako celku a zvláště ke své matce - artistické fakultě, pro jejíž lesk a slávu podniká svou práci. Někdy jsou připojena i nadšená slova oslavující Prahu jako vynikající sídlo učenosti.

Téměř ve všech případech jde o hodně bombastické a povrchní projevy, uspokojující snad tehdejší smysl pro nadnesenou teatrální slavnostnost a snažící se zřejmě vyvolat obdiv posluchačstva pro řečnické a kazatelské umění přednášejícího mistra. Z tohoto rámce vypadáva poněkud jediný projev Husův, poměrně střízlivější, opravdovější a v našem smyslu i vkusnější, i když věcnou náplní se ani on příliš neliší od ostatních.

Úvodní projev otevírá quodlibetáři cestu, aby zahájil disputaci o své principální otázce, která se týká vždy Boha, jeho vůle a vlastností nebo závislosti světa na božím řízení.²⁸ *Questio principalis* bývá velmi pečlivě vypracována, rozsahem i umělou formou převažuje vždy nad obvyklými školskými questie. Všechny známé principální otázky jsou rozděleny na artikuly; jejich konkluse i korrelaria jsou přesně logicky seřazeny.²⁹ Podobné sestavení questie i její rozsáhlost jsou jinak velmi řídké.³⁰ Je to

²⁸ *B. Ryba*: Quodlibet Simona z Tišnova, *Listy filologické* 72 (1948), 182.

²⁹ S jistotou je známo šest principálních questí. Jsou to především čtyři otázky obsažené v quodlibetních příručkách, dále otázka M. Michala z Malenic, řeč. Čížek, z roku 1412 (o ní nejnoveji *Jiří Kejř*: Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské, *Sborník historický* 7 (1960), 65 ns.) a otázka M. Ondřeje z Brodu, o které v dodatku. - Zatím je možno jen upozornit, že rkp. universitní knihovny ve Vratislavi, 1 fol. 285, f 293b, obsahuje questii *Utrum voluntas divina omnium rerum causa immediata et prima possit impediri ne impleatur per quamcunque potenciam*, jejímž autorem jmenuje M. Jana Hübnera (viz *Adolph Franz*, *Der Magister Nikolaus Magni de Jawor, Freiburg im Breisgau 1898*, 42), který řídil quodlibet v r. 1404. Svým námětem by otázka odpovídala tomuto účelu, avšak bez přímého studia rukopisu a případné další opory pramenů se nelze vyslovit o tom s jistotou.

³⁰ To umožňuje připustit v ještě zvýšené míře domněnku *Sedlákovu*, *Studie a texty I*, XIV, že questie *Utrum Deus, qui est principium et finis omnium, producens res ad extra immutabiliter, regat mundum optime et ad actum malum non concurrrens permittat benevole fore malum*, zachovaná v UK X E 24, f 354b—358b, a ve vídeňské národní knihovně 4296, f 40b—47b, je rovněž principální k některému dosud neznámému quodlibetu

ostatně pochopitelné, neboť mistr v ní chtěl podat důkaz svého hlubokého proniknutí do theologické nauky i příklad své dovednosti v obratném zacházení s obsáhlým aparátem scholastické učenosti.

Quodlibetář musí věnovat přípravě své questie zvláštní pozornost i proto, že se tato otázka stává předmětem námitek všech zúčastněných mistrů,³¹ kteří vystupují postupně, po řadě podle svého akademického stáří v disputaci³² a pokoušejí se vyvrátit these a závěry quodlibetáře. Rozvíjí se tedy velmi široká diskuse, ve které mají obstát quodlibetářovy důvody i jeho konečné řešení. Plného obrazu disputece o úvodní otázce se nám dostává šťastnou náhodou v rkpu UK IX F 7, f 33b–41b, kde neznámý posluchač zachytil celý průběh hádání o principální questii M. Michala z Malenic z r. 1412. U jednotlivých projevů v počtu 37 je pak zapsáno vždy jméno mistra, který jej přednesl. Jak se pak při podrobném průzkumu ukazuje, jsou až na nepříliš významná přehození jména mistrů zapsána v pořadí podle jejich akademického stáří.³³

před rokem 1409. Odpovídá tomu jak její sousedství s jinými questii principálními v obou rukopisech a její námět, tak i její vnitřní rozčlenění shodné s jinými hlavními otázkami quodlibetářů. Srv. *Ľ. Keř*: Quodlibetní questie kodexu UK X E 24, LF 78, 230.

³¹ Všechny quodlibetní příručky obsahují výroky, podle nichž je úvodní questie předkládána k disputaci. Hus praví: „... propono questionem disputabilem sub hac forma ...“ (*Ryba* 3); podobně i Kladrub: „... questio disputanda proponitur sub hac forma ...“ (L 27, f 2b). Quodlibetář Knín uvádí svoji úvodní otázku slovy: „Ideo ... questio determinanda proponitur sub hac forma ...“ (L 45, f 1b); Tišnov pak závěr Knínovy úvodní promluvy přejímá úplně stejně celý jen s nepatrnou, avšak pro porozumění průběhu příznačnou změnou: „Ideo ... questio determinanda et disputanda proponitur sub hac forma ...“ Charakteristicky zní i úvodní slova Ondřeje z Brodu: „... questio principaliter disputanda sit ista ...“ (Rkp. Univ. knih. pražské X E 24, f 391a, a XIII F 16, f 99 b). Již z těchto všech slovních obrátů zřejmě plyne, že questie jest předkládána k disputaci a nikoli pouze přednesena.

³² Quodlibetář Knín vypočítává v úvodním projevu úkoly, které má splnit, a praví: „... actu isto utar tripharie. Primo questionem intimatam proponendo, cuius intelligenciam profunde magistri mei reverendi singillatim penetraunt.“ (L 45, f 1a.) Totéž ustanovení úkolů je doslovně převzato odtud i v quodlibetu M. Tišnova, KNM V C 42, f 55a. Již z tohoto přesného vytčení postupu plyne, že mistři se postupně jednotlivě mají chopit slova a přednést své názory na řešenou otázku.

³³ Tato skutečnost umožňuje i identifikovat některé nejisté účastníky. K tomu *Jiří Keř*: Z disputací na pražské universitě v době Husově a husitské, 65–69. Dalším důkazem, že v disputacích na universitě vystupovali mistři v pořadí podle svého akademického stáří, je zpráva Starých letopisů českých, vyd. *F. Palackého* 16, kde je popis disputece o Husově posici o odpustcích, podle něhož účastníci „odpory činili každý zvláště, sediecc řadem svým po starších“.

Na námitky z řad účastněných mistrů však neodpovídá ihned sám quodlibetář. Zde hraje významnou úlohu některý k tomu úkolu vybraný bakalář, který hájí these mistrovy proti oponujícím a na něm tudíž spočívá nejdříve tíha řečnického zápasu, který se rozvinul o principální otázce. Nejasné zmínky narážející v našich pramenech na tuto jeho činnost³⁴ je možno spolehlivě vysvětlit srovnáním s úlohou bakaláře v klasickém typu quodlibetu.³⁵ Podporou tohoto výkladu je pak i analogický předpis statutu artistické fakulty vídeňské university z r. 1389, podle které odpovídají při quodlibetu na principální otázky bakaláři; ovšem tam je jejich posice značně lehčí, neboť nedocházelo k široké diskusi o sporných bodech.³⁶ Zda mistr sám - podobně jako to učinil quodlibetář klasického typu - po skončení této disputece resumoval její výsledky a znovu se v případě potřeby pokusil obhájit její řešení, nelze vyčíst ze zachovaných zpráv, avšak je to třeba pokládat za pravděpodobné.

Provedením hlavní questie a disputací o ní je uzavřena první část quodlibetu. Tvoří totiž uzavřený celek a již svou strukturou se liší od dalšího průběhu. I kdyby tedy nebylo výslovných zmínek, které pokládají tuto disputaci za první samostatnou část quodlibetní slavnosti,³⁷

³⁴ V quodlibetní příručce Knínově (f 2a) je po straně u questie principální poznamenáno: Hec est posicio baccalarii; v quodlibetu Husově (*Ryba* 31) a podle něho doslovně i v Tišnovově (f 62a) je po skončení disputece o principální otázce a před začátkem dalšího pořadu quodlibetu mistrův krátký spojující projev, ve kterém se na úlohu bakaláře výslovně naráží: „... argumentis fortissimis est omniquaue principalis trutinata questio, quam reverendus dominus Baccalarius, ut datum est sibi a supremo Domino, sustinuit ...“ Srv. i *Ryba*, LF 72, 182, p. 19.

³⁵ Odpovídá tomu i termín „sustinuit“, kterého se užívá i pro označení činnosti bakaláře-respondenta v klasickém quodlibetu; viz *Glorieux* II, 311. Nelze tedy vykládat účast bakaláře při quodlibetu tak, jako kdyby pouze přednesl hlavní otázku na místě quodlibetářově, jak činí *Ryba* l. c.

³⁶ *Rudolf Kink*: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien II, Wien 1854, 218: „Item Magister disputans de quolibet ... disputabit duas questiones principales et non plures, ad quas duo Baccalarii respondeant breviter et succincte nec audiat aliquos eciam oppositum tenere cupientes.“

³⁷ Viz výše citované (pozn. 32) místo z úvodního projevu v quodlibetu Knínově a Tišnovově, kde se klade přednesení principální otázky a disputece o ní jako samostatný úkol oddělený od dalších úkolů. V quodlibetu Husově (*Ryba* 31) a odtud doslovně i v Tišnovově (f 62a) se pak zahajuje další pořad q. výrokiem; který zdůrazňuje různé části slavnosti: „Gradu primo presentis actus iam posito provocatisque ingeniis Magistrorum venerabilium profundissimis, dum argumentis fortissimis est omniquaue principalis trutinata questio ... restat iam ad gradum secundum procedere ...“

museli bychom tak z její skladby usoudit. Pro tuto její poměrnou samostatnost a jistě pro značnou délku a náročnost až dosud provedeného programu lze vyslovit domněnku, že zabrala celý první den disputace a že k pokračování slavnostního shromáždění docházelo až druhého dne.

V čem spočíval v dalším postupu disputace quodlibetářův úkol, je jasně řečeno v úvodu ke quodlibetu Knínovu a znovu opakováno u Tišnova. Po dokončení své první povinnosti, totiž učeného sporu o vlastní úvodní otázce, předkládá quodlibetář každému ze zúčastněných mistrů jeho určenou otázku a po jejím přednesení se snaží proti hájeným závěrům uvádět argumenty potírající mínění disputujícího mistra.³⁸ Vystřídávají se tu tedy v širokém hádání, jehož průběh je leckdy nanejvýše vzrušující,³⁹ všichni účastníci v počtu vždy několika desítek,⁴⁰ v době před vydáním Dekretu kutnohorského a odchodem cizinců z Prahy mohl tento počet daleko přesáhnout stovku. Na pořadu disputace se objevují temata ze všech oborů zastoupených na artistické fakultě a na universitě vůbec a quodlibet je tak průřezem vědění university a tím i doby.⁴¹

Quodlibetář oznámil podle ustanovení statut o konání quodlibetu⁴² všem mistrům jejich otázky písemně tři až čtyři dny předem. Znamenalo

³⁸ Ve zmíněném úvodu ke quodlibetu Knínovu (L 45, f 1a) a podle něho i Tišnovu (KNM V C 42, f 55b–56a) se sice i tento akt dělí na dva samostatné úkoly: „2° questionibus limitatis magistrorum ingenia commovendo, qui me de hiis atque scolas plenissime informabunt; et 3° contra posiciones magistrorum, ut potero, arguendo, ut rationibus sese concucientibus seu alternatim certantibus magis clare veritas luceat; ad hoc quippe ordinatur disputatio scolastica, ut veritas a falsitate cognita sublimetur,“ avšak z povahy věci vyplývá, že tu šlo o jediný akt přednesení učené questie a disputace o ní, který se zřetelně odlišuje od způsobu probírání hlavní questie.

³⁹ Různé takové případy by bylo možno těžít z rozboru jednotlivých quodlibetů, ke kterému zde není dosti místa. Zvláště je třeba upozornit na pohnutý quodlibet Knínův, jak o něm podávají informace soudní zápisy z Jeronýmova vídeňského procesu.

⁴⁰ O tom svědčí počty otázek připravených pro jednotlivé quodlibety.

⁴¹ Na pestrost zájmů účastníků naráží obšírně M. Ondřej z Brodu (*Höfler* II, I. c.) a vtípně tuto skutečnost vystihuje Hus (*Ryba* 3): „Nam non est mirandum secundum Senecam in Epistola 8^a ex eadem materia quemque studiis apta colligere, cum in eodem prato querant bos herbam, canis leporem ciconiaque lacertam. Sic quidem prosperante Domino in nostra disputatione diligens auditor, Magistrorum posiciones et responsiones colligens, indubitanter reperiet, quo suum saciet intellectum.“

⁴² Viz výše pozn. 23.

to tedy, že několik dnů před otevřením quodlibetu se všichni účastníci soustředěně připravovali ke svým projevům a k jejich obhajobě proti quodlibetářovým námitkám. Aby pak měla disputace důstojný průběh a aby se mistrům ulehčila jejich příprava, položil jim obvykle quodlibetář otázky úzce souvisící se zájmy a vědním oborem každého jednotlivého mistra. Řeší tedy lékaři otázky z oboru medicíny, astronomové dostávají temata astronomická nebo astrologická, právníci jsou dotazováni na problémy právníkové nebo právně politické. Řada konkrétních bezpečně zjištěných případů spolehlivě nasvědčuje této praxi.⁴³

I mistři sami věnují sestavení svých questí dosti značnou pozornost. Vyskytují se arci i otázky velmi běžné školské úrovně, avšak značný počet ze zachovaných quodlibetních questí je vypracován důkladně, s promyšlenou argumentací a mnohdy i ve značném rozsahu díla. Z toho je zřejmo, že účasti na quodlibetu byla přikládána značná důležitost a že bylo zájmem mistrů předvést před širokým auditoriem v nejlepším světle své řečnické umění i schopnost hlubokého proniknutí danou látkou.

Druhou část quodlibetního hádání začínal quodlibetář nejspíše jen stručným úvodem⁴⁴ a na to položil první otázku, která byla vždy adresována podle ustáleného zvyku rektoru university.⁴⁵ Skutečně také ve všech známých příručkách, ať již je další pořadí questí v nich zapsaných jakkoli zpřeházeno, můžeme otázku bezprostředně následující po questii quodlibetářově bezpečně připsat rektoru university.⁴⁶ Zdá se však také, že o této otázce se nerozvíjí širší diskuse; aspoň ani v jediném

⁴³ Srv. *Jiří Kejř*: Quodlibet M. Prokopa z Kladru z r. 1417, Sborník prací k počtu 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica II, Praha 1958, 34; též autor: Právnícké otázky Husova quodlibetu, Právně-historické studie 5 (1959), 35. V quodlibetu Husově vystupují mistři, kteří roku 1410 bránili knihy Wiclifovy, s otázkami přibližně stejných námětů, viz Václav *Flajšhans*: M. Io. Hus, Quodlibetum 1411, ČČH 44 (1938), 272–273.

⁴⁴ Takový je v quodlibetu Husově a jeho jádro odtud je doslovně převzato i u Tišnova; viz *Ryba* 31 a KNM V C 42, f 62a.

⁴⁵ Tišnov končí svůj úvod k této části disputace takto: „Ut ergo diu sanxito procedamus ordine in hoc actu nostro, primum a domino et principe nostro domino Rectore huius alme universitatis posiciones questionum ordinemur. Unde domino ac capituli nostro domino Rectori questio proponitur sub hac forma ...“

⁴⁶ Výslovně to není řečeno jen v quodlibetu Kladrubovém, ale není vůbec přičínou o tom pochybovat, když všechny ostatní znaky jsou splněny; srv. *Jiří Kejř*: Quodlibet M. Prokopa z Kladru, 31.

známém případě není v zachovaných příručkách připojena k rektorové questii žádná příprava k disputaci. Ve všech případech je při ní zapsána pouze krátká proposice, jaká tvořívá úvodní odstavec i ve vypracovaných questiiích. Je proto možné, že rektor pouze přednesl své řešení, a úcta k jeho osobě i úřadu byla symbolisována pak nejen jeho čestným pořadím na prvním místě, nýbrž i tím, že jeho závěry byly přijaty bez námitek jako správné.

Po rektorovi se vždy ujímal slova děkan fakulty svobodných umění.⁴⁷ Po jeho projevu však již asi docházelo k pravidelné výměně názorů, neboť přípravy na jeho questie jsou již normálně doloženy aparátem námitek a odpovědí. Rovněž umístění jeho otázky v pořadí zpřeházených questii v opisech příruček není pravidelné a není-li výslovné opory pro určení některé questie jako děkanovy, nelze se jí s jistotou mezi ostatními dopátrat.⁴⁸

Polemikou s děkanem začala quodlibetáři obtížná práce učeného hádání s přednášenými názory. Po děkanovi vystupují se svými questiiemi jednotliví mistři v pořadí podle akademického stáří,⁴⁹ takže poslední den

⁴⁷ Stejný postup je zachovávan i v Heidelbergu, jak pro to svědčí zápis o průběhu quodlibetní disputace z roku 1445 v cod. Vat. Palat. 376, zmíněný u *Glorieux* II, 20. K heidelberským quodlibetům viz též *Gerhard Ritter*: Die Heidelberger Universität I, Heidelberg 1936, 182 ns; jeho výklad jim však není věnován speciálně, nýbrž jen v rámci úvah o disputacích všeobecne.

⁴⁸ V quodlibetu Knínově je za questii rektorovou umístěna v pořadí jako třetí otázka M. Marka z Hradce (L 45, f 9b–11a), zatím co děkanem v té době byl M. Albert Warentrappe, jehož questii však určit nemůžeme. V příručce Kladrubove je děkanova questie umístěna a jako padesátá osmá na f 91a–92b. Jedine v aktech quodlibetu Husova, zachovavajících nejpřesnejši původní pořadí otázek, následuje questie děkanova za questii rektorovou. U Tišnova této jistoty nemáme, avšak i tam lze připustit, že bylo celkem pořadí zachováno, jak o tom bude řeč v poz. následujících, take i zde by měla questie děkanova následovat za questii rektorovou. Děkanu M. Mikuláši z Řečice by pak byla předložena k řešení otázka *Utrum sicud omnis homo est univoce homo cum homine omni, ita est cum omni homine univoce individuum et persona*, zapsaná v quodlibetní příručce v pořadí jako třetí na f 62b–63b. Její these jsou opsány tež v rkp. UK V H 13, f 170b–171b, viz *Jiří Kejř*: Z disputací na pražské universitě, 62–63.

⁴⁹ I kdyby nebylo pro to důkazů ze zachovaných pramenů, bylo by třeba na tento způsob pořadí usuzovat jako na samozřejmý. Pořadí podle akademického stáří je provedeno - a na nevýznamne záměny - u quodlibetu Husova (viz *Ryba*, XV–XVI). V quodlibetu Kladrubove je sice pořadí samých otázek značně porušeno, ale úvodní seznam účastníků je a na dvě bezvýznamné výjimky sestaven zcela přesne. Lze při-

disputace přicházejí na řadu mistři nejmladší, kteří své akademické hodnosti dosáhli teprve v letech těsně předcházejících. Každý z účastníků přednáší nejprve svou připravenou questii a nato se opět ujíma slova quodlibetář, který se snaı svými důvody vyvrátit tvrzení řečníkova. Mezi nimi se pak rozvíjí pravidelná výměna názorů, při které se disputující mistr snaı obhájit své these proti quodlibetařovym námitkám.⁵⁰ Při tom jiste mohlo dojít a skutečně take docházelo i k velmi prudké výměně názorů,⁵¹ které přítomné posluchačstvo se zájmem sledovalo.

Pro tak rozsahly řečnícký turnaj musel být quodlibetář samozřejmě výtečně připraven. Nebylo jiste možné, aby se bránil všem nepředvídaným obratům v disputaci pouze spatra, improvizovanými argumenty. Mistři si proto pořizovali příruční knihu přípravy, do které si sepisovali veškerý materiál, který jim mohl sloužit při jejich povinnosti. Takovéto přípravy se zatím podařilo zjistit pro čtyři významne quodlibetní disputace. Nejde sice ani v jednom případě o originál; vždy máme v ruce pouze opisy, někdy i v urite míře doplňované nebo opravované, nic-

pustiti, že i quodlibet Tišnovuv zachoval spravne pořadí, jak se domníval *Ryba*, LF 72 (1948), 184. Jeho domněnku lze podepřít ještě dalším důvodem: Při hadanı byla uvedena na pořad i otázka *Utrum probari potest demonstracione vel evidencia naturali deum esse trinum cum aliis fidei articulis et cetera*, kterou tu pronesl s tendencí proti kalichu některý žák Jakoubkuv, jak tam z jeho slov vyplývá. (Ke questii viz *Jan Sedlák*: Počátkové kalicha, *Časopis katolického duchovenstva* 52 (1911), 99–103; *F. M. Bartoš*: Počátky kalicha v Čechách, *ČČM* 97 (1923), 35–37, který své vývody opakoval i v knize *Husitství a cizina*, Praha 1931, 93–94; *Jiří Kejř*: Z disputací na pražské universitě, 52–53.) Questie je tu umístěna jako devatenáctá; v pořadí mistrů by tedy bylo docela dobré možno, že je na správném místě, neboť by pak nalezela některému mistru promovanému po roce 1405 - M. Martin z Prahy, v tomto roce promováný, je tu čtrnáctý! Pak by opravdu mohl být autor questie žákem Jakoubkovym, který byl mistrem již od r. 1397.

⁵⁰ Svědectvím o takovéto disputaci je Tišnovova incepte, kde se čte výrok (f 55b): „Sed heu me miserum in medio tantorum virorum per electionem constitutum, ut sapiencie ipsorum immense me debeam opponere ad eorum fundatissimas sententias impugnandum.“ - Zprávou o určitém případě je výslech M. Jana Voburga ve vídeňském procesu Jeronýmově, o jehož questii provedené při quodlibetu Kninove svedek pravı: „... et ille Ieronimus illum titulum posuerit in disputatione quodlibeti, cum magister Knyn arguebat contra.“ (*Klicman* 20.)

⁵¹ Hus sam ve svem zavěrečnem projevu se omlouva, jestlize se snad slovem nekoho dotkl (*Ryba* 217): „Si ergo in hoc meo opere aliquem ex magistris aliquo verbo obrui vel tetigi, ut non debui, prestate, queso, reverendissimi magistri, delinquenti veniam!“

méně obsahující ve všech případech spolehlivý text a poskytující dosti úplný obraz předpokládané disputace. Pro badatele je to někdy dokonce výhodou, neboť opis příručky pořízený až po provedení disputace přece jen někdy prozrazuje některé detaily o jejím průběhu,⁵² které ovšem v pouhé přípravě obsaženy být nemohly. Nadto opisovači pozorně přepisovali do souvislého textu různé vsuvky, doplňky a poznámky, které si asi do svých příručních knih porůznu dodávali sami jejich původci při postupné tvorbě thesís. - Ve všech případech máme totiž v ruce rukopisy dosti pečlivé a úhledné. Doplnky pozdějších vlastníků, pokud jsou v nich provedeny, lze dobře rozeznávat. Máme tedy v těchto příručkách zachován:

1. s dosti značnou přesností původní text přípravy quodlibetářovy;
3. doplňky pozdějších uživatelů;
3. některé zásahy provedené po skončení disputace a vystihující její průběh, ovšem v každém případě různě a jiným způsobem.

Příručka obsahuje především vstupní projev quodlibetářův a v plném znění i jeho úvodní questii; za nimi pak následují přípravy k jednotlivým otázkám. Určitou nevýhodou opisů je, že většina z nich zcela nebo zčásti opomíjí, komu jsou jednotlivé questie určeny,⁵³ zatím co mistr ve svém původním textu musel mít o tom zapsány přesné poznámky. Znění příprav je však ve všech případech spolehlivé, jak o tom přesvědčuje i srovnání s jinými rukopisy.

Mistr nemohl obvykle předem vědět - pokud se ovšem s některými účastníky disputace snad již dříve nedohodl - pro jaké řešení dané otázky se disputující mistr rozhodne. Musil být proto připraven na závěry jakéhokoli obsahu a tím i k disputaci proti vývodům oponenta, ať již směřují ke kterémukoli řešení. Quodlibetář při své povinnosti potírat svými argumenty mínění odpůrcovo se někdy - a to dokonce nezdědka - dostal do situace, kdy odpovídající mistr zaujal stanovisko zcela souhlasné s jeho vlastním přesvědčením. Musel pak vlastně potírat polemicky odpověď, o jejíž správnosti byl přesvědčen sám, a hledat tak ve skutečnosti důvody proti názoru, který sám zastával.

⁵² Je tomu tak zejména u quodlibetu Kladrubova; viz *Jiří Kejř: Quodlibet M. Prokopa z Kladrub*, 35.

⁵³ V quodlibetu Husově je označeno u všech questii, komu jsou adresovány; v quodlibetu Kladrubově aspoň u většiny. Naproti tomu v příručce Knínově je tomu tak pouze ve 23 případech a u Tišnova takové označení vůbec chybí.

I této paradoxní situace uměli někteří quodlibetáři obratně využít k šíření svých filosofických nebo politických idejí. Dálo se to tím způsobem, že quodlibetář položil otázku, na jejímž přednesení a obhájení mu záleželo, některému mistru blízkému sobě i své straně na universitě, o kterém byl předem ubezpečen, že bude hájit řešení shodné i s jeho vlastním přesvědčením. V disputaci pak obratně volil proti němu argumenty takové, aby sice vzbudily zdání ostrého sporu, avšak aby jádro závěrů nevyvracely; naopak, aby spíše umožnily disputujícímu ještě pevněji trvat na svém mínění.⁵⁴ Někdy mohlo dokonce dojít i k případům, kdy si některý mistr sám vyžádal od quodlibetáře určitou otázku, na které měl zájem, aby byla uvedena do diskuse.⁵⁵ Že takovéto připravené disputace o určitých otázkách byly jen výjimkami a nikoli pravidlem, není třeba ani zdůrazňovat.

Obvykle byl quodlibetář opravdu v nejistotě, jaký bude průběh disputace a které názory budou vysloveny. Této skutečnosti přizpůsoboval svou přípravu. Za názvem questie a její stručnou proposicí, která někdy přecházela i do konečného znění vypracované questie,⁵⁶ si mistr radí důvody, kterými míní vyvracet oponentovo řešení, ať se ten rozhodne pro odpověď kladnou nebo zápornou. Sestavuje si tedy své argumenty jednak *contra concedentem*, tj. proti tomu, kdo by chtěl otázku řešit ve smyslu kladném, jednak *contra negantem*, tj. proti tomu, kdo by se rozhodl hájit odpověď zápornou. Jak potom z povahy věcí vyplývá, jsou v rubrice *contra concedentem* seřazeny důvody odpovědi záporné a v rubrice *contra negantem* shrnuty důvody svědčící pro odpověď kladnou.

Vedle toho základního schématu přípravy, které je také daleko nejčastější, nalézáme ještě jeho další rozšíření, zejména o část *contra dubitantem*, která se do příprav questii dostává z příprav k sofismatům,⁵⁷ nebo o jiné odstavce, v nichž jsou uváděny důvody proti těm, kdož by

⁵⁴ Otázka, kterou položil M. Hus svému příteli *M. Jakoubkovi ze Stříbra, Utrum potest summus princeps in exsecutione sui mandati a minori principe impediri*, byla zcela jistě na quodlibet uvedena v dohodě obou učenců.

⁵⁵ Jako příklad takových disputací lze uvést otázku o universalích, kterou při quodlibetu Knínově, zřejmě v dohodě s quodlibetářem, řešil M. Jeroným Pražský, kdy opačná argumentace Knínova mu sloužila pro zdůrazňování realistických závěrů.

⁵⁶ Příklady toho uvádí *Jiří Kejř: Právnícké otázky Husova quodlibetu, Právněhistorické studie 5 (1959)*, 34.

⁵⁷ Srv. *Jiří Kejř: Z disputací na pražské universitě*, 50.

měli pochybnosti pouze o části otázky nebo některém supositu. Avšak tu jde zpravidla jen o přípravy k formální disputaci, při čemž vlastní jádro a smysl otázky měněn není.

Jednotlivé důvody bývají sestaveny přehledně, avšak zpravidla nikoli v nějakém přísně sevřeném logickém sledu. Takové učlenění bylo prakticky znemožněno účelem přípravy; mistr totiž musel své vývody proti odpovědi oponentově sestavit na místě, opíraje se jen o své přichystané námitky, které musel v jejich seřazení přizpůsobit stavbě jeho questie. Dokonce se mohlo velmi snadno stát, že oponent vnesl do vědeckého sporu nepředvídané vedlejší problémy nebo svedl diskusi na aktuálně politické thema, kde byl pak quodlibetář nucen zaujmout své stanovisko pohotovou improvisací. Není proto snad nedostatkem thesů jejich neučleněnost do systematického řetězu vývodů; taková příprava by byla naopak quodlibetáře jen zatěžovala a mátlala a bránila mu v pružném reagování na výroky soupeřovy.

Místy nenajdeme výjimečně these vypracované k disputaci v takové úplnosti a u questíí bývají zapsány důvody pouze proti řešení jednomu. Je tomu tak v těch případech, kdy quodlibetář najisto očekává určitou odpověď, ať již proto, že jde o řešení běžné a obecně naukou uznávané, nebo proto, že mu je sdostatek známo stanovisko mistra, kterému otázku adresuje. Postačí mu pak příprava důvodů pouze proti očekávané odpovědi a pomíjí proto jiné řešení jako zbytečné.⁵⁸

Jak ukazuje až dosud podaný výklad, rozvíjel se quodlibet především jako řečnický a vědecký souboj quodlibetáře s jednotlivými mistry, kteří postupně řešili své otázky. To však neznamená, že by někdo další nemohl již do diskuse zasáhnout, i když šlo asi jen o řídké případy.⁵⁹

Zda i v tomto průběhu quodlibetu měl svou úlohu některý bakalář, jako tomu bylo v klasickém quodlibetu vrcholné scholastiky, v němž vystupoval jako respondens, nebo při disputaci o úvodní otázce quodlibetářově, nemůžeme podle známých pramenů ani naznačit. Jediná možná nápověď toho je tak nejistá a nejasná, že pokus o určitý závěr nelze o ni vůbec opřít.⁶⁰ Zde musíme čekat na další nálezy a na další probádání.

⁵⁸ Příklady uvádí Jiří Kejř: Právnícké otázky Husova quodlibetu, I. c.

⁵⁹ Pravděpodobnost takové širší disputace je v případě Jeronýmovy posice o universalích, kde patrně vystoupil jako Jeronýmův odpůrce také M. Vlček.

⁶⁰ Jde o těžko vyložitelnou poznámku, kterou si zapsal do opisu příručky Knínova quodlibetu její vlastník M. Petr z Hradce. Na f 18b je totiž u otázky *Utrum possibile*

I při velmi pestrém průběhu hádání, kdy již jeho vnější slavnostní rámec a střídání mistrů v diskusi muselo zaujmout četné posluchačstvo, přece jen hrozilo místy nebezpečí, že učené polemiky, trvající nepřetržitě několik dní, unaví publikum, jehož napjatá pozornost se tak sníží. Aby se tomu předešlo, bývaly mezi vážné diskuse vkládány krátké otázky na žertovná themata, jež jednak ukazovala vtipnost a pohotovost mistrů, jednak měla rozptýlit unavené posluchače. Dálo se tak připojením tzv. *probleuma* ke každé otázce předložené k odpovědi. Každý mistr, který při quodlibetu vystoupil, byl tedy nucen odpovídat jednak ve vážné učené disputaci, jednak stručnou vtipnou odpovědí na *probleuma* zpět k zábavě shromáždění.⁶¹

Otázka vždy začíná slovem *Quare*, předkládá hotovou skutečnost, o jejíž pravdivosti nebo logické správnosti se nediskutuje, a požaduje se jen její vysvětlení, které zřejmě má být stručné a pádné. Ve známých příručkách - s výjimkou Husovy - je *probleuma* umístěno vždy na horním nebo dolním okraji stránky mimo zrcadlo písma rukou písaře, který psal i text. Je vždy zapsáno na té stránce, kde začíná questie, ke

---

est hominem distincte cognoscere omnem possibilem veritatem zapsáno po straně jeho rukou *disputata per me*. Avšak to se v žádném případě nemůže vztahovat na M. Petra jako účastníka quodlibetu; proti tomu nezvratně svědčí dvojí důvod: Jednak rukopis příručky sám uvádí autora této otázky v *M. Martinovi z Prahy*, jednak sám Petr z Hradce nebyl ještě v roce 1409 mistrem a nemohl být tedy účastníkem quodlibetu! (Mistrovské hodnosti dosáhl teprve v r. 1415 - MUPr I, 431.) Při tom však identita jeho písma i spolehlivost jeho zápisků byla již jinde prokázána (Jiří Kejř: Quodlibet M. Prokopa z Kladrub, 33-34) a je tedy možno hledat vysvětlení buď v tom, že questii stejného znění sám provedl při nějaké příležitosti jiné, použiv stejné přípravy (tak přijímal Kejř v cit. článku), nebo v tom, že skutečně na quodlibetu přítomen byl, ne však jako mistr a oponent, nýbrž jako bakalář ve funkci respondenta této otázky (bakalářem byl od r. 1405 - MUPr I, 386). Kdyby tento dohad došel potvrzení, bylo by tím dokázáno ještě další, totiž to, že se bakaláři střídali ve funkci respondenta u jednotlivých questíí a že nebyl jediný respondent při celém quodlibetu, jehož tíha samozřejmě ležela na samém quodlibetáři. - Ovšem znovu je nutno opakovat: Jde o tak nejasný údaj, že při dosavadních znalostech a bez nových nálezů nejistotu rozptýlit nelze.

⁶¹ Je třeba konstatovat, že v Praze ještě nenalzáme pozdější úpadkové formy quodlibetu, jaké známe např. z konce 15. století z Heidelbergu a z jiných německých universit, kde uváděním různých směšných a někdy dokonce i lehtivých otázek za účelem zábavy publika byl již průběh quodlibetu zcela znevažován; viz *Zarncke* na různých místech.

kteře je připojeno. Toto umístění problematu je tak pravidelné,⁶² že v žádné ze tří příruček nedochází k pochybnostem nebo zmatením.⁶³ Dokonce tam, kde na témže foliu jsou zapsány dvě questie, jsou k nim připsána dvě problema, z nichž jedno je umístěno na horním, druhé na dolním okraji.⁶⁴ V Husově příručce je naproti tomu problema uváděno přímo v textu příprav, a to vždy za úvodním odstavcem otázky před sestavením důvodů pro a proti.

Kdo a jakým způsobem tyto žertovné otázky klade při disputaci, nelze říci jednoznačně bez malého předběžného vysvětlení. Ve Vídni bylo totiž dovoleno klást podobné otázky samým studentům, posluchačům quodlibetu.⁶⁵ Nějaké podobné praxi pražské by snad navštěvovala akta quodlibetu Kladrubova. V nich lze totiž s naprostou jistotou určit, že otázky, které mají připojena problema, byly při quodlibetu skutečně provedeny, zatím co takové, u kterých problema zapsána nejsou, byly vynechány, neboť účastníků nebylo tolik, aby mohly být mezi ně rozděleny všechny připravené otázky.⁶⁶ To by svědčilo o tom, že problema nebyla předem připravena, nýbrž že byla položena přímo v disputaci a teprve odtud, na základě skutečného průběhu, byla převzata i do opisu příprav.

Ostatní příručky však ukazují na praxi jinou. U Husa je problema připojeno přímo v textu ke každé otázce, a to i k takovým, které pak

⁶² Výjimka je v příručce Tišnovově na f 88b, kde jsou u téže questie připojena problema dvě.

⁶³ Je proto třeba opravit údaj *Rybův* v LF 72, 184, p. 28, ve kterém uvádí, že problema, zapsané v quodlibetu Tišnovově na f 62b *Quare, ut dicit Aristoteles in problematibus suis, ursus nequaquam aggreditur sedentem aut stantem in aqua*, patří ke questii rektora university. Tato questie začíná na f 62a a problema k ní zapsané je již na tomto foliu a zní *Quare leo blandiens non movet caudam, iratus autem terram primo percussit cauda et postea proprium flagellat dorsum*. Problema na f 62b náležejí ve skutečnosti až následující otázce.

⁶⁴ Příklady v quodlibetu Tišnovově na f 138b a 139b.

⁶⁵ *Kink* II, 219: „Item quatenus scolares aliquibus oblectamentis inducantur ad diucius in scholis permanendum, seriis ioca misceantur honesta, ita quod ipsis licitum sit oretene proponere problema aut aliquas questiones naturales aut alias causas diversorum postulantes sine tamen argumentis; sed non turpes nec aliquas quovis mores bonos offendentes, quia utique tales per negaciones gradum ad tempus puniremus. Si vero presidens ab aliquibus cedula capere voluerit, potest eos sed paucos in hoc honorare et distribuere debet questiones propositas inter magistros assidentes.“

⁶⁶ V podrobnostech Jiří *Kejř*: Quodlibet M. Prokopa z Kladrub, 35.

provedeny vůbec nebyly. Avšak zjištění z příručky Kladrubovy nemají protějšek ani u Knína a Tišnova, jejichž akta jsou sestavována způsobem jinak stejným. U Knína nalézáme několik otázek, které byly provedeny a u nichž známe i autora, a přesto při nich problema chybí. Podobně i u Tišnova, kde chybí problema pouze u sedmi otázek, můžeme přece jen zjistit náhodnou okolnost, že questie, která určitě pronesena byla a u které máme i její závěrečné zpracování, je zapsána bez problematu.⁶⁷ U těchto quodlibetů odpadá proto možnost určovat podle připojení resp. nepřipojení problemat, zda questie byla provedena či nikoli, jako se to zdařilo v případě Kladrubova quodlibetu. U těchto dvou quodlibetů je tedy třeba akceptovat, že jejich opisy nebyly při zapisování problemat podány podle skutečného průběhu nebo aspoň ne zcela spolehlivě, nýbrž že spočívaly na samé přípravě bez přihlídnutí k tomu, které otázky byly skutečně položeny.

Především na základě daleko nejprecisnější příručky Husovy je možno soudit, že i problema kladl mistr sám, že je měl rovněž ve své přípravě pohotově a že na ně mistři odpovídali po skončení disputace o questii.⁶⁸ Z toho plyne další závěr, že nelze mechanicky při určování provedených a neprovedených questii užívat metody, která se osvědčila u Kladrubova quodlibetu, kde byla umožněna právě způsobem opisu, který se v této věci přidržel skutečného průběhu. Jinde rukopisy takovou možnost neposkytují.

Jakým způsobem představoval quodlibetář publiku jednotlivé mistry a uváděl je k disputaci, bylo patrně různé rok od roku. Známé je to jen z akt Husových, který si zapsal všechny své projevy, jimiž představoval disputující účastníky přítomným. Každému mistru dal čestné přirovnání k některému velkému filosofovi či učenci, pronesl o něm lichotivé hodnocení jeho významu a někdy s laskavou ironií upozornil i na jeho slabé stránky. Tím bylo dosaženo nejen vlastního účelu proslovu, totiž

⁶⁷ Je to u známé otázky *M. Petra z Benešova Utrum pro reformanda in ecclesia Cristi unione necesse est clero renunciare omnibus, que possidet, in affectum et effectum et sequi Cristum in ewangelica paupertate*, f 109a.

⁶⁸ Důkazem toho je i skutečnost, že M. Jakub ze Soběslavě jako rektor při quodlibetu Husově převzal do svého zpracování předloženou otázku z přípravy její propositi i se zapsaným problematem; rkp. UK X E 24, f 289a, viz Jiří *Kejř*: Právníké otázky Husova quodlibetu, pozn. 5 a 18.

uvedení mistra před publikum a položení otázky, nýbrž jistě i zábavného rozptýlení pro soustředěné posluchačstvo.

U jiných příruček takovéto úvody neznáme; to ovšem neznamená, že si je mistr nepřipravil nebo vhodnou formou neimprovisoval při samém průběhu. Jaké však bylo jejich znění, to nevíme.

Když se všichni přítomní mistři vystřídali před posluchačstvem, přednesli své questie a disputovali o nich, přiblížila se chvíle závěru quodlibetu. Několikadenní polemická utkáni a výměna názorů byla skončena a quodlibetář se naposledy ujal slova, aby slavnost uzavřel. Nejsme, žel, zpraveni dostatečně o způsobech, jakými jednotliví quodlibetáři končili; závěrečné projevy máme jen z Husova a Kladrubova quodlibetu. Avšak i z nich si lze učinit obraz o závěrečných chvílích quodlibetního hádání.

Quodlibetář mohl především celkově zhodnotit průběh hádání a ocenit přínos jednotlivých mistrů v disputaci. Toto ocenění je zachováno v Husovu závěrečném projevu a je cenným dokladem o průběhu quodlibetu. Jinak quodlibetář končí poděkováním přítomným za účast při slavnosti i za jejich pozornost, omlouvá znovu svou nedostatečnost, opětně vyzdvihuje učenost university a oslavuje město Prahu. Na zakončení děkuje krátkou modlitbou za pomoc boží při vykonaném díle, které se mu šťastně podařilo dokončit.

Nešlo již patrně o nijak obsáhlý akt. Jak vypadal závěrečný ceremoniel, naše prameny nikde ani nenaznačují. Zda byla po skončení quodlibetu uspořádána pro jeho účastníky hostina, jako tomu bylo např. ve Vídni⁶⁹ nebo v Kolíně nad Rýnem,⁷⁰ z pražských akt vyčíst nemůžeme, leč pokládám to za nepravděpodobné, neboť ustanovení o tom by bylo vloženo ve statutech o konání quodlibetu, byly by někde předpisy o způsobu financování a snad i narážky jiné.

Ke zvláštnímu zakončení došlo při quodlibetu Knínově, který nejvíce vzrušil veřejnost, kdy závěrečné slovo neproněsl quodlibetář, nýbrž ve velmi bojovné formě M. Jeroným Pražský známou *Recommendacio arcium liberalium*.⁷¹ Avšak tehdy šlo o výjimečné události, které měly

⁶⁹ *Aschbach* I, 114–115.

⁷⁰ *Zarncke* 233.

⁷¹ Bližší výklad v literatuře o tomto quodlibetu. Jeronýmův projev vydal *Höfler* II, 112–128.

svou příčinu ve zvláštních okolnostech, za jakých se tento quodlibet konal.

Zbývá ještě promluvit o zachované písemné pozůstalosti quodlibetů a zmínit se, jak byly literárně redigovány projevy tam pronesené a jaké bylo jejich pozdější rozšíření. Podrobnosti z jednotlivých quodlibetů není ovšem možno zde uvádět; je třeba ukázat jen v obecných rysech, jakými cestami jsou zachovány části quodlibetních disputací.

V podstatě lze říci, že nám památky pražských quodlibetů zůstaly zachovány ve dvojí formě. Je to jednak příprava k disputaci, jednak konečné vypracování questii. Třetí formou je pak záznam posluchače o průběhu disputace, který je zachován v jediném případě při úvodní questii M. Michala z Malenic⁷² a který je výjimkou tak řídkou i v rámci cizí quodlibetní literatury, že jej nelze brát za základ úvah při všeobecném posuzování.

Přípravy k hádání, jak vzešly z pera quodlibetářova, byly opisovány jako celky, což dosvědčují - jak již o tom byla zmínka - až dosud zjištěné příručky. Takové opisy jsou pro badatele nejcennějším materiálem, neboť dávají spolehlivé vodítko k určování vypracovaných questii a především poskytují celkový přehled temat, která měla být a z velké části pak i skutečně byla uvedena na pořad hádání. Mnoho takových příprav je však zachováno ne v rámci celku quodlibetu; opisovány byly často i jednotlivé these questii podle potřeby a podle zájmů mistrů a takové zlomky jsou rozptýleny po různých rukopisech. Tam však zpravidla vůbec není vodítko pro jejich přesnější zjištění, neboť jsou-li ve středověku ve značném počtu zachována anonymně i velká díla, nebylo u pouhých thesů už vůbec důvodu k označení jejich autorství. Můžeme proto přípravy questii určit zpravidla jen tehdy, odpovídají-li přípravám známých quodlibetních akt, a kde toho není, naše snaha zatím většinou ztroskotává.

Důvod, proč byly opisovány celé přípravy quodlibetní i these různých questii, netkví ovšem v tom, že by měly býti zachovány jako ucelené dílo - vždyť jde jen o práce nehotové, jen o náznaky koncepce - nýbrž v jejich výhodné použitelnosti jako vodítka k přípravám disputací pro universitní mistry, kterým takové soubory částečně zpracovaných otázek značně usnadňovaly jejich učitelské povinnosti při účasti na povin-

⁷² Viz výše str. 26 a *Kejřův* článek citovaný tam v pozn. 33.

ných disputacích.⁷³ Byly tedy ucelené opisy a excerpta quodlibetů pracovními pomůckami mistrů a právě jako takové bývaly dále písemně tradovány. Za autora původní přípravy je ovšem třeba považovat samotného quodlibetáře a zůstává pak další úkol pátrat po jeho předlohách a zjistit, odkud snad jednotlivé otázky převzal a v jaké míře je přizpůsobil své potřebě.⁷⁴

Jinak je tomu v případě vypracovaných částí quodlibetu. Ze samého průběhu hádání totiž plyne, že závěrečné odpovědi nejsou dílem quodlibetáře, tak jako je tomu v klasickém theologickém quodlibetu, a proto také nemůžeme v nich hledat jeho původství, i když mohl mít někdy na konečnou formulaci výrazný vliv. Z ucelených partií quodlibetu skutečně od něho pochází jen úvodní projev, principální questie, drobné spojovací texty, jakými jsou např. oslovení mistrů, a závěrečný projev. Vypracovaný text questíí pochází vždy od toho z mistrů, kterému byla otázka předložena k odpovědi.

To ovšem značí, že každá vypracovaná questie, kterou můžeme připisat některému quodlibetu, je samostatným literárním dílem, jež může být i zcela samo literárně tradováno, bez souvislosti s jinými současně provedenými questiiemi. Rukopisné zachování hotových otázek ukazuje dostatečně, že quodlibetní questie jsou ve značné míře zapsány po různých kodexech rozptýleně, že ani velmi ucelené sbírky questíí často nezachovávají souvislost jednotlivých quodlibetů a tradují otázky zpřeházeně a celkem bez organického výběru.⁷⁵

Neznamená to ovšem, že by vůbec nemohly být shledány některé souvislosti nebo skupiny questíí náležejících k sobě. I takové se objevují a lze z nich leckdy soudit na spojitost otázek,⁷⁶ avšak nejde o zjev pravidelný a dohadování není vždy bezpečné. Rovněž není až dosud znám rukopis, který by obsahoval soubor questíí náležejících jedinému quod-

⁷³ K tomu podrobněji Jiří Kejř: Z disputací na pražské universitě, 49.

⁷⁴ O vzájemných příbuznostech quodlibetů a přejímání otázek ze starších do mladších není možno v této souvislosti podrobněji mluvit. Stačí jen poukázat na známé již závislosti quodlibetu Tišnovova na quodlibetech Husově a Knínově.

⁷⁵ Nejlepším takovým kodexem je rkp. UK X E 24, o němž Jiří Kejř: Quodlibetní questie kodexu UK X E 24 v cit. LF; jiné důležité rukopisy jsou zejména UK X H 18 a Vídeň 4673.

⁷⁶ O zapsání otázek z quodlibetu Husova ve skupinách po dvou questíích v rkp. X E 24 a o pravděpodobnosti podobného seskupení otázek z quodlibetu Čížkova viz Jiří Kejř, u. d., 230.

libetu a který by tak byl at již v úplnosti, nebo aspoň částečně protějškem příruční knihy příprav. Na možnost někdejší existence takového rukopisu, který snad obsahoval seriál vypracovaných otázek z quodlibetu z roku 1409, dosavadní bádání jen usuzuje ze skutečnosti, že dva známé rukopisy (UK X E 24 a UK X H 18) obsahují na určitém místě celkem uzavřené a v pořadí si odpovídající skupiny questíí bezpečně provedených při Knínově quodlibetu, jež mohly být tudíž převzaty z nějaké společné předlohy.⁷⁷ Avšak i tu jde jen o výjimku.

S nějakým soustavným zapisováním questíí provedených při quodlibetech a s jejich organickým řazením do jednoho celku počítat nemůžeme. Takový úsudek nedovolují ani známé rukopisy, ani - a to je ještě důležitější - sám způsob literární redakce provedených otázek.

Rozdíl proti velkým klasickým theologickým quodlibetům je evidentní. Tam je závěrečná formulace dílem mistra samého a proto jsou quodlibety obrazem jeho názorů a slouží jako cenné poučení pro poznání vývoje středověké nauky. V pražském typu quodlibetu nemá ovšem quodlibetář nějaký zájem na úplné redakci provedeného hádání - vždýt není autorem řešení! Zůstává tedy na vůli každého jednotlivého mistra, zda se rozhodne svou otázku uveřejnit, či nikoli. Nikde totiž není řečeno, že všechny questie byly v konečné formě zachyceny i písemně, že se mistři nespokojili spíše s pouhým ústním přednesením svých závěrů a jejich obhájením v disputaci a dále se již o questii nestarali! Tento případ byl dokonce asi pravidlem, neboť i u těch quodlibetů, které známe dobře, nepřesahuje počet vypracovaných otázek v nejlepším případě 20 % z celkového počtu. I uvážíme-li možné značné ztráty rukopisů, přece jen to je počet příliš nízký a musíme proto počítat s tím, že jen část otázek bývala literárně zpracována a opisována.

Ze zachovaných úplných textů questíí nemůžeme ani v jediném případě usuzovat, jaký byl průběh disputace o položené otázce a která sporná mínění se vystřídala při výměně názorů. Rovněž nemůžeme říci s jistotou, zda znění, které máme my dnes k dispozici, představovalo již řešení, které si mistr připravil pro quodlibetní hádání, nebo zda jde až o konečnou úpravu provedenou teprve na základě disputace a obohacenou o doplňky a podněty, které vzešly z živého střetnutí názorů.

⁷⁷ V podrobnostech Kejř, u. d., 64-68.

Právě podaný popis obvyklého průběhu disputace de quolibet na pražské universitě zřetelně ukázal strukturu quodlibetu, jeho místo v životě university a jeho význam pedagogický. Je si možno učinit představu o rozdílech mezi klasickým quodlibetem theologickým a quodlibetem pražského typu. Nevznikne arci ani nejmenší pochybnost o tom, že pražský quodlibet, stejně jako quodlibet pozdního středověku vůbec, ani zdaleka nedosahoval filosofické hloubky quodlibetu klasického či jeho závažnosti pro vývoj scholastických nauk; bylo by však zcela nesporné podceňovat proto jeho význam a neuznat quodlibetářův výkon. I když jistě ne vše, co se při quodlibetu probírá, je původní a hluboké, přece jen quodlibetářův řečnický výkon je nanejvýše vyčerpávající a jeho námaha, kterou musí přípravě věnovat, úctyhodná. I on musel podat to nejlepší, čeho byl schopen; on representoval úroveň university a na něm ležela odpovědnost za zdařilý průběh.

Uvážíme-li toto značné vypětí sil mistra řídícího quodlibet, pochopíme pak snadno, proč se mistři úzkostlivě vyhýbali povinnosti převzít vedení quodlibetní disputace a proč často raději platili pokutu, aby se vyhnuli volbě za quodlibetáře. Ani nejvýznamnější a vědecky dobře fundovaní mistři nepřijímali rádi tuto povinnost, jak svědčí o tom váhání i tak velikých učenců, jakými byli Mikuláš Magni z Javora⁷⁸ a Štěpán z Kolína⁷⁹ nebo dokonce odmítnutí M. Štěpána z Pálče.⁸⁰

Quodlibetářovu výkonu nelze upřít nejvyšší úctu a neuznat jeho mistrovství řečnické a značnou universálnost znalostí. A především můžeme říci s opravdu klidnou jistotou, jak to ještě potvrdí další práce, že ani po Dekretu kutnohorském a oslabení university o cizince neznamenalo toto kvantitativní zmenšení vysokého učení snad snížení jeho úrovně. Pražská universita si udržovala až na samý práh husitské revoluce vysokou úroveň a čilý vědecký život, hodný jejích velkých tradic.

⁷⁸ MUPr I, 292. Viz též Adolph Franz: Der Magister Nikolaus Magni de Jawor, 16–18.

⁷⁹ MUPr I, 351–352. O tom též Otakar Odložilík: M. Štěpán z Kolína, Praha 1924, 17.

⁸⁰ Na jeho omluvu naráží Hus v úvodním projevu ke quodlibetu (*Ryba 2*). Současně s ním se tehdy omluvil i M. Šimon z Tišnova, který však tuto svou povinnost splnil v roce 1416.

DODATEK

QUODLIBET M. ONDŘEJE Z BRODU

O tom, že byl jednou quodlibetářem známý český mistr, pozdější tvrdý odpůrce husitství M. Ondřej z Brodu, se dozvídáme z jeho šťastně zachovaného úvodního projevu, který nás došel ve dvou rukopisech¹ a dokonce umožňuje i určit jeho principální questii.² Je to obsáhlá a důkladně zpracovaná otázka *Utrum summa dei sapiencia, cuius legem eternam participant omnia alia agencia, omnem veritatem possibilem distinctissime unico actu simplicissimo per eius puram essenciam in propria forma cognoscit*, zachovaná v kodexu UK X E 24, f 169a–178a, která svým rozčleněním i thematem, jehož předmětem je úvaha o Bohu, přesně odpovídá zvyklostem, jimiž se řídilo sestavení úvodní questie.

Rovněž nevzniká pochybnost, že původcem je M. Ondřej z Brodu, třebaže by určitá volnost, které se dopustil písař rukopisu XIII F 16, mohla svést k nejistotě. Quodlibetář si totiž před zakončením své promluvy vyprošuje pro svou práci podporu boží a v citátu ze Senecy se sám jmenuje ve třetí osobě: „O lucis alme rector et celi decus . . . da Brode veniam . . .“, jak stojí v rukopise X E 24. Rkp. XIII F 16 však nahrazuje Brodovo jméno jménem M. Kříšťana z Prachatic: „ . . . da Prachaticz veniam . . .“³

Nadpis v X E 24, psaný stejnou rukou a současně s textem promluvy, určuje autora v Brodovi: *Inceptio super quodlibet M. Andree*. Rkp. XIII F 16 má nadpis připojen teprve daleko později rukou 16. století

¹ Jsou to rkp. Universitní knihovny pražské X E 24, f 390a–391a, a XIII F 16, f 98a–99b. Částečně vydal Höfler II, 155. Při studiu užívám vlastního přepisu, který mám připraven k edici.

² Určil ji již Jan Sedláček: Studie a texty I, 3, na základě explicitu promluvy, který uvádí v rkp. XIII F 16 plný název questie vynechávaje jen slovo *eternam*, v rkp. X E 24 pak aspoň začáteční slova *Utrum summa dei sapiencia* . . . O identitě otázky nevzniká ani nejmenší pochybnost; srv. i Jiří Kejř: Quodlibetní questie kodexu UK X E 24, Listy filologické 79 (1956), 229.

³ Patrně pouze přehlédnutím uvádí F. M. Bartoš: Hus jako student a profesor Karlovy university, Acta Universitatis Carolinae, Phil. et Hist. II, Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, 11, pozn. 6, že tato věta je vložena ve výpiscích z Bitterfeldova spisu o odpustcích.

a označuje dílo jako *M. Andreae de Broda praefatio ante disputationem*. Ovšem pro toto určení měl připisovatel oporu v obsahu kodexu, zapsaném na předním příděsí rukou jen o málo později než samy texty kodexu.⁴ Promluva je tu zachycena tímto heslem: *Prefacio Magistri Andree de Broda in principio disputationis de quolibet Praga*.

Z těchto údajů jasně vyplývá, že autorem je M. Ondřej z Brodu. A kodex XIII F 16 sám umožňuje bezpečné vysvětlení, jak se do něho dostalo jméno Kříšťana z Prachatic na místo jména Brodova. Rukopis byl totiž vlastnictvím tohoto čelného mistra pražské university, jak o tom svědčí dodnes čitelný zápis na přední desce: *Magistri Cristanni de Prachaticz*. Dotvrzením je i známý autograf Husův, vevázaný v kodexu, s opsanou promluvou francouzského poselstva ke králi Václavu IV. z r. 1399,⁵ končící explicitem *Scriptum per M. Hus ad mandatum M. C. de Prachaticz*. Z toho plyne, že písař Brodovy promluvy prostě zaměnil jméno skutečného autora jménem objednatele a příštího uživatele kodexu a autorství Brodovo zůstává i přes tuto nepřesnost nepochybným.

O tomto quodlibetu nebylo však až dosud možno říci více. Není žádná otázka, která byla tehdy předložena účastníkům k řešení; neví se, kdo se disputace zúčastnil a není možno ani určit přesně dobu jeho konání, kromě velmi neuspokojivého konstatování, že spadá před rok 1409. Zde však lze přece jen dosáhnout aspoň bližšího vymezení na okruh několika let, která přicházejí v úvahu jako možné datum konání Brodova quodlibetu.

Brodova incepte k tomu dává některá vodítka. Nesporné zůstává datování před rok 1409. Quodlibety konané po tomto roce jsou nyní již určitě známy všechny a datum dřívější jasně vyplývá i ze samé promluvy M. Ondřeje, neboť quodlibetář v ní vypočítává, které všechny národy jsou účastny vzdělání, jež universita poskytuje,⁶ což by bylo již vyloučeno po odchodu cizinců z Prahy po vydání Dekretu kutnohorského. Tím je dán terminus ad quem rokem 1408.

Avšak i další určení je možné ze samého znění předmluvy. Ondřej z Brodu vyzvedá totiž v nadšené chvále Prahy i její učenosti též její

⁴ Srv. též *Truhlář* v Katalogu.

⁵ *Ed. Höfler* II, 174–187. Nově vydal *F. M. Bartoš*: Autograf M. Jana Husi, Praha 1954, 45–49; český překlad tamtéž 60–74, a faksimile rukopisu 31–44. Výklad o vzniku přepisu tamtéž 5–19.

⁶ Toto místo otištěno již u *Höflera*.

zásluhy o založení jiných universit, které obdařila svými mistry, a jmenuje tu Vídeň, Krakov, Heidelberg, Kolín nad Rýnem, Würzburg a Erfurt.⁷ Rozhodující je tu zmínka o universitě würzburšské, založené 10. prosince 1402.⁸ Mluví-li tedy Ondřej z Brodu o této universitě již jako o existující a dokonce obsazené i pražskými mistry,⁹ je to vyloučeno pro rok 1403, kdy počátkem ledna, pouhé tři týdny od vydání zakládací bully, sotva bylo v Praze co známo o založení této university a rozhodně nelze mluvit o její činnosti. Avšak tím odpadá i rok 1404, kdy nemohl být M. Ondřej quodlibetářem, neboť tehdy se konal quodlibet M. Hübnerna. Spadá tedy disputace M. Ondřeje z Brodu nejdříve do roku 1405.

Mohli-li jsme s jistotou vymežit konání Ondřejova quodlibetu lety 1405–1408, je další ještě bližší určení odkázáno na dohady již méně určité. V úvahu je možno brát i skutečnost, že první leta würzburšské university byla jen přípravná, že vysoké učení muselo překonat značné obtíže a že o jeho rozvité činnosti je možno mluvit až pro rok 1406,¹⁰ což by ovšem vzhledem k Brodově zmínce o této universitě posunovalo jeho quodlibet až do let 1407–1408. Tomuto pozdějšímu datu však odpovídá i souvislost zachování jeho promluvy a úvodní questie v rukopise X E 24. Tento kodex, obsahující naprosto převažující většinou díla vzniklá na pražské universitě před rokem 1412,¹¹ nemá mezi svými pevně zjištěnými částmi žádnou, jež by pocházela z doby před rokem 1407. Tedy i podle tohoto vodítka by bylo možno soudit spíše na léta 1407 a 1408 než na obě data předcházející.

⁷ „Ipsa Wyennam, ipsa Cracoviam, ipsa Heidlberg, ipsa Coloniam, ipsa Herbiopolim, ipsa Erfordiam, prout notorium est, personis valentibus, suis videlicet magistris excellentibus venustavit.“

⁸ *Franz v. Wegele*: Geschichte der Universität Würzburg, Würzburg 1882, I, 14; zakládací bulla papeže Bonifáce IX., tamže II, 4–5.

⁹ Nesnázi ovšem je nemožnost určit, kteří mistři to byli. Sporé prameny nedovolují poznat mnoho profesorů würzburšské university a ze známých žádný nedosáhl akademického titulu v Praze, jak ukazuje jejich seznam, podaný *J. F. Abertem*: Aus der Geschichte der ersten würzburger Universität unter Bischof Joh. von Egloffstein, Würzburg 1923, 18–24. Pražskou universitou však prošli někteří členové würzburšské kapituly, viz *Abert* 8, kteří mohli ve Würzburgu po založení jeho university přednášet, podobně jako je bezpečně dosvědčeno pro první dva rektory Güntera van der Kere a Alberta z Hessbergu, kteří oba byli kanovníky ve Würzburgu. Je tedy možno připustit správnost Brodova tvrzení o činnosti pražských mistrů i na této nové vysoké škole.

¹⁰ *Wegele* l. c. a podrobněji *Abert* 10.

¹¹ Srv. *Jiří Kejř*, u. d., LF 78 (1955), 218.

СТРУКТУРА И ТЕЧЕНИЕ ДИСПУТА DE QUODLIBET
В ПРАЖСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

ИРЖИ КЕИРЖ

Резюме

Новые открытия рукописей — в особенности же в их числе находка пособий для участников диспутов de quodlibet — предоставляют возможность познакомиться с целым ходом подобного диспута в пражском университете и установить различия пражского типа от иных форм теологических диспутов de quodlibet в период максимального развития схоластики и установить также и специфические отклонения от диспутов в немецких университетах.

Диспутам de quodlibet ежегодно предшествовало избрание руководителя диспута, происходившее всегда за полгода заранее. Статут артистического факультета, являющегося единственным местом для осуществления диспута, содержит точные указания о способе выборов и о вознаграждении для руководителя диспута.

Диспут неизменно начинался с 3-го января и продолжался несколько дней. Магистр, который руководил диспутом, должен был за три или четыре дня заранее уведомить всех участников об их вопросах, чтобы они имели возможность надлежащим образом подготовиться. Обязанность отвечать вменялась при диспуте всем без исключения магистрам факультета.

При торжественном открытии руководитель диспута de quodlibet произносил сначала свое вводное слово и, после этого, приступал к решению своей quaestio principalis, темой которой являлся во всех случаях бог, его свойства или зависимость мира от его управления. Вводная quaestio разделялась на три артикула и являлась во всех до сих пор известных случаях весьма тщательно разработанной. На основании вопроса развивался диспут, в котором принимали участие все присутствующие друг за другом в соответствии со своим академическим стажем. На их возражения старался дать ответ сначала один из бакалавров (как respondens), после него заключение диспута производил сам руководитель в форме защиты своих тезисов. Сообщением и диспутом о главном вопросе заканчивается первая часть quodlibet.

Вторую часть диспута, при которой каждый из принимающих

участие магистров должен был решать вопрос, поставленный руководителем quodlibet, открывала questio ректора университета. После ректора выступал обыкновенно со своим вопросом декан артистического факультета и после него все магистры друг за другом в соответствии со своим академическим стажем, сообщая решения своих вопросов, которые им обычно ставились так, чтобы они соответствовали их специальным интересам. Против каждого из них полемизировал своими доводами руководитель диспута, который должен был тщательно подготавливаться для этой сложной задачи. С этой целью руководители диспута составляли пособие по подготовке к диспуту, в котором записывали тезисы возражений к каждой questio, причем как против их положительного решения, так и против отрицательного решения. Смотри по тому, в каком смысле давался диспутирующим магистром ответ на его вопрос, избирались также и противные доводы. Таких пособий было обнаружено до сих пор четыре (Mag. Матея из Книна от 1409 г., Mag. Яна Гуса от 1411 г., Mag. Шимона из Тишнова от 1416 г. и Mag. Прокопа из Кладруб от 1417 г.) и они относятся к самым ценным источникам о пражских диспутах de quodlibet.

Помимо questio каждый магистр отвечал еще на probleuma, при котором он должен был на заданный вопрос шуточного характера дать меткий ответ. Целью Probleuma было освежение утомленного внимания присутствующих шуточной вставкой.

После того, как все участники диспута имели возможность высказаться, руководитель заканчивал торжество заключительным словом.

Литературная редакция всех речей, произнесенных при диспутах de quodlibet не сохранилась и по-видимому не была также в полной мере осуществлена. Автором вводного слова, основного вопроса, объединяющих текстов и заключительного слова являлся сам руководитель диспута, тогда как авторами отдельных вопросов, сообщенных при quodlibet, являлись те магистры, которые вели о них диспут.

Уровень этих диспутов в пражском университете хотя и не доходит до уровня диспутов de quodlibet периода высшего развития схоластики, однако даже и при них нельзя недооценивать значительных ораторских и научных усилий руководителя диспута, в лице которого был представлен весь университет. Это следует особо подчеркнуть при сравнении с упадочными формами диспутов de quodlibet в немецких университетах в конце средневековья.

Самый многочисленный и ценный материал в отношении пражских диспутов de quodlibet относится к периоду после издания Кутногорского декрета и после ухода иностранцев из Праги. Это свидетельствует о том, что уровень данных торжеств — по сравнению с предшествующим периодом — не понизился, причем это указы-

вает также на богатую научную жизнь университета, достойную его великих традиций. При этом содержание диспутов de quodlibet тонко реагировало на современную жизнь и сохранившееся является свидетельством событий огромного значения в период перед возникновением гуситской революции.

QUODLIBET МАГИСТРА ОНДРЖЕЯ ИЗ БРОДА

В рукописях пражской университетской библиотеки X E 24 и XIII F 16 сохранилось вводное слово к диспуту de quodlibet, которым руководил Магистр Ондржей из Брода; рукопись X E 24 показывает также, какова была его вводная questio. Затруднительным представлялось датирование данного диспута, о котором было известно лишь то, что он относится к периоду до 1409 года. Опору для попытки более точно установить его дату представляет само вводное слово руководителя диспута. Магистр Ондржей упомянул здесь в хвалебном абзаце об учености пражского университета, а также и о том, что его магистры трудятся во вновь основанных чужих университетах, в их числе также и в вюрцбургском университете. Последний был основан однако только 10-го декабря 1402 г.; следовательно указанная речь не могла быть произнесена в 1403 г., когда в начале января в Праге по-видимому еще мало что могло быть известно об его открытии и нельзя еще было говорить об его деятельности. В 1404 г. диспутом руководили Маг. Ян Гюбнер; quodlibet Брода относится следовательно к 1405—1408 гг. Так как, однако, о развернувшейся уже деятельности вюрцбургского университета можно говорить лишь что касается 1406 г. и так как в рукописи X E 24 нет ни одной точно установленной части, происхождение которой относилось бы к периоду до 1407 г., quodlibet Брода можно скорее отнести к 1407 и 1408 гг., чем к более раннему периоду.

DIE STRUKTUR UND DER VERLAUF DER DISPUTATION DE QUOLIBET AN DER PRAGER UNIVERSITÄT

ŘÍ KEJŘ

Zusammenfassung

Die neuen Auffindungen von Handschriften, und zwar insbesondere der Inhalt der Handbücher der Quodlibetisten, gestatten uns die „disputatio de quolibet“ an der Prager Universität in ihrem ganzen

Verlauf zu erfassen, den Prager Typus von den unterschiedlichen Formen des theologischen Quodlibets der Hochscholastik zu unterscheiden und auch die spezifischen Unterschiede gegenüber den Quodlibets an den deutschen Universitäten festzustellen.

Den Quodlibetdisputationen gingen alljährlich die Wahl der Quodlibetisten voran, welche immer ein halbes Jahr im voraus stattfand. Die Statuten der artistischen Fakultät, welche der alleinige Ort für die Abhaltung der Quodlibets war, enthalten genau Bestimmungen über die Form der Wahl und die Belohnung der Quodlibetisten.

Die Quodlibetdisputation wurde immer am 3. Jänner eröffnet und dauerte einige Tage. Die die Disputation leitenden Magister hatten die Pflicht allen Beteiligten drei oder vier Tage vorher ihre Fragen einzusenden, um ihnen die Möglichkeit zu geben sich entsprechend vorzubereiten. Die Pflicht beim Quodlibet zu antworten hatten ausnahmslos alle Magister der Fakultät.

Nach der feierlichen Eröffnung trug der Quodlibetist vorerst seine Eröffnungsansprache vor und schritt dann zur Beantwortung der Hauptfrage (quaestio principalis), deren These immer Gott, seine Eigenschaften oder die Abhängigkeit der Welt von seiner Lenkung war. Die Einleitungsquaestion war in drei Artikel gegliedert; in allen bisher bekannten Fällen war sie sehr sorgfältig ausgearbeitet. Über die Frage entspann sich eine Diskussion, an der sich alle Anwesenden in der Reihenfolge ihres akademischen Alters beteiligten. Auf ihre Einwendungen entgegnete vorerst ein Bakkalaureat als Respondens, nach ihm schloss die Disputation offenbar der Quodlibetist selbst mit der Verteidigung seiner Thesen ab. Mit dem Vortrag und der Disputation über die Hauptfrage schloss der Quodlibetist den ersten Teil der Quodlibets ab.

Der zweite Teil der Quodlibetdisputation, in welchem jeder der beteiligten Magister die Pflicht hatte die ihm von dem Quodlibetisten gestellte Frage zu beantworten, wurde durch die Quaestion des Universitätsrektors eröffnet. Nach dem Rektor trat regelmässig der Dekan der artistischen Fakultät mit seiner Frage auf und nach diesem alle Magister in der Reihenfolge ihres akademischen Alters; alle trugen die Lösung ihrer Fragen vor, welche ihnen gewöhnlich so gestellt wurden, dass sie thematisch ihren Fachinteressen entsprachen. Mit jedem Einzelnen polemisierte der Quodlibetist mit seiner Argumentation; er musste sich auf diese schwere Aufgabe sehr sorgfältig vorbereiten. Zu diesem

Zwecke hatten die Quodlibetisten ein Handbuch der Vorbereitungen zur Disputation zur Verfügung, in denen Thesen der Einwendungen zu jeder Quaestion, und zwar sowohl zu ihrer positiven als auch zu ihrer negativen Beantwortung, zusammengestellt waren. Je nachdem wie der disputierende Magister seine Frage beantwortete, wählte der Quodlibetist die Widerlegungsargumente. Bisher wurden vier solche Bücher aufgefunden (M. Matěj aus Knín aus dem Jahre 1409, M. Jan Hus aus dem Jahre 1411, M. Šimon aus Tischnowitz aus dem Jahre 1416 und M. Prokop aus Kladruba aus dem Jahre 1417) sie gehören zu den wertvollsten Quellen über das Prager Quodlibet.

Ausser auf die Quaestion musste jeder Magister auch auf ein Problema antworten, wobei er auf die vorgelegte witzige Frage eine treffende Antwort geben musste. Es war das Ziel des Problemas, die erschöpfende Aufmerksamkeit des Publikums durch witzige Exkurse aufzufrischen.

Nachdem alle Teilnehmer an die Reihe gekommen waren, schloss der Quodlibetist die Disputation mit einer feierlichen Rede ab.

Die literarische Redaktion aller beim Quodlibet vorgetragenen Reden ist nicht erhalten geblieben und es ist wahrscheinlich, dass sie gar nicht im vollen Umfang durchgeführt wurde. Der Autor der Eröffnungsrede, der quaestio principalis, der Verbindungstexte und der Abschlussrede war der Quodlibetist, während die Autoren der einzelnen Quaestiones des Quodlibets die Magister waren, welche über diese Fragen disputierten.

Das Niveau des Quodlibets an der Prager Universität erreichte nicht die Höhe des Quodlibets der Hochscholastik; es darf aber die respektable rhetorische und wissenschaftliche Leistung des Quodlibetisten, welche die ganze Universität repräsentierte, nicht unterschätzt werden. Dies ist besonders bei dem Vergleich mit den Verfallsformen des Quodlibets an den deutschen Universitäten gegen Ende des Mittelalters hoch einzuschätzen. Das zahlreichste und inhaltlich wertvollste Material zu den Prager Quodlibets stammt aus der Zeit nach dem Kuttenberger Dekret und nach dem Abgang der Ausländer aus Prag. Dies ist ein Zeugnis dafür, dass das Niveau dieser Feierlichkeiten gegenüber der vorhergehenden Periode nicht sank; es zeigt sich hier auch das reiche Wissenschaftsleben der Universität, welches ihren grossen Traditionen entsprach. Der Inhalt des Quodlibets reagiert empfindlich auf das

aktuelle Leben, und die Andenken, welche erhalten blieben, legen auch von den revolutionären Ereignissen in der Zeit vor dem Ausbruch der hussitischen Revolution Zeugenschaft ab.

DAS QUODLIBET VON M. ONDŘEJ AUS BROD

In den Handschriften der Prager Universitätsbibliothek X E 24 und XIII F 16 sind die Eröffnungsreden zum Quodlibet, welches M. Ondřej aus Brod leitete, erhalten geblieben. X E 24 enthält auch seine Einleitungsquaestion. Es ist schwierig das Datum dieses Quodlibets zu bestimmen; man weiss nur, dass es vor dem Jahre 1409 entstand. Die Unterlage für den Versuch es näher zu bestimmen ist die Eröffnungsrede des Quodlibetisten selbst. M. Ondřej spricht in einem Abschnitt, welcher der Preisung der Gelehrtheit der Prager Universität gewidmet ist, davon, dass ihre Magister an den neu eröffneten Universitäten, unter anderen auch an der Würzburger Universität wirken. Diese wurde aber erst am 10. Dezember 1402 gegründet; diese Rede konnte also nicht vor dem Jahre 1403 gehalten worden sein, wo anfangs Jänner wohl in Prag kaum etwas über ihre Errichtung bekannt war und von ihrer Tätigkeit noch überhaupt nicht gesprochen werden konnte. Im Jahre 1404 leitete das Quodlibet der Quodlibetist M. Jan Hübner; es fällt also das Quodlibet von Brod in die Jahre 1405—1408. Da jedoch von der entfalten Tätigkeit der Würzburger Universität erst nach dem Jahre 1406 gesprochen werden kann und da die Handschrift X E 24 keine festbestimmten Bestandteile enthält, welche aus der Zeit vor dem Jahre 1407 stammen, kann das Brodsche Quodlibet eher in die Zeitspanne von 1407 bis 1408 gesetzt werden, als in eine frühere Zeit.

STRUCTURE AND COURSE OF THE QUODLIBET DEBATE AT THE PRAGUE UNIVERSITY

J I Ř I K E J Ř

S u m m a r y

Newly found manuscripts including in particular handbooks for those taking part in the quodlibet debates enable us to form a clearer picture

of the course of these debates at the Prague university and to distinguish between the Prague forms and differing forms of theological quodlibet at the highest point of scholasticism and observe also variations from quodlibet debates at the German universities.

Every year the leader of the debate was elected half a year before the debate itself was held. The statutes of the faculty of arts, the only place for the quodlibet debates to be held, contain exact regulations of the method of election and awards.

The debates always began on the 3rd of January, lasting a few days. It was the duty of the master conducting the debate to send to all participants their questions three or four days before the beginning so as to give them time for thorough preparation. It was the duty of all the masters of the faculty without exception to take part in the debate.

After the opening ceremony the leader of the debate delivered his introductory speech and then proceeded with the solution of his *questio principalis*, the theme of which was always God, his attributes or the dependence of the world on his will. The opening *questio* was divided into three articles and always - as far as is known - very carefully worked out. A debate developed on the question in which all those present took part in order of their status. First some bachelor of art tried to oppose the arguments as "respondens", and it seems that afterwards the leader of the debate himself closed the debate by a defence of his thesis. This was the end of the first part.

The second part of the debate, where each of the participating masters had to solve the question set him by the leader of the debate was opened by the *questio* of the rector of the university. It was usual for the dean of the arts faculty to follow and then all the other masters spoke in order of their status. All delivered the solution of their questions which were usually set in such a way as to correspond with the subjects and interests of the speaker. The leader of the debate who had to be carefully prepared for this difficult task argued with each of them in turn. For this purpose the leaders of the quodlibet debate used a handbook containing a list of the syllabus of arguments concerning each question, both for a positive and a negative solution. According as to how the master taking part in the debate answered his question the leader chose the opposite arguments. So far only four of these handbooks have been found (Matěj of Knín 1409, Jan Hus 1411, Šimon of Tišnov 1416, Prokop of Kladrubby

1417). They give the most valuable information about the Prague quodlibet debates.

Beside the *questio* every master also had to answer a *probleum*, that is he had to find a suitable answer to a question of humorous character. The purpose of the *probleum* was to catch the lagging attention of the audience with humorous interludes.

After all participants had spoken in turn the leader of the debate concluded the ceremony with his closing speech.

The full texts of all addresses delivered during the quod libet debates are not preserved and possibly they were not even written down in full. The leader of the debate himself was the author of the opening speech, the *questio principalis*, the connecting texts and the closing address, whilst the debating masters were the authors of the separate questions.

The level of the quodlibet debate at the Prague university does not attain the level of highest scholasticism, but nevertheless one should not underestimate the considerable rhetoric and scientific performance of the leader of the debate, who represented the entire university. This must particularly be borne in mind in comparison with the decadent forms of the quodlibet at the German universities towards the end of the Middle Ages.

The most numerous, and from the point of view of content most valuable material for the Prague quodlibet debates dates from the period after the issuing of the Decree of Kutná Hora and after the departure of the foreigners from Prague. This is a confirmation that the level of these ceremonies did not decrease in comparison with the earlier period and thus proves the rich scientific life of the university worthy of its great traditions. And at the same time the content of the quodlibet debates sensitively reacted to contemporary life and those documents that have been preserved are a proof of the far-reaching events in the time before the outbreak of the Hussite revolution.

QUODLIBET OF ONDŘEJ OF BROD

In the manuscripts X E 24 and XIII F 16 of the Prague University Library the introductory speech to the quodlibet led by Ondřej of Brod is preserved; manuscript X E 24 contains his opening *questio*. It is

difficult to ascertain the exact date of this quodlibet, of which it was only known that it was held some time before 1409. This assumption is based on the introductory address itself. Ondřej mentions when praising the erudition of the Prague University that its masters were lecturing at newly founded foreign universities, as for instance at the University of Würzburg. This university however was founded on December 10, 1402; thus the address could not have been delivered in 1403, when hardly anything could have been known about its foundation at the beginning of January, and it was impossible to talk about the university's activities. In 1404 Jan Hübner conducted the quodlibet debate; that means that Brod's quodlibet falls in the years 1405—1408. But as it is possible to speak about a flourishing activity of the Würzburg University only after 1406 and as manuscript X E 24 does not contain anything in its clearly dated parts which might have been written earlier than 1407, Brod's quodlibet may be assumed to date from the year 1407 rather than from an earlier time.

POČÁTKY HUMANISMU NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ V DOBĚ PODĚBRADSKÉ

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Pražská universita měla pro šíření humanismu v českých zemích mimořádný význam. Na ní se vzdělávali budoucí písaři městských kanceláří a kantoři městských škol, kteří byli po celé 16. stol. nadšenými, i když ne vždy tvůrčími šířiteli humanistických ideálů. Nebude proto bez užítu zjistit, zda k rozhodující změně v universitní výuce nedošlo snad již v době poděbradské, z které jsou známy první zprávy o pronikání humanismu na universitní půdu.

Z kdysi slavného Karlova učení zbyly po husitských válkách žalostné trosky.¹ Bouřlivá doba, která nejednou učinila z Prahy krvavé bojiště, nepřála klidným studiím. Ještě jiné okolnosti však nebyly pražské universitě příznivé. V souvislosti s rozvojem a laicisací národních kultur bylo v sousedních zemích založeno několik universit. Dosud jedinému vysokému učení ve střední Evropě se tak dostalo soupeřů hned z několika stran. Na počátku 30. let 15. století přicházeli do Prahy už jen studenti z Čech a Moravy. Nemalou úlohu tu měl, jak ještě uvidíme, i vývoj náboženských poměrů. Studenti z katolických, t. j. převážně německých krajů dávali přednost Lipsku, Vídni nebo Krakovu.

¹ Universitní dějiny v době po válkách husitských nebyly dosud zevrubně zpracovány. Poměrně nejvíce zpráv přináší 9. sv. Dějepis Prahy V. V. Tomka, Praha 1893, str. 188/241. Něco málo je u Ž. Wintra: Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622), Praha 1897. V dalším spise téhož autora, O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce, Praha 1899, je 15. století věnována malá pozornost. Synthetické přehledy V. Novotného: Universita Karlova v minulosti, Praha 1922, O. Odložilka: Karlova universita 1348—1419, Praha 1948, jsou příliš stručné, aby mohly říci něco nového.

Také po stránce hospodářské utrpěla universita ve válkách značné škody. Během bojů vymáhali kolejní mistři dávky z poddanských vesnic, které byly hlavním zdrojem jejich příjmů, jen s největšími obtížemi. Po roce 1434 došlo k jisté konsolidaci zásluhou císaře Zikmunda, který 6. července 1435 nařídil, aby zboží, která byla za války učením odňata, byla mu zase vrácena.² Neobývané koleje chátraly rok od roku. V 50. a 60. letech bylo proto nutno některé nákladně opravit, jiné zbourat. Tak byla v letech 1463/1464 zbourána medicínská kolej, neboť medicíci neměli zájem na její obnově.³ Před tím byl již zrušen dům chudých studentů u sv. Valentina a propůjčen k obývání Katruši Bezručkové a její dceři Magdaleně.⁴ Také největší kolej Karlova utrpěla nepřízní doby. V roce 1463 byly zdi Aristotelova a Platonova lektoria tak špatné, že je shromáždění fakulty rozhodlo zbourat. V lektoriu theologickém bylo pak nutno opatřit sklo do oken, aby nepohoda nebránila mistrům číst a disputovat.⁵ Zatímco jedny koleje byly rušeny, druhé dvě byly velkým nákladem zřízeny. První z nich, vzniklá z nadace staroměstského patricije Rečka, patřila dokonce k největším v Praze.⁶ Kolej Laudova, zřízená o něco později (1460), byla určena studentům, „kteří by se chtěli učit v písmě, a kdyžby toho umění došli, aby od hodných biskupů světíce se, slovo boží věrně vedli“.⁷ Menšího rozhojnění nadací se dostalo také některým jiným kolejím, zvláště koleji Národa českého. Je příznačné, že to byli především měšťané a bývalí členové university, kteří svými odkazy na pražské učení nejvíce pamatovali.

Nelze říci, že by pražští mistři nejevili snahu obnovit bývalý věhlas svého učení. Stojíce na krajní pravici husitského hnutí, byli nakloněni ke kompromisům již v době, kdy se o konečném výsledku ještě rozhodovalo na bitevním poli. Proto požadavek císaře Zikmunda, aby se na universitu mohli vrátit z vyhnanství i mistři přijímající pod jednou,

² V. V. Tomek: Děje university pražské I, Praha 1849, str. 289/290.

³ Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandee Pragensis [dále MUPr], 1, 2, str. 85.

⁴ Podle listu z r. 1442, který je uložen v archivu UK, sign. I, 82.

⁵ MUPr I, 2, str. 81. Nejpodrobněji se zabýval Karlovou kolejí V. V. Tomek: Paměti kollegiátů kolleje Karlovy, ČČM, XXI, 1847, str. 382 n, 522 n.

⁶ Podle povšechného přehledu finančních příjmů z r. 1567 byla Rečkova kolej hned za kolejí Karlovou. Srv. Tomek: Dějepis IX, str. 200.

⁷ O nově založených kolejích viz více u Tomka: Dějepis IX, str. 193 n.

nenarazil na nějaký zásadní odpor.⁸ Hádky a spory mezi mistry narušovaly jejich jednotu, ostatně nikdy zvláště pevnou, a připravovaly půdu pro zesílení rekatolisačních snah ve 40. letech.⁹ Proto když v lednu 1441 tehdejší rektor Augustin z Klatov spolu s mistry a studenty navštívil v domě U slona legáty papeže Felixe, aby je poctil konfety z lékárny, dával tak nepřímou najevo, že si je universita vědoma případné podpory ze strany kurie pro posílení její mezinárodní prestiže.¹⁰ Kurie si zase naopak dobře uvědomovala úlohu, kterou by mohla hrát rekatolisovaná pražská universita v boji proti českému kacířství.¹¹ Zcela nečekanou, a proto snad tím významnější pomoc měli pro ni znamenat němečtí studenti, přišli v první polovině 40. let do Prahy.¹²

Roku 1443 došlo totiž na vídeňské universitě ke sporům s městem i v učení samém. Část nespokojených mistrů a studentů se rozhodla Vídeň opustit. Obrátila se proto, jak se zdá, prostřednictvím některých pražských mistrů nebo spíše prostřednictvím dvou vídeňských bakalářů, kteří již v Praze studovali,¹³ na pražskou obec s žádostí, aby jim bylo dovoleno studovat a působit na Karlově učení podle bývalých svobod a obyčejů. Ta 24. srpna téhož roku svolila, když se před tím poradila s hejtmany pražských měst a zástupci university. Podmínkou bylo, že nebudou kacérovat Čechy pod obojí způsobou.¹⁴ Již koncem listopadu byli fakultním sborem přijati do učení dva bývalí vídeňští bakaláři Henricus de Hylpruna a Bertholdus de Burlaco, v prosinci byla kladně vyřízena žádost bakaláře Ondřeje z Budějovic, v lednu následujícího roku Jana Walta z Nurtingen.¹⁵ Novina o příchodu vídeňských studentů a baka-

⁸ V. V. Tomek: Děje university pražské, str. 289/290.

⁹ M. Jan z Borotínka šel dokonce tak daleko, že složil potupné latinské rýmy na Rokycanu, které mu anonymně poslal. Srv. V. V. Tomek: Děje, str. 290.

¹⁰ Fr. Šimek: Staré letopisy české, Praha 1937 [dále Šimek, SLČ], str. 91.

¹¹ Universita byla např. r. 1441 žádána, aby učinila poslušnost pražskému arcibiskupu Mikulášovi, který byl ustanoven basilejským koncilem - Fr. Šimek, SLČ, str. 94.

¹² O této epizodě stručně zmínky jen u Z. Wintra: Děje vysokých škol etc. a u Tomka: Dějepis IX, str. 190, 215.

¹³ Johannes Mylbrun byl přijat za člena fakulty 9. X. 1442, Jacobus de Narth o několik dní později. Oba byli již v dubnu promováni pod mistrem Přibramem na mistry; MUPr I, 2, str. 16/18.

¹⁴ Fr. Šimek: SLČ, str. 98/99.

¹⁵ MUPr I, 2, str. 20/21.

lárů do Prahy se brzo roznesla a přiměla příslušníky i jiných universit, aby se buď ze zvědavosti, nebo pro výhody, jichž se jim v Praze mohlo dostat, vydali na cestu do Prahy.¹⁶ V letech 1441—1449 žádalo o přijetí na pražskou artistickou fakultu celkem 25 německých bakalářů. 10 jich přišlo z Vídně, 5 z Erfurtu, 2 z Lipska, 1 z Heidelberku a 4 neznámo odkud. Přijato jich však bylo jen 22, neboť žádostem třech bakalářů nebylo z neznámých důvodů vyhověno.¹⁷

Počet německých studentů stoupal rok od roku. Byl-li celkový poměr bakalářských zkoušek od listopadu 1441 do dubna 1445 19 : 4 ve prospěch českých studentů, změnil se v době od dubna 1445 do dubna 1449 výrazně ve prospěch druhé strany, i když si čeští studenti udrželi malou převahu (29 : 27). Ve zmíněných letech složilo bakalářské zkoušky na pražské artistické fakultě celkem 31 Němců. Německých studentů bylo však v Praze nepochybně více, neboť u všech se nedá předpokládat dokončení studia.¹⁸ Rychle přibývalo také mistrů německé národnosti. Byl-li v děkansském období Mořice z Benešova (listopad 1443—duben 1444) ze 14 mistrů jen jeden německý, za děkanátu Jana z Čáslavě (duben 1447—duben 1448) připadal již na každé dva mistry české jeden Němec. S výjimkou tří byli všichni odchovanci pražského učení.¹⁹

V činnosti německých studentů, bakalářů a mistrů na pražské universitě ve 40. letech 15. století vystupují do popředí dva výrazné rysy. Předně snaha upevnit postavení německého národa na universitě. Užívám tohoto termínu podmíněně, protože nikde není náznak, že se němečtí mistři a studenti takto již konstitovali. Nicméně by však k tomu brzy došlo, kdyby ovšem pobyt německých studentů v Praze nebyl jen krátkou epizodou.²⁰ Němečtí studenti skládali zkoušky většinou u mistrů své národnosti. Z 31 bakalářských gradů byly jim jen tři uděleny čes-

¹⁶ První němečtí studenti a bakaláři skládali zkoušky v neobyčejně krátké době. Volná místa v pražských kolejích byla zajisté také lákavou pobídkou.

¹⁷ MUPr. I, 2, str. 31/32.

¹⁸ Protože nejsou dochovány universitní matriky, je někdy zjišťování národnosti sporné, zvláště jedná-li se o studenta z národnostně smíšeného území. V takových případech jsem postupoval podle okolností.

¹⁹ Erfurtští mistři Jindřich ze Staffelsteynu a Konrád de Campidona byli přijati 28. července 1446 (MUPr I, 2, str. 31). Vídeňský mistr Sifridus de ... (nečitelné) byl přijat 18. října 1445, dlouho se však v Praze asi nezdržel (ib., str. 28).

²⁰ V. V. Tomek: Dějepis IX, str. 215, připouští, že rozdělení na národy mohlo hrát jakousi úlohu v době panství Menharda z Hradce nad Prahou.

kými mistry. Naproti tomu všech 7 mistrovských promocií bylo pod mistry českými, neboť v letech 1443—1445, kdy se odbyvaly, nebylo ještě Němce ve funkci examinátora. Němečtí studenti také plně využívali výhody slevy poplatků v případě chudoby. Jako svědci jejich žádostí vystupují vždy, a tady ovšem zcela pochopitelně, mistři němečtí. Hlavou německých příslušníků university byl v této době nepochybně M. Jindřich Dornde de Spineto, který se stal dokonce v dubnu 1446 děkanem fakulty.²¹

Druhým rysem jejich aktivity bylo úsilí o stabilisaci vztahu university a papežské kurie. V tom jim byli nápomocni i někteří čeští mistři, jak bylo již naznačeno výše. Hlavní podíl tu opět připadl mistru Jindřichovi de Spineto, který se vydal roku 1447 na cestu do Říma. Jeho posláním bylo úspěšné.²² Papež Mikuláš V. potvrdil všechna universitní privilegia a korunoval tak úsilí obou stran o návrat starých poměrů. Papežská bula byla slavnostně přečtena v kostele Matky boží před Týnem, po zpívané mši a kázání Mistra Příbrama.²³ Leč tyto poměry neměly mít dlouhého trvání. Dříve než si ukážeme proč, věnujme ještě jednou pozornost činnosti německého národa na pražské artistické fakultě, jak nám ji ukazuje tabulka na následující straně.²⁴

Vzrůstající úloha německého národa na pražské universitě i rekatalizační snahy s ní spojené byly pozorovány kališnickou veřejností s obavami. První incidenty jsou známy již z roku 1444, tedy z doby těsně po příchodu prvních německých studentů do Prahy. Starý letopisec podává zprávu jen o jejich důsledku: „Téhož léta v pondělí po sv. Vavřinci (17. 8. 1444) rektor učení pražského s doktory, mistry, bakaláři a studenty vstúpili na staroměstský rathúz před pány konšely, žalující na některé laiky, kteříž učinili šanc na studenty, zvláště kterýž v nově přišli do učení.“ Páni konšelé slíbili, že potrestají viníky a na-

²¹ Jiné funkce, které Němci v Praze zastávali: jako examinátoři jsou uvedeni M. Jan z Heilpruna, M. Jindřich Dornde a M. Jindřich de Staffelsteyn. M. Jan z Teplíc byl kolektorem, M. Petr Pillerszyt dispensátorem.

²² Živější styk mezi kurií a pražskou universitou je možno pozorovat již od léta 1445, kdy Prokop z Rabštejna přivezl pražským mistrům příznivou bulu papeže Evžena. Srv. Šimek: SLČ, str. 103, 108.

²³ O kázání Příbramově, SLČ, str. 111.

²⁴ Vysvětlivky k tabulce: B - bakaláři, BZ - bakalářské zkoušky, M - mistři, MZ - mistrovské zkoušky, N - Němci, o - ostatní, ž - žádosti o přijetí, p - přijato.

Děkanské období	B ž	B p	BZ N	BZ o	MZ N	MZ o	M N	M o
X. 1441/X. 1442	1	1		1				15
X. 1442/X. 1443	1	1		8	3	4		14
X. 1443/IV. 1444	4	4		6	1		1	14
IV. 1444/IV. 1445	7	7	4	6	2	1	2	17
IV. 1445/IV. 1446	8	8	9	14		1	5	15
IV. 1446/IV. 1447	2		12	7			8	15
IV. 1447/IV. 1448	2	1	5	9	1	3	9	14
IV. 1448/IV. 1449			1	7		3	9	15
Celkem	25	22	31	58	7	12	—	—

pomenuli studenty k mravnému životu.²⁵ Mistři i studenti, kteří si stěžovali, sešli se pak s některými konšely ještě jednou, a to na podzim roku 1448 při společném útěku z Prahy. Týž letopisec k tomu s patrným potěšením dodává: „a Papoušek mistr, farář od Matky boží z Tejna, kteříž od legáta svrchupsaného byl rozhřešení přijal, že i pod dvojí způsobu rozdával, a Němci protivníci opět z kolejí pryč jidechú.“²⁶ Dobyť Prahy Jiříkem z Kunštátu tak uzavřelo první etapu v dějinách pohusitské university. Zásahem politického činitele byl natrvalo Karlovu učení určen charakter university národní, i když v jeho pozadí nestály přímo důvody národnostní, nýbrž mocensko-ideologické. Náboženské uniformity na universitě dosaženo sice ještě nebylo, avšak mistři, kteří se v předcházejících letech nejvíce zkompromitovali, museli učení opustit.²⁷

Učební sály i koleje, které po odchodu Němců na čas utichly,²⁸ zaplnily se brzy českými studenty a mistry. Kališnická strana, jejíž oligarchická skupina nyní vystřídala u moci katolickou kliku Menharta z Hradce, začala si bedlivěji hledět výchovy svého kněžského dorostu. Několika vybraným bylo umožněno studovat na italských universitách, pro

²⁵ Fr. Šimek: SLČ, str. 100. Srv. jiné místo SLČ, kde v charakteristice poměrů v 40. letech čteme „... a v kolejích již německých studentuov i mistruov bieše ...“, ib., str. 111/112.

²⁶ Ib., str. 111/112.

²⁷ Vedle Papuška ze Soběslavi také Pavel Židek a Jan Příbram.

²⁸ Po zápisu o pořadí přihlášených na bakalářské zkoušky o čtyřech suchých dnech podzimních r. 1448 následuje poznámka: „paucitas baccalariorum, magistrorum autem nullus propter disturbium in regno pro tunc factum“, MUPr I, 2, str. 38.

ty, kteří zůstali doma a měli se vzdělávat v theologii, založil horlivý přívrženec pod obojí Matěj Louda z Chlumčan novou kolej. Shodou okolností však ti, do nichž byly vkládány největší naděje, podleli italskému katolickému prostředí a stali se platnými pomocníky, ne-li inspirátory útočného českého katolicismu 60. let.

První náznaky budoucího rozkolu university se objevily v březnu 1456, kdy vznikla pře skrze některé čekatele bakalářského gradu, kteří odmítli přísahat na kompakтата. Spor byl sice urovnán, měl však dohru ještě v červnu, kdy se přišlo na to, že některá ustanovení statut byla nově zfalšována.²⁹ Mezitím v dubnu došlo k neshodě při jednání o přijetí nových mistrů do fakultní rady. Mezi žadateli byl též Václav Křižanovský a Jan z Krčina. Mistři, kteří o žádosti rozhodovali, se rozdělili do dvou táborů. Spor nakonec rozhodl děkan Stanislav z Velvar tak, aby byli přijati ti, kteří dokončili biennium.³⁰ V dalších třech letech není zpráv o nějakých významnějších rozmíškách. Bylo ticho před bouří. Kališnickí mistři, podporovaní Jiřím z Poděbrad a Janem Rokycanou, se připravovali k rozhodnému vystoupení. Soudě podle pozdějšího významu, stál v jejich čele mladý ideolog Václav Koranda ml. Předáci katolíků se zatím vzdělávali v Itálii. Mezi oběma stranami, nesouhlasící ani s jednou, stála hrstka přívrženců nedávno konstituované Jednoty bratrské. V prosinci 1459 se vrátil Křižanovský s Krčínem z Itálie.³¹ Přišel čas k měření sil.

Záminkou se stala děkanská volba v dubnu 1460. Většinou hlasů byl zvolen M. Václav Koranda. Avšak mistři Stanislav z Velvar, Václav Křižanovský, Jan Krčín, Mikuláš z Hořepníka, Valentin z Rakovica, Jiří ze Starého Města prohlásili volbu za neplatnou a nedůstojnou, odvolávající se na jakousi námitku vznesenou M. Janem z Kravína. Od svého stanoviska neustoupili ani na shromáždění, jež bylo svoláno

²⁹ Spor by byl jasnější, kdyby se zachovala rektorská matrika, v níž byla celá záležitost lépe osvětlena než v děkanských aktech. Srv. MUPr I, 2, str. 53/54, 64/65.

³⁰ Oba mistři by byli podle toho přijati, protože jim uplynula téměř dvě celá léta od mistrovské promoce. MUPr I, 2, str. 53. Srv. též čl. T. Kaliny: Václav Křižanovský, ČČH, V, 1899, str. 334, kde o této události podrobněji.

³¹ Podle děkanské knihy byli oba přijati 9. prosince 1460 [!] „pro doctoribus nostrae universitatis Pragensis“. Správná datace má však být 9. XII. 1459, neboť oba se zúčastnili pražských dubnových událostí r. 1460. Chyba nastala zřejmě přehozením zápisu, MUPr I, 2, str. 70.

druhého dne. Tu po dlouhé době opět zasáhla přímo moc majestátu.³² Král volbu schválil. Oposice však přesto volbu neuznala a zastavila své přednášky a disputace.³³

S podporou krále i dolní konsistoře bylo možno protivné mistry jednoho po druhém z fakulty odstranit. Katoličtí mistři se pojednou přestali o universitu zajímat. Václav Křížanovský po nechutných sporech o vypůjčené knihy z knihovny koleje Národa českého, které byly řešeny, ale nevyřešeny rektorským soudem, nechal se nakonec škrtnout ze seznamů členů university.³⁴ Také boloňský mistr Jan z Krčína brzy potom z university odešel, když se mu dostalo výhodného místa králova osobního lékaře.³⁵ M. Stanislav z Velvar, pravá ruka Hilaria z Litoměřic a Václava Křížanovského, byl vyloučen spolu s M. Jiřím z Meziříčí pro machinace finančního rázu.³⁶ Ostatní katoličtí mistři vystoupili patrně v téže době, neboť o nich v děkanských aktech již není žádných zpráv.³⁷ M. Jan z Kravína musel v srpnu 1461 v theologické síni Karlovy koleje odvolat všechny pomluvy, které rozšiřoval o Janovi z Rokycan, králi a českém království.³⁸ Na podzim téhož roku došlo i na M. Mikuláše z Hořepníka. Na rozkaz králův byl uvřazen do rektorského vězení, neboť byl v podezření, že vlastnil některé knihy Mikuláše Biskupce [!]. Hořepníkova výmluva, že knihy již spálil, se ukázala lichou, když rektor spolu s jinými na rozkaz krále prohledal jeho komoru a Biskupcovy traktáty

³² MUPr I, 2, str. 75/76. Poznámka na okraji glosuje králův zásah takto: Simile contigit a [nn] o 1409. Dissentientibus magistris rex Wenceslaus decanum firmavit etc. Vratislavský prokurátor stěžoval si r. 1462 u papeže: „Item rex permisit mox post assumptionem suam omnes sub una specie doctos viros et studentes de collegio Pragensi depellere ...“ M. Jordan: Das Königtum, Georg's von Podiebrad, Lipsko 1861, str. 361.

³³ Václav Koranda v MUPr I, 2, str. 76: „nec regiae mandato celsitudinibus, nec ordini et juri facultatis se submitterunt.“

³⁴ MUPr III, str. 50. Srv. též moji stať: Nejstarší katalogy koleje Rečkovy a koleje Národa českého, v tisku.

³⁵ G. Gellner, J. Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellonské, VKČSN, 1934, str. 184.

³⁶ MUPr III, str. 58. Oba získali výhodná obročí u pražské kapituly.

³⁷ Kanovníkem u sv. Víta se stal pravděpodobně i Valentin z Rakovic. Srv. T. Kalina: Václav Křížanovský, str. 349.

³⁸ MUPr III, 236/238. O vyobrazení M. Kravína v göttingkém rukopisu viz R. Urbánek: Starší obdoba rukopisu jenského, rukopis göttingký, Z husitského věku, Praha 1954, str. 266.

nalezl. Za to byl nejprve vypovězen z koleje Všech svatých, a to opět na králův rozkaz, a později i z university.³⁹

Bratrskou oposici bylo však nutno z university vytlačit násilím. Příležitost se naskytla brzy, neboť ani král, ani Rokycana nechtěli v této věci váhat. Při výslechu několika pražských bratří se ukázalo, že bratří mají na universitě více přívrženců, než se předpokládalo. Dne 15. března 1461 byli z rozkazu králova zatčeni 3 studenti a uvězněni rektorem university.⁴⁰ Někdy v červnu 1461 byli propuštěni, když dříve veřejně odvolali v Týnu za přítomnosti Rokycanovy.⁴¹ Z podobných důvodů byl také obžalován Petr z Hradce.⁴²

V dějinách pohusitské university byla tak uzavřena druhá etapa, jež určila charakter university na dobu delší 150 let. Universita byla od této chvíle nejen výlučně česká, ale i výlučně kališnická. Při mistrovských zkouškách v březnu 1462 přísahali již všichni „magistrandi“ na kompakтата.⁴³ Zabýval jsem se vývojem poměrů na universitě zevrubněji nejen proto, že toto období bylo v dějinách universtiy neprávem přehlíženo, ačkoli se v něm, jak jsem právě ukázal, rozhodovalo o dalším charakteru školy, ale též proto, abych upozornil na stále častější zásahy královské moci do universitních záležitostí. Jiří si dobře uvědomoval, jaký význam by mohlo mít pro konsolidaci nábožensko-ideologických zmatků kališnické strany pražské vysoké učení. Universitní mistři nemohli mu sice být vhodnými rádci v boji s kurií, jak brzo uvidíme, mohli však být a také byli oporou v ideologickém a politickém střetnutí s vnitřními nepřáteli. Od 60. let stoupá proto vliv pražské university na náboženské poměry uvnitř kališnické strany.⁴⁴ Universita se stala jakousi nejvyšší církevní arbitráží, která měla být svrchovanou autoritou v dogmatických a církevně-politických otázkách. Tato skutečnost se obrazila i na vztahu university k Jednotě bratrské. Patrně v srpnu 1468

³⁹ MUPr III, str. 57. Hořepník byl již v této době kanovníkem u sv. Víta, takže jej nelze podezřívat z velkých sympatií k Biskupcovi.

⁴⁰ Byli to Augustin z Chrudimě, Petr z Ledče a Jiří ze Sušic; MUPr III, str. 56.

⁴¹ Jejich odvolání se dochovalo v rkp. UK Praha, XVII. G. 2. Srv. J. Goll: ČČM, 1884, str. 447 n, 460 n.

⁴² MUPr III, str. 57/58. Srv. též zápis o knězi Morávkovi.

⁴³ MUPr I, 2, str. 78.

⁴⁴ Již předtím měla ovšem universita nemalý význam pro církev pod obojí. V Karlově koleji, kde bylo sídlo kališnické konsistoře, se konaly soudy o duchovních věcech, zemské soudy i synody kněžstva. Srv. cit. čl. Tomkáv: Paměti kollegiátů, str. 527 n.

zaslali bratří universitě list, v němž se hájí proti různým pomluvám a vysvětlují své stanovisko.⁴⁵ Na universitu se později dvěma listy obrátil i vůdce katolické strany Jan Zajíc z Hasenburka a z Kostí. V prvním listě z r. 1488 Zajíc přímo píše: „A protož, mistři milí, protož k vám píši, neb vy, jakož jsem zpraven, podle kněze biskupa všecky faráře a kněžstvo zpravujete v městech Pražských a v jiných městech.“⁴⁶ Tyto doklady stačí k tomu, aby byl vyvrácen starší názor, že „Universita Karlova od válek husitských až do samého konce 16. století trvá v Praze k největší nezávislosti jak na církvi, tak na státu“.⁴⁷

Boj o charakter university se obrazil i ve vnitřní správě a ve výuce. Přestože z bývalých čtyř fakult bylo po válkách husitských přednášeno jen na fakultě artistické a z počátku též medicke, udržela si universita v podstatě svůj správní systém z předchozí doby. V čele university stál volený rektor, jehož povinnosti a práva zůstaly stejné jako dříve. Rektorský soud, kterému rektor předsedal, soudil pře různého druhu - zpronevěry peněz, urážky na cti, neplnění povinností i přestupky proti víře.⁴⁸ Rektor také slavnostně zahajoval vždy 17. října svou přednáškovou nový školní rok.⁴⁹ Děkanova pravomoc zůstala vcelku beze změny jako v době předhusitské, jen délka jeho funkčního období se čas od času měnila.⁵⁰ Spolu s děkanem byli voleni i ostatní funkcionáři fakulty. Kolektoři měli na starosti fakultní peníze, upomínali dlužníky a předvolá-

⁴⁵ J. Bidlo: Akty Jednoty bratrské I, Prameny dějin moravských 3, Brno 1915, Předmluva, str. 64, přímo říká, že list byl zaslán universitě „nejspíše jakožto nejvyšší uznávané autoritě věroučné“.

⁴⁶ Akty II, Brno 1923, str. 135/136. Otázkou je, jakou formou se universita k těmto listům vyjadřovala. Její odpovědi jsou sice psány v množném čísle, je však možné, že se v nich projevují názory i diktát jen M. Václava Korandy. Srv. např. odpověď na Zajícův list, jehož autorem byl podle K. Krafty Koranda. Odpověď otištěna J. Truhlářem v Manuálu M. Václava Korandy, Praha 1888, str. 9–35.

⁴⁷ V. Vaněček: Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1946, str. 30/31.

⁴⁸ O rektorově jurisdikci MUPr III, str. 5/6. Správu university v pohusitské době probírá V. V. Toměk: Dějepis IX, str. 216 n, Z. Winter: O životě, jednotl. kapitoly.

⁴⁹ Řeč rektora M. Řehoře Pražského z r. 1476 zachována v rkp. UK Olomouc, I. VII. 13.

⁵⁰ Někdy byla půlletá (od dubna do října nebo od října do dubna), většinou však trvala celý rok. Ve 40. a 50. letech byla volba děkana zpravidla v dubnu, od roku 1463 do r. 1485 v říjnu.

vali je před rektora⁵¹. Assesori, kteří byli, řečeno termínem dnešní doby, revisory účtů, byli v poděbradském období voleni zřídka kdy. Pravidelně naproti tomu byli voleni dispensátoři, kteří určovali přednášející a schvalovali jim přednášky, a examinátoři.⁵² Správa kolejí se lišila případ od případu. Jinak byly spravovány koleje mistrovské, jinak studentské. Zdá se, že ve zkoumané době stoupl význam funkce probošta Karlovy koleje.⁵³

Hodnost kancléře, na věčné časy spojená s úřadem pražského arcibiskupa, přešla v době sedisvakance na rektora, jak vyplývá z četných zápisů v děkanské knize.⁵⁴ Výjimečně byl určen také vicekancléř z řad mistrů, jenž měl rektora zastoupit při zkouškách.⁵⁵ Změny se projeví i v samosprávných institucích universitních národů, které po odchodu cizích studentů z Prahy pozbyly svého dřívějšího významu. Následující tabulka má přehledně ukázat, kolik bakalářů, mistrů a doktorů cizích universit v Praze v letech 1435–1485 studovalo nebo působilo:

Universita	Bakaláři	Mistři	Doktoři
Boloňa		1	3
Erfurt	5	2	
Ferrara		1	
Heidelberg	1		
Krakov		2	
Lipsko	2	1	
Padova	1	1	1
Paříž		1	
Rostock		1	
Vídeň	10	2	
Neurčeno	4		1
Celkem	23	12 ⁵⁶	5 ⁵⁷

⁵¹ Podle statut byli vždy dva a každý z nich měl klíč od fakultní pokladny, která byla zavřena 3 různými zámky. Třetí klíč měl děkan. MUPr I, 1, str. 98/99.

⁵² O nich srv. MUPr I, 1, str. 42.

⁵³ K. Hrdina: Seznam proboštů koleje Karla IV., VČA, LVII, 1948, str. 5/15 však jeho vliv přeceňuje.

⁵⁴ Zpravidla bylo užito formule „sic sede archiepiscopali vacante, veluti legitimus cancellarius examen magistrandorum aperuit“. MUPr I, 2, str. 19, 40 aj.

⁵⁵ R. 1443 byl vicekancléřem ustanoven M. Jan ze Soběslavě, MUPr I, 2, str. 19.

⁵⁶ Fakticky bylo cizích mistrů jen 9, protože Pavel Židek byl mistrem 4 universit včetně pražské.

⁵⁷ Bononskými doktory byli Jan Šindel, Václav Křižanovský a Jan Krčín; Václav z Prachatic měl doktorát padovský; záhadným je doktor Johannes Goblentz, MUPr III, str. 52.

Z tabulky vyplývá, že pražská universita ani v těchto letech nebyla úplně izolována od okolních universit, avšak pověstné „peregrinatio academica“ bylo omezeno na nejmenší míru. I když tabulka nezaznamenává cizince, kteří na pražské universitě studovali nebo působili (mnozí z těchto bakalářů, mistrů a doktorů cizích universit byli Čechové), přece jen je zjevné, že se instituce universitních národů staly formálními s výjimkou let 1442—1448. Avšak ani v této době se nikde neděje zmínka o národu saském nebo bavorském, i když lze předpokládat, že byly obnoveny nebo že bylo s jejich obnovou počítáno.⁵⁸

Variantou předcházející tabulky je tabulka o počtu studentů z českých zemí, kteří doplňovali nebo hledali vzdělání na cizích universitách. Tato čísla jsou dosti vysoká, nesmí se však ztrácet ze zřetele, že většina studentů pocházela z německých nebo katolických území.⁵⁹

Universita	Léta	Počet
Boloňa	1435/70	10
Erfurt	1446/71	19
Ferrara	1445/55	2
Heidelberg	1437	1
Krakov	1435/70	57
Lipsko	1435/70	182
Oxford [?] ⁶⁰	1472	1
Padova	1435/70	15
Pavia	1450/70	2
Vídeň ⁶¹	1435/50	131
	1453/70	47

⁵⁸ Srv. pozn. 20.

⁵⁹ Údaje pro tuto tabulku jsem získal z různých pramenů. Z nejdůležitějších uvádím - J. V. Šimák: *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.—XVIII. stol.*, ČČM, 79, 1905, 80, 1906; K. Schrauf: *Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453/1630, Vídeň 1907, Die Matrikel der Universität Wien I., 1377/1450, Graz-Köln, 1954; Album studiosorum Universitatis Cracoviensis al anno MCCCC, Ed. P. Žegola, Krakov, 1883; Acta nationis Germanicae universitatis bononiensis. Ed. E. Friedlaender et C. Malagola, Berlin 1887; Acta graduum academicorum gymnasii Patavini ab anno MCCCCVI ad annum MCCCCL, Ed. C. Zonte, J. Brotto, Padova 1932.*

⁶⁰ Podle listu v archivu UK, sign. II, 59, v němž vyznává Anna z Mirovic, že přijala od mistrů koleje Karlovy peníze a jiné věci, které uschoval její syn Mikuláš, řečený Mirovec, u M. Petra Vrbaty, odcházející do Anglie.

⁶¹ Z 71 prokurátorů uherského národa v l. 1463/85 bylo 16 z Čech a Moravy.

Jednotlivé údaje jsou příliš zlomkovité a neúplné, aby bylo možné vypočítat přesnou frekvenci té nebo oné university. Pro naše účely stačí zjištění, že jen poměrně malá část studentů dávala přednost italským universitám před vysokými školami v nejbližším sousedství, tj. ve Vídni, v Lipsku a v Krakově.

Jsmo-li u čísel, podívejme se ještě, kolik studentů a učitelů na pražské universitě studovalo nebo působil v letech 1435—1485.⁶² Ani zde nejsou k dispozici přesná čísla, protože se nedochovala matrika artistické fakulty. Děkanská akta uvádějí jen čekatele bakalářských a mistrovských zkoušek a z mistrů jen ty, kteří byli actu regentes nebo kteří zastávali nějakou funkci. Počet studentů a učitelů byl ovlivňován především celkovými politickými poměry, situací na universitě, úrovní výuky a teprve v druhé řadě hospodářským stavem, který zůstával poměrně na stejné výši nebo se díky různým nadacím nepatrně zlepšoval. Působili zde však ještě jiní činitelé, především mor a nakažlivé nemoci. Proto nebyly řídké případy, kdy výuka nebo zkoušky musely být zastaveny. Takovým nepříznivým obdobím byla např. léta 1438—1441, kdy nebyly několikrát realizovány zkoušky „propter paucitatem suppositorum et propter perturbationem in regno“. V letech 1451, 1464, 1472, 1483 narušoval výuku mor, v letech 1469—1470 zase válka s Matyášem. Největší ruch panoval na universitě ve 40. letech. Po odchodu Němců sice počet posluchačů i mistrů poněkud klesl, avšak od poloviny 50. let je možno pozorovat neustálý růst počtu bakalářských a mistrovských zkoušek. Vrcholu bylo dosaženo na počátku 60. let. Od té doby opět počet zkoušek klesal.⁶³

Život studentské a mistrovské pospolitosti nevykazoval výraznější změny proti předchozímu stavu. Rušné poměry nedopřály studiím mnoho klidu. Přísná kolejní statuta nedovolovala studentům a bakalářům mnoho volnosti.⁶⁴ Snad právě proto byla tak často porušová-

⁶² Počet mistrů kolísal v jednotlivých letech [12—25]. Právě tak kolísal i počet bakalářských [0—27] a mistrovských promocií [0—10].

⁶³ Srv. V. V. Tomek: *Děje university pražské*, str. 312, kde tabulka promovaných bakalářů a mistrů na artistické fakultě od r. 1367 do r. 1408.

⁶⁴ Srv. o něco málo pozdější statuta Rečkovy koleje, která jsou zapsána v rkp. UK Praha XXIII. F. 63 na fol. 105a—119b. Ve statutech nebylo na nic zapomenuto - studenti měli zdravít své učitele na potkání, nesměli si vodit do koleje osoby ženského pohlaví, měli se poctivě zúčastňovat přednášek, bylo zakázáno toulat se po nocích, spát mimo kolej, někoho ohrožovat apod. K tomu srv. též dvě rektorské vyhlášky o povinné účasti na zádušních mších za kolejní dobrodince - MUPr III, str. 235/236.

na.⁶⁵ Veliké řečnické turnaje, které bývaly zpestřením jednotvárného školního života, se pro nedostatek schopných kvodlibetářů nekonaly. Jednalo se o nich sice v letech 1445—1446, nakonec však bylo od nich „ob certas causas et legitimas“ upuštěno.⁶⁶ Od 50. let vešly do zvyku slavnostní hostiny, které byly pořádány pro mistry a pro několik pozvaných k různým příležitostem. Mikuláš de Luna a Jan z Nového Města vystrojili v říjnu 1451 hostinu na oslavu své mistrovské promoce a pozvali na ně pány konšely všech pražských měst. Podobnou hostinou oslavil své přijetí do pražského sboru ferrarský mistr Jan z Hradiště roku 1454.⁶⁷ Památnou byla rovněž oslava mistrovské promoce barona Beneše z Valdštejna, jíž se zúčastnili synové Jiřího z Poděbrad, Jindřich a Hynek.⁶⁸ Jiný Jiříkův syn, kníže Viktorin, vystrojil slavnostní hostinu na počest promoce M. Václava z Chrudimě.⁶⁹ Tyto hostiny byly tak oblíbeny, že i M. Jan Rokycana připravil jednu pro své žáky, kteří pod ním promovali.⁷⁰

Celkový stav university se odrazil i ve výuce, zvláště pak na rozsahu učiva. Theologická fakulta, kdysi chloubou učení, přestala existovat pro nedostatek učitelů již na začátku husitského revolučního hnutí. Protože potřeba vzdělaných theologů stoupala, objevuje se od konce 40. let snaha obnovit theologická čtení, i když zatím v rámci artistické fakulty. První takový náběh je možno spatřovat v disputaci M. J. Příbrama 11. června 1447. Starý letopisec, který se jí s velikou pravděpodobností zúčastnil, zanechal o ní zprávu plasticky líčící disputaci tohoto druhu: „Téhož léta v neděli před sv. Vítem mistr Příbram měl hádání zjevné v koleji veliké. A kvestii učinil o sv. Trojici, a všichni mistři hádali na něho. A on seděl na stoličce bakalářské a mistr Jindřich, sv. Písma licenciát, vyslyšech, na mistrovské stoličce poslušal, kteří hádání činili i který odpovídal, jsa prostředkem.“⁷¹ Cílevědoměji usiloval o obnovení theologického studia M. Jan Rokycana. Je možno říci, že jeho intensivní činnost

⁶⁵ Srv. např. káravý mandát Křišťana z Prachatic z r. 1437[?], o kterém se zmiňuje *J. Th. Zahradník: Iter austriacum*, VČA, XI, str. 29.

⁶⁶ MUPr I, 2, str. 26, 32! Z týchž důvodů se kvodlibet nekonal ani r. 1431 (ib., str. 2, 7).

⁶⁷ MUPr I, 2, str. 43, 50.

⁶⁸ Ib., str. 64.

⁶⁹ Ib., str. 80.

⁷⁰ Ib., str. 80/81.

⁷¹ *Šimek: SLČ*, str. 109.

na universitě v letech 1449—1465 byla zaměřena právě tímto směrem.⁷² Přednášky samy však částečně započaly až po příchodu Jana z Lübecku⁷³, theologa Rokycanova ražení, který po dlouhé době opět v Praze přednášel výklad Sentencí Petra Lombarda a později též kanonické epistoly.

Právnická fakulta, která se již na počátku 70. let 14. století osamostatnila, přestala existovat ještě před vzplanutím husitských bouří. Nebyla pak už nikdy obnovena, třebaže v přednáškách artistické fakulty se dvakrát objevuje čtení de obligationibus.⁷⁴ O lékařské fakultě se většinou soudilo, že vzala za své spolu s oběma fakultami předešlými,⁷⁵ třebaže bylo známo, že ani na čtení medicckých knih nebylo v pohusitské době zapomínáno. Některé skutečnosti však ukazují na to, že až do 60. let existovala lékařská fakulta v poměrné nezávislosti na fakultě artistické. Nejprůkaznější v tomto směru je odvolání M. Pavla Židka z r. 1447, v němž je tato fakulta výslovně uvedena: „Ego Magister Paulus de Praga confiteor coram tota universitate, quod verba illa, quae protuli contra medicos, dicens, quod omnis medicus est homicida, dixi false et inconsiderate, de quo doleo et peto veniam ab Univesitate et a facultate medicinae.“⁷⁶ Židkovo svědectví lze doplnit ještě záznamy děkanských akt z let 1463—1464 o jednání s konšely Starého Města o zboření bývalé mediccké koleje. V zápise se opět výslovně praví, že ji medicci nechtěli obnovit, protože jich bylo málo a protože měli možnost bydlet v jiných kolejích. Medicci byli tedy ještě považováni za samostatný celek a byli proto požádáni o vyjádření.⁷⁷ Medicckým bylo v porovnání s artisty mnohem méně. Jejich profesori měli však nejvyšší kvalifikaci, kterou bylo možno získat na italských universitách. Z toho nelze vyvozovat, že lékařské přednášky na pražské universitě byly krokem ze začarovaného kruhu soudobého vědění v tomto oboru. Tak tomu většinou

⁷² O Rokycanově činnosti na universitě srv. *Žd. Nejedlý: Mládí M. Jana Rokycany*, ČČM, 1899, str. 531.

⁷³ Srv. čl. *F. M. Bartoše: Příspěvky k dějinám Karlovy university v době Husovů a husitské*, V. Německý bohoslovec husitský na Karlově universitě, Sb. hist., IV, 1956, str. 65/70.

⁷⁴ 1446 [M. Cornados de Campidona], 1472 [M. Gregorius de Praga].

⁷⁵ Nejlepší poučení o nejstarším českém lékařství podává *G. Gellner: Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*, VKČSN, 1948, III.

⁷⁶ MUPr III, str. 30.

⁷⁷ MUPr I, 2, str. 85/87.

ještě nebylo ani na italských školách. Čeští lékaři se však v této době při nejmenším vyrovnali cizincům. Svědčí o tom nejlépe ten fakt, že král Jiří měl za osobní lékaře Čechy.⁷⁸

Ke změnám došlo i na fakultě artistické, která se z fakulty přípravné stala vysokým učením v plném slova smyslu. Přispěly k tomu ovšem i přednášky z těch oborů, které dříve na artistické fakultě neměly místa. Zajímavým způsobem se tato skutečnost odrazila v knihovním katalogu Rečkovy koleje. Tento katalog, který byl dosavadním badáním mylně spojován s kolejí královny Hedviky, patří spolu s katalogem koleje Národa českého k nejcennějším pramenům tohoto druhu u nás.⁷⁹ Oba katalogy jsou však důležité i pro studium univerzitní výuky, neboť ukazují, které knihy byly pražským mistrům a studentům k dispozici. Katalog Rečkovy koleje, který se zachoval v originále, lze datovat do let 1449–1463. Při dataci katalogu druhého, který byl mylně považován za mladší, vyšla najevo zajímavá skutečnost. Ukázalo se totiž, že dvě řady signatur nerozlišují od sebe libri divini a knihy ostatní, jak se domníval J. Truhlář, neboť první abecedáře obsahují vedle knih theologických i sborníky právnické a lékařské. Pro oba katalogy bylo použito katalogisačního principu, jenž byl analogií vžitého dělení vysokoškolské výuky na obory vyšší a nižší. Katalog koleje Národa českého tomuto systému odpovídá do nejmenších podrobností. Rozdíl mezi naukami vyššími a nižšími je v něm symbolicky zdůrazněn dvojí řadou signatur. První abecedář obsahuje nejprve knihy theologické, pak právnické a nakonec lékařské. Schéma druhého abecedáře je následující: morální filosofie, přírodní filosofie, logika, gramatika, rétorika, geometrie, aritmetika, musica a nakonec astronomie. Toto rozvržení katalogu mohlo vzniknout jedině v době, kdy na pražské universitě bylo vyučováno ještě na čtyřech samostatných fakultách, tedy před rokem 1420. Naproti tomu katalog koleje Rečkovy vykazuje změny, které se udály na

⁷⁸ G. Gellner: Jan Černý, str. 166, uvádí na základě Židkovy Spravovny Jana Krčina, jakéhosi doktora Čejkeřka a Židka.

⁷⁹ Srv. moji stať Nejstarší knihovní katalogy koleje Národa českého a koleje Rečkovy, kde je podán důkaz a provedena datace. I. Hlaváček: O studiu středověkých knižních katalogů, AUC, Phil.-Hist. II, 1958, str. 190, se zmiňuje na základě údaje A. Haase o potvrzení zbraslavského opata z r. 1444, které má registrovat knihy nazaretské koleje, jež byly za husitských válek dány do opatrování kláštera zbraslavskému. Jedná se však, jak jsem zjistil, jen o jednu bibli.

pražském vysokém učení v dvacátých a třicátých letech, třebaže v základních rysech podržel schéma katalogu předešlého. Privilegované postavení si nadále udržela theologie a právo, zařazené do prvního abecedaria. Naproti tomu medicína se octla téměř na konci druhého abecedaria [!]. Také těsný rámeček kvadrivia a trivivia už nepostačoval a tak přibýly k morální a přírodní filosofii, které měly zvláštní rubriky již v katalogu Nacionis, metafysika, oddělení antických autorů, historické četby a konečně rubrika, kterou možno nazvat varia. Katalog Rečkovy koleje zachycuje tedy pokročilejší stav a nemůže být proto starší než katalog koleje Národa českého. Zdálo by se proto na první pohled, že oba katalogy jsou vhodnými objekty komparace. Bohužel tomu tak není, protože katalog koleje Nacionis je zachován pouze v opisu. Jeho jádro pochází sice z doby před r. 1420, není však možné zjistit, jak a kdy byla knihovna doplňována.⁸⁰

Protože zde není možno podat detailní rozbor obou katalogů, povšimněme si pouze dvou věcí. Předně toho, zda již katalogy zachycují nové překlady Aristotelových spisů. Tyto překlady znamenaly sice jen malý krůček na cestě ke skutečné vědě, jsou však nicméně pro další rozvoj univerzitní výuky neobyčejně důležité. Jak známo, Aristoteles si udržel i v humanistických kruzích pověst největšího a nejvšestrannějšího učence starověku, třebaže část své popularity musel přenechat Platonovi, kterého vyzdvihovaly některé neoplatónské proudy v soudobé italské filosofii.⁸¹ Rozdíl humanistického studia Aristotela od studia předchozího spočíval mimo jiné v tom, že se humanisté nespokojili s dosavadními překlady nevalné ceny, jež byly křesťanskou tradicí všeli-

⁸⁰ Knihovna Nacionis byla po roce 1420 neustále doplňována. Dosvědčují to odkazy knih, které zaznamenal ve své Novoročence M. Kampanus. Někdy tyto odkazy dosáhly výše několika desítek svazků.

⁸¹ Již Petrarka v Trionfo della fama, kap. 3, představuje Platona jako prvního filosofa, za nímž v přiměřeném odstupu následuje Aristoteles. U Petrarky to však nebyly důvody principiální, nýbrž literárně-umělecké. Také Eneáš Silvius píše v dopise Prokopovi z Rabštejna 26. VI. 1444: „... Platonem qui fuit philosophorum maximus ...“ Prvním ze západních učenců, který si učinil samostatný náhled na Platonovo učení, byl Mikuláš Kusánský. Srv. E. Cassirer: Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance, Lipsko-Berlín 1927, str. 16. Spory o učení obou filosofů se v Itálii rozvinuly až po příchodu prvních řeckých učenců z Byzance. Italští humanisté se jich zprvu aktivně neúčastnili. Srv. P. O. Kristeller: The Philosophy of Marsilio Ficino, New York, 1943, str. 12. O sloučení myšlenek obou filosofů se pokusil Plotinus, ale s malým úspěchem. Výsledkem byla eklektická směs.

jak porušeny. Nebyli-li schopni číst Aristotela v originále, používali alespoň nových, přesnějších překladů. Tyto překlady znamenají počátky filologické kritiky textu, která měla v pozdějších dobách mít dalekosáhlé důsledky (připomeňme si tu Erasma Rotterdamského). Zvučného jména získaly si zvláště překlady Leonarda Brunioho z Arezza. Leonardo Bruni slučoval totiž Aristotelovy myšlenky s cizím křesťanským myšlením daleko méně než tak činil např. Tomáš Akvinský. Bruni tak do značné míry očistil klasického Aristotela od nánosu pozdějších dob a uvedl jej v souvislost s hlavními směry antické filosofie, se stoicismem a epikureismem. Proto je velmi důležité vědět, zda mezi záplavou Aristotelových spisů, které oba katalogy uvádějí, nejsou některé označeny pověstným dodatkem „translatio nova“. Katalog Rečkovy koleje buď tyto nové překlady neobsahuje, nebo je od ostatních nerozlišuje. Druhé pokládám za pravděpodobnější. Katalog kolejní knihovny Nacionis jich uvádí hned několik:⁸²

nova translatio Ethicorum	sign. A 7 (pag. 180)
translatio nova de anima	sign. A 22 (pag. 180)
nova translatio Meteororum	sign. A 58 (pag. 181)
translatio nova super Phisicorum, super de anima	sign. D 79 (pag. 185)

Je to počet jistě značný, uváží-li se, že redakce nebo opis tohoto katalogu zachycuje stav kolem roku 1460 [!]⁸³

Pozornosti si zaslouží i knihy ostatních antických autorů. Vždy je však nutno mít na paměti, že mnoho spisů starověku bylo známo v Čechách již před rokem 1420. Platí to hlavně pro díla Ciceronova a Senekova, jež patřila k pravidelné četbě středověkého intelektuála. Také spisy jiných starověkých autorů byly v předhusitských Čechách známy, i když není vždy jisté, zda jde o znalost bezprostřední nebo zprostředkovanou některou z četných příruček.⁸⁴ Všechna díla antic-

⁸² E. Urbánková, J. Bečka: Katalogy knihoven kolejí Karlovy university, Praha 1948, fototypické vydání.

⁸³ Podrobnosti v mé citované studii.

⁸⁴ Jednou z nejoblíbenějších byl Gualteri Burlaei Liber de vita et moribus philosophorum (ed. H. Knust, Stuttgart 1886).

kých spisovatelů, která uvádějí katalogy pražských kolejních knihoven, byla již ve své době běžně rozšířena.⁸⁵ Případným zájemcům o nová studia musel však jejich počet i výběr plně stačit.⁸⁶

Po této delší, ale nutné odbočce je možno se vrátit k přednáškám na artistické fakultě. Několik málo z nich se dochovalo v úplných zněních, jiné jsou známy jen z různých přípisků v rukopisech apod.⁸⁷ Sumárně lze o nich říci tolik, že se zabývaly výkladem kvadrivia, trivivia, morální a přírodní filosofie, tedy všech oborů, které byly přednášeny i na jiných artistických fakultách. Větší pozornost byla věnována matematice i astronomii. Tak tomu bylo i v blízkém Krakově, kde právě v této době začal rozkvet přírodních věd.⁸⁸ Potřeba přesnějších kalendářů a minucí i módní záliba v astrologii, jež se nevyhnula ani královskému dvoru, toto studium podporovaly.⁸⁹ Jedna z mála dochovaných zpráv o učených sporech se týká právě polemiky o délku astronomického intervalu.⁹⁰

⁸⁵ Lze to zjistit na základě užitečného, i když dnes již nepostačujícího díla M. Manitia: Handschriften antiker Autoren im mittelalterlichen Bibliothekskatalogen, Zentralblatt f. Bibliothekswesen, Beiheft 67, Leipzig 1935.

⁸⁶ Více antických děl je v katalogu Rečkovy koleje, kde je jim vyhrazena zvláštní rubrika. V katalogu Nacionis jsou zařazeny v oddíle rectorické literatury.

⁸⁷ Srov. můj článek: Přednášky na pražské universitě v r. 1433/148, Zápisky katedry čl. dějin a archivního studia, Praha 1960.

⁸⁸ O studiu matematiky na pražské universitě pojednává J. Smolík: Mathematikové v Čechách od založení university Pražské až do počátku tohoto století, I, 1348–1622, Praha 1865, kde je výčet profesorů i učebnic. Článek Q. Vettera: Šest století mat. a astronomického učení na Universitě Karlově v Praze, VRČSN, 1952, č. XIV, Praha 1953, přináší jen novou literaturu. Také jeho podobná stať Dějiny matematických věd v českých zemích od založení university až do r. 1620, Sb. pro děj. přísl. věd a techniky, IV, 1958, str. 80/95 nepřináší pro poděbradskou dobu nic nového. Pěkným příkladem sborníku matematických spisů je rkp. UK Praha III. C. 2, v kterém též díla Křišťana z Prachatic. O astronomii na krakovské universitě pojednává Al. Birkenmajer: L'université de Cracovie centre international d'enseignement astronomique à la fin du moyen âge. Actes du VIIIe Congrès International d'histoire des Sciences, 1956, I, str. 359/363. Srv. též Odrodzenie w Polsce, II, 2, Warszawa 1956, str. 363 n.

⁸⁹ Srv. rkp. UK [Universitní knihovna], Praha III. A. 1, k jehož horní desce přivázáno Fragmentum calendari pro anno 1461 cum minutionibus. K tomu J. Truhlář: VČA, 1898, str. 211. Takových minucí je dochováno více. Srv. čl. Fr. Palackého: O prastatikách a kalendářích českých, ČČM, 1829, I, str. 33–64, který si však všímá mladšího období.

⁹⁰ MUPr I, 2, str. 85.

Beze změny zůstalo i formální vedení disputací. Thémata determinálních kvestií se zachovala jen ojediněle. Tak např. roku 1450 neznámý kandidát bakalářského gradu měl determinální kvestií na téma „Utrum rationabile est iustum habere veram amicitiam ad iniustum“.⁹¹ Celý postup při bakalářských zkouškách je pěkně zachycen v rkp. UK Praha sign. I. F. 8, kam si M. Václav z Chrudimě zapsal sofismata i svoji slavnostní řeč při promoci bakalářů Jana z Volyně a Jana ze Stříbra roku 1467.⁹² Týž mistr nám zachoval ještě promluvu, kterou pronesl jako děkan fakulty při promoci svých 4 žáků 10. července 1469. Protože neopomenul zapsat ani Gratiarum actio post actum a Gratiarum actio post refectionem, lze si učinit představu i o průběhu tohoto universitního aktu.⁹³ Jako ukázkou questie „principalis“ uvádím konečně questii licenciátů Jeronýma ze Skutče a Mikuláše Hořepníka, kterou jim připravil jejich promotor M. Jan Rokycana: „Utrum in policia bene recta communitas aut princeps publica mala permittere teneatur.“⁹⁴

Tyto povšechné partie je možno uzavřít zjištěním, že ani celkové politické poměry, ani vývoj událostí na universitě samé nebyly ještě příznivy k totální přeměně výuky ve smyslu nové humanistické učenosti. Od 60. let 15. století bylo pronikání humanismu na universitní půdu znesnadněno mimo jiné také tím, že stoupl význam university jako nejvyšší nábožensko-dogmatické autority církve pod obojí. Mezi kališnickými mistry, kterým se dostalo vzdělání starého typu, bylo mnoho odůvodněné nevráživosti proti myšlenkám, které se na školu dostávaly přímo nebo zprostředkovaně z Itálie, jež byla v jejich očích centrem protičeského boje, kolébkou světské zkaženosti a pohanské bezuzdnosti. Přes překážky, které jim byly kladeny do cesty, nechybělo však ani těch, kteří novou učenost všemožně propagovali.

Nejranější stopa pronikání humanismu na pražskou universitu vede k staršímu již, ale ve světě známému a proslulému matematikovi a astro-

⁹¹ Na přídešti rkp. KK [Knihovna metropolitní kapituly], Praha, L 43.

⁹² Srv. můj čl. Příspěvek k poděbradskému humanismu (M. Václav z Chrudimě), který vyjde v jednom z příštích čísel *Historia Univ. Carolinae*.

⁹³ Opět v rkp. UK, Praha, I. F. 8, fol. 279b–301b.

⁹⁴ Rkp. KK Praha, M 154, fol. 373a.

nomovi Janu Šindelovi.⁹⁵ Šindel se patrně náhodou seznámil v polovině 40. let s listy mladého a tehdy ještě málo známého kancelisty Friedrichovy kanceláře Eneáše Silvia a pochvalně se o nich vyjádřil. Slova uznání se donesla prostřednictvím Prokopa z Rabštejna až k Silviovi. Ten nemeškal a poděkoval slovy hodnými velkého stylisty, když byl předtím odmítl nezaslouženou prý slávu: „Nikdy jsem tebe neviděl, jakož i ty jsi mě nikdy nespátřil, jak se domnívám, avšak tvoje sláva způsobuje, že si Tě nad jiné vážím, neboť budeš počítán za obzvláštní ozdobu našeho věku; jako málokdo totiž umíš předvídat pohyb hvězd, budoucí bouře a neúrodné roky.“⁹⁶ Jiné svědectví jejich vzájemného písemného styku není. Pravděpodobně však zůstalo při tomto listě, i když ani opak není vyloučen.⁹⁷

U Jana Šindela se ještě jednalo o soukromou zálibu. I ta si však zaslouží uznání, vezmeme-li v úvahu Šindelův věk a překážky, které se stavějí novému v cestu. Větší význam mívají ti, kteří nové ideje dále zprostředkují, ať už způsobem tvůrčím nebo jen reproduktivním. Starší bádání, odvolávajíc se na dopis Jana Šlechty ze Všehrd M. Petru Píseckému, připisovalo primát prvních přednášek v humanistickém duchu M. Řehořovi Pražskému. Protože se jedná o dopis z našeho hlediska velice důležitý, je nutno z něho ocitovat podstatnou část, třebaže se to už několikrát stalo.⁹⁸ „Scripsi diebus superioribus carmina quaedam in nonnullorum eruditorum virorum patriae nostrae tumulos, qui mihi, dum fata sinebant, singulari amicitiae nexu devincti fuerant; imprimis vero in M. Gregorii Pragensis tumulum, sub quo ego praeceptore et duce tyrocinii rudimenta in bonis litteris feci. Primus enim in academia Pragensi Virgilii libros cum explanatione Servii grammatici legere ausus

⁹⁵ Nejúplněji Šindelovu biografii podal F. M. Bartoš: Rektor Jan Šindel, VČA, 1948, 56, str. 27/34, který však Šindelovým humanistickým sklonům nevěnuje pozornost. Srv., jak pochvalně se vyjádřil o jeho astronomických tabulkách italský astronom Bianchini (*J. Truhlář*: Počátky, str. 25, který čerpá z A. Czernyho, *Aus dem Briefwechsel des grossen Astronomen Georg von Puerbach*, AÖG, B. 72, Vídeň 1888). O Šindelovi též Gellner, který jej však směšuje s Janem Nihili. K tomu již *J. Truhlář*: Počátky humanismu v Čechách, Praha 1892, str. 24, R. *Urbánek*: LF, 1938, str. 220, pozn. 67.

⁹⁶ R. *Wolkan*: FRA: LXI, str. 583.

⁹⁷ Dosud se vědělo jen o Eneášově dopisu. Avšak Eneáš vzpomíná na Šindela ještě v pol. června v dopise Janu Tůškovi. *Wolkan*, FRA, LXVII, str. 52.

⁹⁸ Např. u *J. Truhláře*: Počátky, str. 48.

fuit una cum nonnullis libris aliorum autorum ex iis studiis, quae humanitatis vocitantur.“⁹⁹ Pozoruhodná jsou hned slova „legere ausus fuit“, která naznačují, že bylo M. Řehořovi třeba odvahy k překonání staromilských názorů jeho kolegů. Protože však někteří badatelé pochybují o věrohodnosti Šlechtova svědectví, je nutno celou věc prověřit.

Josef Truhlář se původně přidržel běžného mínění, tj. nepochyboval o správnosti Šlechtových slov.¹⁰⁰ Později však svůj názor revidoval, protože ani v děkanských aktech z let 1466—1467, ani z let 1470—1471, do nichž M. Řehoř zapisoval z pověření své děkanské funkce, ani v inaugurační řeči z r. 1476 nenalezl dokladu o jeho humanistických sklonech.¹⁰¹ M. Duchek Mělnický těžko by si prý dovolil ve své úvodní řeči k nově nastupujícímu rektorovi útočit proti novotářům, kdyby byl M. Řehoř jedním z nich.¹⁰² Z těchto důvodů položil Truhlář Řehořův výklad Vergilia až na sklonek jeho života, tj. do let 80.

Truhlářovo stanovisko podpořil částečným stylistickým rozbořem Řehořovy řeči i J. V. Novák.¹⁰³ Poněkud neobratným způsobem se snažil dokázat, že obě řeči „cele spočívají v proudech starších a že M. Řehoř zdobí svůj sloh básnickými výrazy proti duchu humanismu ještě více než M. Duchek Mělnický. Proto prý novou etapu na pražském vysokém učení znamená až činnost M. Václava Píseckého.“¹⁰⁴

Šlechtovo svědectví, pomůžeme ještě oběma pochybovačům, je dále oslabeno dvěma okolnostmi. Předně tím, že je zapsáno s odstupem 20 let. Za druhé tím, že Šlechta mohl osobně poznat M. Řehoře až na sklonku jeho života, neboť dosáhl bakalářského gradu rok před jeho smrtí, tj. 1484.¹⁰⁵ Na druhé straně není známého důvodu, pro který by Šlechta nemluvil pravdu. Z toho plyne, že není třeba pochybovat o novém duchu Řehořových universitních výkladů z první poloviny 80. let. Otázkou však je, od kdy se u M. Řehoře Pražského projevoval zájem o humanistická studia a v jakém rozsahu.

⁹⁹ Boh. Hasisteinii Farrago poematum, ed. Th. Mitis, Praha 1570, str. 372.

¹⁰⁰ Srv. jeho pojednání Humanismus v Čechách, ČČM, XLIV, 1870.

¹⁰¹ J. Truhlář: Počátky, str. 48/49; Řehořovu řeč otiskl J. V. Novák: Rektorská řeč M. Řehoře Pražského r. 1476, VKČSN, Praha 1898, č. XXIII, str. 15 n.

¹⁰² Oratio commendacionis M. Duchka otiskl J. V. Novák ib. str. 8 n.

¹⁰³ V úvodu k edici uvedené v pozn. 101.

¹⁰⁴ Ib. str. 7.

¹⁰⁵ MUPr I, 2, str. 154.

Zjistili jsme již, že v katalogu koleje Nacionis byly uvedeny nové překlady Aristotelových spisů. Musel být o ně zájem, neboť by se jinak neopisovaly nebo nekupovaly. Tím ovšem není řečeno, že zájemcem byl právě M. Řehoř. Spíše opak byl pravdou. Na tom ostatně tak dalece nezáleží. Důležité je to, že nové překlady Aristotelových spisů jsou v Praze doloženy a že tedy byla reálná možnost jich využívat i při universitních přednáškách. Dodejme, že s patričníou odvahou, neboť poměry nebyly tomuto novotářství nakloněny. Šlechta výslovně uvádí „cum nonnullis libris aliorum autorum ex iis studiis, quae humanitatis vocitantur“. To znamená, že M. Řehoř měl kromě jmenovaných děl nově vykládat ještě jiné spisy. Je možné předpokládat, že to byly právě některé nově přeložené spisy Aristotelovy. M. Řehoř přednášel v letním semestru r. 1472 Aristotelovo dílko De coelo et mundo a v zimním semestru 1473—1474 knihy Posteriorum. Výklady samy se nezachovaly, takže nevíme ani jakým duchem byly nesené, ani z jakých textů vycházely. Je proto možno a dovoleno nový výklad Aristotelových spisů jen předpokládat.

Řehořovy zápisy v děkanské knize jsou příliš stručné, aby z nich bylo možno dělat nějaké závěry. S Řehořovou rektorskou promluvou je tomu ovšem jinak. Truhlář i Novák věnovali malou pozornost ostatnímu obsahu rkp. UK Olomouc I. VII. 13, v němž je Řehořova řeč zapsána. Tento rukopis je typický „codex mixtus“. Obsahuje vesměs exklusivní četbu humanistických kruhů: „De liberorum educatione“ Eneáše Silvia, Českou kroniku téhož autora, Exempla Poggii Florentini de inventione, Oratio Guarini ad quendam Nicolaum, dopis Guarina Veronského knížeti Leonellovi a četná další humanistika. Dále však i traktáty sv. Bernarda, list sv. Jana Zlatoústého biskupu Cyriakovi apod. Z jakého důvodu proto zařadil neznámý opisovač do tohoto rukopisu řeč autora ze staré školy?¹⁰⁶ Proto, že byl Řehořovým nebo Duchkovým žákem?¹⁰⁷ I tak musel mít zálibu ve spisech, které opisoval, neboť jinak by tak namáhavou práci nepodnikl. A jestliže byl jejich žákem, pak je zase možné předpokládat učitelův vliv. Zde musí nezbytně končit druhá linie dohadů. Věnujme nyní pozornost oběma řečem.

Oba autoři se omezili na kritické prozkoumání stránky stylistické.

¹⁰⁶ J. Truhlář: Počátky, str. 47, pozn. 1: rukopis psal neznámý písař v Litoměřicích v letech 1476/1480.

¹⁰⁷ Těsný vztah opisovače k universitě je více než zřejmý.

Při tom jim uniklo, že M. Řehoř naráží na situace a scény Vergiliovy Aeneidy (a právě Vergiliovy knihy měl M. Řehoř podle Šlechtova svědectví komentovat!).¹⁰⁸ Řehoř tedy nemluví jen o Vergiliově, o němž věděl již v době Husově kdekdo, nýbrž prokazuje znalost jeho díla. Řehoř měl k vybroušené formě daleko. Tu je nutno dát Truhlářovi i Novákovi za pravdu. M. Řehoř se proti planému řečnění dokonce sám ohrazuje.¹⁰⁹ Promluva ukazuje, že její autor byl dobrým křesťanem. Nezabývá se však transcendentálním světem. Vycházejí z Vergilia, mluví ke studentům o dvou cestách, z nichž jedna vede přes nesnáze a pracovní úsilí k Bohu, druhá přes rozkoš do míst věčného utrpení. Prvá cesta není snadná, neboť obtížná práce je často spojena s hořkostmi; ty je však možno překonat horlivostí a zvykem. Zvyk je totiž z momentů, kterých je třeba k správnému dokončení díla, tj. z přírody, rozumu, disciplíny a zvyku, nejdůležitější.

M. Duchek Mělnický mluví skutečně s netajeným odporem proti nepřátelům university. Nazývá je „furibondi nebulones“, zuřivými větroplachy.¹¹⁰ Není však jasné, koho jimi míní. Mohou jimi být jak příznivci nového směru, tak katoličtí publicisté a pomlouvači. Truhlář i Novák shodně zdůrazňují prvou možnost a mluví přímo o toulavých humanistech typu Petra Ludera, kteří „více vynikajíce planým křiklounstvím než skutečným věděním, běžnou pedagogikou ovšem povrhovali“.¹¹¹ Pobyt těchto vagujících humanistů však není v této době v Praze doložen. Na druhé straně je známo, že do Prahy přicházeli různí „učenci“ starého typu, kteří pražské mistry provokovali k disputacím nebo je ostouželi.¹¹²

V úvodní promluvě děkana Duchka zůstala nepovšimnuta dvě zajímavá místa. Předně výčet oborů, v kterých podle M. Duchka nový rektor zvláště vynikal. Na prvním místě jmenuje vědy lidské, tj. *historii* (první známý doklad o studiu historie jako samostatného oboru), réto-

¹⁰⁸ VKČSN, 1898, XXIII, str. 18; M. Řehoř parafrázuje výklad o dvou cestách životem a o putování do podsvětí ze 6. kn. Aeneidy.

¹⁰⁹ „Multa preterea possent similia exempla proferri, sed vereor, ne si fuero in proponendo harum rerum diucius immoratus, aut oblitus propositi esse videar, aut crimen loquacitatis incurram.“ ib. str. 20.

¹¹⁰ Ib. str. 12.

¹¹¹ *J. Truhlář: Počátky*, str. 47, pozn. 3.

¹¹² Srv. MUPr I, 2, str. 95/98, kde velmi podrobně vylíčen rozruch, který v Praze způsobil r. 1467 M. Nicolaus de Stregonia.

riku, gramatiku, filosofii a metrickou poesii. Na druhém místě teprve uvádí vědy božské, theologii a metafysiku.¹¹³ Jaké historické spisy mohl však M. Řehoř v této době studovat nebo vykládat? Vezmeme-li na pomoc kolejní katalogy, zjistíme, že se M. Řehoř mohl nejspíše zabývat antickými reáliemi. To by opět posilovalo Šlechtovo svědectví. Za druhé je zajímavá ta pasáž Duchkova proslovu, v které nazývá Platona největším ze všech filosofů. Je to jen bezděčně, neuvědoměle, nebo je to narážka na Řehořovy výklady Aristotela? Spíše prvé, ale i tak si toto místo zaslouží pozornosti, neboť pro veřejné mínění byl Aristoteles alfou a omegou veškerého lidského vědění.

Zatím tedy nelze říci k oběma otázkám nic pozitivního. Obě zmíněné řeči ani zápisy v Liber decanorum Řehořovo humanistické působení v 60. a 70. letech ani přímo nevyvracejí, ani nepotvrzují. Jiné pokusy o humanistické výklady starověkých autorů nejsou pro poděbradskou dobu zatím doloženy. Podmínky pro ně, jak již bylo řečeno, ještě nebyly. Na druhé straně nelze ani opomenout nové překlady Aristotelových spisů v kolejní knihovně Nacionis. Znalost jiných překladů Aristotelových spisů, a tentokrát s jistotou víme, že se jednalo o překlady Leonarda Bruna, zprostředkoval některým universitním mistrům M. Šimon ze Slaného. Tento první utrakvistický humanista, jak jej nazval R. Urbánek, byl prokazatelně ve styku s M. Eliášem ze Slaného a M. Janem z Jemnice. V dopise prvním M. Šimon kromě jiného píše: „Et quia bonum dicitur, quanto communius tanto divinius, libros Ethycorum Aristotilis et Politicorum nove translationis, que et non alia modo in universitatibus Italie in scolis legitur, nuper in Vienna comparatos vestrum ad usum magistrisque Johannnis de Jemnitz, quantocius colligavero, ad rescribendum et agendum transmittere glisco.“¹¹⁴ Dvě vítané podrobnosti přináší Šimonův list. Předně doklad o dalších nových překladech Aristotelových spisů, z nichž knihy Politicorum nebyly dosud doloženy. Za druhé upozornění na humanistické záliby M. Eliáše a M. Jana z Jemnice. M. Eliáš ze Slaného, který měl v této době, tj. roku 1460, nedlouho po promoci, se na pražské universitě dlouho ne-

¹¹³ VKČSN, 1898, XXIII, str. 9.

¹¹⁴ *Mr. Šimon pokračuje: „Leonardus namque Arethinus barbari ferme extilissene. Veterem autem translationem nequaquam assumetis quia et eloquenciam viciat et in intellectu nimis vexat.“* Příloha k čl. *R. Urbánka: První utrakvistický humanista Šimon ze Slaného*, LF, 65, 1938, str. 340.

zdržel.¹¹⁵ Jeho pozdější osudy jsou dosud záhadou. Naproti tomu M. Jan z Jemnice patřil již po deset let k nejaktivnějším členům učitelského sboru. Je o něm např. známo, že se v letech 1449–1450 střídal spolu s M. Jiřím z Meziříčí ve čtení Aristotelových knih *Ethicorum*.¹¹⁶ Z pozdějších let není o jeho přednáškách zpráv, takže lze těžko říci, zda použil nových textů, které mu opatřil M. Šimon, či ne.

Neprojevili se zásah humanismu výrazněji v universitní výuce, lze jej nicméně sledovat v jiných oblastech fakultní činnosti. Tak si hned z několika důvodů zaslouží pozornosti řeč M. Mikuláše z Ledče, kterou 27. června 1458 uváděl na učitelskou katedru svého o málo mladšího žáka, pana Beneše z Valdštejna.¹¹⁷ Předně proto, že je ojedinělou a přitom důstojnou oslavou Jiřího z Poděbrad na universitní půdě nedlouho po jeho královské volbě. Za druhé, a to je významnější, svým lehce humanistickým náteřem. M. Mikuláš z Ledče byl ovšem novými vlivy zasažen jen nepřímo a dosti povrchně, jak ukazují jeho tradiční odkazy a v podstatě ještě středověká latina, odvozená z patricistických vzorů.¹¹⁸

Již Josef Truhlář si povšiml pozoruhodného zápisu v *Liber decanorum* z roku 1468–1469, obsahujícího nezvykle dlouhou zprávu o válečných akcích Jiříkových a chvalořeč na knížete Viktorína.¹¹⁹ Zápis, jenž pochází z pera M. Václava z Chrudimě, vyniká nad soudobou prózu vytríbenějším slohem a četnými klasickými narážkami. Také J. Král se v článku *Literární činnost humanistických profesorů university Karlovy mezi r. 1409–1622* pochvalně vyjádřil o Václavově latině.¹²⁰

To, co J. Truhlář o humanistických sklonech M. Václava z Chrudimě jen naznačoval, potvrdilo se pozdějším nálezem dvou Václavových rukopisů. O prvním podal J. Truhlář zprávu roku 1897 ve *Věstníku České akademie*.¹²¹ Vyslovil tu dohad, že M. Václav po roce 1468, kdy

¹¹⁵ 20. XII. 1459 marně žádal o přijetí do učitelského sboru - MUPr I, 2, str. 67. Od té doby se v *Lib. dec.* neobjevuje. Srv. *R. Urbánek*; LF, 1938, str. 215, pozn. 46.

¹¹⁶ Podle rkp. kap. knihovny Praha L 43, přideščí.

¹¹⁷ *B. Ryba*: Ozvuk královské volby Jiříkovy na universitě Karlově, ČMM, LXVIII, 1948, str. 308/323.

¹¹⁸ *Ib.* str. 310. Ryba otiskuje řeč M. Mikuláše na str. 312/323.

¹¹⁹ *J. Truhlář*: Počátky, str. 47/48.

¹²⁰ *J. Král*: Literární činnost humanistických profesorů university Karlovy mezi roky 1409–1622, LF, 36, 1909, str. 402/403.

¹²¹ *J. Truhlář*: Paběrky V. Příruční kniha humanisty českého starší doby, VČA, VI, 1897, str. 473/474.

o něm mizí veškeré zprávy, odešel z university, aby se věnoval nějakému soukromému zaměstnání, a že si snad zajel i do Itálie. Tato domněnka se ukázala správnou, neboť další rukopis obsahoval Václavův list správci chrudimské školy, Václavu Moravci, o jeho dvou cestách do Itálie.¹²²

Humanistické záliby M. Václava z Chrudimě vystupují v dochovaných rukopisech zcela zřetelně, i když se patrně jedná jen o fragment jeho literární činnosti.¹²³ Časově nejmladší je Václavova řeč při promoci bakalářů Jana z Volyně a Jana ze Stříbra (16. IX. 1468). Ačkoli se neliší mnoho od podobných rekomendací starších, přece jen prozrazuje úsilí o humanistické zabarvení slohu. Rodičtě Jana ze Stříbra chválí např. M. Václav z Chrudimě těmito slovy: „A město Stříbro zvané, jež je nejslavnější ze všech měst, může se svou bohatostí rovnat ráji, neboť oplývá štědrými dary přírody, jež daly vznik i jeho jménu.“¹²⁴ Zato dopis správci chrudimské školy V. Moravci, o němž byla již zmínka, nevyniká nad běžnou literární produkci tohoto druhu. Dlouhé citace ze svatých otců i z děl klasiků narušují plynulý sled vyprávění. Napínatost děje i faktické údaje utonuly v záplavě slov, které měly být okrasou slohu.

Apologie válečných úspěchů knížete Viktorína, již M. Václav zapsal do děkanské knihy,¹²⁵ nasvědčuje, že si náš Mistr brzy osvojil jalovou manýru humanistického pochlebnictví, které později tak znešvařovalo veškeré české humanistické písemnictví. Do jisté míry je Václavův

¹²² *J. Truhlář*: Paběrky LXIII. Ještě jedna kniha M. Václava z Chrudimě, ČČH, IX, 1903, str. 194/196.

¹²³ Známe nyní celkem 3 Václavovy rukopisy: a) UK Praha I. D. 12 (A), obsahuje několik spisů Senekových, listy Silviovy a velice vzácné Laurentii Vallae *Elegantiarum libri sex*. b) UK Praha XIV. G. 20 (B) obsahuje koncepty M. Václava z Chrudimě z doby jeho universitní činnosti, dvě Boccacciovy novely, výpisky z Boccacciovy *Genealogie* a nezbytné opisy listů Silviových. c) UK Praha I. F. 8 (C) obsah obdobný jako u b): Václavovy přípravy determináčních promluv, epitaf na Jiřího z Poděbrad, rétorické spisy apod. Rozbor všech tří rkp. v uved. čl. Příspěvek k poděbradskému humanismu.

¹²⁴ Rkp. C, fol. 305a.

¹²⁵ MUPr I, 2, str. 102/114. Z ostatních zápisů v *Liber decanorum* je z našeho hlediska zajímavý jen zápis M. Matěje z Brného z r. 1483, v němž odkazováno na Vergíliu a Terencia (MUPr I, 2, str. 151–152). R. 1484 bylo zapisování politických událostí do universitních akt zakázáno, patrně příčiněm Viktorína Kornela ze Všehrd, který byl v té době děkanem - *ib.* str. 153.

panegyricus výrazem renesančního kultu individua, který zde ovšem došel jen neuvědomělého uplatnění. Ruku v ruce s osobnostním výkladem dějinných událostí jde zbožněné uctívání antiky. Chce-li Václav charakterisovat Viktorínovy vlastnosti, volí k tomu nadnesená přirovnání z antických dějin.¹²⁶

M. Václav z Chrudimě, tehdy už jistě osoba kněžského stavu, jde tak daleko, že se nejen nezmiňuje o křesťanském náboženství a o církvi, ale že dokonce vyzdvihuje pohanské nebe za kritérium velikosti.¹²⁷ Ve Václavových slovech se projevuje též snaha říci něco obecně platného. Přizpůsobuje si k tomu lidovou moudrost nebo reminiscence z četby.¹²⁸ Národní vědomí je patrné jak ze zřetelných sympatií k Jiříkovi, tak i z potupných slov o jeho nepřátelích.¹²⁹

Četná přirovnání z antických dějin prozrazují značnou sčtetlost. Z klasických autorů si M. Václav z Chrudimě oblíbil hlavně Seneku. Potvrzují to i opisy četných Senekových listů v jednom z dochovaných kodexů.¹³⁰ Zájem o starověké dějiny prozrazují též Václavovy poznámky ze spisu Quida de Columno o válce trojské a četné historické výpisky roztroušené v zachovalých rukopisech z Václavova vlastnictví. Ke zlepšení stylu napomáhaly Václavovi četné rétorické spisy a slovníky spolu s ukázkami korespondence Eneáše Silvia, jež v této době platila za příkladnou.

Podobnými rysy jako zápis v děkanské knize vyznačuje se Václavova slavnostní řeč při bakalářské promoci v červenci 1469, které byl přítomen i rektor Jan z Prahy.¹³¹ Václav nejprve promlouvá k pěti promovaným a vyzdvihuje jejich studijní úsilí a osobní vlastnosti. Pak mluví o užitečnosti filosofie a ctností, při čemž se odvolává na Seneku, Vergilia a Jeronýma. Hned na to následuje dlouhá pasáž, v níž se Václav pochlubil opět svými znalostmi historickými. V dlouhé řadě příkladů

¹²⁶ Např. ib. str. 112.

¹²⁷ „Talem quippe principem, qui tam strenuis gloriosus actibus claruisset, priora saecula si habuissent, hunc inter divos retulissent“, ib. str. 112.

¹²⁸ Ib. str. 106.

¹²⁹ „Fides Hungarorum est non servare fidum, pietas pietate carere, hoc solo verax quod semper falsa probatur“, ib. 105 aj.

¹³⁰ Důležité pro formování Václavových humanistických zálib byly i Vallovy Ellegancie a Boccacciova Genealogia deorum gentilium, která M. Václav studoval, jak dosvědčují jeho výpisky v rkp. B.

¹³¹ Rkp. C, ff 273a–301b.

ze starých dob vystupují nejznámější postavy řeckých a římských dějin. Promluvu zakončuje díkůvzdání učitelům a přítomným a gratiarum actio post refectonem.

Zajímavý je i jediný zachovalý básnický pokus M. Václava, epitaf na Jiřího z Poděbrad, psaný v hexametrech. Z celého epitafu vyznačuje úsilí přiblížit se dikcí a myšlenkovým souzněním dílům italských humanistů.¹³² K naší lítosti víme o pozdějších Václavových osudech tak málo, že ani nemůžeme říci, zda humanistické ohlasy v jeho literární činnosti z konce 60. let 15. století nebyly pouhou epizodou. Protože nikdo ze současníků ani z pozdějších historiků se neodvolává na Václavovy spisy, je nutno předpokládat, že M. Václav z Chrudimě po sobě nezanechal nějaké významnější dílo.

Václavovy spisy pokulhávají za díly soudobých cizích humanistů i za Dialogem Jana z Rabštejna. Jsou spíše příkladem, jak poměrně rychle se u nás ujímaly formální stránky nového směru - hluché vědomosti a nabubřelá elokvence. I tak si ovšem Václavova průkopnická propagace nového směru zaslouží uznání.

Ještě jedna věc si zaslouží u M. Václava z Chrudimě pozornosti: jeho vztah k rodině Jiřího z Poděbrad. Apologie na knížete Viktorína i epitaf na smrt Jiřího už leccos naznačily. Kníže Viktorín vystrojil také na počest mistrovské promoce Václavovy slavnostní hostinu.¹³³ Z tohoto důvodu se J. Truhlář domníval, že M. Václav byl nejspíše učitelem mladých pánů z Poděbrad.¹³⁴ I když přímého svědectví není, lze to připustit pro knížete Viktorína, kterého nejen oslavil v děkanské knize, ale jehož následoval později i v konverzi ke katolictví.¹³⁵ Není třeba ani odmítat vliv, který Václav mohl mít na mladšího Hynka, pozdějšího

¹³² Rkp. C, fol. 10b. Na ukázkou tu cituji počáteční verše epitafu, který zůstal skicou, jak dosvědčují četné úpravy a škrty v textu:

„Maximus hic heroum aureo sub marmore tectus
Clauditur exiguo famam qui terminat astris
Conspicuus fide clarus virtutibus princeps etc.“

¹³³ MUPr I, 2, str. 78.

¹³⁴ J. Truhlář: Počátky, str. 47, pozn. 4. Nasvědčovaly by tomu i znalosti o Viktorínově výchově v Liber Decanorum. A. Grund v předmluvě k Boccacciovým rozprávkám, Praha 1950, str. 20 a V. Pražák: Neuberkův sborník a Májový sen, Sb. fil. fak. Univ. Kom. v Bratislavě, II, 1924, str. 44 se zmiňují o Václavově vychovatelsství jako o jisté věci.

¹³⁵ Vychovatelem Hynkovým byl jakýsi Martin Rokycana.

překladaatele Boccacciových rozprávek a skladatele renesančně nevázaných veršů.¹³⁶

Pronikala-li humanistická učenost na pražskou universitu jen s obtížemi, nedostala se do nižších škol vůbec. Síť nižších a středních škol byla v 50. a 60. letech již poměrně hustá. Na příkladu Oldřicha Kříže z Telče, který jako student a později jako učitel prošel mnoha školami, je si to možno pěkně ukázat. Kříž studoval nejprve na farní škole v Telči, pak navštěvoval farní školu při cisterciáckém klášteře ve Žďáru na Moravě. Roku 1455–1456 působil jako pomocný učitel v Soběslavi, v lednu 1457 je dosvědčena jeho učitelská činnost v Roudnici n. Labem, na čas učiteloval i v Ústí a v listopadu téhož roku převzal učitelské místo na Vyšehradě.¹³⁷

Bakaláři i mistři, kteří odcházeli na venkovské školy, nepřerušili styk s mateřským učením, jemuž i nadále podléhali.¹³⁸ Někteří se ještě dále vzdělávali,¹³⁹ jiní spojovali pedagogickou činnost s funkcí městského písaře apod.¹⁴⁰ Překvapuje někdy, které knihy byly na venkovských školách žákům vykládány nebo diktovány. V 60. letech četl např. rektor školy v Českém Brodě *Declaratio difficilium dictionum theologiae* Fr. Armandi de Bellovisu.¹⁴¹ Roku 1456 komentoval na hradecké škole M. Jan z Prahy *Summulae Petri Lamberti de Reginato a Tractatur Holandrinii de fallaciis*.¹⁴² Tyto příklady, kterých by bylo možné uvést více,¹⁴³ názorně ukazují závislost výuky na partikulárních školách na výuce universitní. Universita byla prakticky jediným místem, kde se

¹³⁶ Lze se o tom přesvědčit i namátkovou prohlídkou monografií jednotlivých obcí. Protože bych nedosáhl úplnosti, upouštím v tomto případě od citací.

¹³⁷ Podle *J. Kadlece*: Oldřich Kříž z Telče, LF, IV, 1956, str. 92/93; Kříž udržoval korespondenci s Tobiášem, rektorem školy v Táboře. Jen v Praze uvádí *Tomek*, Dějepis IX, str. 245, 22 farních škol pod obojí.

¹³⁸ Bakaláři a studenti, po případě i mistři, kteří učili na pražských i venkovských školách, zůstávali stále členy university a museli se čas od času účastnit povinných disputací. Srv. např. usnesení z r. 1471 v MUPr I, 1, str. 121.

¹³⁹ Srv. explicit rkp. UK Praha VII. C. 20, fol. 45a: „Finitus est hoc opus a. 1454 proxima fer. VI. post ascens. dom. in scola Mielnicensi per me Procopium de Montibus Cuthnis, succentorum protunc ibidem“ (jedná se Hugucii Pisani Lexikon). Dále srv. rkp. UK Praha VIII. B. 3, VIII. H. 20.

¹⁴⁰ Školní mistr Augustin z Bystřice nad Pernštýnem byl též městským písařem - *J. Tenora*: Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem, Brno 1909, str. 91.

¹⁴¹ Podle explic. rkp. KK Praha D 1, f. 127b.

¹⁴² Explicity rkp. UK Praha E. E. 1, fol. 193a, a 238b.

mohli vzdělávat kvalifikovaní učitelé a měšťtí písaři. Jestliže byly universitní přednášky vedeny ještě v starém duchu, nemohla humanistická učenost a elokvence proniknout ani do městských škol a kanceláří.

V nedůvěře k novému směru nebyla pražská universita osamocena. Důvod nutno hledat v konservativnosti a tradičnosti středověkých učení. Bylo obtížné měnit systém, který se stálým opakováním upevňoval po dobu delší sta i více let. S výjimkou severoitalských universit, kde nový směr pronikl velice záhy a kde do značné míry nabyl i pevných obrysů,¹⁴⁴ dívali se universitní mistři na nový směr s nedůvěrou.

Shrneme-li naše poznatky o pronikání humanismu na pražskou universitu v době panování Jiřího z Poděbrad, můžeme říci, že se výhonky nového proudu ujímaly jen ztěžka. Omezovaly se zpravidla na mimoškolní záliby jednotlivých mistrů a na příležitostné proslovy, koncipované s použitím prvků humanistické stylistiky. Do pravidelné výuky ještě ve větším rozsahu nepronikly. Z toho plyne, že v době poděbradské nebyly ještě podmínky pro rozšíření humanismu do městských škol a kanceláří.

¹⁴³ Rkp. UK Brno, MK 66, fol. 30b, 79a, 136a, MK 71 apod.

¹⁴⁴ Srv. *P. O. Kristeller*: Die italienischen Universitäten der Renaissance, Schriften und Vorträge des Petrarca - Instituts Köln I., Krefeld s. d. a j.

НАЧАЛО ГУМАНИЗМА В ПРАЖСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В ПОДЕБРАДСКУЮ ЭПОХУ

ФРАНТИШЕК ШМАГЕЛ

Резюме

Автор разбирает мало известный период истории пражского университета за промежуток времени после гуситских войн, уделяя особое внимание проникновению гуманистических идеалов в стены университета.

Пражский университет, который во время войн потерпел значительный урон, скоро освободился — благодаря многочисленным дарствованиям и благожелательству правителей — от главных затруднений экономического характера. Но для полной стабилизации жизни университета было необходимо получить повторное подтверждение университетских привилегий, отмененных папой еще до начала гуситских волнений. Магистры университета, которые за время войн оказались на крайне правом крыле гуситского революционного движения, шли на компромисс. Выдающуюся роль в этом реставрационном усилии сыграли немецкие магистры и студенты, которым в начале 40-х годов было дано разрешение работать в Праге. Стремления вернуться к былым условиям увенчались успехом в 1447 г., когда папой Николаем V были подтверждены все привилегии университета. Однако эти реставрационные и рекатолизирующие тенденции были лишь кратким эпизодом, так как уже осенью 1448 г. — после взятия Праги Иржи Подебрадским — немецкие магистры должны были ее покинуть. Таким образом, благодаря вмешательству политического фактора, пражской высшей школе был навсегда сообщен характер национального университета, хотя непосредственно за этим и крылись не национальные доводы, а политическо-идеологические причины. Религиозное единообразие осуществилось лишь в конце 50-х годов, когда университет покинули католические магистры, из которых некоторые прошли итальянскую школу, и когда были приняты острые меры против приверженцев еще молодой Общины чешских братьев. Также и здесь выпала важная роль на долю королевской власти. Таким образом автор исправляет прежнее мнение, будто университет от гуситских войн и до самого конца 16-го стол. был совершенно независим от церкви и государства.

Дальше автор посвящает свое внимание внутренней жизни университета. Он разбирает также так наз. «*peregrinatio academica*» и устанавливает, что лишь небольшая часть студентов отдавала предпочтение итальянским университетам перед близлежащими высшими школами. Глубокие перемены — по сравнению с предгуситской эпохой — произошли в организационной структуре университета. Из бывших четырех факультетов остался один художественный факультет, который включил в свою деятельность также и некоторые лекции из области теологии, юридических наук и медицины.

В заключительной части автор приводит разбор университетского обучения. Несмотря на то, что переводы Бруно сочинений Аристотеля были известны в Праге еще в 60-е годы 15-го столетия, однако в подебрадский период элементы гуманизма в обучение еще не проникли. Этому не могли способствовать ни общие политические условия, ни развитие хода событий в университете. Ростки нового течения прививались в университете лишь постепенно. Как правило, они ограничивались лишь внешкольными интересами отдельных магистров (М. Ян Шпиндел, М. Ян из Емнице) и отдельными выступлениями, составленными с использованием гуманистических элементов стилизации (М. Николай из Ледча, М. Вацлав из Хрудима, М. Григорий из Праги). Из этого следует, что во время правления Иржи из Подебрад не существовало еще благоприятных условий для распространения гуманизма в городские школы и канцелярии, так как пражский университет, который прошло большинство городских учителей и писарей, не предоставлял им образования на гуманистических началах.

DIE ANFÄNGE DES HUMANISMUS AN DER PRAGER UNIVERSITÄT ZUR ZEIT GEORGS VON PODĚBRAD

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Zusammenfassung

Der Autor befasst sich mit der nicht sehr bekannten Periode der Prager Universität nach den hussitischen Kriegen mit besonderem Augenmerk auf das Durchdringen humanistischer Ideale auf den Boden der Universität.

Die Prager Universität, welche während des Krieges schwere Schäden erlitten hatte, überwand infolge zahlreicher Vermächtnisse und der

Gunst des Herrschers die wirtschaftlichen Schwierigkeiten recht bald. Zur vollkommenden Stabilisierung des Universitätslebens mussten jedoch die Universitätsprivilegien, welche vom Papst noch vor Beginn der Hussitenaufstände aufgehoben worden waren, neu bestätigt werden. Die Magister der Universität, welche im Verlauf des Krieges bis auf den äussersten rechten Flügel der hussitischen Revolutionsbewegung gelangt waren, waren zu Kompromissen geneigt. Eine wichtige Rolle spielten in dieser Restaurationsbestrebung die deutschen Magister und Studenten, welchen am Anfang der vierziger Jahre die Tätigkeit in Prag erlaubt wurde. Die Bemühungen die alten Verhältnisse wieder herzustellen wurden im Jahre 1447 mit Erfolg gekrönt, als Papst Nikolaus V. alle Universitätsprivilegien bestätigte. Diese Restaurations- und Rekatholisierungstendenzen waren jedoch nur eine kurze Episode, denn schon im Herbst des Jahres 1448 nach der Eroberung von Prag durch Georg von Poděbrad mussten die deutschen Magister Prag verlassen. Durch den Eingriff eines politischen Faktors wurde der Universität der Charakter einer Nationaluniversität gegeben, wenn auch im Hintergrund nicht nationale, sondern ideologische und machtpolitische Gründe standen. Die religiöse Einheitlichkeit wurde erst am Ende der fünfziger Jahre erreicht, als die katholischen Magister, deren einige italienische Schulen absolviert hatten, die Universität verliessen und als scharf gegen die Anhänger der noch jungen Brüdergemeinde vorgeschritten wurde. Auch die königliche Gewalt hatte einen bedeutenden Anteil. In dieser Weise korrigiert der Autor die ältere Ansicht, dass die Universität von den Hussitenkriegen bis zu Ende des 16. Jahrhunderts in engster Abhängigkeit von Kirche und Staat war.

Dann widmet sich der Autor dem inneren Leben an der Universität. Unter anderem befasst er sich mit der sogenannten „peregrinatio academica“ und stellt fest, dass nur ein kleiner Teil der Studenten den italienischen Universitäten vor den Schulen in der nächsten Umgebung den Vorzug gab. Es kam zu tiefen Veränderungen in der Organisationsstruktur der Universität im Verhältnis zur vorhussitischen Zeit. Von den ehemaligen vier Fakultäten blieb nur die artistische Fakultät übrig, welche ihre Tätigkeit auch auf einige Vorlesungen aus dem Gebiet der Theologie, der Rechtswissenschaften und der Medizin ausdehnte.

In dem abschliessenden Teil analysiert der Autor den Unterricht an der Universität. Obwohl Bruno's Übersetzung der Schriften Aristote-

les' in Prag schon in den sechziger Jahren des 15. Jahrhunderts bekannt waren, sind humanistische Elemente zur Zeit Georgs von Poděbrad noch nicht in den Universitätsunterricht eingedrungen. Weder die allgemeinen politischen Verhältnisse noch die Entwicklung der Ereignisse an der Universität haben das Eindringen des Humanismus gefördert. Die Schösslinge der neuen Richtung fassten an der Universität nur sehr langsam Wurzel. Der Humanismus beeinflusste nur die privaten Interessen einzelner Magister (M. Jan Šindel, M. Jan aus Jemnitz) und Gelegenheitsansprachen, welche unter Benützung humanistischer Stilelemente konzipiert wurden (M. Mikuláš aus Ledec, M. Václav aus Chrudim, M. Řehoř aus Prag). Hieraus folgt, dass zur Zeit Georgs von Poděbrad die Bedingungen für die Verbreitung des Humanismus in den städtischen Schulen und Kanzleien noch nicht gegeben waren, denn die Prager Universität, welche die Mehrzahl der städtischen Lehrer und Schreiber absolvierte, bot noch keine Bildung auf humanistischer Grundlage.

BEGINNINGS OF HUMANISM AT THE PRAGUE UNIVERSITY AT THE TIME OF PODĚBRADY

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Summary

The author deals with the little known period of history of the Prague university at the time after the Hussite wars with particular reference to the penetration of humanist ideals into the university.

The Prague University that had suffered considerable damage in the course of the wars quickly succeeded in overcoming the worst financial difficulties, thanks to numerous bequests and the favour of the sovereign. To achieve a complete stabilization of university life, however, a reconfirmation of the university privileges cancelled by the Pope before the beginning of the Hussite wars was necessary. The masters of the university, who had moved towards the extreme right of the Hussite revolutionary movement during the war were willing to compromise. The German masters and students who received permission to work in Prague

K DĚJINÁM ARCHIVU PRAŽSKÉ UNIVERSITY
V POLOVINĚ 18. STOLETÍ

MIROSLAV TRUC

Polovina 18. století reformami, které s sebou přinášela, nebyvalou měrou a neobyčejně pronikavě zasáhla do veškerého života tehdejších Čech a stala se (alespoň v některém ohledu) i mezníkem ve vývoji archivů v Čechách. Zeměpanská moc ovšem mohla proniknout jenom do archivů veřejných, kdežto archivy soukromé jí zůstávaly uzavřeny úplně. I tam, kam její vliv sahal, mnohdy zůstalo jen u požadavků a úmyslů, a skutečný stav archivů se buď nezměnil vůbec, nebo se změnil jen nepatrně. Přesto lze snahy vlády na tomto poli - s jedinou výjimkou - označit za vážný krok ke zlepšení a za pokus o nápravu dosavadních poměrů.

Hned první dny vlády poučily Marii Terezií, a zejména činitele ji obklopující, o důležitosti a potřebnosti starých písemných památek - středověkých listin, jichž proti ní a proti pragmatické sankci užívali Karel Albert a česká stavovská oposice. Tento poznatek vedl k tomu, že v r. 1749 došel uplatnění plán K. J. Schierendorfa, několik desítek let starý, a T. A. Taulowi z Rosenthalu bylo svěřeno vybudování vídeňského domácího, dvorního a státního archivu. Jak neblahé důsledky mělo uskutečnění této myšlenky, jejímuž provedení čeští stavové nedovedli zabránit, na archiv české koruny, je dostatečně známo z prací Kossových.¹ Archiv koruny české byl téměř na dvě stě let ochuzen o množství listin a kromě toho byly do Vídně odvezeny i soubory jiných písemností. Velké správní reformy měly pak za následek, že bylo přikročeno i k reorganizaci místodržitelského archivu pražského (sou-

¹ R. Koss: Provenience českých archiválií ve státním archivu vídeňském. (Zprávy Českého zemského archivu VI, Praha 1924, str. 173—254) a Archiv koruny české I, Dějiny archivu, Praha 1939.

at the beginning of the forties played an important part in these attempts at restoration. Efforts to bring back former conditions were crowned with success in 1447, when Pope Nicholas V confirmed all university privileges. This trend towards restoration and bringing back catholicism was however only a short interlude, for as early as in the autumn of 1448 after the capture of Prague by George of Poděbrady the German masters had to leave the city. Thus due to a political factor the Charles University took on for good a national character although the direct cause were not reasons of nationality but of power and ideology. Religious unity was achieved at the end of the fifties, when the Catholic masters, some of them from Italian schools, left the university and energetic steps were taken against the followers of the still young fraternity of Moravian Brethren. Here too the king's power played an important part. The author thus corrects the older view that from the Hussite wars on to the end of the 16th century the university was completely independent of Church and State.

The author further deals with the internal life of the university. He mentions "peregrinatio academica" and finds that only a small part of the students preferred Italian universities to those in the closest neighbourhood. Far-reaching changes took place in the organisational structure of the university in comparison with the pre-Hussite period. Of the former four faculties only the faculty of arts remained, which extended its activities to include some lectures on theology, law and medicine.

Finally the author analyses the teaching at the university. Although Bruno's translations of Aristoteles' writings were known in Prague since the sixties of the 15th century, humanist elements did not penetrate into the teaching at the time of Poděbrady. Neither the general political conditions nor the development of events at the University itself were favourable for that. The new ideas and tendencies struck root only slowly at the university. They were first restricted to the extra-mural activities of the masters (Jan Šindel, Jan of Jemnice) and to occasional addresses drafted with the use of humanist elements of style (Mikuláš of Ledec, Václav of Chrudim, Řehoř of Prague). It follows from this that at the time of the reign of George of Poděbrady conditions did not yet exist for extending humanism to the city schools and offices, for the Prague university through which the majority of the city's clerks and teachers passed did not yet offer education based on humanist ideas.

středujícího ovšem registratury všech ústředních úřadů státní správy), jejíž počátek spadá do poloviny 50. let 18. stol.² Ačkoliv důvody, které vedly k zahájení pořádacích prací v tomto archivu, byly také motivovány snahou po obohacení domácího, dvorního a státního archivu ve Vídni, tedy stejně jako práce provedené o několik let později v archivech chebských,³ je si třeba uvědomit, že tento důvod nebyl jediný. Minula již doba, kdy k zastávání úřadu stačil urozený původ, a vedoucí místa byla stále víc a víc obsazována byrokraty, právnícky odborně vyškolenými,⁴ kteří si byli vědomi důležitosti a hodnoty starých písemností úředních i užitku plynoucího z řádně srovnaného archivu nebo registratury. Že šlo, i když ne zcela, o otázku zásadního nazírání byrokratické generace tereziánské na archivy, dokazuje císařský reskript z 31. srpna 1753,⁵ jímž se nařizovalo městským syndikům uvést bezplatně do pořádku městské registratury i archivy, jakož je nadále udržovat v řádném stavu. Ačkoliv za splnění tohoto nařízení i za jeho další dodržování reskript činil odpovědnými jednak městské úřady, jednak vrchnosti měst, nebyl jeho výsledek asi valný. Z uvedeného faktu nicméně vyplývá, že si okolí Marie Terezie bylo vědomo ceny archivů a snažilo se zlepšit jejich stav, a snahy v tom směru prokázané lze, s výjimkou budování domácího, dvorního a státního archivu ve Vídni, které těžce postihlo nejdůležitější naše archivy, hodnotit kladně.

Známe-li názor tereziánského úřednictva na úlohu archivů i význam, který přikládalo jejich řádnému stavu, nepřekvapí poznání, že se zeměpanská moc v 50. letech 18. stol. pokusila rovněž o zlepšení stavu, v němž tehdy byl archiv pražské university. Na tuto věc už sice poukázal, ačkoliv ne zcela přesně a neodkázav na prameny, R. Koss,⁶ ale práce Haasova,⁷ jež se vývojem universitního archivu až dosud jediná zabývá, nemohla ještě z Kossova poznatku čerpat a dále ho využít. Zcela ojedi-

ně dochované promemoria o archivu pražské university, psané v r. 1761,⁸ vyvolalo zájem o osvětlení zeměpanských zásahů v archivu a o jejich výsledky. Ačkoliv promemoria přináší dosti cenných a dosud neznámých údajů, a třebas je lze doplnit písemnostmi Státního ústředního archivu,⁹ přece jen neúplné dochování pramenů znemožňuje poznat okolnosti a situaci úplně. Přesto však, jak se domnívám, nebude neúčelné ukázat na péči, kterou v době významných universitních reforem, věnovala Marie Terezie i po této stránce vysokému učení pražskému.

Péče o písemnosti university a jejích fakult i o písemnosti jednotlivých kolejí patřila odedávna k povinnostem představitelů těchto institucí, ať to byl rektor university, děkan fakulty nebo probošt a direktor koleje. Všichni tito činitelé však sami o písemnosti nepečovali. Zejména rektor university míval tolik úkolů, že starost o universitní písemnosti přešla z velké části na notáře university, jenž snad obstarával i správu universitního archivu.¹⁰ Po zániku úřadu universitního notáře tato úloha připadla znovu rektorovi jako představiteli universitní korporace, ale obnovení notářské funkce, způsobené snahami o reformu a povznesení university počátkem 17. stol., notáři přiřklo za úkol zvláště i péči o archiv.¹¹ Tento stav se nezměnil ani v r. 1654, kdy došlo ke sloučení starého vysokého učení Karlova s teprve sto let v Praze existující jezuitskou kolejí a s její universitou. Jako zůstaly do jisté míry obě instituce i nadále od sebe oddělené, nebyly sloučeny ani jejich archivy, a tak notář, jenž byl v té době současně syndikem university, a vystupoval často jenom s vyznačením této funkce, měl i nadále pečovat o archiv Karoliny

⁸ Promemoria bylo nalezeno při zpracovávání za okupace pomíchaného materiálu a nebylo původně označeno signaturou. Nyní je uloženo pod sign. A 83.

⁹ Státní ústřední archiv ČG - Publ. 1756—1763, M 1/3. Materiál z předcházejícího (1748—1755) i následujícího (1764—1773) období registraturního se nedochoval. Ostatně i zachovaný fascikl obsahuje v podstatě jenom spisy z let 1756 a 1757. - Za obětavou pomoc při shledávání pramenů ve SÚA děkuji co nejsrdečněji PhDr. K. Beránkovi.

¹⁰ A. Haas, l. c. str. 4. O postavení a činnosti rektora i notáře university srov. M. Haasová-Jelínková, Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání. (Zvl. otisk Sborníku příspěvků k dějinám hl. m. Prahy, Praha 1948), str. 9—23 a 38 až 43. Ani Haasové se však nepodařilo najít přímý důkaz o notářové péči o archiv v nejstarším období.

¹¹ A. Haas: l. c. str. 5 a 18, a tam uváděné Fr. Dvorského Paměti o školách českých, Praha 1886, str. 515.

² J. Prokeš: Archiv ministerstva vnitra v letech 1918—1934. (Sborník archivu min. vnitra VII, Praha 1935) str. 11 a Koss, Provenience, str. 211.

³ R. Koss: Provenience, str. 210 a další a 226—231.

⁴ J. Klabouch: Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958, str. 167 až 170.

⁵ Fr. Roubík: K počátkům státní péče o městské archivy v Čechách (ČAŠ II, 1924) str. 29.

⁶ R. Koss: Archiv, str. 243—244.

⁷ A. Haas: Archiv Karlovy university v Praze. (Poznámky k jeho inventarisaci.) ČAŠ XV—XVI (1937—1938), str. 1—68.

(staré university husitské), zatím co archiv jesuitské koleje (stejně jako obě duchovní fakulty) byl výhradní doménou řádovou.¹²

Pro období pobělohorské není sice dochována instrukce pro notáře, v níž by byla uvedena jako jeden z jeho úkolů i starost o archiv, přesto však lze i pro druhou pol. 17. stol. o archivářské činnosti notáře nebo syndika najít doklad. Někdy v polovici prosince 1685 tehdejší syndik a notář Ferdinand Boem z Logsbachu žádal rektora a akademický senát o přidělení pomocníka, aby mohl archiv university, který mu je jako syndikovi svěřen, „ab ovo“ přehlédnout, uvést do dobrého pořádku a pořídit repertorium.¹³ Nelze říci, jaký byl výsledek Boemovy žádosti. Akademický senát sice 22. prosince 1685 svolil k tomu, aby syndik měl na příště adjunkta s ročním platem 70 zl., ovšem pod tou podmínkou, že Boem sám mu bude ročně vyplácet 40 zl. Na universitu, protože po 5 zl. ročně mělo jít z pokladny každé fakulty, tedy připadlo jenom 10 zl.¹⁴ Za takových podmínek nebylo jisté pro Boema snadné opatřit si adjunkta. Učinil-li tak a uspořádal archiv i pořídl repertorium o jeho obsahu, ztratilo se; neznáme dnes žádný soupis universitních písemností z konce 17. stol.

Universitní archiv - písemnosti starého učení Karlova a na ně navazující spisy a úřední knihy obou světských fakult - nebyly v období pobělohorském pro universitu bez významu a neležely úplně ladem. Z několika (jistě také neúplně dochovaných) zpráv vyplývá, že staré písemnosti bylo třeba čas od času předkládat různým činitelům. Tak už v r. 1670, tedy mnohem dříve, nežli si syndik Boem uvědomil nutnost nového uspořádání a revise archivu, žádala arcibiskupská konsistoř rektora university o věrohodné opisy všech privilegií udělených universitě.¹⁵ Vyhověla-li universita žádosti o pořízení opisů značného množství listin, které si pravděpodobně vyžádal arcibiskup Matouš Ferd. Sobek jako kancléř university, nelze opět říci, jistě však taková práce vyžadovala, aby archiv byl přehledný. Rovněž počátkem 18. stol. (v r.

¹² A. Haas: l. c. str. 26.

¹³ Boemova žádost senátu se dochovala po ztrátách jen náhodně v archivu Univ. Karlovy (sign. A 3), její (dosti obsáhlý) regest je v Ottenbergerově inventáři univ. archivu (č. 495).

¹⁴ O výsledku jednání akad. senátu jsme informováni toliko z regestu v uvedeném inventáři (č. 496). - Syndik Boem obdržel tehdy zároveň od senátu instrukci, jejíž znění se nezachovalo.

¹⁵ Tamtéž, č. 303.

1709) byl pořízen seznam universitního majetku (statků, domů, kostelů, platů, nadání atd.), k němuž byl připojen i soupis universitních privilegií.¹⁶ I když snad tento soupis privilegií pražské university nevznikl novou pořádací prací, nýbrž nejspíše bylo užito některého staršího inventárního soupisu písemností, byla privilegia jistě alespoň zkontrolována, a stejně tak si pořízení soupisu majetku university vyžádalo práci v archivu. Nelze vyloučit, že seznam i inventář z r. 1709 je totožný se soupisem, který universita předložila místodržícím jen o několik málo let později, když se počalo jednat o reformu.¹⁷ Poslední zpráva o archivu z období předterezziánského je z r. 1733, kdy se obrátil na akademický senát apelační soud s dotazem o průběhu sporů, předložených k rozhodnutí do Říma v době Harrachova kancléřství, a vedle toho položil i otázku, zda Ferdinand III. potvrdil universitě její privilegia.¹⁸ Na druhý dotaz bylo možno odpovědět snadno, ale první otázka jistě nemohla být vyřízena bez pátrání v universitních písemnostech.

Potřeba starého i novějšího materiálu archivu pražské university přicházela i v době tereziánských reforem. Třebaže víme jen o několika málo potřebách, požadovaly zeměpanské úřady, připravující reformu university, pravděpodobně dosti často nejružnější archiválie. Už Koss upozornil na to, že císařovnu zvláště zajímala zakládací bula Karlova, kterou si dala 1. listopadu 1755 zaslat do Vídně k nahlédnutí.¹⁹ Profesori obou světských fakult jejímu příkazu okamžitě vyhověli a 31. prosince, provázějící vzácnou památku listem, prostřednictvím zeměpanského úřadu ji odeslali do Vídně.²⁰ Profesori, majíce asi vědomost o pohromě korunního archivu, a obávající se, aby nebyli připraveni o důležitou písemnost, několikrát vyslovili naději, že listina bude oběma světským fakultám i v budoucnu svěřena do opatrování. Císařovnin zájem o zlatou bulu Karlovu byl vzbuzen nejspíše jednáním předchá-

¹⁶ Tamtéž, č. 1210. Zmíněný seznam byl snad totožný s rukopisem Bachmannova inventáře sign. A 42 b, který byl nacisty odvezen. Srov. V. Vojtišek, O archivu university Karlovy a jeho ztrátách, Arch. časopis 1951, str. 90.)

¹⁷ A. Haas: l. c. str. 27.

¹⁸ Cit. inventář č. 1680.

¹⁹ R. Koss: Archiv, str. 244. Na reskript z 1. listopadu 1755 se odvolávala repesentace a komora, když 2. ledna 1756 odesílala zlatou bulu do Vídně. (SÚA - ČG Publ. 1756-1763, M 1/1.)

²⁰ SÚA, tamtéž.

zejícím vydání císařského reskriptu ze 6. srpna 1755,²¹ ale šlo opravdu jenom o interes, a listina byla už 15. září znovu v Praze a byla v pořádku odevzdána představiteli akademického senátu.²² Podobný zájem projevila „vysoká místa“ také o jinou písemnost, o bulu papeže Bonifáce IX. „de praerogativis universitatis cancellarii Pragensis“,²³ jež měla být rovněž předložena k nahlédnutí.²⁴ V r. 1761 přikázal pak hrabě Věžník, předseda nedlouho předtím zřízené provinciální studijní komise, prostřednictvím representace a komory tehdejšímu registrátorovi, aby načas přerušil pořádání judiciálních akt a zato tím pilněji shledával „in publicis et oeconomicis“ spisy týkající se hospodářství university, jež prý komise velmi naléhavě potřebuje.²⁵

Bylo už výše řečeno, že materiál, osvětlující osudy archivu v období tereziánském, je neúplný;²⁶ probírajíce jej, dostáváme se ihned in medias res a nemáme možnost poznat všechn průběh úsilí zeměpanských úřadů o nápravu archivu a jeho výsledek. Už nejstarší spis, všímající si věci, císařský reskript z 6. srpna 1755,²⁷ toliko konstatuje, že pražská universita nemá ani pořádnou registraturu²⁸, ani repertorium všech listin, že dokonce bylo od starších dob mnoho ztraceno, a činí jen opatření, kterým by byl tento neutěšený stav archivu napraven, aniž by se zmiňoval o tom, kterým způsobem tato věc vešla ve známost a co bylo poslední a bezprostřední příčinou k zákroku. Císařovnin zásah byl tedy vyvolán tím, že archivu nebyla ze strany university věnována patřičná péče. Reskript ze 6. srpna však už byl výsledkem předchozího jednání

²¹ Viz níže, str. 96–97.

²² Přejímal ji tehdy jesuita Fr. Hofmann. - Viz pozn. č. 20.

²³ Kterou listinu měla „vysoká místa“ na zřeteli, nelze poznat. - Srov. MBV, tomus V., Pragae 1903 a 1905.

²⁴ Často citovaný Ottenbergerův inventář (č. 2428) datuje stručný zápis k 13. XII. 1764.

²⁵ SÚA - ČG - Publ. 1756–1763, M 1/3. Ve fasciklu je uložen nedatovaný přípis Věžníkův adresovaný representaci a komoře a dále koncept tohoto úřadu svědčící registrátorovi z 24. dubna 1761.

²⁶ Srov. výše pozn. č. 9.

²⁷ SÚA - ČG - DR, August 1755, dekret č. 34.

²⁸ V této době se pojmy archiv a registratura (zejména stará registratura) velmi často ztotožňují. (Srov. J. Prokeš: Archiv ministerstva vnitra v Praze v letech 1918 až 1934, Sb. archivu min. vnitra VIII, 1935, str. 11–12.) Střídavě přicházejí tyto pojmy i tu a podobně i označení registrátor a archivář. Ve stejném smyslu jich v textu také používám.

o nápravu archivu mezi universitou a zeměpanskými úřady, o jehož průběhu není zpráv. Jediná zmínka, která takovému jednání nasvědčuje, je někdy z konce r. 1752, kdy bylo akademickému senátu (neříká se kým, ale nejpravděpodobněji královskou representací a komorou) přikázáno, aby podal ve čtyřech týdnech zprávu o universitních privilegích.²⁹ Obsah zprávy, již senát musel předložit, stal se bezpochyby bezprostředním důvodem pro vydání reskriptu ze 6. srpna 1755. Zůstává sice i nadále otázka, které příčiny přivodily zájem císařovnin (nebo jejích úřadů) o universitní archiv, nicméně byla odpověď senátu jistě taková, že opravňovala k zákroku. To, že k provedení opatření došlo teprve po více nežli dvou letech, nesmí mýlit. I později, jak uvidíme, bylo v této věci mnohem více jednáno a korespondováno nežli vykonáno.

Aby se situace archivu zlepšila, rozhodla panovnice, aby rektor ihned jmenoval jednoho nebo dva profesory světských fakult, za jejichž dohledu by byly písemnosti uspořádány a sepsány, a soupis aby byl opatřen indexem. Originály listin a jejich staré opisy měly být uloženy v dobře zajištěné truhlici, uzavřené třemi zámky, jejichž dva klíče měli mít senioři obou světských fakult a třetí syndik university tak, aby truhlici mohli otevřít jenom tito tři činitelé najednou. Ostatní písemnosti (nařízení, akta, sentence aj.) měly být jako u jiných vyšších úřadů zcela uvedeny ve fascikly a spolu s repertoriem řádně uloženy. Tento úkol - uspořádání a sepsání archivního materiálu - měl vykonat Reinhard von Priesterlich,³⁰ jehož k tomu panovnice zvolila pro jeho způsobilost v pořádání archivu a zběhlost v luštění starých písemností. Priesterlichovi

²⁹ Stručný záznam jenom v již citovaném Ottenbergerově inventáři (č. 2026).

³⁰ O Priesterlichovi neumím dosud říci více, než to, co lze poznat z úředních akt jednajících o nápravě archivu. Neznámé zůstává už jeho jméno; v reskriptu ze 6. srpna je sice jmenován Reinhard, ale jinde ve spisech přichází Klement. Ježto se obě jména střídají, a jiný materiál není, zůstává nejisté jak se vlastně tento registrátor jmenoval. Patřil pravděpodobně k chudé úřednické šlechtě, je totiž vždy označován (ať s jménem Reinhard nebo Klement) von Priesterlich. Byl německého původu a neznal češtinu, zato měl zkušenosti v uspořádání archivů a znalosti paleografické. Ačkoliv snad známe datum jeho smrti přesně, a lze předpokládat, že zemřel v Praze, nepodařilo se najít v matrikách pražských kostelů zápis o jeho smrti, který by snad osvětlil jeho vlastní zaměstnání a působiště, protože registrátorství university nemohlo být jeho jedině povolání. Rozhodně však nebyl universitním syndikem, jak se domníval Koss (Archiv, str. 243.).

měl být při práci nápomocen universitní vicesyndik Lochovský,³¹ a po skončení všech prací s pořádáním souvisejících měl být archiv odevzdán syndikovi. Za práci mělo být Priesterlichovi vypláceno 200 zlatých ročně, od každé světské fakulty po 100 zlatých, a to tak dlouho, dokud by úkol, panovníci mu uložený, nedokončil. Císařovna zároveň rozhodla, aby, dříve nežli přistoupí k pořádání archivu, Priesterlich složil přísahu do rukou rektora, a současně bylo i nařízeno, aby o postupu pořádacích prací byl čas od času informován referent královské representace a komory pro věci universitní, rada Loscani.³² Representace a komora neprodleně toto rozhodnutí oznámila rektorovi³³ a Priesterlich se s největší pravděpodobností ihned ujal úkolu. O jeho činnosti v archivu se nic nedovídáme, pozdější zmínky však nasvědčují tomu, že mu akademický senát nečinil překážky a že mohl ihned přistoupit k pořádání archivu. Jen tak si lze vysvětlit, že po jeho brzké smrti († 2. ledna 1756³⁴) byla již nejstarší a nejcennější část materiálu (privilegia a jiné listiny) uspořádána,³⁵ a musíme jen litovat, že Priesterlich nemohl svůj úkol dokončit.

Tím, že Priesterlich zaměnil časné s věčným, jak oznamoval 9. ledna 1756 representaci a komoře děkan právnické fakulty Dvořák,³⁶ situace se zkomplikovala. O úřad archiváře nebo registrátora pražské university,

³¹ Václav Prokop Lochovský, mistr (později bývá zván doktor) svobodných umění a filosofie, objevuje se jako činitel university poprvé v r. 1754, kdy byl přísežným kancelistou, o rok později vicesyndikem a notářem. Od r. 1762 byl druhým syndikem, vedle tohoto svého úřadu zastával i funkce jiné; byl konsistorním advokátem a stal se i veřejným notářem.

³² V této době (koncem svého života) byl Otto Ludwig von Loscani radou královské representace a komory, mimo jiné předsedícím komerčního konsesu a manufakturního kolegia. Věnoval se hlavně problémům hospodářským. (Viz *A. Denis: Čechy po Bílé hoře I, Praha 1904, str. 490.*)

³³ Universita byla o reskriptu vyrozuměna representací a komorou už 18. srpna. Toto oznámení je v opisu přiloženo ke spisům z let 1756–1763 (srov. pozn. č. 9). Stručný záznam má i citovaný inventář (č. 2161).

³⁴ Datum Priesterlichova úmrtí uvádí v oznámení o jeho smrti a přerušení pořádacích prací děkan právnické fakulty profesor Dvořák.

³⁵ Srov. níže str. 103.

³⁶ O Janu Václavu Dvořákovi, jenž na universitě působil v letech 1737–1777 a přednášel postupně řadu oborů, srov. nejnověji *J. Klabouch, l. c. str. 186.* - Dvořákova zpráva, stejně jako všechny ostatní písemnosti, není-li výslovně uvedeno jinak, je uložena ve fesciklu spisů citovaném v pozn. č. 9.

spíše snad o 200 zlatých ročního platu, které přinášel, přihlásilo se několik uchazečů. V Dvořákově zprávě se to ještě neprojevuje. Děkan jenom oznámil Priesterlichovo úmrtí a přerušení pořádacích prací. Na místo zemřelého registrátora pak navrhl vicesyndika Lochovského, který Priesterlichovi nejen denně v registrování pomáhal, nýbrž získal i nejvíce zkušeností, a zejména podal dobré důkazy ve čtení „alt gottisch sonders böhmisch Schriften“. Lochovský prý kromě toho rovněž překládá staré české texty pro úřední potřebu, a beztoho, psal Dvořák, je dosud za svou snahu při universitě odměňován skrovným platem (60 zl. ročně). Dvořákův návrh, svěřit další pořádání archivu Lochovskému, osobě znající archiv a zúčastněné na práci Priesterlichově, jež nadto znala i čtení starých písem psaných kterýmkoliv jazykem, byl jistě správný a representace a komora jej jako samozřejmý přijala a 15. ledna oznámila císařovně úmrtí Priesterlichovo i důvody, které doporučovaly na jeho místo Lochovského. Stalo se to s tím dodatkem, že až do císařovnina konečného rozhodnutí byl úřad registrátora Lochovskému svěřen.

Reskriptem ze 7. února i císařovna, žádajíc současně o podání zprávy o snaze Lochovského, vyslovila s tímto opatřením souhlas,³⁷ zároveň však representaci a komoře předložila k vyjádření žádost universitních syndiků Feigla³⁸ a Putzlachera,³⁹ kteří se oba společně u panovnice už počátkem ledna 1756 o místo po Priesterlichovi ucházeli. V žádosti syn-

³⁷ Záznam o reskriptu i v cit. inventáři (č. 2193).

³⁸ O Josefu Feiglovi, jenž se později stal profesorem soudní praxe, srov. nyní *J. Klabouch, l. c., zejména str. 187 a 200,* kde je uváděna i starší literatura. V této souvislosti je možno dodat (srov. *Klabouch, str. 200, pozn. č. 90*), že Feigl byl promován na doktora práv na příkaz císařovny, jenž byl vysloven zároveň s jeho jmenováním profesorem (28. května 1763). Zprávu o tom má inventář (č. 2407). Syndikem byl Feigl jmenován v r. 1753, když byl již dříve (od r. 1739) na universitě působil. Místo syndika zastával naposled v r. 1761, v roce příštím postoupil na jeho místo T. A. Putzlacher, místo Putzlacherovo zaujal Lochovský. Mnohostranná byla i Feiglůva činnost mimouniversitní, jež ho zaměstnávala do takové míry, že později musel, chtěl-li se věnovat advokacii, resignovat na místo profesora (*Klabouch: l. c., str. 187*).

³⁹ Tomáš Antonín Putzlacher byl jmenován universitním syndikem koncem roku 1754 (tedy asi o rok později, nežli se Lochovský stal vicesyndikem), kdy už byl licenciátem práv. Jako syndik, notář a sekretář university Putzlacher působil až do konce svého života († 1796). Také se věnoval advokacii a v 50. letech zastával i několik funkcí jiných. O jeho činnosti dosud nejpodrobněji *C. Wurzbach: Biographisches Lexikon, Bd. XXIV, str. 115.*

díkové zdůrazňovali, že se k této práci nejlépe hodí; nejlépe totiž znají archiv, a již dříve prý bezplatně působili při inventování privilegií a mohou vykonat více nežli Lochovecký, jemuž by měly být svěřeny opisovačské práce s pořádáním archivu souvisící.⁴⁰ Dobu, kterou by k úplnému uspořádání archivu potřebovali, odhadovali Feigl s Putzlacherem na 3–4 roky. Representace a komora, dříve nežli podala návrh panovníci, obrátila se (16. února) k akademickému senátu se žádostí, aby se k suplice obou syndiků vyslovil. Představitelé university však s vyjádřením nespěchali a nijak nereagovali ani na urgenci Loscaniho, jenž byl císařovnou určeným referentem, z 21. října 1756. Liknavost senátu způsobila, že po delší době císařovna obsadila místo Priesterlichovou smrtí uvolněné zcela proti vůli a v rozporu s návrhem akademického senátu.

Počátkem r. 1757, tedy téměř rok poté, co si dobré zdání vyžádala, representace a komora stále ještě neznala smýšlení senátu o obou syndicích a jejich společné žádosti. Tehdy se objevili dva noví žadatelé, nechtějící, aby 200 zlatých ročního platu leželo i další rok ladem. První se k representaci a komoře se žádostí o udělení místa obrátil bibliotékař karolinské knihovny J. A. Gressl.⁴¹ Jeho žádost (z 13. ledna) je stručná; poukazuje v ní jenom na to, že už po několik let zastává k spokojenosti místo bibliotékaře a že tuto funkci lze velmi dobře spojit s úřadem, jež vykonával zemřelý Priesterlich. Loscani zaslal, urguje současně i vyjádření, na něž už tak dlouho čekal, i tuto žádost senátu, jenž nyní zaujal, ku podivu rychle, stanovisko k oběma žádostem. V dobrém zdání z 28. ledna se akademický senát vyslovil rozhodně pro Feigla a Putzlachera, odůvodniv názor tím, že se universitní registratura (poté, co byla Priesterlichem zregistrována universitní privilegia a listiny) skládá zčásti z ekonomik, zčásti z judiciálií, při čemž obě oddělení mají zcela odlišnou

⁴⁰ V důrazu, který je kladen na potřebu opisovačských prací, je snad možno spatřovat úsudek Putzlacherův, jehož pozdější činnost v archivu se projevovala především neúnavným opisováním uni versitních písemností.

⁴¹ Jan Augustin Gressl byl bibliotékařem karolinské knihovny v letech 1749–1768. *J. A. Hanslik* (*Geschichte und Beschreibung der Prager Universitätsbibliothek*, Prag 1851, str. 64) neví o něm vlastně nic; o Gresslově činnosti literární viz *J. Klabouch*: I. c., str. 134. V r. 1758 se Gressl marně ucházel o stolicí institucí a přirozeného práva, kterou tehdy obdržel J. A. Schuster. (Citovaný inventář č. 2294.) - Srov., co o Gresslovi uvádí nyní *Ž. Tobolk a*: Národní a universitní knihovna v Praze. Její vznik a vývoj. I. Počátky knihovny až do r. 1777. Praha 1959, str. 116–117.

manipulaci. Judiciálie náleží výlučně „ad sphaeram syndicorum“, a nutno je kombinovat s obsahem protokolů. Senát, jsa přesvědčen o schopnosti obou žadatelů, doporučoval, aby jim bylo svěřeno pokračování v práci, a zároveň s nimi i vicesyndiku Lochoveckému, a aby všem třem dohromady bylo přiznáno ročních 200 zlatých. Pokud jde o Gressla, senát se spokojil konstatováním, že je dosti zaneprázdněn úřadem bibliotékaře, a nadto že je ostatně i korepeticorem. Závěrem pak bylo podotknuto, že stejně nikdo nemůže archiv pořádat bez přítomnosti syndiků.

Ještě dříve nežli mohl k vyjádření senátu zaujmout své stanovisko i Loscani, došla 4. února královské representaci a komoře žádost nového uchazeče. Byl jím konsistorní advokát Karel David Lossius.⁴² Loscani, aby mohl císařovně podat úplný referát, zaslal ihned (7. února) i jeho žádost k dobrému zdání akademickému senátu. S prosbou o udělení místa se však Lossius obrátil i přímo k císařovně, snad aby měl jistotu, že jeho žádost bude opravdu projednávána. V úvodu žádosti (obě znění, císařovně i representaci a komoře, jsou až na nepatrné odchylky úplně stejná) Lossius poukázal na to, že mu bylo před časem, když se ucházel o profesuru na právnické fakultě, kterou nedostal,⁴³ doporučeno žádat o jiné uvolněné místo. Prosí tedy o místo po Priesterlichovi a zdůrazňuje, že nejen zná různé jazyky, nýbrž že také umí číst stará písmena a dovede pořádat archivy. Žádá, aby bylo vzato v úvahu, že je ve velké nouzi, a také to, že po přijetí katolické víry nemůže odjinud než od císařovny očekávat pomoc. Akademický senát, jenž s novým vyjádřením už příliš nespíchal (je až ze 14. března), uvedl, že nezná způsobilost a vlastnosti kandidátovy, zdůraznil znovu, jako v dob-

⁴² Karel David Lossius - ne Lohsius, jak udává *Koss* (Archiv, str. 243) - je uváděn od r. 1757 do r. 1770 mezi advokáty pražské konsistoře. (O jejich postavení viz *Klabouch*, I. c., str. 28.) Byl, podobně jako Priesterlich, také Němec a neuměl česky. Měl úplné právnické vzdělání, dosáhl ve Vitemberce doktorátu. Původně protestant, přestoupil později ke katolictví, a tehdy patrně také hledal obživu v Čechách, kam přišel někdy před r. 1755. V žádosti o místo registrátora napsal, že se ucházel o profesuru na právnické fakultě, kterou nedostal, a odvolával se na rozhodnutí ze 7. II. 1756. O universitní kariéru se pokoušel znovu v r. 1758, kdy se hlásil (zároveň s Gresslem a Schusterem) o stolicí institucí a přirozeného práva, ale ani tentokrát neuspěl. Dobré zdání o všech třech uchazečích podával tehdy senát. (Srov. pozn. č. 41.)

⁴³ Šlo tehdy nejspíše o stolicí dějin (geografie a heraldiky), kterou však dostal A. T. Douzeains. Srov. *Klabouch*: I. c., str. 186.

rém zdání z 28. ledna, nutnost zvláštní manipulace při rovnání archivu (nejde prý o historickou sbírku), dále poukázal na to, že Lossius nezná češtinu, a judiciálie i ekonomika, a zejména ekonomika, jsou z velké části psána česky, a hlavně na to, že Lossius je konsistorní advokát. Na toto Lossiovo spojení s konsistoří, vzhledem ke zcela ještě nevyjasněnému vztahu university k pražskému arcibiskupovi, akademický senát kladl zvláštní důraz a neodpustil si ani poznámku o tom, že žadatel je konvertita. Žádost Lossiovu nedoporučil a odkázal representaci a komoru na dřívější dobré zdání, jímž navrhoval Feigla s Putzlacherem a Lochovského.

Loscani, podáváje 17. března císařovně dobré zdání o všech uchazečích najednou, ztotožnil se u osoby Gresslovy s míněním senátu a uvedl, že je příliš zaneprázdněn bibliotekářstvím a funkcí korepetitora,⁴⁴ takže by mu pro archiv nezbývalo času. Zato Loscani nesouhlasil s vyjádřením senátu o obou syndících. Žádají prý totiž o funkci, kterou nemohli ani jejich předchůdci, ani oni sami pro nedostatek času zastávat, a proto by ji ani propříště nezastali. Názory se odlišovaly, i pokud šlo o K. D. Lossia. Loscani, zamítнув žádost Gresslovu i Feigla s Putzlacherem, navrhl císařovně, aby místo po zemřelém Priesterlichovi udělila Lossiovi. Jeho neznalost češtiny prý není překážkou, protože ani Priesterlich ji neuměl, a lze tomu nedostatku jako dříve odpomoci přibráním Lochovského. Lossiovo spojení s konsistoří bylo odbyto poznámkou, že někdy působí i profesori jako assessori u konsistoře, aniž by z toho university vzešla škoda. Konečně v přijetí samospasitelné víry katolické - ve faktu, že Lossius je konvertita - Loscani neviděl závalu pro udělení místa, nýbrž tuto skutečnost označil za záslužnou. Ostatních námitek senátu proti Lossiovi si už nepovšiml, a zopakovav důvody mluvící pro něho,⁴⁵ navrhl, aby císařovna místo udělila (za stejných podmínek jako Priesterlichovi) doktoru Lossiovi. Reskriptem z 9. dubna 1757 pak císařovna

⁴⁴ O funkci korepetitorů viz u *G. N. Schnabela*: *Geschichte der juristischen Fakultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag. Zweiter Theil. Prag 1827, str. 46.*

⁴⁵ Svou kvalifikaci viděl Lossius (a Loscani jeho důvody jenom převzal) hlavně v tom, že je vyzbrojen znalostí různých jazyků (česky ovšem neuměl), že má znalosti paleografie a že je zběhlý v pořádání archivů. Podle tehdejších zvyklostí (uplatňovaných alespoň teoreticky) nebyla to ovšem kvalifikace úplná. (Srov. *J. Prokeš* ve *Sborníku archivu min. vnitřní VIII, 1935, str. 15* a nyní také *V. Hadač*: *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, sv. 2., Praha 1958, str. 110.*)

opravdu v tomto smyslu rozhodla a Lossiovi bylo za roční odměnu 200 zl. a za úplně stejných podmínek jako Priesterlichovi (císařovna zároveň zase určila Lochovského pomocníkem) svěřeno uspořádání universitního archivu.⁴⁶

Brzy poté, co Loscani panovníci podal své návrhy na obsazení místa, a ještě dříve, nežli je císařovna svěřila Lossiovi, poslal (31. března) do Vídně novou zprávu o archivu, v níž oznamoval, že ačkoliv po Priesterlichově smrti bylo pořádání archivu provisorně svěřeno Lochovskému, práce od úmrtí Priesterlichova nijak nepokročila. Z průtahů, k nimž došlo, obvinil Loscani jednak akademický senát, jednak oba syndiky. U senátu to byla nerozhodnost, větší váhu však zeměpanský referent kladl na ziskuchtivé úmysly Feigla a Putzlachera. Docela bez viny byl prý vicesyndik Lochovský, jemuž, jak se ve zprávě říká, je třeba učinit po právu. Lochovský pilně pomáhal Priesterlichovi, šel mu ve všem na ruku, opisoval výtahy z písemností Priesterlichem pořízené a pořádal spisy. To, že se od Priesterlichovy smrti s archivem nic nestalo, nebylo zaviněno Lochovským, nýbrž naopak Lochovskému bylo v práci senátem i oběma syndiky bráněno. Na tuto zprávu císařovna reagovala v reskriptu z 23. dubna, jímž toto počínání ostře vytkla jak akademickému senátu, tak oběma syndikům, a pro budoucnost přikázala co nejrychlejší plnění svých rozkazů. Zároveň na předchozí návrh representace a komory rozhodla, aby Lochovskému byla vyplacena celá částka určená na pořádání archivu za období od smrti Priesterlichovy po nastoupení Lossiovo, což byla odměna jednak za práci vykonanou pod vedením Priesterlichovým, jednak i za to, co teprve jako pomocník Lossiův vykoná.⁴⁷

Zpráva z 31. března je zajímavá i po jiné stránce. Dovídáme se z ní totiž zase něco o stavu archivu. Loscani v ní konstatoval, že práce po rok vůbec nepokročila, a sliboval nápravu; protože bude konečně jmenován Priesterlichův nástupce a poněvadž budou delší dny, půjde práce rychle kupředu. V první truhlici, kterou zpracoval ještě Priesterlich, bylo prý 290 kusů dokumentů, a byly za 3 1/2 měsíce prohlédnuty, uvedeny do fasciklů, označeny a pořízen z nich index. Protože truhly, v nichž jsou „gute Documenta, alte Urkunden und andere Schriften“,

⁴⁶ Kdy byl obsah reskriptu oznámen senátu, není možno určit. Nedatovaný záznam má inventář, č. 2268.

⁴⁷ Obsah reskriptu oznámila representace a komora senátu 30. června.

jsou ještě dvě, lze předpokládat, že si práce vyžádá ještě asi dobu 4 až 6 měsíců.

Výtka, kterou císařovna udělila akademickému senátu i Feiglovi a Putzlacherovi, a jež byla jistě plně oprávněná, měla ten účinek, že akademický senát zaujal vůči Lossiovi stanovisko velmi odmítavé. To je celkem pochopitelné, uváží-li se, že Lossius byl jmenován archivářem neboli registrátorem proti zcela zamítavému vyjádření senátu, a že byli odmrštěni ti, jež senát pro tuto funkci navrhoval, a kdo byli jistě v nejlepších vztazích k profesorům světských fakult.⁴⁸ Někdy v polovině srpna si Lossius stěžoval representaci a komoře, že, ač mu byl úkol (uspořádání archivu) svěřen již před půl rokem a universitě to bylo oznámeno, nebylo toto rozhodnutí dosud publikováno, a ani jeho přísaha nebyla přijata. Když po skončení pruské blokády Prahy Lossius žádal rektora Scriniciho⁴⁹ o publikaci reskriptu a chtěl se ujmout povinnosti, bylo prý mu rektorem řečeno, že v této době není čas vydávat peníze na archiv, a když svou žádost opakoval, řekl mu Scrinici, že se musí poradit s profesory.⁵⁰ Po čtrnácti dnech Lossius dostal odpověď; tlumočil mu ji opět rektor, ale je těžko říci, zda šlo o rozhodnutí senátu, či jenom profesorů světských fakult. Lossius prý ve své žádosti (mysleli na žádost o udělení místa, protože jinou, archivu se týkající, do té doby nepředložil) napadl a denuncoval universitu a udal mnoho falešných věcí. Jelikož tím universitě způsobil mnoho mrzutostí, má tedy nejdříve vše uvést do pořádku. Universita (senát nebo profesori světských fakult) Lossiovi přičítala tedy to, co způsobil representace a komora bez jakéhokoliv jeho zásahu, jsouc k tomu vedena postojem universitních činitelů k Lochovskému, nemilost císařovninu a její přísné napomenutí. V té věci však Lossius byl

⁴⁸ Ve zvláště dobrém poměru k profesorům byl Feigl, jenž se zakrátko stal jedním z nich, a rovněž Putzlacher zaujímal až do své smrti na universitě dobré postavení a nebyly mu činěny žádné obtíže.

⁴⁹ Jan Antonín Scrinici, od r. 1739 byl profesorem na lékařské fakultě. O jeho rektorské volbě srov. postřeh Z. Frankerbergera: Jan Křtitel Boháč. Život a dílo. (VKČSN, tř. mat.-přír. 1951, č. XII), str. 31–32.

⁵⁰ Lossiova žaloba nebyla zcela správná, protože úřad mu byl svěřen před necelými pěti měsíci. Jeho výtky dále zeslabuje to, že od počátku května byla Praha obléhána pruským vojskem a od konce toho měsíce do 20. června bylo město vystaveno prudkému bombardování. Že v té době a ostatně i později po skončení obležení neměl senát a rektor mnoho porozumění pro práci v archivu, již nadto měla provádět osoba senátem nedoporučená, je pochopitelné.

bez viny, byl si toho vědom a v závěru své žádosti representaci a komoře dovolával se své suppliky, kde nic takového, co by mohlo přivodit universitě mrzutosti, nebylo. Mělo být přikázáno, aby mu bylo umožněno vykonávání povinností. Representace a komora reagovala na Lossiovu žádost 29. srpna jen strohým příkazem senátu, aby bez odkladu Lossia pustil k pořádacím pracím. Nijak se nesnažila představitelům university vysvětlit příčiny císařovninu nelibosti a zbavit v jejich očích Lossia viny. To pak mohlo senát spíše utvrdit v jeho mínění o Lossiově podílu na reskriptu z 23. dubna.

Poměr university, vlastně akademického senátu a spíše ještě jeho členů ze světských fakult, k Lossiovi se nezměnil a pokud možno pozorovat, Lossius musel neustále zápasit s překážkami, jež mu byly ze strany university činěny. Na vyzvání zeměpanského úřadu z 29. srpna bylo mu sice dovoleno, aby 3. září složil konečně císařovnou předepsanou přísahu, ale to bylo také jediné, co se stalo. Znění přísahy, kterou Lossius po skončení schůze akademického senátu složil ne rektorovi, nýbrž do rukou děkana Dewalda⁵¹ a profesora Dvořáka, neznáme. Protokol o schůzi senátu⁵² jenom říká, že Lossius složil přísahu „secundum formulam, die der seel. Priesterlich geschworen wurde“. Kniha přísah,⁵³ vedená od r. 1698 a v polovině století 18. pilně doplňovaná a opravovaná znění této přísahy rovněž nepřináší a není v ní ani zmínky o tom, že by ať Priesterlich, nebo Lossius nějakou přísahu vůbec skládali. Jediné, co tento bod osvětluje, je údaj Lossiovy, jenž ve svém pozdějším promemoria uvádí dva - pro něho nejdůležitější - body přísahy. Podle Lossia se musel jak Priesterlich, tak i on sám zavázat přísahou k tomu, že bude v archivu pracovat toliko za přítomnosti dvou zvláště k tomu určených komisařů. Druhou podmínkou, již byla práce v archivu vázána, pak bylo ustanovení, že se bude při své práci přesně držet instrukce, kterou mu universita, tj. akademický senát, pro uspořádání archivu vydá.

Akademický senát tedy dovolil Lossiovi složit předepsanou přísahu, ale nemínil podniknout další kroky, jež by mu umožnily, aby opravdu

⁵¹ Josef Daniel Dewald byl od r. 1754 profesorem kanonického práva. O něm viz *Klabouch*, str. 186.

⁵² Viz níže str. 106.

⁵³ Liber iuramentorum ... universitatis ... Pragensis (AUK sign. A 42c). Kniha byla založena za rektorátu Löwova v r. 1698, a právě z 50. let 18. stol. má četné zápisy.

počal pracovat. Už 23. září se Lossius znovu obrátil k reprezentaci a komoře a děkoval za zásah, který působil ke splnění základního předpokladu pro jeho práci - složení přísahy - ale současně prosil zeměpanský úřad o zákrok u představitelů university. Ačkoliv prý několikrát žádal rektora Scrinchiho o vydání instrukce a jmenování komisařů, aby mohl začít s pořádáním archivu, „stehet das gantze Archiv bies diese Stund versiegelt“, a sám je prý odkazován z týdne na týden. Lossius, jenž toto prodlévání nijak nezavinil, prosil, aby reprezentace a komora působila k tomu, aby byli co nejdříve ustanoveni komisaři, vydána instrukce, a zejména, aby mu byl vyplácen vyměřený plat. Neustálé oddalování císařovněna rozhodnutí, k němuž došlo na návrh reprezentace a komory, i obtíže činěné Lossiovi, jenž byl právě Loscanim panovnici doporučen, vedly k tomu, že (po projednání poslední Lossiovy stížnosti) bylo 14. října nařízeno seniorům světských fakult - ne už tedy akademickému senátu⁵⁴ - aby do čtyřadvaceti hodin Lossia uvedli v úřad, instruovali ho (tím se bezpochyby mínilo vydání instrukce) a do tří dnů ohlásili splnění příkazu.

Mezitím však představitelé university, cítíce se dotčeni dekretem z 29. srpna, a zejména také tím, že jim ustanovení Lossiovo bylo doručeno prostřednictvím městského hejtmanství, což se při jmenování Priesterlichově nestalo, ohradili se už 10. října proti takovému jednání u královské reprezentace a komory. Vinu z prodlení svalovali na Lossiovu liknavost a přiložili i výpisy ze dvou zasedání senátu, v nichž byla jeho věc projednávána.⁵⁵ Působením obou syndiků, kteří asi oba spis koncipovali (Feigl jej se členy senátu i podepsal), se akademický senát snažil už před zahájením práce Lossiovu činnost omezit. Závěrem spisu podaného 10. října reprezentaci a komoře bylo sice ohrazení senátu, že Lossiovi nejsou činěny překážky, zároveň se však navrhovalo jako především potřebné (ježto Priesterlich uvedl privilegia a jiné listiny karolinské university a obou světských fakult „ad registerium“), aby bylo ustanoveno, kterým způsobem nový registrátor rozdělí spisy do rubrik⁵⁶

⁵⁴ Senát byl o tomto příkazu reprezentace a komory informován o něco později.

⁵⁵ Jde o výpis ze zasedání z 31. srpna, kdy byl Lossius ještě odkázán na pozdější dobu, a o výpis ze zasedání ze 3. září, kdy už přísahu složil. Srov. výše str. 105.

⁵⁶ Návrh na rozdělení aktového materiálu podle matérie do rubrik nebo fasciкулů je vlastně instrukce nebo alespoň její nejpodstatnější část. Proč akademický senát na tuto věc, která byla vyslovena jako požadavek už v reskriptu ze 6. srpna 1755 a znovu později při Lossiově ustanovení, upozorňoval a do jisté míry jako novum navrhoval, není jasné.

nebo fasciкулů, aby nebyly, pokud jde o matérii, rozptýleny. Lossius měl sice pokračovat v práci Priesterlichově a pořádat universitní písemnosti, ne však všechny materiál v archivu uložený. Syndikové totiž Lossia nemínili pustit vůbec do té části spisů, jež byla už dříve senátem označena za jejich sféru,⁵⁷ do judiciálií. Jeho činnost se měla omezit jenom na ekonomika, zejména, jak bylo řečeno, na spisy a knihy náležející „ad jura dominicalia et administrationem bonorum Carolinae universitatis“. Feiglovu a Putzlacherovu snahu o to, aby Lossiovi bylo zabráněno alespoň v pořádání judiciálních spisů, vysvětlíme si nejspíše (a jen těžko bychom hledali jiné důvody) touhou získat alespoň část z peněz určených na uspořádání archivu pro sebe, když už nebylo možné získat celou částku. I této myšlenky se syndikové museli vzdát, když 27. října 1757 reprezentace a komora, jejíž universitní referent Loscani je oba už na jaře u panovnice obvinil ze ziskuchtivých úmyslů, senátu zcela nekompromisně nařídila, aby Lossia ihned pustil k pořádání archivu a aby Lossius, podobně jako měl původně učinit Priesterlich, uvedl do pořádku bez jakékoliv výjimky všechny spisy v archivu uložené.⁵⁸

Chceme-li znát další část několikaletých Lossiovy potíží s hodnostáři pražské university, musíme užít - úřední akta dále nejdou⁵⁹ - jediného pramene, Lossiova promemoria zaslánoho 16. července 1761 reprezentaci a komoře.⁶⁰ Shodou okolností promemoria takřka bezprostředně, jak se zdá, navazuje na fasciкул spisů, z něhož bylo dosud čerpáno. To, že se prameny doplňují, lze jistě uvítat. Zároveň však třeba mít na paměti, že, podávaly-li písemnosti zeměpanského úřadu o věci obraz celkem nestranný nebo, lépe řečeno, dávaly-li mluvit oběma stranám, jsme, pokud jde o promemoria, v nevýhodě, jsouce odkázáni na jednostranný názor a na Lossiovo vylíčení hledící k vlastnímu prospěchu.

⁵⁷ Viz výše str. 101.

⁵⁸ Už výše (str. 96) bylo ukázáno, že v dubnu r. 1761 Lossius pořádal judiciální akta. Nařízení zeměpanského úřadu tedy bylo dodrženo.

⁵⁹ Kromě spisů z r. 1761, o nichž bylo mluveno v jiné souvislosti (srov. výše str. 96), je ve fasciкул ještě několik aktů z r. 1758 týkajících se vyplacení odměny Lochovskému a vyplacení platu Lossiovi, kde došlo k nejasnosti, od kterého data mu má být jeho měsíční příjem vyplácen.

⁶⁰ Lossiovo promemoria, psané jeho vlastní rukou, bylo asi zasláno senátu k vyjádření a v universitní kanceláři zůstalo nebo do universitního archivu přišlo prostřednictvím J. Bergla až v nové době.

Lossius se jistě snažil o to, aby se representaci a komoře ukázal v nejlepším světle, a všechnu vinu svalil na universitní činitele. Jeho promemoria je psáno zatrpkle a tónem velmi podrážděným, ale to je po tom, jak jej universitní hodnostáři přijali, a po všech zkušenostech, jež s nimi měl, docela pochopitelné. Jeho podání je však, lze se tak domnívat, celkem spolehlivé, a nepřesnosti jsou nejspíše jenom v časových údajích, jež není možno většinou kontrolovat. Hodnověrnost údajů je dána už tím, co se ví o předchozích Lossiových nesnázích; situace se, jak ji v promemoria podal, nezměnila ani později. Zatím co představitelé právnické fakulty byli, byť jenom do jisté míry, smířlivě se nejspíše s císařovniným rozhodnutím, Lossiovi nápomocni, nejevila fakulta lékařská o otázku archivu vůbec zájem, naopak odpor jejího representanta, seniore Scrinchiho, stejně jako odmítavý postoj syndiků (zejména Feigla), zůstal nezměněn.

Poslední nařízení representace a komory (z 27. října 1757) přimělo nejspíše senát, vlastně obě světské fakulty, k tomu, že Lossiovi otevřely archiv. Úlohu komisařů dohlížejících při pořádacích pracích asi proto, že se nikomu jinému nechtělo povinnosti ujmout, zastávali senioři obou fakult, Scrinchi a Schwarz.⁶¹ První měsíc zástupce právnické fakulty dr. Schwarz opravdu úkol na něho vložený plnil, a Lossius za jeho přítomnosti v archivu pracoval. Nemohl však mnoho udělat, protože, jak napsal, nebyla mu vydána instrukce. Počal tedy pouze chronologicky pořádat a sepisovat „Decreta und Missiven“, písemnosti, jež mu určil Schwarz. Po uplynutí jednoho měsíce však komisař Schwarz ochuravěl, a protože se druhý komisař po všechnu dobu ani jedenkrát v archivu, uloženém v Karolinu, neukázal, Lossius nemohl, jak pověděl, učinit nic jiného, „als dass ich die von H. D. Schwartzen mir angewiesene Decreta und Missiven vollend in Ordnung gebracht und aufgeschrieben habe.“ Později, za Schwarzovy nemoci, Lossiova činnost, jak si trpce stěžuje, se omezovala na to, „dass ich an denen gesetzeten Tagen mich in Carolino eingefunden und vielmals in der grössten Kälte in Ermangelung eines Commissarii und Instruction einige Stunden herumgehen müssen“, což několikrát oznámil profesoru Scrinchimu jako rektoru university a senioru

⁶¹ Výslovně je komisaři jmenuje Lossius v promemoria. - František Ferdinand Schwarz de Lauro ovšem už v této době nebyl profesorem a vystupoval jako představitel doktorů. Srov. o něm *Klabouch*, str. 134.

lékařské fakulty.⁶² Ačkoliv prý se o věci několikrát jednalo v sezeních senátu, nedošlo k nápravě.

Teprve někdy v polovici r. 1759, po stížnosti děkanu právnické fakulty Danielu Dewaldovi, Lossius byl pozván na zasedání senátu,⁶³ kde kromě jiného požádal o zbavení přísahy, vlastně těch jejích bodů, jež mu znemožňovaly pracovat. Chtěl uspořádat archiv podle svého vlastního názoru, nejsa vázán instrukcí, a bez komisařů. Prohlásil však, že pokud nebude přísahy zbaven, musí její znění přesně dodržovat. Akademický senát se k jeho žádosti o zbavení přísahy nijak nevyslovil, ale po několika dnech byl Lossius pozván k děkanu Dewaldovi, jenž mu za přítomnosti profesora Schustera⁶⁴ a syndika Feigla řekl, že mu bude přečtena instrukce, „worauf auch der H. Syndicus Feigel von einem halben Bogen mir etwas dahin gehöriges vorlase“. Děkan se pak Lossia tázal, zda chce něco podotknout. Lossius, jak v promemoria uvedl, na to prohlásil, že má instrukci dostat a nikoliv dávat. Mohou tedy sami instrukci sestavit podle vlastního uvážení, dát ji podepsat rektorovi, děkanům a seniorům a odevzdat mu ji; bude se podle ní řídit.

K takové odpovědi Lossia vedlo několik důvodů. Především prý se chtěl držet přísahy, pak tu byla rozmrzelost nad tím, že jeho dřívější nabídka, uspořádat archiv „nach meiner eigenen Idee“ byla zamítnuta.⁶⁵ Kromě toho se prý nemohl domnívat, že by jeho názor na uspořádání archivu mohl mít přednost před názorem syndika Feigla, a také se obával, že by mu mohla být přičítána nedopatření. Hlavním důvodem, proč instrukci nepřijal, bylo však prý to, že v ní nepozoroval náležitý pořádek, ač se jeho zlepšení navrhovalo. Trval tedy na vydání instrukce písemné, a Feigl vzal přečtenou instrukci k sobě, aby ji dal podepsat. Při této příležitosti se Lossius znovu pokusil o to, aby mu byl přístup do archivu povolen i bez přítomnosti komisařů, ale ani tentokrát mu nebylo vyhověno. Naopak Feigl navrhl, že se všichni tři universitní syndikové budou střídat, a každý z nich bude jednou týdně (pro práci

⁶² Scrinchi byl rektorem od srpna 1756 do konce roku 1757.

⁶³ Lossius napsal, že se tak stalo před necelými dvěma roky. Přesněji události zařadit nelze.

⁶⁴ Josef A. Schuster, od r. 1758 profesor institucí a přirozeného práva. O něm *J. Klabouch*, str. 185.

⁶⁵ O tom, že by takovou nabídku Lossius učinil (ať senátu nebo representaci a komoře), odjinud nic nevíme.

v archivu byly určeny pondělí, úterý a čtvrtek) pořádání v archivu přítomen, což prý (podle mínění Feiglova) ulehčí práci i Lossiovi, protože syndikové, zejména on sám, znají povahu archivu. Lossius, třebaže měl některé námitky, posléze na Feiglovu nabídku přistoupil.

Situace se však ani po tomto jednání nezlepšila. Třebas Lossius na Feiglovi několikrát instrukci požadoval, nikdy ji nedostal, a jak řekl, také prý nikdo z pánů děkanů nebo seniorů nemůže povědět, že by ji byl vůbec podepsal. Byla mu sice nabízena (neřekl kým) instrukce Priesterlichova, ale když ji opravdu požadoval, dověděl se, že ani Priesterlich ji nikdy neobdržel. Lossius pak skončil odstavec pomemoria takto: „... mithin bin ich noch biss diese Stunde mit keiner Instruction versehen worden.“ Dále si stěžoval, že syndik Feigl, jenž se sám nabízel, že bude zastávat místo komisaře, nemůže dokázat, že by alespoň jedenkrát byl v archivu přítomen pořádání. Druhému syndikovi, Putzlacherovi, jenž se rovněž do archivu ani jedenkrát nedostavil, Lossius nic nevytýkal, nebyl při Feiglově návrhu přítomen, natož aby se k něčemu zavazoval. Tak tedy přicházel jenom vicesyndik Lochovský, ale ani to mnoho neznamenalo; Lossius se pak zakrátko roznemohl. Po své dlouhé a těžké chorobě počal znovu v archivu pracovat, ale stejně jako dříve „wegen der ermangelden Instruction wenig hat geschehen können“. Po své nemoci, jak uvedl, Lossius počal shledávat a sepisovat „Libros universitatis und Protocolla“, třídit písemnosti a porůznu roztroušená akta shledávat dohromady.

Závěrem promemoria vyslovil Lossius žádost, aby representace a komora nějak rozhodla v obou bodech jeho přísahy, jež mu brání v tom, aby učinil zadost povinnostem úřadu registrátora, a upozornění, že stejně nutné jako uspořádání archivu je i zachování dosaženého pořádku. Už v době, kdy Lossius své promemoria psal, byla porušena pořádací práce Priesterlichova a dokonce i Lossiova. Nepořádek v archivu (i podle Lossia) vzniká tím, že vyňaté spisy nejsou ukládány na svá místa, míchají se s jinými a některé se vůbec do archivu nevracejí. Pokud se nestane náprava i v tomto směru - napsal Lossius - potud bude každá práce v archivu marná.

Tím bylo Lossiovo vypsání osudů jeho působení v archivu pražské university uzavřeno a prameny o osudech archivu v tomto období umlkají. O tom, jak se později vyvinul vztah akademického senátu a hlavně představitelů obou světských fakult k doktoru Lossiovi, nejsme

informováni. Lossius pravděpodobně zápasil ještě řadu let s obtížemi, a posléze se sám místa vzdal. Učinil-li tak pro chorobu a stáří, jež mu zabraňovalo pracovat v chladných místnostech Karolina, či proto, že odešel z Prahy (od r. 1770 není veden v seznamech konsistorních advokátů), je těžko říci. Proti druhému důvodu mluví to, že jeho syn převzal alespoň dočasně otcovu advokátní praxi a stal se rovněž advokátem při konsistoři.⁶⁶ Dostatečným důvodem k resignaci na nevděčné místo však byl jistě poměr, který představitelé university k Lossiovi měli, nehledě k tomu, že se mohlo zlepšit i jeho finanční postavení, a že později už nepotřeboval roční důchod, který mu úřad při universitním archivu přinášel. K Lossiově resignaci na místo archiváře nebo registrátora došlo snad někdy v r. 1772. Koncem března příštího roku už bylo rozhodnuto o Lossiově nástupci v úřadě, a stal se jím, požívaje ke zlepšení výživy také 200 zlatých ročního platu, Tomáš Antonín Putzlacher.⁶⁷

Vylíčení osudů archivu pražské university v letech 1755—1761 jednak potvrdilo některé již známé nebo alespoň předpokládané představy, jednak přineslo nové poznatky. Z toho, co bylo pověděno, vyplývá především, že péče o archiv university i v období pobělohorském náležela zásadně notáři a syndikovi university. Koncem století 18. pro to svědčí žádost Boemova, jenž napsal, že archiv je mu svěřen jako syndikovi, v polovici století 18. Loscaniho konstatování, že se oba žadatelé o registrátorství, Feigl a Putzlacher, ucházejí o místo, jež ani jejich předchůdci, ani oni sami nemohli zastávat. Ostatně i Lossius v promemoria ukázal velmi dobře na postavení syndikovo vzhledem k archivu, když řekl, jak nemohl očekávat, že by u akademického senátu došel jeho návrh na uspořádání archivu přednosti před míněním syndika Feigla. Tento systém, jenž vycházel z praktických potřeb, nehodlala nějak zásadně

⁶⁶ V r. 1770 je v seznamu konsistorních advokátů ještě uveden Karel David Lossius, kdežto v r. 1771 je na jeho místě (ve stejném pořadí) Karel Daniel Lossius, také doktor vitemberské university. Jméno Lossiova syna mizí ze seznamů definitivně v r. 1774.

⁶⁷ V archivu University Karlovy (sign. A 85) je dochován list hraběte Věžníka z 30. března 1773 adresovaný správě universitních statků, jímž se oznamuje jmenování Putzlacherovo registrátorem. Je možné, protože otázka Lossiova nástupce mohla být zdržována, že se Lossius svého místa vzdal dříve nežli v r. 1772. - V této souvislosti je možno upozornit i na to, že v r. 1768 uvažovaly zeměpanské úřady o možnosti nahradit dosavadního karolinského bibliotekáře J. A. Gressla doktorem Lossiem - pravděpodobně Karlem Davidem, universitním registrátorem. Srov. *Ž. Tobolka*: I. c. str. 151, vydavatelova pozn. č. 66.

změnit ani Marie Terezie. Císařovna rozhodnutím ze 6. srpna 1755 nezaváděla a nechtěla zavést novotu v tom smyslu, že by archiv university svěřila nastálo osobě zastávající nově zřízené místo archiváře nebo registrátora, nýbrž šlo o ustanovení přechodné, jehož účelem byla náprava stavu archivu - jeho nové, naráz provedené uspořádání a opatření základními evidenčními pomůckami. Jen tak lze ve zmíněném reskriptu vysvětlit ustanovení o tom, že po skončení všech prací má být archiv i sestavené repertorium odevzdáno syndikovi, jemuž nadto panovnice svěřila i jeden z klíčů od schránky s universitními privilegii. To, že původně zcela mimořádné a přechodně zamýšlené opatření přetrvalo nejméně dvě desetiletí, bylo způsobeno příčinami jinými. V roce 1773 ostatně došlo ke kompromisu v tom smyslu, že místo registrátora bylo sice ponecháno (a také nadále spojeno se zvláštním ročním platem) ale tím, že bylo obsazeno syndikem university, byl učiněn návrat k původnímu stavu.⁶⁸

Jediná příčina, která vedla k zásahu zeměpanské moci do situace archivu pražské university, byl jeho stav pro budoucnost už asi neudržitelný. Nejenže materiál byl neuspořádán, ale neexistoval ani řádný inventář privilegií, a dokonce došlo i k ztrátám některých písemností. Tyto nedostatky byly odhaleny někdy v r. 1752 nebo o něco málo později, v době, kdy se připravovala reforma právnické fakulty a současně i reforma hospodářství university.⁶⁹ Kromě toho působilo i nové nazírání na důležitost archivů, jak na to bylo výše upozorněno. Rozhodně však nelze spatřovat důvody, které přiměly císařovnu k ustanovení zvláštního registrátora v tom, že by chtěla obohatit domácí archiv vídeňský o některé universitní písemnosti, jak se domníval Koss,⁷⁰ a čeho se také - alespoň pokud šlo o zlatou bulu - obávali i profesori. Znal-li organisátor vídeňského domácího, dvorního a státního archivu Rosenthal

⁶⁸ Na pokus o eventuální zřízení místa archiváře v r. 1725 nyní poukázal *Ž. Tolká*, l. c. str. 113.

⁶⁹ Srov. *W. W. Tomek: Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849, str. 323–327, a *V. Novotný, Universita Karlova v minulosti*, Praha 1922, str. 64. - Lze podotknout, že o archiv university vídeňské, jenž byl řádným způsobem spravován, se ani císařovna ani její úřady nikterak nezajímaly. (Viz *K. Schrauf, Zur Geschichte des Wiener Universitätsarchivs*, MIÖG, VI. Ergänzungsband (Innsbruck 1901), str. 551 a d.)

⁷⁰ *R. Koss: Archiv*, str. 243.

z vlastní zkušenosti několik pražských archivů,⁷¹ mohl znát i archiv university, třebas to není doloženo. Téměř s jistotou však možno předpokládat, že tento zkušený a neobyčejně rozsáhlými vědomostmi vybavený archivář, historik a právník, jenž byl nadto nejlépe seznámen právě s českými poměry,⁷² neočekával a ani dost dobře očekávat nemohl nějaké přírůstky z universitního archivu pro ústav, který organisoval. Vyloučí-li se tedy snaha po obohacení vídeňského archivu jako důvod opatření v 50. letech 18. století, zbývá opravdu jedna příčina, jenom neutěšená situace archivu a péče tehdejší byrokracie o archivy vůbec. Je ovšem ještě třeba vysvětlit, čím byl úpadek archivu způsoben.

Starost o archiv, jež byla vedle jiných úkolů také povinností syndiků, jak se zdá, časem upadala. Loscani vysvětloval věc jednoduše, a do jisté míry i správně, nedostatkem času. Syndikové, potřebující občas písemnosti v archivu uložené, nezařazovali je po použití na jejich místa, a mnohdy se už listiny nebo spisy do archivu vůbec zpátky nedostaly. Ačkoliv nevíme, co všechno museli syndikové vykonávat, nebyla jejich agenda tak rozsáhlá, aby se o archiv, tehdy ne příliš velký, nemohli starat. Mnoho času agenda, i když se vezme v úvahu universitní soudnictví, nezabírala, zejména uváží-li se nízký počet studentů na světských fakultách a to, že na theologii a filosofii (ta byla nejsilnější), třebas ne docela, ale zčásti jistě, vykonávali různé práce sami jesuité. Zanedbanost archivu lze tedy tímto důvodem vysvětlovat u Boema, jenž byl na všechny úkoly sám, nikoliv však v polovině 18. století, kdy universita měla dva syndiky a vicesyndika. Tito universitní úředníci nedostatkem času trpěli. Ne sice pro přílišné povinnosti úřadu, nýbrž pravděpodobněji proto, že byli nadmíru zaneprázdnění advokátní praxí, kterou, stejně jako někteří profesori právnické fakulty, vykonávali.⁷³ Spojila-li se advokacie s úřadem, kde musely být vykonávány denní práce, pak už asi opravdu nezbylo času k tomu, aby bylo o archiv náležitě pečováno.

Ačkoliv se ve spisech všude mluví o archivu pražské university, šlo vskutku o archiv pražské university jen potud, že v něm byly uloženy

⁷¹ *R. Koss: Provenience*, str. 223.

⁷² Tamtéž, str. 188 a 190.

⁷³ Tak v r. 1756 byl Feigl vedle svého úřadu universitního činný i jako zemský prokurátor (srov. i pozn. č. 38), Putzlacher byl v té době prokurátorem u nižších instancí a stal se později zemským advokátem. I Lochovský, jenž v r. 1756 byl jenom universitním vicesyndikem, získal později místo konsistorního advokáta.

písemnosti staré university do r. 1622, zatím co dále na ně navazoval jenom materiál fakult světských. Písemnosti fakult duchovních, filosofické i theologické, jež byly obě bezvýhradně v moci jezuitů, činily, jak už bylo konstatováno, jediný celek s řádovým archivem koleje klementinské a jediné, co v období pobělohorské dávalo zdání, že jde o archiv celé university „Karlo-Ferdinandské“, byly protokoly a spisy akademického senátu.⁷⁴ Jesuité také tento (karolinský) archiv nepokládali za svůj a v jednání probíhajícím v letech 1755—1761 se nikterak neexponovali, ponechávající veškeru iniciativu a starost profesorům světských fakult. To je vidět i z krátkého časového úseku, o němž jsme informováni. Doba, kdy rektorský úřad zastávali členové Tovaryšstva, probíhala klidně, zatím co rektoráty profesorů světských fakult vyznačovaly spory s Lossiem a zvýšená aktivita na obou stranách.

Stejně jako jezuité, kteří se omezili jenom na to, že jako členové akademického senátu podepsali několik vyjádření, nezasahovali do jednání o archiv ani jiní dva činitelé, direktori světských fakult.⁷⁵ I když šlo o věc, jež neměla nic společného s věcmi studijními, jež byly vlastní oblastí činnosti direktorů, je přece jen podivné, že se s jejich jménem v jednání nikde nesetkáváme. Představovali-li direktori na universitě zeměpanskou moc, bylo by možno předpokládat, že státní úřady, které se v této věci tolik exponovaly, budou se snažit využít jejich postavení a ovlivnit jejich prostřednictvím akademický senát nebo profesory světských fakult. Nedošlo-li k jejich zásahu, projevílo se tak to, co bylo uzákoněno teprve v r. 1760, definitivní a přesné oddělení věcí studijních od ostatních zájmů university.⁷⁶ Archiv byl zřejmě pokládán za společný majetek fakult jako korporací, tedy za část vlastnictví korporace university, na něž sice státní moc dohlížela, ale do jehož správy jinak bezprostředně nezasahovala. V této souvislosti je možno uvést i to, že ačkoli byl registrátor ustanoven přímo panovnící, přece skládal předepsanou přísahu do rukou představitelů této korporace, zatím co reprezentanti zeměpanské moci byli opominuti. Kdyby bylo známo úplné znění

⁷⁴ Z písemností jezuitských duchovních fakult nepřišlo do archivu university vlastně nic. Viz *A. Haas*, l. c., str. 26 a 34 a dále *M. Truc*: O stavu a úkolech archivu University Karlovy, Sborník archivních prací VI, 1 (1956), str. 245—248.

⁷⁵ O funkci a postavení direktorů fakult viz *V. Vaněček*: Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1946, str. 57.

⁷⁶ Tamtéž, str. 57 a 65.

přísahy, bylo by snad možno říci o poměru světských fakult ke státní moci více.

Podívejme se nyní, pokud ovšem lze, na výsledky práce obou registrátorů, kteří „auf allerhöchsten kaiserlichen Befehl“ přistoupili k pořádání universitních písemností. Nejmladší inventář, jímž se zabýval *A. Haas* ve své studii o archivu University Karlovy, která přinesla podrobný rozbor jeho inventářů vzniklých v 16.—18. století, je inventář z let 1755—1756, dochovaný v rukopise University knihovny v Praze (sign. XIX A 22). *Haas*, vycházející z činnosti *T. A. Putzlachera*, jenž v 2. polovině 18. stol. v archivu pracoval, a jehož péčí vzniklo několik kodexů přinášejících opisy pramenů k dějinám university, usoudil, že autorem anonymního inventáře je *Putzlacher*, a vyvodil, že jeho poručení bylo *Putzlacherovou* první prací v archivu a přípravou k jeho studiím o dějinách university.⁷⁷ *Názor Haasův* byl, jako nejpravděpodobnější, přijat,⁷⁸ ale skutečnosti výše uvedené ukazují zřetelně, že *Haasova* domněnka, byť pravděpodobná, je mylná, protože *Putzlacher* nemohl být autorem tohoto inventáře. Soustavnou prací v archivu se *Putzlacher* počal obírat teprve po jmenování registrátorem v roce 1773, kdežto dříve v archivu působil jen příležitostně, jak to vyžadovaly jeho úřední úkoly. Nedlouho před svým jmenováním sice v archivu pracoval, ale tehdy se ještě nevěnoval pořadatelské ani jiné úřední práci, nýbrž byl do archivu přiveden historickým interese. V r. 1768 *Putzlacher* opisoval prameny k dějinám university, v archivu uložené, jimiž vyplnil pět foliantů svých memorabilií, ale činil tak pro svou potřebu, a knihy později zařadil do své knihovny.⁷⁹ Jediná zpráva v úředních aktech, zaznamenávající jeho působení v archivu před r. 1773, je poznámka v žádosti o udělení místa registrátora, kde se říká, že on a *Feigl* pomáhali někdy dříve při inventarisaci listin. Byla-li to pomoc poskytnutá

⁷⁷ *A. Haas*, l. c., str. 29—30.

⁷⁸ *Srov. Ž. Kristen* v ČČH XLV (1939), str. 514, a *M. Truc*, l. c., str. 240, pozn. č. 5.

⁷⁹ Všechny svazky memorabilií vzniklé v r. 1768 (Ia, III, IV, V, VI) jsou na titulním listě opatřeny poznámkou, že byly *Putzlacherem* sestaveny „privato labore et industria“, což menší část svazků (Ib, IIa, IIb) sepsaných v r. 1773 nemá. O stejném faktu, že totiž *Putzlacher* původně psal memorabilia „für seine Bibliothek und nicht für die Universität“, svědčí poznámka *Ottenbergerova* dodatečně vložená do Ia svazku. Ani diplomatář nevznikl dříve, nýbrž teprve v r. 1774. V mém již citovaném článku (SAP VI, 1, str. 245) je tisková chyba. Doba sepsání diplomatáře je označena rokem 1744, ač má správně být 1774.

Priesterlichovi (a o jiné nemůže být řeči), nebyla důležitá, protože Loscani se o ní v referátu zaslaném do Vídně vůbec nezmínil.⁸⁰ Autorem inventáře, který se sám klade do let 1755—1756, nebyl nikdo jiný nežli záhadný Priesterlich, jenž inventář na přímý rozkaz Marie Terezie arci nesestavil sám, nýbrž ve spolupráci s vicesyndikem Lochovským. Viděli jsme, že bylo ve zprávě representace a komory i akademického senátu zdůrazněno, že Priesterlich uspořádal privilegia i jiné listiny university, a to, že Lochovský jím porízené výtahy (regesty) opisoval.⁸¹ Podíl Lochovského na sestavení inventáře byl asi dosti značný; musel zpracovat především všechny české písemnosti, ale je pravděpodobné, že pomoc poskytnutá Priesterlichovi, jenž zemřel na samém počátku r. 1756, byla vydatná a neomezila se jenom na česky psané listiny. Ačkoliv tedy nemůže být řeči o tom, že by inventář byl sestavován plná dvě léta, jde přesto o pečlivou, delší dobu trvající práci, jak poznal už Haas.⁸² Inventarisace listin trvala maximálně pět měsíců; Loscani mluvil dokonce jenom o 3 1/2 měsíce, a ujal-li se Priesterlich úkolu hned po ustanovení, mohl pracovat nejvýše o měsíc déle.

Po obtížích, které musel překonávat Lossius, překvapuje u Priesterlicha, že jeho práce postupovala rychle, a zejména to, jak brzy se funkce mohl ujmout. Kdyby mu byl senát působil jenom zčásti takové nesnáze jako později Lossiovi, nebyl by se k práci vůbec dostal, natož aby ji částečně vykonal. Pravděpodobně to bylo způsobeno tím, že osoba Priesterlichova universitním hodnostářům vyhovovala; nenavrhl-li jej sami, nebyli alespoň proti němu zaujati. Na váhu snad padá i to, že jeho působení náleží do doby jezuitského rektorátu a že, ačkoliv šlo o záležitost týkající se jen fakult světských, byla věc projednávána v akademickém senátu, kde obsazením rektorského křesla měli činitelé, jimž na věci nikterak nezáleželo, převahu. Nezainteresovaní jezuité neměli důvodu odporovat panovnickému nařízení o archivu nebo je nějak zdržovat, a byla-li osoba jmenovaného registrátora přijatelná profesorům světských fakult, senát srpnovému reskriptu nečinil překážek a Priesterlich se vzápětí podjal svého úkolu. Že však ani jeho postavení nebylo nejlepší, je vidět z toho, že mu senát nedal instrukci, podle níž by při práci postupoval.

⁸⁰ Viz výše, str. 99 a 103..

⁸¹ Srov. výše, str. 103.

⁸² A. Haas, l. c., str. 29.

Na tomto místě nelze podat podrobný rozbor Priesterlichova inventáře a jeho srovnání s obsáhlejším inventářem jezuitským, sepsaným někdy kolem r. 1630, jehož edici pořídil A. Haas.⁸³ Základní popis i ocenění výsledku práce Priesterlichovy, přičítané ovšem ještě Putzlacherovi, přinesl rovněž Haas;⁸⁴ je tedy možné se omezit na několik poznámek. Dochovaný rukopis inventáře je opis, a to současný, vyšlý pravděpodobně z ruky Lochovského. Haas autorovi inventáře vytýká, že ačkoliv do značné míry porozuměl archivu pražské university, přece jen neznal dějiny vysokého učení natolik, aby se nedopustil chyb.⁸⁵ To ovšem nebyla jen vina Priesterlichova, jenž pravděpodobně nebyl (podobně jako Lossius) v užším vztahu k universitě a nemohl tedy znát a v krátkém čase ani poznat dějiny university i povahu archivu. Dopustil-li se tedy chyb, jsou za ně odpovědny i ti, kdo obé, jak archiv, tak osudy university znali - to byl především Feigl - a měli mu dát návod k uspořádání archivu - instrukci, jíž se však po několika letech nedočkal ani Priesterlichův nástupce. Projevil-li tedy autor inventáře „hluboký smysl pro archiv Karlova učení“,⁸⁶ ačkoliv k němu neměl tak blízký vztah jako Putzlacher, a nedostávalo se mu času k jeho poznání, jeví se výsledek jeho práce ve světle ještě příznivějším.

Haas, mluvě o tomto inventáři, řekl, že se v něm hlásí poprvé vedle věcného principu hledisko časové.⁸⁷ To je sice v zásadě správné, hlavní zřetel, kterým byl ale veden Priesterlich při sestavování inventáře, nebylo hledisko časové, nýbrž zřetel k tomu, kdo byl vydavatelem písemností. Teprve tam, kde autor nemohl dost dobře postupovat tímto způsobem, aby látku příliš neroztříštil, a kde ani z nedostatku znalosti minulých osudů university neuměl listiny zařadit do skupin věcných, bylo použito principu chronologického. Priesterlich, drže se tohoto způsobu, sestavil především ta oddělení, u nichž mohl uplatnit svoje hlavní hledisko. V jeho inventáři tak dávají samostatné skupiny papežské buly (A), písemnosti vydané českými králi (B), pražskými arcibiskupy a jejich vikáři (D) a konečně „litterae et fundationes exterorum principum“ (E).

⁸³ Tamtéž, str. 35—68 a 24.

⁸⁴ Tamtéž, str. 27—30.

⁸⁵ Tamtéž, str. 29.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž, str. 27.

Ze skupin věcných měla vyhraněný charakter skupina (F) obsahující statuta, písemnosti související s činností a při Husovou (H), listiny na práva Collegia nationis (I) a akta týkající se zřízení university Karlo-Ferdinandovy v r. 1654 (K). Zřetel chronologický se plně uplatnil u oddělení C, jež obsahovalo nejrozličnější písemnosti bez ohledu na vydavatele i věc, pokud nebyly zařazeny do některé z dříve uvedených skupin věcných nebo podle vydavatelů, a pokud souvisely s universitou. Skupina takovým způsobem sestavená byla příliš rozsáhlá (90 kusů) a byla proto rozdělena do čtyř oddílů chronologických, z nichž každý byl věnován písemnostem jednoho století, 14. počínajíc a 17. končíc. Podobným způsobem bylo učleněno menší oddělení M, mající 58 kusů, jejichž souvislost s universitou už Priesterlichovi nebyla patrná.⁸⁸

Uspořádav privilegia a listiny tímto způsobem, porušil ovšem Priesterlich jejich starší věcné dělení, jak je známo ještě z inventáře jezuitského. Výsledek jeho práce se jeví jako kompromis mezi obdobími starším, kdy podle skutečných poměrů byly písemnosti utříděny věcně, což přečkalo i první dobu jezuitské nadvlády nad universitou, a mezi tím, co přinesla doba pozdější, když M. Millauer uspořádal listiny jenom chronologicky.⁸⁹ Výše bylo řečeno, co oslabuje výtky, jež by mohly být Priesterlichovi činěny. Je třeba uvážit i to, že oba inventáře (jezuitský a Priesterlichův) byly sestavovány po více nežli stu letech po sobě, i to, že Priesterlichově práci snad předcházely jiné pokusy o uspořádání této části písemností. Priesterlichův inventář nepředstavuje nějaký prudký zvrát v uspořádání listinného materiálu, nýbrž jenom pokus, vyplývající hlavně z toho, jak se změnila struktura a organizace university - i po stránce hospodářské - od doby, v níž mělo původní věcné uspořádání listin původ. Dalším stupněm tohoto poklesu byla první čtvrtina 19. století - nová inventarisace Millauerova, jež zavrhl starý způsob učlenění inventáře úplně a nadto vyloučila podstatnou část písemností z archivu docela. I když Priesterlich už nepoznal souvislost s universitou u značného množství listin, předstihl jej i v tomto směru Millauer, označiv téměř jednou tolik

⁸⁸ Priesterlichův inventář měl ještě dvě další oddělení: G o třech listinách a N o deseti nedatovaných písemnostech. Pod písmenou L, která byla vyhrazena písemnostem michelského mlýna, není uvedena ani jediná listina. O rozdělení inventáře na oddělení srov. Haas, l. c., str. 28.

⁸⁹ O Millauerově inventáři u Haase, str. 30 a SAP VI, I, str. 240.

pergamenu co Priesterlich za kusy nevztahující se na dějiny university.⁹⁰

Posoudit pořadatelskou činnost Lossiovu nelze, protože všechny výsledky jeho práce jsou ztraceny. Písemnosti archivu Lossiem spořádané byly dávno přemanipulovány,⁹¹ a jestliže se v budoucnu nenajde Lossiem sestavený inventární seznam, třeba jen částečný, nepoznáme ani výsledky jeho práce, ani jeho schopnosti. Zatím co dříve byly vždy inventovány toliko listiny, byl učiněn krok vpřed v tom, že měl být pořízen soupis všech písemností. Je otázka, jak daleko při pořádání a inventování materiálu vzniklého jednak v době pobělohorské, jednak i dříve, pokud neměl povahu listin, Lossius pokročil. Rozhodně neuspořádal všechny archiv, protože hrabě Věžník zdůvodňoval v r. 1773 jmenování Putzlacherovo i potřebou uspořádat „die durch Abwesenheit des Lossius unregistriert gebliebene Schriften“.⁹² Svou činnost Lossius počal pořádáním a sepisováním panovnických mandátů a listů i dekretů zeměpanských úřadů a jiných spisů podobného charakteru, jak je lze zahrnout pod označení dekrety a misivy. Po své nemoci přikročil k tomu, aby uvedl do pořádku úřední knihy a aby je rovněž sepsal. Lossius sám je nazývá „Libri und Protocolla“, pod čímž možno asi nejspíše rozumět na prvním místě úřední knihy staré university husitské („akta“ jednotlivých kolejí, kopiáře, matriky atd.), dále pak i písemnosti hospodářské povahy - ekonomika z období pozdějšího, mající formu knih a týkající se obou světských fakult. „Protocolla“ jsou nejspíše jenom senátní protokoly po r. 1654, a to obě jejich řady; jak s agendou správní, tak protokoly judičiální. Konečně ještě víme, že Lossius v r. 1761 pořádal judičiální, kteroužto práci musel na příkaz hraběte Věžníka dočasně přerušit. Judičiální spisy se objevují nejspíše teprve od r. 1654. Do r. 1764 Lossius neudělal mnoho; na čem později pracoval do svého odchodu, nelze zjistit vůbec, ale snad se podaří někdy v budoucnu najít některý z Lossiových soupisů písemností; neocenitelnou hodnotu by měl zejména jeho soupis rukopisů, jenž jediný by mohl ukázat ztráty, ke kterým došlo na

⁹⁰ Millauer vyloučil z archivu university kromě jiných písemností 100 listin. O nich A. Haas: Universitní listiny v archivu Národního musea, ČNM, odd. duchovéd., roč. CXVI (1947), str. 58 a další. O ostatních vyřazených archiváliích SAP VI, I, str. 242-244.

⁹¹ K pořádacím pracím v 19. stol. tamtéž, str. 240-241.

⁹² Srov. výše pozn. č. 67.

této části archiválií do konce minulého století, kdy jejich inventář sestavil A. Bachmann.

V Lossiově promemoria někdy snad až podivínsky působí jeho stále poukazování na to, že nedostal instrukci, což mu znemožňovalo práci. Jeho předchůdce ji, asi o ni příliš neusilovav, nedostal, ale obešel se bez ní, a splnil přesto částečně svůj úkol. Priesterlichova situace byla jiná; privilegia a listiny bylo možno nepoměrně snadněji uspořádat a zinventovat nežli pozdější materiál aktový. Je ostatně také možné, že právě nedostatek instrukce spolupůsobil při Priesterlichově porušení původního věcného hlediska, jak se v inventářích do jeho doby uplatňovalo. Priesterlich asi také vycházel celkem dobře s představiteli university, kdežto Lossius se musel, při stanovisku, které k němu senát zaujímal, neustále obávat, že odchýlí-li se od svého přísežného závazku, nebo dopustí-li se při pořádání chyb, může to mít za následek i ztrátu místa. Dočkal-li se Lossius vůbec kdy instrukce, nevíme. Nelze tedy ani říci, zda se při pořádání archivu držel návodu, jak mu snad byl dán, či archiv uspořádal podle vlastního způsobu. Ať tak nebo onak, starý registraturní systém, daný především zásadním odlišením judiciálií od ekonomik, zůstal zachován. Jistě byla ponechána jako zvláštní oddělení registratury ekonomika, jež respektoval (do jisté míry) ještě koncem minulého století Bachmann.⁹³ Tomu, že spisy v této době ještě nebyly zmanipulovány do jednoho celku, nasvědčuje i zpráva z r. 1761, podle níž tehdy Lossius zpracovával judiciálie. Tato dvě oddělení, judiciálie a ekonomika, byla pravděpodobně hlavní částí archivu, v němž ještě podobné složky znamenala privilegia a listiny, vedle nich pak ostatní písemnosti předbělohorské university. Měl-li archiv také „publicum“, o němž se zmiňoval hrabě Věžník, je pochybné.⁹⁴ Kam až Lossius při pořádání archivu dospěl, nelze říci. Práce (přinejmenším do r. 1761) postupovala zvolna, tak pomalu, že ačkoliv ji v r. 1756 Feigl s Putzlachem odhadovali na 3–4 roky a Loscani dokonce uvažoval jenom o několika měsících, zbýval nezpracovaný materiál ještě v r. 1773.⁹⁵ Lossius tedy nebyl síla příliš výkonná, ale musel se čas od času vracet

⁹³ SAP VI, 1. str. 241.

⁹⁴ V konceptu Věžníkově (viz výše, str. 96) je zřejmě užito termínu obvyklého u tehdejších správních činitelů, s nímž se však v souvislosti s registraturou university nikde nesetkáváme.

⁹⁵ Srov. výše, str. 119.

a znovu uvádět do pořádku už spořádané části archivu, v nichž (působením syndiků) zavládl znovu zmatek. Třebas zvolna, pořádací práce Lossiovy přece jen postupovaly. Nelze si totiž představit, že by jinak profesori obou světských fakult byli ochotni vyplácet každoročně po stu zlatých, aniž by se co dalo a archiv zůstával stále ve stejném stavu.

Do které míry se na práci Lossiově podílel vicesyndik Lochovský, o němž bylo výše řečeno, že inventář Priesterlichův je zčásti i jeho prací, není možno říci. Z Lossiova promemoria vysvítá, že do archivu docházel velmi pilně a snažil se asi pomáhat stejně jako dříve, pokud pracoval s Priesterlichem. Lochovský v jednání hrál úlohu pasivní, ačkoliv lze předpokládat, že znal archiv právě tak dobře jako Putzlach a možná ještě lépe. Překvapuje snad, že ačkoliv jej prof. Dvořák navrhoval na místo Priesterlichovým úmrtím uprázdněné (a doporučoval jej panovníci i Loscani), Lochovský se o funkci sám neucházel. Byl si patrně vědom toho, že proti vůli obou syndiků, zejména Feiglově, by místo nedostal. I kdyby se mu podařilo dosáhnout jmenování registrátorem, mohly mu být ze strany syndiků kladeny takové překážky, že by byl úkol nezmohl ani tak jako Lossius, jenž byl jinak na syndicích zcela nezávislý.

Stanovisko představitelů university, vlastně profesorů světských fakult, k otázce archivu i k zeměpanským zásahům usilujícím o jeho nápravu nebylo zásadně zamítavé. Universitní činitelé si byli vědomi špatného stavu archivu a nehodlali zbraňovat snahám o jeho zlepšení. Víme, že jen s obavami posílali do Vídně zlatou bulu Karlovu a že několikrát při té příležitosti vyslovili (velmi uctivě ovšem) žádost, aby jim byla vrácena. Prvně ustanovenému registrátorovi také nekladli překážky, a je třeba litovat, že Priesterlich, nedokončiv úkol, zemřel, protože jeho ničím nezkalený vztah k universitním činitelům spolu s pílí a schopnostmi, jimiž byl vybaven, byly by umožnily nové a pravděpodobně i vhodné uspořádání archivu v krátké době. Poměr profesorů právnické a lékařské fakulty k záměru panovnice a jejích úřadů se změnil příchodem Lossiovým na místo Priesterlichovo. Průtahy, jeho jmenování předcházející a způsobené nezájmem senátu, se prodloužily i působením mimořádných okolností válečných, kdy rektor Scrinici mohl s klidným svědomím prohlásit, že není vhodný čas k tomu, aby byly vydávány peníze na archiv. Obrat přivedila změna v osobě registrátorově. K Lossiovi, o němž nevíme takřka nic, zaujali profesori světských fakult odmítavé

stanovisko a působili mu obtíže nejrůznějšího druhu. Lze snad říci, že představitelé university měli pochopení a úctu k archivu jako starobylému svědku minulosti university a byli ochotni respektovat panovnické příkazy, třebaž jim věc přivodila některé nesnáze i finanční úbytek oběma světským fakultám. Stavěli-li se na odpor chvályhodné snaze státu, jenž chtěje i po této stránce zlepšit stav university, zasahoval i tak citelně do universitních zvyklostí, činili tak jenom z důvodů osobních, a nelze tedy v postoji, jež senát zaujal při Lossiově ustanovení registrátorem, spatřovat pohnutky vyšší, prýšící ze snahy zachovat co nejvyšší míru autonomie university.

К ИСТОРИИ АРХИВА ПРАЖСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
В ПОЛОВИНЕ 18-ГО СТОЛЕТИЯ

МИРОСЛАВ ТРУЦ

Резюме

Статья приносит новые данные о состоянии университетского архива и управлении им в период после Белой Горы. Забота об архиве находилась принципиально в компетенции нотариуса университета и его синдика. Этот обычай не нарушали также и вмешательства центральных ведомств, произведших в то время значительные изменения в организации архивов вообще. Решением Марии Терезии от 6-го августа 1755 года, по которому на основании безотрадного состояния университетского архива, выяснившегося при неизвестных нам обстоятельствах, сенату университета было предложено привести архив в порядок и установить место архивариуса или же регистратора, в основном ничего не изменялось в главных принципах подчинения архива верховным органам университета.

Статья сосредоточивается на сложные переговоры по поводу занятия места архивариуса университета и деятельность первых двух архивариусов Рейнгарта фон Пристерлиха († 1756) и Карла Давида Лоссия (1757—1770). Первый из архивариусов, вследствие своей преждевременной смерти, имел возможность заботиться об архиве лишь в течение краткого периода времени и более подробные сведения о нем у нас отсутствуют. Назначение второго архивариуса осуществилось на основании верховного вмешательства и против воли академического сената, который таким образом всячески препятствовал его деятельности. В статье решается затем вопрос авторства старейших инвентарных списков университетского архива от 1755—1756 гг., которое приписывается здесь Пристерлиху (в предшествующей литературе автором считался Т. А. Путзлахер). Следы деятельности К. Д. Лоссия не сохранились и нельзя следовательно даже указать, где окончилась его регистраторская деятельность. Несомненно только, что первоначальное краткое предположение относительно времени, необходимого для инвентаризации архива, оказалось ошибочным и что еще в 1773 году оставался необработанным материал, который лишь в более позднем периоде был приведен в порядок.

ZUR GESCHICHTE DES ARCHIVS DER PRAGER UNIVERSITÄT
UM DIE MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

MIROSLAV TRUC

Zusammenfassung

Der Aufsatz bringt neue Erkenntnisse über die Verwaltung und den Zustand des Universitätsarchivs in der Zeit nach der Schlacht am Weissen Berg. Die Betreuung des Archivs oblag grundsätzlich dem Universitätsnotar und ihrem Syndikus. Dieser Usus wurde nicht einmal durch die Eingriffe der Zentralorgane verletzt, welche zu dieser Zeit zu weitgehenden Änderungen in der Organisation des Archivs führten. Durch die Entscheidung Maria Theresias vom 6. August 1755, welche auf Grund der Feststellung, dass der Zustand der Universitätsarchivs nicht befriedigend war (wir wissen nicht, wie diese Feststellung zustandekam), dem Universitätsssenat die Pflicht auferlegte, das Archiv in Ordnung zu bringen und zu diesem Zwecke das Amt eines Archivars oder Registrators zu errichten, wurde im Prinzip nichts an der grundlegenden Unterordnung des Archivs unter die Gewalt der höchsten Universitätsorgane geändert.

Der Artikel befasst sich mit der komplizierten Verhandlung über die Besetzung des Amtes des Universitätsarchivars und mit der Tätigkeit der ersten Archivare, Reinhard von Priesterlich († 1756) und Karl David Lossius' (1757—1770). Der erste Archivar konnte sich, da er frühzeitig verschieden ist, nur kurze Zeit dem Archiv widmen; seine Persönlichkeit ist nicht näher bekannt. Der zweite Archivar wurde durch eine Verfügung des Landesherrn gegen den Willen des akademischen Senats eingesetzt, welcher ihm deswegen die Tätigkeit auf jede mögliche Weise erschwerte. Der Autor löst dann die Frage, wer als Urheber des ältesten Inventars des Universitätsarchivs zu betrachten sei. Er schreibt dieses Inventar aus den Jahren 1755—1770 Priesterlich zu (bisher wurde in der Literatur T. A. Putzlacher als Autor angesehen). Über Lossius' Tätigkeit sind keine Spuren erhalten geblieben.

und es lässt sich daher gar nicht sagen, wie weit er mit seiner Organisationstätigkeit gelangte. Es steht nur fest, dass die ursprüngliche kurze Abschätzung der zur Inventarisierung benötigten Zeitspanne falsch war und dass noch im Jahre 1773 nicht verarbeitetes Material übrig war, welches erst in der späteren Periode geordnet wurde.

ON THE HISTORY OF THE ARCHIVES OF THE PRAGUE UNIVERSITY
IN THE MIDDLE OF THE 18th CENTURY

MIROSLAV TRUC

Summary

The paper gives new information on the administration and conditions at the university archives in the period after the Battle of the White Mountain. Looking after the archives was principally the duty of the notary of the university and his representative. This custom was in no way disturbed by interference from the central authorities which otherwise led to far-reaching changes in the organisation of the archives at that time. The bad conditions of the archives having been ascertained under circumstances not known to us, the senate of the university was instructed by a decision of Maria Theresia of the 6th August 1755 to put the university archives in order and for this purpose to establish the position of archivist or registrar but nothing was changed in the fundamental principle of the subordination of the archives to the supreme organs of the university.

This paper deals with the complicated discussions preceding the appointment of the university archivist and the activities of the first two archivists Reinhard von Priesterlich († 1756) and Karl David Lossio (1757—1770). The first archivist, died very soon after his appointment and thus could only give a short time to this work, so that his personality is not further known. The second archivist was appointed by direct imperial intervention against the will of the academic senate, which therefore tried to hinder his activity in various ways.

The author then deals with the question of authorship of the oldest

inventory of the university archives of the years 1755—1756 which he ascribes to Priesterlich (in earlier literature T. A. Putzlacher was considered to be the author). No traces are left of Lessio's activities and it is not even possible to say how far he got in his classification of the archives. It is sure that the originally short period of time estimated for the drawing up of the inventory of the archives has proved wrong and that as late as 1773 unclassified material existed, which was classified at a later date.

Z BOJŮ O MODERNÍ PŘÍRODOVĚDECKÉ SNAHY
NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ
NA SKLONKU 18. STOLETÍ

(POSTOJ JANA KŘTITELE JOSEFA ZAUSCHNERA
K LAVOISIEROVĚ OXYDAČNÍ TEORII)

JOSEF HAUBELT

I.

V historiografii probíhal svého času neobyčejně ostrý boj o chápání významu Lavoisierova díla. V něm stáli na jedné straně vesměs němečtí historikové chemie, kteří se po roce 1868 postavili velmi ostře proti thesím článku Adolfa Wurtze o doktrínách moderní chemie,¹ podle nichž je chemie francouzskou vědou a její vznik je nutno spojovat se jménem Lavoisierovým. Proti těmto tvrzením vystoupil nejrozhodněji Jacob Volhard, který v roce 1870, v době, kdy bismarckovské Prusko triumfovalo nad Francií Napoleona III., uveřejnil studii,² v níž se re vera pokusil odcizit francouzské vědě ty zásluhy, které jí právem náležejí. Proti Volhardovi a jeho následovníkům vystoupili zase ti, kteří tehdy ještě nemohli vidět obrovský přínos Lavoisierův a francouzské vědy v počátečním období vývoje moderní chemie, kteří se však přesto rozhodně postavili proti šovinisticky zabarveným útokům.

Jacob Volhard zaútočil na Lavoisiera velmi nevybíravým způsobem. Snažil se dokázat rozborem Lavoisierových pracovních metod, že tento učenec světového významu byl v laboratorní praxi dilentantem a naprostým břídilem ve srovnání se Švédem Karlem Scheelem. Tímto tvrzením se pokusil důmyslně zdůvodnit thesi, že Lavoisier, poněvadž nemohl sám dospět k novým objevům, musel využívat objevů učenců jiných národností, Marggraffa, Priestleye, Blacka, Cavendishe a jiných, - využíval je prý tím nečestným způsobem, že je přímo spojil se svým jménem. A posledním článkem vulgárního Volhardova útoku bylo

¹ *Adolph Wurtz*: Histoire des doctrines chimiques, v: Dictionnaire de Chimie, Paris 1868.

² *Jacob Volhard*: Die Begründung der Chemie durch Lavoisier; Journal für praktische Chemie N. F., Bd. II, str. 1—47.

tvrzení, že teorie, kterou Lavoisier vyložil v systému tak zvané antiflogistonové chemie, vlastně nebyla ničím novým, ale i principem i materiálem prý byla plodem flogistonové teorie, „zralým plodem, jenž se vyvinul z květu Stahlova ducha“³; z květu ducha Němce, přímého předchůdce těch, kteří srazili v roce 1870 Francii na kolena.

Volhardův útok byl tak vulgární, že větší část německých historiků chemie nemohla pokračovat v jeho duchu v útocích proti historickým zásluhám Lavoisiera a francouzské vědy. Podrobným rozbořem se totiž ukázalo, že Lavoisier byl vynikajícím a obratným experimentátorem, který začal jako jeden z prvních používat při své práci metod kvantitativní analýsy. Ukázalo se dále, že Lavoisier byl vynikajícím logikem a myslitelem, který dovedl dobře prozkoumaná fakta zobecnit v zcela novou hypotézu. Proto útoky Volhardových nástupců byly vědeckěji skrytější; bylo dokazováno, že Lavoisier měl řadu předchůdců, že základní vědecká fakta převzal z chemie anglické, švédské a německé, a tedy ani oxydační teorie nebyla a nemohla být pouze jeho. Tyto nacionálně zaměřené útoky, obsažené rovněž ve studii Maxe Spetera,⁴ byly charakteristické tím, že se snažily upřít francouzské chemii geniální teorii tím, že jí upíraly zásluhu na objevení jejích základních kamenů. Spor se nyní koncentroval do oblasti zkoumání priority objevů jednotlivých plynů, do oblasti zkoumání vztahu osobnosti Lavoisierovy k objevitelům plynů, a tak zcela na okraj bádání se dostala otázka, v čem byl antiflogistonický systém přínosem pro teorie moderní chemie. Historikové se přeli o fakta a zapomněli na jádro věci, na teorii. Zapomněli na to, že fakta sama o sobě i v nejuplnějším souboru nejsou ještě a nemohou ani být vědeckou teorií.

Tento spor hluboce ovlivnil i současný výklad významu díla Lavoisierova v naší literatuře. V nedávno vydané populární studii Zdislava Vavřína⁵ se z jiných posic a v jiné formě opakují výtky, které proti Lavoisierovi vznesli Volhardovi nástupci. Vavřín na příklad píše, že Lavoisierovi neušly závěry prací jeho současníků i předchůdců, kterých dovedl využít, aniž by uvedl jména autorů, z jejichž výsledků vycházel, a tedy „vzbudil tak dojem, že mnohé objevy cizích badatelů byly uči-

³ Volhard, c. d., str. 46.

⁴ Max Speter: Lavoisier und seine Vorläufer. Eine historisch-kritische Studie; Sammlung chemischer und chemisch-technischer Vorträge XV, 1910, str. 43–152.

⁵ Zdislav Vavřín: Vznik a vývoj názorů na složení hmoty, Praha 1953, str. 46 n.

něny jím samým“⁶. Vavřín nepochopil, že tento dojem vzbudili Lavoisierovi vykladači v prušáckém Německu po roce 1870, kteří dovedli využít pro podepření svých thesů i některých rysů Lavoisierova charakteru. Výborná Matulova populární studie o vývoji chemie⁷ dokumentuje dále, že mezi těmi, kdož se zabývají dějinami této vědy, není dosud jasno o tom, čím přispěl Lavoisier jako myslitel, nikoliv jako empirický badatel, k rozvoji moderního vědeckého myšlení. Matula vykládá onen obrovský zvrat ve vývoji chemického myšlení takto: Scheele, Priestley a jiní, kteří ve své práci došli k objevům epochálního významu, nebyli duchově natolik myslitelští, aby z nich dovedli vyvodit přesné lavoisierovské závěry. Naproti tomu Lavoisier byl takovým myslitelem, který se dovedl odpoutávat od ryzího empirismu, a proto mohl vytvořit převratnou teorii, znamenající vstup chemie na dráhu moderní vědy.⁸ Je to neobyčejně zjednodušený výklad, jenž zastírá podstatu tohoto velkého převratu v dějinách chemického myšlení. Není vůbec pravda, že Scheele a jiní byli tak naivní empirikové, kteří nedovedli zobecnovat výsledky své práce. Zobecňovali je, a je nutno říci, že docházeli vesměs k závěrům zcela protichůdným k učení Lavoisierově a antiflogistoniků. Tudíž na otázku, proč objevitelé některých plynů nedospěli zároveň k moderní teorii, není možno odpovědět tím, že jim přisoudíme empirismus a neschopnost abstraktního myšlení.

Východisko ze sporu, zde kuse naznačeného, není možno nalézt v oblasti zkoumání základních empirických kamenů Lavoisierovy teorie, objasňováním toho, jak Lavoisier využíval výsledků chemického bádání své doby pro stavbu nové teorie. V boji flogistoniků a antiflogistoniků je nutno vidět *konflikt dvou způsobů vědeckého myšlení*. V doktríně Stahlově a v teorii Lavoisierově není možno vidět jen soubor empiricky stanovených pravidel, jež mají napomoci chemikovi při vysvětlování jevů, s nimiž se v laboratorní praxi denně setkával. Především je nutno v nich vidět projevy dvou protikladných způsobů tvůrčího přístupu k problémům určitého výseku objektivní reality. Jen takto lze přesně definovat místo flogistonové hypotézy v dějinách chemie, jen tak lze přesně stanovit a ocenit význam Lavoisierovy teorie v dějinách moderního chemického myšlení.

⁶ Tamtéž.

⁷ Vladimír Matula: O vývoji chemie, Praha 1946, str. 89 n.

⁸ Tamtéž.

Tato krátká studie nemůže být podrobným rozbořením problematiky v celé její šíři a bohatosti. Jejím předmětem jsou dílčí problémy: základní příčiny negativního postoje profesora lékařské fakulty Jana Křtitele Josefa Zauschnera k Lavoisierově teorii a charakter jeho polemiky. Rozbor těchto dvou okruhů problematiky je prostředkem k tomu, aby bylo upřesněno chápání významu Zauschnerem negované teorie v dějinách moderní vědy.

Flogistonová hypotéza a oxydační teorie se od sebe odlišují jak v obecné koncepci hmoty a prvku či základní látky, tak i ve výkladu složení chemických látek a ve výkladu chemické reakce.

Georg Ernst Stahl (1660–1734), skutečný tvůrce flogistonové hypotézy, i když psal: „Becheriana⁹ sunt, quae profero!“, odmítl starořeckou koncepci čtyř živlů - základních látek a vystavěl svou chemickou koncepci hmoty na primitivním atomismu. Podle něho jsou atomy základními stavebními jednotkami hmoty. Nejsou však a nemohou být předmětem vědeckého zkoumání, poněvadž jsou pro svou nepatrnost naprosto nepřístupné smyslovému poznání, a poněvadž nejsou schopny samostatné existence, nýbrž vyskytují se pouze jako součást chemických směsí, nebudou také nikdy poznány. Tyto atomy se kvalitou liší jeden od druhého, avšak existuje jen několik druhů atomů jakostně odlišených. Každý druh atomů v myšleném homogenním a nerealizovatelném celku vytváří určitou „látku základní“. Stahlova základní látka je tedy empiricky nepoznatelná, protože je neisolovatelná. Stahl však byl učenec, který kladl důraz na empirické poznávání chemických látek, a tudíž nemohl do důsledků rozvést agnosticismus, který přímo plynul z jeho atomismu, jistě odlišného od atomismu Gassendiho a Boylea. Proto připustil nepřímou poznatelnost základních látek. Připustil, že jejich kvalitu můžeme poznávat z projevu jejich vlastností ve vlastnostech skutečných chemických jedinců. Základní látka je podle Stahla prvkem nositelem vlastností a její existenci můžeme postihnout tím, že budeme studovat její projevy v látkách, v nichž je disimulována, když už ji nikdy nebudeme moci izolovat. Tedy v procesu poznávání je nutno postupovat jednoduchou abstrakcí od empiricky poznatelného projevu vlast-

⁹ Stahl psal takto, protože se domníval, že není původcem flogistonové hypotézy, ale že pouze rozpracovává myšlenky svého předchůdce Hanse Joachima Bechera. I když dílo Becherovo obsahuje základní ideje flogistonové hypotézy, přece její důsledné rozpracování a rozšíření je spojeno se jménem Stahlovým.

nosti látky základní k samotné hmotné, ale empiricky přímo nepoznatelné, základní látce.

Stahlova koncepce základních látek je koncepcí spekulativní, jež vychází z tehdy převážně studovaných vlastností chemických látek. Procesem abstrakce jsou tyto vlastnosti, od sebe navzájem odlišné, spojeny mechanicky se zvláštním, pouze jim odpovídajícím substrátem materiální povahy, čímž vzniká pojem základní látka. A protože Stahl jako Descartes nepřipustil nekonečnou kvalitativní dělitelnost hmoty, pak se mu muselo vynořit pouze několik těchto základních látek, jež odpovídají pouze principiálním vlastnostem hmoty.

Tímto způsobem byl vytvořen pojem flogiston (*principium inflammabile seu phlogiston*), pojem hmotné a o sobě nepoznatelné substance, obsažené ve všech látkách, které jsou schopny hořet. Tímto způsobem byl vytvořen pojem „základní látky kovové“, „základní látky zemité“, „základní látky solné“ atd. Vlastnost byla tedy abstrakcí materialisována, ztotožněna s hmotou, *přeměněna z atributu hmoty ve zvláštní hmotu*. Toto „zhmotnění“ vlastností vedlo také obecně k setření rozdílů mezi vědomím a hmotou, a na tomto základě všechny jevy mohly být vloženy jako materiální; i myšlenky se v díle La Mettrieově staly hmotným produktem hmotné činnosti lidského mozku.

Konkrétní formy tohoto abstraktního způsobu vytváření chemických pojmů byly možné jedině v té situaci, kdy se přistupovalo k chemickému rozboru látek pouze s použitím metod kvalitativní analýsy. Neboť pomocí těchto metod byly určovány pouze jednotlivé význačné vlastnosti, které byly pro badatele svědectvím existence chemické látky a svědectvím její přítomnosti ve složitější chemické soustavě. A k určení kvality součástí takového celku plně postačilo určit takovou její vlastnost, která ji nejvýrazněji odlišovala od ostatních součástí; a tedy nejpřirozenějším výsledkem zobecnování bylo ztotožnění této vlastnosti s látkou, v poslední instanci ztotožnění principiální vlastnosti se substrátem v tak zvané látce základní.

Antiflogistonikové přistoupili k této základní otázce zcela jinak. Jejich koncepce hmoty je rovněž založena na primitivním atomismu, podle něhož základní stavební jednotkou hmoty jsou rovněž kvalitou se lišící atomy, ale na rozdíl od Stahla, Boerhaava a jiných připustili schopnost atomů sdružovat se v samostatná elementární individua. Atomy podle antiflogistoniků jsou schopny samostatné existence v izolované mase,

v hmotě prvku. Jestliže Antoine Laurent Lavoisier připsal prvkům jako shlukům atomů stejné kvality schopnost samostatné existence, pak jako racionalista musel rovněž připustit možnost jejich přímého poznávání prostřednictvím smyslových orgánů. Jestliže flogistonikové popřeli možnost empirické poznatelnosti hmoty svých základních látek, pak Lavoisier dospěl již k tomu stanovisku, že připustil přímou empirickou poznatelnost prvku. Tím učinil obrovský krok vpřed v obecné koncepci poznatelnosti hmoty, neboť takovéto obecné východisko znamenalo i vědecké pochopení vlastnosti jako atributu hmoty, a tím byl učiněn konec ztotožňování atributu s hmotou, což bylo základem flogistonové hypotézy. Tím překročil v této oblasti problémů hranice mechanicismu, ztotožňovacího vlastnost se zvláštní hmotou, atribut se specifickou substancí.

Oba směry se dále podstatně liší v názorech na složení reálně existujících chemických látek. Flogistonikové tvrdili, že atomy základních látek, neschopné samostatné existence, se sdružují živelně v látky stále složitější, až posledním výsledkem jejich slučovacích tendencí jsou ty látky, s nimiž pracuje chemie. Poněvadž však atomy nemohou existovat v homogenních směsích, poznáváme je nepřímou jen ve složitých celcích. Chemická sloučenina je sice složena ze základních látek, ale ty jsou poznatelné jen přes látky, jež tvoří reálně existující chemická individua a jež samy jsou vytvořeny z celků, vzniklých přirozenou slučivostí různých druhů atomů látek základních. Tedy flogistonová hypotéza nepřipouští empirickou poznatelnost základních součástí chemických sloučenin, zatímco Lavoisier a jeho stoupenci definují prvek jako nerozloženou (nikoliv nerozložitelnou) látku základní povahy, eo ipso připouštějí úplnou empirickou poznatelnost všech součástí chemických sloučenin. U Lavoisiera je tato skutečnost teoreticky ulehčena tím, že v jeho systému jsou chemické sloučeniny přibližně tak složité, jak jsou ve skutečnosti, kdežto u flogistoniků jsou sloučeniny složitější daleko více, než jsou složité ve skutečnosti.

Rovněž výklad chemické reakce se u obou směrů výrazně odlišuje. Podle Stahla je slučivost dvou látek podmíněna přitažlivostí podobného podobným. Chemické reakce tedy probíhají tak, že atomy podobného druhu se navzájem přitahují. Soli, podle Stahla složené z atomů vody a země, vznikají tím způsobem, že atomy základní látky - vody se přitahují s atomy základní látky podobné - země. Myšlenka přitažlivosti podobného podobným, převzatá z mystické renesanční alchymie, byla

pak prohloubena Newtonovou zákonitostí všeobecné přitažlivosti, podle níž hmota přitahuje hmotu, při čemž existují jen kvantitativní rozdíly mezi přitažlivostí té a jiné hmoty, jež jsou základem látkové rozmanitosti. Tedy určitá součást chemické látky, tvořená různorodými atomy, byla představována podobně jako kosmická jednotka, na příklad sluneční soustava. Všeobecná přitažlivost vytváří z řady nebeských těles soustavu, odlišnou od jiného podobného celku jednotlivými svými součástmi. I když je tedy sluneční soustava určitým celkem, přece to nic nemění na skutečnosti, že země má svou vlastní kvalitu, jež existuje nezávisle na kvalitě tělesa podobného. Podobně jednotlivé atomy základních látek, možné jedině v soustavě atomů podobných, si *navenek* plně uchovávají svou kvalitu, kterou nemění ani při vstupu do jiné soustavy atomů. Kvalita celé soustavy je pak dána prostým aritmetickým průměrem kvalit dílčích jejích samostatných součástí. Tedy i kvalita chemické sloučeniny, tvořené zákonitým působením všeobecné přitažlivosti, je dána prostým aritmetickým průměrem kvalit jejích atomů. Nemůže tedy dojít k případu, že kvalita soustavy se diametrálně liší od kvalit jejích součástí. Může se opět aritmetickou řadou zmenšovat a zvětšovat, podle toho, zda přibývají nové atomy, či staré ubývají. Tedy, představa chemické sloučeniny u flogistoniků je nekompromisně mechanická, při níž jsou možné více či méně rychlé změny kvantitativní, při níž i v oblasti chemických reakcí jsou možné změny převážně jen kvantitativní, jako důsledek přibývání či ubývání atomů základních látek.

Taková koncepce chemické reakce byla přijatelná jedině za toho předpokladu, že celá látková rozmanitost chemických sloučenin byla redukována na několik druhů atomů, odpovídajících principiálním vlastnostem hmoty, které, i když rozdílné v konkrétních projevech v reálných látkách, přece se podstatou od sebe příliš neliší. Jakmile však na místo těchto abstrakcí stvořených základních látek byly postaveny skutečné prvky v celé své rozmanitosti, pak se tato koncepce chemické reakce musela ukázat jako neobyčejně zjednodušená a neodpovídající skutečnosti, neboť při chemických reakcích dochází ke skladu či rozkladu chemických individuí neobyčejně kvalitativně rozrůzněných. Všeobecnou přitažlivostí stahlovsko-newtonovskou nebylo možno vysvětlit syntésu halogenu chlóru s alkalickým kovem sodíkem. Nebylo možno dále vysvětlit, proč při slučování atomů kyslíků s atomy uhlíku

vznikají dvě kvalitativně rozdílné sloučeniny. Touto teorií nebylo možno ani vysvětlit zvrátový charakter chemických reakcí, kdy ze dvou výchozích kvalit vzniká kvalita zcela nová, od nich naprosto odlišná. I tu byla oxydační teorie vyšším stupněm vývoje chemického myšlení, neboť vytvořila již všechny empirické předpoklady pro Berzeliovo elektro-chemické vysvětlování chemických reakcí. Vytvořila již půdu pro vznik polárního výkladu složení chemických sloučenin.

Toto jsou jen dva elementární rozdíly mezi chemickým myšlením flogistoniků a antiflogistoniků. Vyplývá z nich, že flogistonikové stáli zcela jasně na půdě teoretického mechanismu, typického pro osvícenské myšlení osmnáctého století, kdežto antiflogistonikové a Lavoisier v době, kdy vytvořil svůj systém chemie, stáli již živelně na půdě, z níž se mohlo zrodit jedině primitivní dialektické, naturfilosofické, myšlení.

V době Lavoisierově bylo možno hájit flogistonovou hypotézu jen za toho předpokladu, že ten, který jejím jménem vystupoval, zůstal ve svých pracovních metodách na úrovni klasických flogistoniků. Lavoisier mohl dospět k vyššímu stupni interpretace chemických jevů proto, že ve své práci spojil metody kvalitativní analýsy s metodami analýsy kvantitativní. Neboť tím, že začal zkoumat chemickou látku jako takovou kvantitativně, musel přirozeně upustit od tehdy již klasických představ látky - vlastnosti. Kvantitativní analýza začala být používána proto, aby byly stanoveny váhové poměry jednotlivých složek chemické sloučeniny. Nezaměřovala již pozornost chemika pouze na vlastnost chemické látky, ale na chemickou látku jako takovou. *Tato pracovní metoda zaměřila pozornost učenců na předmět zkoumání jako celek, nikoliv pouze na určité atributy zkoumaného.* Právě kvantitativní analýza přinesla nevyvratitelné doklady pro nesprávnost pojmu flogiston, pro nesprávnost pojmu, který měl ve flogistonové hypotéze klíčový význam.

Možnost použití kvantitativní analýsy tu byla dána především zvýšenými a prohloubenými požadavky společenské praxe. V době, kdy chemická výroba byla velmi slabě rozvinuta, určují metody chemie vesměs požadavky hornictví a hutnictví. Při nevyčerpanosti rudných ložisek v té době, při jejich naprosté dostatečnosti pro tehdejší skrovnou výrobu kovů postačilo, aby chemie dodávala výrobní praxi těchto oborů prostřednictvím průběžství pouze návody k zjišťování toho, zda určitá ruda obsahuje hledaný kov či nikoliv. Tím byla pozornost chemiků zaměřena převážně na Berzeliovu elektro-positivní část chemické sloučeniny (tedy

u krevle na Fe, nikoliv na O; u cinnabaritu na Hg, nikoliv na S, u kalcitu na CaO, nikoliv na CO₂; atd.). Neboť ta tvořila užitečnou složku minerální suroviny.

Vznik chemické výroby, počínající ve vyspělých evropských zemích na konci osmnáctého století, klade na znalost chemických surovin požadavky již daleko rozsáhlejší. V podnicích Auerspergů v Lukavci na Chrudimsku zavedl Jan Čížek podle metod harzkých výrobu kyseliny sírové ve velkém. V roce 1792 vyrábí lukavecká manufaktura řadu chemických látek; kyselinu sírovou, kyselinu dusičnou, síran měďnatý, síran železnatý, sirný květ a roubíkovou síru. Na konci tohoto století proniká do západních Čech silná poptávka porýnských textilních manufaktur po kyselině sírové; proto David Stark zakládá v Hromicích u Plzně novou olejnu, která se v průběhu 19. století rozrostla na veliký podnik. Takováto chemická výroba požaduje od vědy daleko více než dosavad hutnictví a hornictví. Potřebuje již základní empirické vědomosti o průběhu chemických reakcí, a tedy klade již důraz na poznávání té části sloučeniny, kterou Berzelius nazval elektro-negativní, a to jsou již plynné sloučeniny a prvky (CO₂, SO₃, O₂, H₂, atd.). Nestačí již způsoby kvalitativního stanovení nejdůležitějšího znaku. Je nutno studovat plyny, *protože i ony se nyní staly užitečnou součástí pracovního předmětu.* Je nutno studovat pracovní předmět - chemickou surovinu již i metodami kvantitativně-analytickými. Tak na tomto úseku požadavky společenské praxe podmiňují rozvoj chemických metod a popohánějí tak kupředu chod lidského poznávání chemických látek a dějů.

V době Lavoisierově mohl hájit flogistonovou hypotézu jen takový učenec, jehož vědění i myšlení bylo přísně odděleno od výrobní praxe společnosti a jejích požadavků. Učenec, do jehož bádání pronikaly potřeby výroby a jenž proto na základě jimi podmíněných nových vědeckých pravd začíná i nově myslet, mohl zaujmout pouze dvě stanoviska buď se pokusit opravit starou hypotézu tím, že bude uvedena v soulad s novými fakty, anebo ji opustit jako nevyhovující a přejít k teorii nové. Jiného východiska tady nebylo.

II.

Lavoisierova oxydační teorie byla sice formulována již v roce 1777, avšak soustavně, jako základ systému antiflogistonové chemie, byla vyložena teprve roku 1789 ve spise „Traité élémentaire de Chimie“, který

se velmi rychle rozšířil v pohotových překladech po celé Evropě.¹⁰ Jestliže do roku 1789 mohla být odpůrci považována pouze za jednu z dílčích chemických teorií, nevylučujících flogistonovou hypotézu, pak po tomto roce bylo učiněno naprosto jasno. Oxydační teorie začala rozbíjet ztrnulé tvary nazírání mechanicismu ne už pouze v aplikaci na dílčí, podstatné či méně podstatné, chemické jevy, ale v dokonalém, logicky důsledném spojení s obsahem celé tehdejší chemie. V takovéto formě musela jen prohloubit již dříve vzniklé názorové rozdíly mezi flogistoniky a antiflogistoniky, mezi nositeli starého a nového způsobu chemického myšlení, a prohloubila je i u nás. Proti Lavoisierovu systému moderní chemie se nyní s nebyvalou rozhodností postavil i nastupující rektor Karlo-Ferdinandovy university, profesor obecného přírodopisu na lékařské fakultě *Jan Křtitel Josef Zauschner (1737–1799)*.¹¹

Zauschner vystupoval již ve svých mineralogických přednáškách nekompromisně jako stoupenec flogistonové hypotézy. Své námitky soustavně vyložil v rektorské přednášce, zaměřené skrytě proti jednomu ze svých kolegů, Janu Bohumíru Mikanovi (1742–1814), jenž jako řádný profesor přednášel na lékařské fakultě antiflogistonicky chemii a botaniku. Zauschner pak vydal svou přednášku tiskem pod názvem „Vindiciae phlogisti“¹²; obsah tohoto spisku umožňuje upřesnit nejen postoj jeho autora k chemickému myšlení modernímu, ale je důležitý také proto, že jako ohlas nové a převratné teorie v dějinách chemie umožňuje postihnout i základní charakter této teorie samotné. Zjištění stanoviska polemizujícího autora nám může pomoci určit posici toho, jemuž byl vypovězen boj.

„Vindiciae phlogisti“ je název poslední publikované práce Zauschnerovy, která se výrazně odlišuje od všech jeho dřívějších přírodovědeckých studií v tom, že jejím obsahem jsou obecné úvahy o základních otázkách jedné z přírodních věd, chemie. Předchozí Zauschnerova přírodovědecká činnost má zcela jiný charakter. Jeho práce, až na některé lékařské studie, byly věnovány rozboru konkrétních a dílčích problémů

¹⁰ Do němčiny přeložil tento Lavoisierův spis S. F. Hermbstädt pod názvem System der antiphlogistischen Chemie v roce 1791.

¹¹ Biografická data Zauschnerova uvádí nejrozsáhleji Constant von Wurzbach: Bibliographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, Bd. LIX, Wien 1890, str. 212–213.

¹² *J. B. J. Zauschner: Vindiciae phlogisti, Pragae 1795.*

jednotlivých přírodních věd. Zauschner se zprvu zabýval chemickou analýsou úšovických¹³ a smíchovských minerálních vod, pak chemickou analýsou carrarského a florentského mramoru; v botanických a zoologických studiích pak věnoval pozornost pouze přesnému stanovení základních znaků jednoho druhu rostlin a živočichů. Tedy spis „Vindiciae phlogisti“ je jakýmsi přirozeným vyvrcholením díla a působení Zauschnerova nejenom proto, že je časově posledním členem skromné řady jeho přírodovědeckých studií, ale hlavně proto, že jako každá obecnější úvaha odráží základní rysy jeho vědecké činnosti. Závěry této jeho práce nezůstaly omezeny jen na jeho rektorskou řeč a na vědu českou, ale dostaly se i za hranice Čech a v německém překladu, uveřejněném v Crellových „Příspěvcích k Chemickým analým“,¹⁴ se včlenily do evropského zápasu moderního vědeckého myšlení se starými, vývoj brzdícími doktrínami a neprověřenými hypotézami, jenž se odehrával na poli chemie.

Jan Křtitel Zauschner přednášel od roku 1775 jako mimořádný, od roku 1784 pak jako řádný profesor na lékařské fakultě University Karlovy obecnou přírodovědu, to je zoologii a mineralogii. Byl výjimkou v profesorském sboru lékařské fakulty proto, že byl ve své době jedním z mála našich vysokoškolských učitelů, kteří získali své základní vzdělání cele v Čechách, v Praze. A nelze říci, že jeho vzdělání bylo průměrné či dokonce podprůměrné. Narodil se v Praze, studoval tu nejprve na filosofické fakultě, kde při ukončení studia získal titul magistra filosofie. Pak vstoupil na lékařskou fakultu University Karlovy, a měl to štěstí, že si dovedl získat přízeň profesora botaniky a lékopisu *Jana Křtitele Boháče (1724–1768)*, vynikajícího učenice světového významu. Svého učitele velmi často doprovázel na exkursních cestách po Čechách a byl mu nápomocen při sbírání materiálu pro první synthetické dílo o flóře české, které bohužel zůstalo jen v rukopisném torsu, brzy po roce 1768 ztraceném, a proto i po Boháčově smrti pouze programem. O tom, jaký měl Boháč vztah k Zauschnerovi, svědčí ta skutečnost, že mu odkázal svůj herbář, což snad zamýšlel jako výzvu k tomu, aby Zauschner pokračoval v jeho díle, aby jeho oblíbený žák dokončil to, co si jako první

¹³ V polovině 18. století byly dnešní mariánsko-lázeňské prameny označovány jako tepelské nebo úšovické. Používám důsledně přesnějšího názvu úšovické prameny.

¹⁴ Sollte das Phlogiston wohl Chimäre seyn? *Crell: Beiträge zu den Chemischen Annalen VI., 1799, str. 131–183. Dále jen Phlogiston ...*, str.

vzal za úkol: systematický průzkum české květeny.¹⁵ Je však nutno říci, že Zauschner v díle svého velikého učitele nepokračoval, že později věnoval jeho herbář, obsahující základní materiál k flóře Čech, strahovským premonstrátům, k nimž počítával úctu po celý svůj život.

Na počátku vědecké dráhy Zauschnerovy, v doktorské disertaci o úšovicích minerálních pramenech, se výrazně projevil již ve volbě tematu silný vliv Boháčův. Je pravděpodobné, že Zauschner byl svým učitelem upozorněn na význam těchto minerálních vod, jak to svorně tvrdí téměř všichni, kdo psali o dějinách Mariánských Lázní. I kdyby tomu tak nebylo, pak rozhodujícím momentem volby takového tematu byl *mysl pro společenský užitek vědecké práce*, pronikající výrazně celou Boháčovou vědeckou činností a systematicky vštěpovaný i žákům. Obsah Zauschnerovy vědecké činnosti tento fakt potvrzuje. Dokud Boháč žil, pak neustálým osobním stykem vychovával v Zauschnerovi smysl pro nutnost bezprostředního užitku vědy, což se přímo odrazilo v Zauschnerově vědecké práci. Jakmile Boháč r. 1768 zemřel, pak Zauschner ustupuje od této zásady, která se pozvolna rozplývala v tendencích pěstovat vědu pro „čistou“ pravdu bez ohledu na její společenský užitek, až v roce 1776 byla popřena úplně.

V době, kdy Boháč se Zauschnerem zkoumali přírodniny západních Čech, nebyly minerální prameny u vsi Úšovic na panství tepelských premonstrátů zcela neznámé. Již roku 1603 psal Johann Thölde¹⁶ o minerálních pramenech v lesích tepelského kláštera. Dále se o nich zmínil Pavel Stránský (1583—1657) v druhém leydenském (1643) a v dalších vydáních spisu *De republica Bohemia*¹⁷. Bohuslav Balbín (1621—1688) psal již o tom, že v okolí Úšovic vyvěrá šest minerálních pramenů,¹⁸ jejichž vodám dávají tepelští klášterní lékaři přednost před vodami chebskými.¹⁹ Podobně Jan Marek Marci z Kronlandu (1595—1667) byl přesvědčen o tom, že aušovicke minerální vody jsou nejméně stejně účinné jako prameny chebské, ne-li účinnější. Úšovicke prameny byly již

¹⁵ *V. Maiwald: Geschichte der Botanik in Böhmen*, Wien u. Leipzig 1904, str. 76.

¹⁶ *Johann Thölde: Haliographia oder Beschreibung aller Salzmineralien*, Leipzig 1603.

¹⁷ V amsterodamském vydání spisu z roku 1713 na str. 16; Paul Stranskys Staat von Böhmen, übersetzt, berichtigt und ergänzt von Ignatz Cornova, Prag 1792, I, str. 14.

¹⁸ *Balbín: Miscellanea Historice Regni Bohemiae I*, cap. XXVI, Pragae 1679.

¹⁹ Termínem chebské vody byly v 18. století označovány dnešní minerální prameny Františkových Lázní.

dlouho předtím, co je Zauscher začal zkoumat, lékařsky využívány, avšak nikoliv systematicky. Zachovaly se nám čtyři zprávy ze sedmáctého a z první poloviny osmnáctého století o tom, že někteří lékaři západních Čech doporučovali svým pacientům pít úšovicke vody. Dále pak tehdy byly známy úšovicke prameny, zvláště nejvýznamnější z nich, dnešní mariánskolázeňský Křížový pramen, jako zdroje kvalitní Glauberovy soli, kterou z jejich vod začal odpařováním získávat již v první polovině 18. století tepelský klášterní apatykář Damian Schulz a která se pak prodávala v lékárnách i mimo hranice Čech pod názvem „tepelská sůl“. A konečně již v 60. letech tohoto století, jak se o tom zmiňuje v disertaci i Zauschner, byly prameny u Úšovic cílem mnohých nemocných z blízkého i vzdálenějšího okolí, kteří tu hledali vyléčení. Nelze tedy, jak tomu bylo doposud, redukovat počátek zájmu Zauschnerova o tyto prameny na upozornění Boháčovo či obyvatel z okolních vesnic. Úšovicke prameny byly již v té době tolik známé, že zpráva o nich se mohla dostat k Zauschnerovi nejen od obyvatel vesnic z tepelského panství, ale i od lidí z širšího územního okruhu, a v neposlední řadě také z díla Balbínova, jež bylo mezi přírodovědci tehdejší doby již dobře známo. A právě tato jistá proslulost úšovicke pramenů, spojená se smyslem pro užitek vědeckého bádání, umožnila Zauschnerovi přesněji postřehnout budoucí význam těchto vod. To byly momenty, které určily Zauschnerovu volbu tematu disertační práce.

Zauschner nebyl prvním učencem, který provedl chemickou analýsu aušovicke minerálních vod. Tímto úkolem se zabýval již před ním v letech 1758—1760 první český významný balneolog Jan Antonín Scrinici (1697—1773), autor studií o chuchelském a teplických minerálních pramenech²⁰. Scrinici zkoumal u Úšovic obsah minerálních solí v pramenech, jež byly později nazvány Mariánský, Ferdinandův, Ambrožův, Karolinin a Křížový. Výsledky analytických prací zveřejnil v německém a latinském pojednání, které však nemělo podstatný vliv na rozvoj znalostí o těchto vodách.²¹ Bylo totiž, i když vydáno ve dvou jazycích, pro malý náklad značně nepřístupné, o čemž svědčí také ta skutečnost, že po několika desetiletích bylo nedostupné svědomitému Františku Ambrožovi

²⁰ Viz Scrinici, *De balneo Theodori prope Pragam Pragae 1741*; a *Tractatus de fontibus soteriis Toeplitzensibus in regno Bohemiae*, Pragae 1756.

²¹ *Scrinici Tractatus de fontibus soteriis Töplensibus in regno Bohemiae, atque eorum praestantissimo sale*; August. Vind. 1760; německy Augsburg 1760.

Reussovi (1761—1830), jak to uvedl ve svém pojednání o Mariánských Lázních a jejich pramenech.²² Tedy na tomto poli zůstalo téměř nedotčené místo pro působení Zauschnerovo, jehož chemická analýza úšovických pramenů pak rozhojnila zájem o jejich vody nejen v Čechách, ale i v Rakousku a v Německu.

Zauschnerova chemická analýza přinesla první fakta o složení aušovických minerálních vod, která se dostala k širšímu okruhu vzdělanců. Výhradně s použitím metod kvalitativní analýzy určil Zauschner ve studovaných vodách pět základních minerálních látek: Glauberovu sůl, uhličitán vápenatý, uhličitán sodný, uhličitán hořečnatý a chlorid sodný. Takovýto výsledek byl na svou dobu zdařilý, neboť byly určeny takové minerální soli, které se ve jmenovaných vodách vyskytují kvantitativně nejhojněji. Zauschner používal přirozeně metod kvalitativní analýzy, a tedy nemohl dospět k výsledkům tak relativně přesným, k jakým padesát let po jeho analýze dospěli ti, kteří mariánskolázeňské vody studovali již pomocí rozvinutých metod kvantitativně analytických, mezi nimiž na prvním místě je nutno jmenovat Jana Josefa Nehra, Františka Ambrože Reusse a Jönse Jacoba Berzelia (1779—1848).²³

Zauschner provedl kvalitativní analýzu vod tří pramenů, které byly později nazvány tak, jak on je nazval: Křížový, Ambrožův a Mariin. Svou disertací²⁴ připsal tepelskému opatovi Jeronýmu Xaverovi Ambrožovi, patrně ne bez naděje, že místo s minerálními prameny bude po jeho analýze péčí tepelských premonstrátů systematicky kultivováno. K tomu však došlo teprve třináct let po jeho analýze zásluhou tepelského klášterního lékaře Jana Josefa Nehra, který položil, podporován klášteřem, základy nových českých lázní, Mariánských Lázní.²⁵

Zauschnerovy, i Scrinchiho, výsledky byly později, v devatenáctém

²² Franz Ambros Reuss: Das Marienbad bei Auschowitz auf der Herrschaft Tepl; Prag 1918, str. 30.

²³ Berzelius uveřejnil o vodách českých lázeňských pramenů dvě studie: Untersuchung der Mineralwasser von Karlsbad, von Teplitz und Königswart, Leipzig 1823; a Untersuchung des Wassers im Marienbade, zum Stifte Tepl gehörig, v Poggendorfových Annal. d. Phys. u. Chemie, Leipzig 1825, IV. Bd., str. 256—276.

²⁴ Dissertatio de elementis et viribus medicis trium aquarum mineralium Töplensium, Pragae 1766.

²⁵ Viz Adalbert Danzer: Geschichte von Marienbad, Leipzig 1842, str. 16 n. O založení Mariánských Lázní stručně a s řadou věcných omylů A. V. Florovskij ve studii Russkije v Marianskich Laznjach, Praga 1947.

století, velmi často kritizovány. Nehr píše, že u Zauschnera a Scrinchiho se výsledky chemické analýzy staly podkladem pro pouhé teoretické odvození léčivých účinků minerálních vod, které nebyly doplněny empirickým pozorováním jejich působení na nemocný organismus.²⁶ Podobně se vyslovil i Reuss: „Zauschnerovy spagyrické pokusy jsou svou dobou omezeny; nalezené součásti jsou z kvantitativního (sic!) hlediska správně poznány; jedině praktická část není příliš obsažná, neboť působení léčivých pramenů je pouze odvozeno ze součástí, a nemohlo být empiricky určeno zkušeností.“²⁷ Reussův posudek je naprosto spravedlivý, neboť s pochopením ukazuje na to, že Zauschner dosáhl toho, čeho dosáhnout mohl. Zdůrazňuje jen teoretický význam výsledků Zauschnerovy analýzy pro lékařství, při čemž si uvědomuje, že Zauschner dále jít nemohl.

Reuss je však nespravedlivý tam, kde tvrdí, že Zauschnerovým průzkumem nezískaly aušovické prameny nic, neboť tato analýza nepřivedla tehdejšího klášterního lékaře Petera Grubera a tepelské premonstráty k okamžité systematické péči o tyto zdroje. Je sice pravda, že bezprostředně Zauschnerova disertace nezapůsobila tak, jak si to Reuss mohl představovat. Reuss však nepostřehl to, že Zauschnerův spisek znovu upozornil přírodovědeckou veřejnost na existenci vydatných minerálních pramenů, přímo určených k lékařské exploataci. Proto, na základě této studie, byly úšovické prameny včleňovány do rozličných soupisů léčivých vod a lázní. Již roku 1774 Cranz píše o úšovických pramenech v soupisu rakouských léčivých vod²⁸ a ještě před ním použil Jan Tadeáš Peithner i Zauschnerovy i Scrinchiho práce v příspěvcích k vodopisu Čech.²⁹ V roce 1778 se v novém soupisu pramenů objevuje informace o úšovických pramenech, která se podstatou nezměněna opakuje roku 1789 u Kühna,³⁰ roku 1792 pak u Schneidemantela,³¹ v jejich

²⁶ Nehrův posudek cituje Danzer, c. d., str. 16.

²⁷ Reuss, c. d., str. 30—31.

²⁸ Heinrich Johann Cranz: Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie, Wien 1774, str. 258—259.

²⁹ Beiträge zur Wassergeschichte Böhmens I, str. 61—77.

³⁰ Synopsis fontium Austriae provinciarum, Viennae 1778; Johann Gottlieb Kühn: Systematische Beschreibung der Gesundbrunnen und Bäder Deutschlands, Breslau u. Hirschberg 1789, str. 566—567.

³¹ Friedrich Christian Gottlob Scheidemantel: Anleitung zum vernünftigen Gebrauche aller Gesundbrunnen und Bäder Deutschlands, deren Bestandteile bekannt sind; Gotha 1792.

soupisu německých minerálních pramenů a lázní. Tak tedy do roku 1813, kdy Nehr vydal svůj spis o budovaných Mariánských Lázních,³² veškeré informace vycházely především ze Zauschnera, který tak jako první zajišťoval aušovickým pramenům jejich evropskou proslulost a měl tak vliv na získání prvních návštěvníků nových lázní z ciziny, a to již v době, kdy se Mariánské Lázně úsilím Nehrovým a Reitenbergovým teprve budovaly.

Bez nadsázky možno říci, že Zauschnerova disertace měla větší význam než vše to, co po ní ve vědecké tvorbě tohoto přírodovědce následovalo. De Luca psal roku 1778 v přehledu žijících učenců rakouských o Zauschnerovi jen jako o autorovi chemické analýsy úšovických pramenů,³³ ačkoliv k tomuto roku Zauschner již vydal, či se podílel na vypracování celkem devíti studií. De Luca tyto studie znal, a proto je tím významnější skutečnost, že plným titulem jmenoval jen jedinou z nich, a to v pořadí první. Neboť ta byla významná tím, že byla psána s vědomím nutnosti užítu vědecké práce a měla proto právě nepopíratelný vliv na vytváření předpokladů pro založení nové léčebné instituce v Čechách.

Po ukončení studií na lékařské fakultě působil Zauschner do roku 1775 jako praktický lékař. O této jeho činnosti se nám přímé zprávy nezachovaly. Jediným pramenem jsou tu opět tištěné studie, svědčící o vědecké činnosti, jichž vydal v té době celkem pět. Je to období nejplodnější publikační činnosti Zauschnerova života, o čemž nás přesvědčuje nejen počet titulů, ale i obsah uveřejněných studií.

Po ukončení studia pokračoval Zauschner v balneologickochemickém výzkumu minerálních vod. V letech 1766—1768 zkoumal minerální složení vod, vyvěrajících na Smíchově v místě tehdy zvaném Na věnečku. Zjistil v nich čtyři nerostné látky: hrnčířskou hlínu, sádrovec, skalici zelenou a hořkou sůl.³⁴ Při chemické analýze, opět jen kvalitativní, zajímala Zauschnera především ona hořká sůl, kterou však tehdejšími metodami nedovedl přesně oddělit od „alkalické selenitické zeminy“ - sádrovce. I tak však ztotožnil tuto hořkou sůl, získanou odpařo-

váním minerálních vod tzv. Ziegerova pramene uvedené lokality, s epsomit, vykvétajícím v Praze na Letné a na jiných místech na ordovických břidlicích, s hořkou solí, která byla v té době vyhledávána v lidovém lékařství, a která se i prodávala v lékárnách pod jménem „brusnická sůl“. Výsledky chemické analýzy minerálních vod tzv. Ziegerova pramene pak uveřejnil roku 1768 ve spisku „Dissertatio de sale a mineralogicis haud descripto“³⁵, jenž však neměl ani zdaleka takový význam jako jeho první disertace.

Tato práce je jen thematem příbuzná se studií o úšovických pramenech, od níž se dosti podstatně odlišuje pozměněným pojetím smyslu vědeckého výzkumu. Chemická analýza minerální vody nesměřuje již jednoznačně k určení základních minerálních látek ve vodě obsažených k takovým závěrům, jež se mohou stát podkladem pro stanovení předpokládaných léčivých účinků vod studovaného pramene, ale jejím smyslem se u Zauschnera pozvolna stává *odhalení nového, do té doby neznámého faktu*, odhalení té skutečnosti, že epsomit se vyskytuje v Praze a jejím okolí nejen v náletech a krystalech na (ordovických) břidlicích, jak bylo v té době již všeobecně známo, ale i jako součást vod tzv. Ziegerova pramene. Při vyslovené praktickém zaměření tehdejšího přírodovědeckého výzkumu znamenala tato do jisté míry zvláštní orientace počátek odcizování Zauschnerovy vědecké práce jejímu společenskému poslání, neboť cílem přestává být komplexní výzkum kvality nerostných látek, obsažených v minerálních vodách, užitečných pro lékařskou praxi, ale stává se jím pouze objevení faktu, který mohl, ale také nemusel mít význam z hlediska potřeb praktického lékařství.

Do roku 1768 přistupoval Zauschner k vědeckým úkolům, které si vytyčil, jako lékař a chemik. V době, kdy působil jako praktický lékař, se orientoval na themata medicínská, upustiv do jisté míry od důsledné aplikace chemických metod. Spisky, jež byly vydány pod jeho jménem, nám ukazují široký okruh jeho zájmů. Roku 1770 vydal pojednání o dráždivosti a citlivosti,³⁶ roku 1769 spisek o příčinách, které vyvolávají první dýchání u živého plodu,³⁷ roku 1771 psal o „krevním prvku“,

³² Vydáno v Praze 1768.

³³ Viz Vladislav Kruta: Med. Dr. Jiří Procháska, 1749—1820. Život - dílo - doba. Praha 1956, str. 84 n. De irritabilitate et sensibilitate, Pragae 1770.

³⁴ De causa et ordinaria et generali primam inspirationem in foetu excitante, Pragae 1769.

³² Johann Josef Nehr: Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad, nahe beim Dorfe Auschowitz; Karlsbad 1813; 2. vydání 1817.

³³ de Luca: Das gelehrte Oesterreich; Wien 1778, Bd. I/2, str. 278.

³⁴ Adalbert Wrangý: Geschichte der Chemie und der auf chemischen Grundlage beruhenden Betriebe in Böhmen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts, Prag 1902, str. 288.

který podmiňuje červenou barvu krve,³⁸ roku 1769 vydal studii o jedech³⁹, a svou publikační činnost v tomto období uzavřel spiskem z roku 1773 „De cardiacorum natura et differentiis“.⁴⁰ Už jen názvy jeho prací ukazují, že ne všechny problémy, které zpracovával, vyplynuly z konkrétních problémů praktického lékaře. Zauschner si sice stále volí dílčí themata, ale jejich problematiku neřeší pouze empiricky, ale již i obecněji. Již tu se objevují tendence, které nejvýrazněji pronikly posledním jeho spiskem, pojednáním o flogistonu.⁴¹

Roku 1775 byl Zauschner jmenován mimořádným profesorem obecné přírodovědy lékařské fakulty. Látka, kterou přednášel, determinovala v podstatě i problémy, které vědecky zpracovával.

Po roce Zauschnerova působení na lékařské fakultě vyšla jediná jeho botanická studie, věnovaná křivatcům, které studoval v Šárce u Prahy.⁴² Podařilo se mu odlišit tehdy *Ornithogalum bohemicum* od *Ornithogalum luteum* jako prvému v dějinách novodobé botanické systematiky. Jím popsanou rostlinu nazval roku 1815 Jan Emanuel Pohl (1782—1834) ve spise „Flora Bohemiae“ *Ornithogalum Zauschneri*, roku 1819 ji nazval Jan Svatopluk Presl ve spise „Flora Čechica“ *Ornithogalum bohemicum Zauschneri*, avšak Filip Maximilian Opiz (1787—1858) ji pojmenoval už v roce 1852 v „Seznamu rostlin květeny české“ *Gagea bohemica Schulteri*. I když *Gagea bohemica* není dnes spojena se jménem Zauschnerovým, přece to byl on, kdo první v nové době stanovil rozdíl mezi křivatcem žlutým a křivatcem jednokvětým českým. Jeho zásluhu nemůže zmenšit později objevená skutečnost, že rozdíl, který definoval, postřehl již dříve před ním litomyšlský lékař Jan Černý ve spise „Kniha lékařská, kteráž slove herbář“, vydaném v Norimberce již v roce 1517.⁴²

Ve studii o křivatcích vyslovil Zauschner i obecnější názor na smysl botanické práce. Napsal: „Botanik, jenž v Čechách pozoruje a popisuje takové divoce rostoucí rostliny, které byly velikému přírodovědci Linnéovi buď neznámy, nebo ne zcela známy, poskytuje botanice užitečnější službu než ten, který vypočítává celý dlouhý seznam rostlin, spo-

³⁸ De elemento sanguinis a quo color ruber praecipue dependet, Praegae 1771.

³⁹ Assertationes de venenis, Praegae 1769.

⁴⁰ De cardiacorum natura et differentiis, Praegae 1773.

⁴¹ Viz pozn. 12.

⁴² Charaktere des *Ornithogali Bohemici* und der *Eruca tenuifolia* J. Bauhini, Abh. 1776. *Maiwald*, c. d., str. 74.

lečných Čechám i jiným zemím, který je pořádá podle Linnéova, Halle-rova či jiného systému a vydává jako Flóru Čech, jež nemůže poskytnout nic jiného, než novou četbu jmen rostlin, která byla již stokrát čtena.“⁴² Není těžké poznat, že takovéto stanovisko odporovalo i Linnéovu požadavku systematického průzkumu přírodnin určité geografické oblasti. Bylo v rozporu s charakterem práce, kterou konal Ignác Born, nejvýraznější vědecká osobnost pražského života sedmdesátých let tohoto století, v oblasti mineralogie. Bylo v rozporu s tím, co vyznačil o deset let později Sandberg jako hlavní úkol české botaniky - důkladné prozkoumání a sepsání flóry české. Bylo v rozporu s nenaplněným životním cílem a s dlouhou prací Zauschnerova učitele Jana Křtitele Boháče. Zauschner se tu projevil jako žák, jenž není hoden tak velikého učitele, jakým byl Boháč.

Ve studii o křivatcích Zauschner zvýraznil a dovršil tu tendenci, která již začínala pronikat jeho studií o vodách Ziegerova smíchovského pramene. *Postavil nový fakt jako smysl botanické práce proti systematickému přírodovědeckému průzkumu.* Zauschner nepochopil, co je možno považovat v přírodovědě za nové. Úzce empiricky považoval za nové jen to, co dosud nebylo nikomu známé. Nepochopil, že novým faktem pro botaniku není jen zjištění, že v Šárce roste dosud neznámé *Ornithogalum*, ale i zjištění, že určitý druh, přesně popsaný Linnéem a botaniky jinými, se vyskytuje i v Čechách. Nepochopil, že nejpřirozenější cestou k objevování nových, dosud neznámých druhů rostlin je systematický výzkum všech druhů rostlin v Čechách rostoucích, jak to bylo základní linií práce Boháčovy, Pohlovy, bratří Presslů, Opizovy a jiných přírodovědců. Proto můžeme tvrdit, že Zauschner dospěl k objevování druhu *Gagea bohemica* zcela náhodně.

Citované pojetí nového faktu napomáhá vysvětlit i to, proč Zauschner nepokračoval v díle, které začal jeho učitel, a proč po celou dobu své vědecké a učitelské činnosti věnoval pozornost buď velmi úzkým tematům, anebo zcela obecným úvahám (nebereme v úvahu jeho první dvě studie, psané pod bezprostředním Boháčovým vlivem). Mezi těmito dvěma typy jeho prací neexistovalo pojetí systematického výzkumu, takového, jaký konal Born a Boháč, takového, po jakém volal Sandberg. Předpokladem takového pojetí musel být odpor k systematickému

⁴² *Maiwald*, c. d., str. 18.

⁴³ Bez jakéhokoliv výkladu cituje *Maiwald*, c. d., str. 76.

výzkumu, vynucovanému společenskou praxí, a v tom se již v roce 1776 projevil zcela výrazně odtržení Zauschnerovy vědy od společenské praxe, které mělo neblahý důsledek pro českou přírodovědu proto, že bylo příčinou znehodnocení obrovské práce Boháčovy na průzkumu české flóry, práce, obsažené v rukopisném torsu a v herbáři, práce, na niž Zauschner, veden takovýmto pojetím, nemohl navázat a tak ji zprostředkovat rozhojněnu české vědě.

Zauschnerova publikační činnost z let 1775–1799, z doby jeho učitelského působení na lékařské fakultě, dokumentuje tu skutečnost, že jeho úzké pojetí jedině nového faktu jako cíle vědeckého bádání se nemohlo stát základnou systematické práce. Již pouhý počet titulů studií, které Zauschner publikoval v tomto období, ukazuje, že jeho vědecká práce byla rozsahem mnohem skromnější, než v období předcházejícím. Zatím co v letech 1766 až 1773, tedy průběhem pouhých sedmi let, bylo pod Zauschnerovým jménem vydáno sedm pojednání, pak v letech 1775 až 1799, tedy v průběhu dvaceti čtyř let, vydal Zauschner pouze šest pojednání, z nichž jen čtyři byla naplněna výsledky jeho empirického zkoumání. Nebylo možno denně objevovat nové druhy rostlin a živočichů v době, kdy botanika a zoologie, zvláště popisné disciplíny těchto věd, se rozvíjely neobyčejně bouřlivě. A nebylo to možné u Zauschnera tím spíše, že neviděl smysl soustavného soupisu a popisu rostlinstva a živočišstva země, v níž působil, smysl té práce, která jedině mohla zákonitě vést k objevům, jichž si cenil nejvíce. A i co do hodnoty mají Zauschnerovy práce z tohoto období daleko menší cenu než práce období předcházejícího.

Za nejvýznamnější vědeckou práci tohoto období jeho života bývá pokládána zoologická studie, vydaná v roce 1788,⁴⁴ v níž Zauschner určil znaky dvou druhů řádu Carnivora. Thema tedy úzce souvisí s druhým vědním oborem, který přednášel jako profesor obecné přírodovědy. Studie obsahuje popis hyeny skvrnitě (*Hyaena crocuta* Erx.) z čeledi Hyaenidae, a dále pak popis druhu kanadského medvěda, který je tu nazván *Ursus saribur*, z čeledi Ursidae. Zauschnerův popis je výstižně přesný, připomíná styl, jímž psal o zoologii francouzský přírodovědec Georges Louis Leclerc comte de Buffon (1707–1788), a tedy v tomto smyslu bylo jeho pojednání obohacením dosavadní naší literatury. Přesnost popisu prozrazuje dokonalou znalost literatury tohoto oboru,

⁴⁴ Bestimmung der Hundsart Krokute und der Bärenart Saribur, Pragae 1788.

z níž Zauschner citoval Buffonovu „Histoire générale des animaux“ z roku 1749, spisy Karla Linnéa (1707–1778), dále Thomase Pennanta (1726–1798) „British Zoology“, spisy Johanna Christiana Daniela Schrebera (1739–1810) a Johanna Christiana Polycarpa Erxlebenova (1744–1777). Přesto je nutno přiznat, že tato práce nepřinesla pro zoologii žádný nový, dosud neznámý fakt. To ani nemohla, neboť je nanejvýš pravděpodobné, že Zauschner ty druhy, které popisoval, nikdy neviděl, nýbrž pouze podal hlavně na základě popisu Erxlebenova a Pennantova souhrnný popis toho, co již bylo jednou objeveno. Tato studie neměla význam pro rozhojnění vědomostí o řádu Carnivora, a byla tudíž na poli zoologie logickým projevem možností té cesty vědeckého bádání, na niž Zauschner po roce 1776 vědomě vstoupil.

Dále napsal Zauschner dvě studie, jež byly otištěny v Bornových Pojednáních soukromé učené společnosti pražské, v nichž shrnul výsledky svého výzkumu chemického složení carrarského a florentského mramoru. Snažil se v nich dokázat, že carrarský mramor obsahuje vedle uhličitanu vápenatého (respektive kysličníku vápenatého) ještě i jiné minerální látky, a to především tzv. alkalické soli.⁴⁵ Florentský mramor obsahuje podle Zauschnera rovněž řadu minerálních látek, které mají takový vliv na vlastnosti tohoto nerostu, že jej není možno řadit mezi členy řádu Calcarii,⁴⁶ neboť v procesu kalcinace se florentský mramor nepřeměňuje na „vápno“, tj. na kysličník vápenatý, a proto je nutno řadit jej mezi „ztvrdlé slíny“. ⁴⁷ Zauschner měl jistě pravdu, když tvrdil, že mramory není možno považovat za přírodniny, složené jen z jediné chemické sloučeniny. Avšak možno říci, že tuto thesei svými rozbory nedokázal. A to nejenom proto, že výsledky jeho analýsy nejsou spolehlivé, ale především proto, že při chemickém rozboru používal bezvýhradně jen metod analýsy kvalitativní, a to v době, kdy v anorganické chemii již začaly být systematicky používány metody kvantitativní analýsy. Snažil se pouze určit kvalitu látek v nerostech obsažených, podobně jako Linné, Wallerius, Cronstedt a jiní, ale nesnažil se o to, aby zjistil poměrné

⁴⁵ Chemische Versuche über den carrarischen Marmor, Abhandlungen III, 1777. Wraný, c. d., 215.

⁴⁶ Termínem Calcarii byly označovány ty nerosty a horniny, které působením teploty měnily své chemické vlastnosti.

⁴⁷ Tzv. „ztvrdlé jíly“ by podle tehdejší systematisace nepatřily do řádu nerostů Calcarii, ale mezi Apyri - nehořlavé, tj. mezi nerosty, jež i za vysoké teploty zachovávají plně své chemické vlastnosti a mění pouze některé své fyzikální vlastnosti.

zastoupení jednotlivých složek v nerostech, jak to činil již tehdy Lavoisier, Bergmann, Scheele a jiní.

Zauschnerovo pojetí smyslu vědeckého bádání bylo v poslední instanci podmíněno tím, že jeho tvůrce neusiloval o společenský užitek vědecké činnosti. Nechápal, že úsilí po objevení nových pravd může být plodné jen tehdy, jestliže jeho impulsem jsou požadavky společenské praxe. Neboť to byl ten faktor, který nutil vědce k tomu, aby se zabývali přírodními určitými geografického celku soustavně, bez ohledu na to, že jsou to přírodniny, které již někdy někdo znal a popsal. Vědec - botanik, zoolog, mineralog, spjatý s výrobní praxí člověka, neznal neúčinnost neustálého studia určité přírodniny, jejíž znalost podmiňovala i hloubku společenské praxe. Právě takovéto studium umožňuje přírodovědcům stále hlubší a hlubší poznávání přírodniny domněle již dobře známé a dokonale popsané, tím, že si vynucuje její neustálé zkoumání přímo na místě konkrétní výrobní praxe, a tím i objevování *v ní i vedle ní* toho, co dosud bylo málo známé a toho, co dosud nebylo známé vůbec.

Zauschnerova vědecká činnost jak v obecných metodických zásadách, tak ve volbě temat, tak ve volbě metod výzkumu a nakonec i v dosažených výsledcích je poznamenána na tehdejší dobu velmi málo se vyskytujícím rysem: nepochopením praktického užitku vědeckého bádání. To se projevovalo nejslaběji na počátku Zauschnerovy vědecké dráhy, eliminováno zprvu působením Jana Křtitele Boháče. Roku 1776 byl tento rys natolik vyzrálý, že podmínil i obecnou koncepci smyslu vědeckého bádání. Tím se u Zauschnera vytvořila propast mezi vědou a společenskou praxí, což mělo za následek ochabnutí jeho tvůrčích sil a což determinovalo i jeho postoj k nové převratné teorii v přírodních vědách anorganických.

Je nesporné, že v přímé souvislosti s vývojem tohoto znaku Zauschnerovy vědecké činnosti bylo i jeho členství v Soukromé učené společnosti pražské, dosvědčené jeho podílem na publikační činnosti této instituce.⁴⁸ Na počátku druhé poloviny 70. let 18. století vystoupil Zauschner jako aktivní přispívatel ročenky „Abhandlungen“, hned vedle jiných významných lékařů českých, Jana Tadeáše Klinkoše (1734—1778), Jana Mayera (1754—1807), Josefa Mayera a karlovarského lékaře Davida Bechera (1725—1792). Je nesporné, že členové Učené společnosti si jej vážili jako autora významného chemického rozboru aušovických mine-

⁴⁸ Josef Kalousek: Děje Královské České společnosti nauk, Praha 1884, str. 4.

rálních vod, jako autora drobné botanické studie, jako vědce se širokým rozhledem po zahraniční literatuře, slibně vstupujícího na dráhu vysokoškolského učitele. Avšak tato jeho vážnost rychle upadala, jakmile se projeví výsledky jeho jednostranného pohledu na smysl vědeckého bádání. Proto se již v posledních svazcích „Pojednání“ jeho jméno neobjevuje. Rovněž není jeho jméno uvedeno v prvním seznamu členů Královské české učené společnosti z roku 1784. Navíc jednostranné nářky Georga Forstera, obsažené v jeho deníku z cesty Čechami a Rakouskem, ukazují, že Zauschner za několik let svého profesorského působení ztratil podstatnou část důvěry, kterou měl mezi učenici v roce 1775, kdy byl jmenován na stolicí, uvolněnou již před sedmi lety předčasnou Boháčovou smrtí.

Učitelská činnost Zauschnerova je poznamenána stejnými nedostatky jako jeho činnost vědecká. Zauschner, a v tomto případě můžeme věřit Heldovi, přednášel zoologii a mineralogii převážně teoreticky, aniž by systematicky využíval těch pomůcek, které měl k dispozici. A na tehdejší poměry měl možnosti větší než někteří jeho kolegové. Roku 1775 byl jmenován správcem veřejného universitního kabinetu přírodnin, umístěného v Klementinu, v němž měly být podle výnosu Marie Terezie shromažďovány vzorky nerostů a hornin z českých dolů a jenž byl hned od počátku existence bohatě dotován osobními dary především Ignáce Borna a Františka Josefa hraběte Kinského, dále pak dary Karla Egona Fürstenberka, Josefa Adama Schwarzenberka, Františka Josefa Pachty, Jana Mayera, Gundakera Sternberka, Zikmunda Haimhausena a jiných. Tedy obsah tohoto „c. k. veřejného kabinetu přírodnin“⁵⁰ byl po jeho založení tak obsáhlý, že mohl poskytovat dostatek demonstračního materiálu pro mineralogické přednášky. Zauschner měl tudíž ve svém oboru takové možnosti, aby realizoval názorné vyučování, takové, za něž bojoval již Scotti de Compostella ve 40. letech a o něž na počátku 50. let 18. století usiloval Boháč.

Zauschnerův odpůrce Josef Bohumír Mikan byl v tomto směru v daleko horším postavení. Jako profesor botaniky a chemie získal již v roce 1775 jesuitskou zahradu na Smíchově, v níž mohl demonstrovat teoreticky přednesenou látku jen ve velmi omezené míře. Teprve roku 1783 tu byl postaven první skleník, což umožnilo pěstovat rostliny v našem

⁴⁹ Kruta, c. d., str. 89.

⁵⁰ Josef Hanuš: Národní museum a naše obrození I, Praha 1923, str. 106 n.

podnebí neaklimatizovatelné. Mikan musil vynakládat mnoho úsilí na to, aby přidělená zahrada mohla být přeměněna v botanickou zahradu. Každé jaro byla část jeho úsilí znehodnocována, neboť při záplavách bylo vždy částečně ničeno dílo v zahradě, ležící na břehu Vltavy. Mikan dále usiloval o zřízení chemické laboratoře při universitě. Roku 1779 si vymohl výnos o její nutnosti pro výuku chemie, avšak teprve v roce 1784 mu byla přidělena v Karolinu sklepní místnost, dosud používaná jako dřevník. Mikan nebyl zlomen obtížemi, pro dnešního člověka nepředstavitelnými. Pilně budoval obě instituce, ve vyučovacím procesu se snažil metodicky spojovat teorii s názorností; vytrvale přednášel v mrazivém vzduchu své chemické laboratoře po celou zimu chemii, snažil se na jaře a na podzim využívat botanické zahrady při výuce rostlinopisu.

Nelze říci, že by Zauschner nepečoval o klementinský kabinet přírodnin. Udržoval jej v dobrém stavu, snažil se i o to, aby odborníci byli podrobněji informováni o obsahu jeho sbírek, a věnoval tomuto účelu samostatný spisek.⁵¹ I své posluchače sem někdy zavedl, ale ukazoval jim jen málo. Held, s proslulým sklonem k přehánění a s jistou dávkou nemístnosti, komentoval jeho počínání slovy: „... vědychtivec, který by byl chtěl vzít nějaký minerál do ruky, byl v nebezpečí, že bude zraněn rychlým uzavřením těžké zásuvky...“⁵² Zauschner byl dále pověřen vyučováním botaniky v chlapeckém pražském teologickém semináři, a výpovědi o této jeho činnosti se shodují v tom, že tu spojoval přednesenou teorii s exkursemi do přírody. I přesto však lze říci, že nespojoval systematicky slovo s předmětem a obrazem. Přednášel toereticky a byl tak ve své době výjimkou mezi většinou učitelů lékařské fakulty.

Roku 1794, v době, kdy v Rakousku zavládl tuhý absolutistický režim Františka I., režim, který byl tím reakčnější, čím revolučněji se vyvíjela situace v západní Evropě, byl Zauschner zvolen rektorem Karlovy university. Zauschner, který se nemohl prosadit vědecky v době tereziánského a josefinského osvícenského absolutismu, se dostává skoro symbolicky do čela té instituce, na níž věda měla již tradičně velmi dobré postavení, v době, kdy nad feudální Evropou visely těžké mraky reakce starého společenského řádu, postaveného tváří v tvář nové společnosti, rodící se v radikálních převratech. Jako nastupující rektor pronáší řeč neobyčejně ostře zaměřenou proti revoluční přírodovědecké teorii. V ní

⁵¹ Museum naturae Pragense, Pragae 1786.

⁵² *Kruta*, c. d., str. 89.

popíral to, co Josef Bohumír Mikan dokazoval ve studené chemické laboratoři, popíral to, co hlásalo poslední mineralogické dílo Bornovo. Rektorská řeč Zauschnerova, vydaná pod názvem „Vindiciae phlogisti“,⁵³ shrnula základní znaky jeho vědění a tvořila tak na vědecké frontě „důstojný“ doplněk oněch tendencí, které se plnou silou prosadily ve společenském životě Rakouska té doby.

III.

Zauschnerova polemika s Lavoisierem je založena na vskutku důkladné znalosti tehdejší chemické i mineralogické literatury. To nepřekvapuje, protože Zauschner sledoval pravidelně Crellovy „Chemické anály“,⁵⁴ jeden z nejrozsáhlejších vědeckých časopisů té doby, které nepřinášely jen původní a nové vědecké články, ale obsahovaly i posudky a obsáhlé výtahy z prací, uveřejňovaných v jiných časopisech či publikovaných samostatně. Crellovy „Chemické anály“ zaznamenávaly dosti podrobně spor flogistoniků s antiflogistoniky, k němuž zdánlivě nezaujímaly stanovisko. Byly tu otiskovány práce Lavoisierovy i jeho stoupenců, a tak Zauschner měl k dispozici časopis, z něhož mohl být zevrubně poučen jak o podstatě sporu, tak i o jeho vývoji.

Zauschner znal základní dílo Lavoisierovo - „Traité élémentaire de Chimie“ - z německého Hermbstädtova překladu,⁵⁵ dosti obsáhle antiflogistonicky komentovaného. Jeho výpad mířil proti tomuto ucelenému modernímu výkladu chemie; nebyl tedy veden proti studiím, které tomuto spisu předcházely a jež nerozváděly oxydační teorii v celku, ale jež ji rozpracovávaly na dílčích problémech. Tyto předběžné studie dále zachycují, jak se Lavoisier propracovával k názorům antiflogistonickým. Zauschner tedy - na rozdíl od některých jiných flogistoniků - nevyužíval rozdílů v Lavoisierových závěrech, podmíněných názorovou evolucí. V tomto smyslu je jeho kritika vědecky naprosto seriosní.

Dále je pozoruhodné, že Zauschner využíval proti Lavoisierovi především závěrů prací tehdy moderních. Ani v jediném případě nepoužil

⁵³ Zauschner napsal tento spisek již v roce 1794, jako rektorskou řeč přednesl jeho obsah dne 12. února 1795.

⁵⁴ *Chemische Annalen für die Freunde der Naturlehre, Arzneigelahrtheit, Haushaltungskunst und Manufacturen von D. Lorenz Crell*; I. sv. 1784, Helmstädt und Leipzig.

⁵⁵ Viz odkaz č. 10!

ani faktického materiálu, ani formulací obecných názorů tvůrce flogistonové teorie Georga Ernesta Stahla. Poměrně hojně však používal spisu jednoho z klasiků flogistonové chemie, holandského lékaře Hermanna Boerhaava (1668—1738) „Elementa Chemiae quae anniversario labore docent in publicis privatisque scholis“ z roku 1732. Ze starších autorů znal práce Johna Reye, jenž je i jím považován za předchůdce oxydační teorie. Znal dále dílo švédského učenice, žáka Linnéova, Walleria, který byl v mineralogii považován ve své době za autoritu nejen významnější než Linné, ale i za učenice předchůdce Axela Cronstedta, zakladatele moderních metod mineralogických. Je pro Zauschnera příznačné, že - pokud používá spisů jmenovaných autorů - pak jen pro osvětlení podružnějších otázek. Hlavní argumentaci však čerpal z děl svých vynikajících současníků, z děl Toberna Olofa Bergmanna (1735—1784), Karla Wilhelma Scheeleho (1742—1786), Josepha Priestleye (1733—1804), Franze Karla Acharda (1753—1821), antiflogistonika Claude Louise Bertholleta (1748—1822), Andrease Sigmunda Marggrafa (1709—1783), Rudolfa Kirwana, Herze, Gadolina, Westrumba, Wiegleba, Abicha, Girtannera, Sagea a jiných. I když neuvádí jména dalších významných chemiků té doby, Martina Heinricha Klaprotha, Jana Antonína Scopoliho, dona Fausta d'Elhuyara a dalších, přece nutno konstatovat, že jeho výpad proti Lavoisierovi je položen na důkladné znalosti problémů tehdejší teoretické chemie.

I před Zauschnerem, profesorem obecné přírodovědy lékařské fakulty, naléhavě vyvstávala obecná otázka, co je ve vědě pokrokové a co reakční. Ve vztahu k tehdejšímu boji v oblasti chemických teorií a vědeckého myšlení chemického si ji Zauschner formuloval zcela konkrétně: na kterou stranu se dát? Byl všeobecně toho názoru, že „nejjistější cestou, jak dosáhnout ve vědách šťastného pokroku, je cesta střední“.⁵⁶ Tedy byl pro nestrannost, pro nezaujatý postoj k oběma stranám. Jeho skutečné stanovisko však bylo v rozhodném rozporu s touto všeobecnou zásadou. Viděli jsme již, že v jediné své botanické studii stál Zauschner nikoliv na neutrálním stanovisku, ale zcela extrémně se postavil tam, kde nebylo cesty vpřed, voliv naprosto jasně mezi dvěma alternativami. Podobně tomu bylo i v chemii. Zauschner nakonec nestojí za tím, co proklamoval, nestál mezi flogistoniky a antiflogistoniky jako oboustranně kritický posuzovatel, resumující z každé strany jen to kladné. V závěru své

⁵⁶ Phlogiston, str. 165.

studie napsal: „Nyní mohou chemikové, důvěrně obeznámení s lučbou a s jejím prováděním, sami s láskou k pravdě a s nestranností usoudit, zda chtějí připojit se k živému napomínání Hermbstädta a zřici se flogistonového systému nebo zda se necítí nuceni ...postavit se sami proti antiflogistonové teorii.“⁵⁷ Tedy nelze v boji dvou teorií stát na neutrálním stanovisku, ale je nutno volit: buď, anebo! Buď proti flogistonové hypotéze, nebo proti antiflogistonové teorii. Konečným konkrétním výsledkem Zauschnerem hlášené střední cesty a nestrannosti je krajnost stranění. Proto i Zauschner vystupuje nekompromisně jako flogistonik, když konstruuje odpověď na otázku: Může být flogiston chimérou či nikoliv? A nemohlo tomu být jinak. Ve vědě neexistují polovičatá stanoviska, „zlaté střední cesty“. Zbývá ovšem odpovědět na otázku, zda Zauschner vstoupil na cestu správnou.

Základní Zauschnerovy pojmy se shodují obsahem s pojmy flogistoniků. Zauschner obhajuje reálnost existence flogistonu jako látky, která je nositelem hoření, jako naprostou samozřejmost, bez jakékoliv skepse a pochybností. Pojem flogiston však interpretuje nikoliv v neurčitém významu Stahlově, ale v přesnějším a konkrétnějším rozpisu Boerhaavově. Je to nanejvýš aktivní látka, hmotná, ale nevažitelná, nekonzentrovatelná, natolik těkává, že nemůže být v podstatném množství zachycena na žádné jiné látce a tudíž zkoumána přímo. „Flogiston je světelná a tepelná látka, která se vyvíjí od vznícení po celou dobu hoření v určitém množství z hořlavých látek, když se tyto zapálí a hoří...“⁵⁸ Tedy Zauschnerův flogiston se může vyskytovat v několika metamorfosách, může se projevat jako matérie světla a jako matérie tepla. V těchto projevech však vykazuje rozdílné fyzikální vlastnosti: existují látky výborně hořlavé a nehořlavé, průsvitné a neprůsvitné, může existovat matérie tepla bez matérie světla a matérie světla bez matérie tepla, anebo obě tyto látky se mohou projevat současně. Proto je flogiston podle Zauschnera svou podstatou hmotný, jeho základní stavební jednotkou jsou atomy, proto i těmto atomům je připsána kvalitativní rozrůzněnost: „...flogiston je v uhlí, v síře, v Kunkelově fosforu přítomen jako základní látka; není však stále stejný, neboť všechny tyto látky jsou od sebe navzájem velmi odlišné.“⁵⁹

⁵⁷ C. d., str. 179.

⁵⁸ C. d., str. 158

⁵⁹ C. d., str. 160.

Flogiston byl základním a nejdůležitějším pojmem celého systému. Zauschnerova interpretace ukazuje, že její autor se striktně přidržel takové formulace představy flogistonu, jaká se vyskytovala v období, kdy učenci ještě nemohli ani tušit existenci kyslíku, vodíku, dusíku, kdy nebylo nic známo o složení vzduchu a vody. Flogiston u Zauschnera je principem aktivity, je látkou, která se zásadně odlišuje od ostatní hmoty, pasivní, bez schopnosti pohybovat se v jakémkoliv smyslu. Představa vlastnosti jako látky nutně vedla k takovému dualistickému chápání kvalitativních rozdílů mezi atomy právě v dílech klasických představitelů flogistonové chemie. S tímto pojetím se rozcházel i ti, kteří chtěli smířit zkušenost, odporující teorii, s flogistonovou hypotézou tím, že flogistonu připsali negativní váhu. H. Th. Scheffer a Charendon se právě tímto dostali do rozporu s koncepcí hmoty u klasických představitelů flogistonové chemie, protože obsah jejího základního pojmu začali interpretovat jako skutečnou važitelnou materii. Zauschner se nedostal ani sem. Jeho pojetí flogistonu je diametrálně odlišné od pojetí flogistonika Guytona de Morveau, jenž se pokusil fyzikálně vyložit negativní váhu flogistonu tím, že relativisticky začal považovat flogiston za látku s pozitivní vahou, jež je daleko menší než váha atmosférického vzduchu, v němž při kvantitativní analýze provádíme veškeré vážení - takto se pokusil Guyton vyložit nesrovnalosti mezi hypotézou a váhovými výsledky oxidace. A Zauschnerovo pojetí nemá už vůbec nic společného s pojetím flogistonika Cavendishe, objevitele vodíku, který ztotožnil tento dosud neznámý plynný prvek s flogistonem, což s jistým úspěchem po něm obhajoval francouzský chemik Richard Kirwan. Podle Cavendishe a Kirwana je flogiston konkrétní važitelnou a přímo zkoumatelnou látkou, což je již v naprostém rozporu s koncepcí Stahlovou a Boerhaavovou. I když se Zauschner dosti často odvolává na Kirwanovy studie, přece jeho flogiston je obsahem totožný s flogistonem klasických flogistoniků, a proto Zauschnerova kritika není namířena pouze přímo proti Lavoisierovi, ale nepřímou směruje i proti flogistonikům jeho doby, proti tzv. novostahliánům.

V prvé řadě se Zauschner pokoušel zaútočit proti základnímu pojmu antiflogistonové chemie, proti Lavoisierovu pojmu prvek. Zauschner se snažil ukázat, že prvky Lavoisierovy nejsou elementární látky, ale že to jsou složité konglomeráty daleko jednodušších látek základních. Snažil se toto tvrzení dokumentovat výsledky pokusů, empiricky. Uváděl

Priestleyovy a Bergmannovy pokusy se železem, zinkem a cínem, při nichž údajně pouhým zahříváním unikal z hmoty kovu plynný vodík. Uváděl dále Kirwanův pokus s amalgamem zinku, při němž rovněž pouhým zahříváním hmoty amalgamu se údajně vyvíjel plynný vodík. Dále Zauschner uváděl, že při reakci některých kovů s chlorovodíkem se rovněž vylučuje plynný vodík, a ptal se: „Odkud tedy pochází tento hořlavý, nebo podle antiflogistoniků tento vodotvorný plyn, ... když železo a zinek považují za prvky, které tedy žádný vodotvorný plyn nemohou obsahovat; obecný solnokyselý plyn (= chlorovodík JH) se však skládá z kyslíku a neznámé základní látky (= prvku JH), která však nemůže být vodotvornou, poněvadž by s první musela vytvářet vodu...“⁶⁰ Zauschner se domníval, že tak přímo, na základě výsledků pokusů dokázal nesprávnost Lavoisierova tvrzení, že kovy jsou prvkové podstaty. Avšak opíral se tu jednak o nesprávnost interpretace některých pokusů, o nichž se dověděl z literatury, jednak o ne zcela přesnou Lavoisierovu teorii kyselin: podle Lavoisiera základem každé kyseliny musí být kysličník, tudíž každá kyselina musí obsahovat kyslík, i kyselina solná. Takto mohl Zauschner přesvědčit pouze sebe o nesprávnosti Lavoisierova pojmu prvek; touto argumentací flogistonický pojem základní látky neuhájil a Lavoisierův pojem prvku nevyvrátil.

Zauschner neútočil na Lavoisierovo pojetí prvku pouze čistě empiricky, tím že dokazoval rozložitelnost těchto prvků na jednodušší látky hmotné povahy, schopné samostatné existence. Dokazoval dále, vycházející z flogistonové hypotézy, že tyto prvky dále obsahují základní látky flogistoniků. Kunkelův fosfor svítí i pod vodou, tedy i v takovém prostředí, kde je zajištěn před vznícením a kde nemůže tedy docházet k procesu, který stoupenci antiflogistonové teorie nazvali oxidací. Zauschner se ptá: „Z čeho vzniká toto světlo? Z kyselinotvorného plynu, který není přítomen, a o němž nikdo nedokázal, že obsahuje světelnou látku jako látku základní. - Snad z vody, která je na místě vzduchu? Tato však rovněž i podle Lavoisierovy teorie nemá světelnou látku jako látku základní. Fosfor i podle Lavoisierových pokusů vyvíjí při hoření na čistém vzduchu sám ze sebe světlo a teplo, jejichž hmotu obsahuje.“⁶¹ Tedy fosfor nemůže být prvkem, protože obsahuje materii světla a tepla.

⁶⁰ C. d., str. 136–137.

⁶¹ C. d., str. 151.

Podstatu této argumentace vysvětluje beze zbytku třetí okruh „důkazů“ nesprávnosti Lavoisierovy koncepce prvku. Zauschner si dobře dovedl povšimnout toho, že látky, které Lavoisier definoval jako prvky, jsou kvalitativně neobyčejně bohatě rozrůzněné, a ptal se: „...v čem je dostatečný základ velikých rozdílů mezi látkami, podle nichž jsou jedny látky vhodné k přijímání a udržování ohně, jiné však toho nejsou schopny?“⁶² Podle způsobu nazírání flogistoniků na chemické složení látek je tato ohromná kvalitativní rozrůzněnost prvků a sloučenin způsobena nikoliv skutečnou rozmanitostí kvalit elementárních látek jako takových, ale je způsobena tím, že každé podstatné dílčí kvalitě-vlastnosti odpovídá principiální látka, tak zvaná látka základní. Kvalita prvku nebyla tedy vysvětlována z jeho skutečné hmoty, ale kvalitativními rozdíly jeho předpokládaných základních látek. Lavoisierovy prvky tedy u Zauschnera nemohou být elementárními látkami - proti tomu svědčí domněle jejich kvalitativní rozrůzněnost; musí být složeny z elementů ještě základnějších: flogistonu, matérie světla; matérie tepla, atd.

Lavoisierova teorie prvků jako elementárních látek, dosud nerozložených metodami tehdejších přírodních věd, sama poskytovala odpůrcům možnost takovéto polemiky, jakou také vedl Zauschner. Lavoisier zaměřil svou pozornost především na hmotu a její změny v průběhu chemických reakcí a nevysvětlil dostatečně její stavové vlastnosti. Lavoisier vyložil v podstatě správně podstatu hoření jako oxydaci, ale nevysvětlil uspokojivě podstatu jevů, které tento proces doprovázejí. Vyložil moderně chemické složení vody, ale nevysvětlil, proč při spalování kyslíku s vodíkem se vyvíjí teplo. Proto se jeho teorie mohla zdát pouze teorií dílčí, teorií méně obecnou než byla flogistonová hypotéza. Flogistonikové naopak rozkouskovali hmotu na její vlastnosti, na něž upřeli hlavní díl své pozornosti. Každou podstatnou vlastnost hmoty spojili se zvláštním hmotným substrátem, se zvláštním atomem. Proto se jejich teorie zdála být obecnější, širší než Lavoisierova. Byla však nesprávná v tom, že složení hmoty vykládala nikoliv z hmoty samotné, ale z neexistující hmoty základních látek. Atribut hmoty vykládala jako hmotu, setřela rozdíly mezi ní a hmotou. V tomto smyslu byla to teorie mechanicismu, která nemohla správně vyložit chemické složení hmoty.

Jedině tímto postupem mohli v tehdejší době dospět k tomu, že látku prvkové podstaty vykládali jako sloučeninu, že jev relativně jednoduchý

⁶² C. d., str. 158.

byl vykládán jako složitý. „Tyto látky nejsou tak jednoduché substance, za něž je Lavoisier pokládá!“⁶³ Podle vyložených zásad je flogiston přítomen v uhlí, v síře, v Kunkelově fosforu jako základní látka...“⁶⁴ Tím také byla dána možnost k tomu, aby skladné reakce, také oxydace, byly vysvětlovány jako analysy. Kov v plameni uvolňuje flogiston (= slučuje se s kyslíkem), při čemž vznikají látky jednodušší (= sloučeniny - oxydy). Tento výklad by nebyl možný, kdyby kov byl považován za prvek, kdyby vlastnosti nebyly vykládány jako hmota sama.

Spor o pojetí prvku či základní látky flogistoniků přenáší Zauschner naprosto důsledně do oblasti výkladů chemických reakcí. Je to přirozené, neboť podle toho, jaká byla tehdy koncepce hmoty a jejího složení, taková musela být i koncepce chemické reakce.

Nejprve se Zauschner snažil otrást podstatou oxydační teorie, vykládající hoření a kalcinaci jako slučování chemické látky s prvkem kyslíkem. Zauschner se domníval, že oxydační teorii odporuje zásadně ta skutečnost, že některé kovy se mohou slučovat se sírou za nepřítomnosti vzduchu. Při této námitce je pro Zauschnera charakteristické, že slučování síry a kovu považoval za chemickou reakci naprosto totožnou ve všech svých aspektech s oxydací. To proto, že pro něho není podstatné to, že výsledkem chemického procesu je určitá sloučenina, ale to, že jev, který obecně nazývá hořením, může probíhat i bez přítomnosti kyslíku. Pro něho je základním problémem hoření jako takové, a to, že se slučuje jedna látka s druhou a obě vytvářejí určitý celek, je pouze jevem, který je na okraji jeho zájmu. Pro Lavoisiera jsou důležité látky a jejich chemické změny, teprve na podřadném místě stojí tepelné a světelné jevy, spjaté s procesem přeměny těchto látek, ty jevy, které stály u Zauschnera na prvním místě. Tento pohled se odrazil v tom, že u Lavoisiera je vysvětlení těchto jevů pouze okrajové, kdežto pro flogistoniky základem chemie. Proto Lavoisier nedoplnil svou oxydační teorii takovým výkladem těchto jevů, jenž by byl rovnocenný jádru jeho teorie. I tu si vypomohl „prvkem tepla“, pojmem mechanicismu. I přes to, že učinil tento nevýznamný ústupek starému chemickému myšlení tam, kde nebylo jádro jeho výkladu, přece základní otázky hoření vyložil naprosto přesně a vědecky, čímž se flogistonová chemie pochlubit nemohla.

⁶³ C. d., str. 161.

⁶⁴ C. d., str. 160.

Od této výtky přechází Zauschner k útoku na jádro Lavoisierova výkladu oxydace. Nemohl nepostřehnout, že ne všechny chemické látky mají stejnou schopnost hořet, a proto se domníval, že příčiny této kvalitativní rozrůzněnosti je nutno hledat „nikoliv mimo látky, ale v nich samotných.“ Na tento vývod přímo napojuje otázku: „Spočívá tedy hoření uhlí, síry, Kunkelova fosforu, železa a jiných látek v pohlcování kyslíku a v uvolnění látky tepelné z kyselého plynu hořícím tělesem, jak věří Lavoisier?“⁶⁵ Již z prostého znění této otázky je zřejmo, že je formulována pod vlivem flogistonických představ, neboť podstata oxydace - slučování kyslíku s látkou je tu položena do stejné roviny jako její doprovodné jevy - uvolnění látky tepelné. V následující otázce se už neprojevuje jen vliv představ flogistonických - je vyslovena ryze flogistonicky v tom, že vysvětlení doprovodných jevů oxydace je postaveno jako problém základní. „Upadá hořlavá látka nebo čistý vzduch (= kyslík JH) při vzniku a podporování ohně do plamene a uvolňuje sama ze sebe světlo spojené s teplem?“⁶⁶ Zauschner se ptá: co hoří, kyslík nebo hořlavá látka; z čeho se uvolňuje matérie světla a tepla? Hoření nezajímá Zauschnera jako proces změny chemických látek, ale v prvé řadě jako proces tepelných a světelných jevů. Skutečná podstata procesu je pouze důsledkem méně zásadnějších jevů. Přirozeně v Lavoisierově systému antiflogistonové chemie nemohl nalézt souhrnnou odpověď.

Zauschner, z jehož koncepce základní látky přímo vyplývá, že proces hoření je rozkladem, „vyvrací“ Lavoisierovu oxydační teorii takto: „Je neprokázaným předpokladem, že při vzněcování a hoření hoří kyselinotvorný plyn; neboť Lavoisier nikde nedokázal, že kyselinotvorný plyn je složen ze světelné hmoty.“ „Můžeme přijmouti, že tepelná a světelná látka se ukrývá v kyselinotvorném plynu, a nikoliv v hořlavé látce? Je neprokázaným předpokladem, že z čistého vzduchu neboli kyselinotvorného plynu se odpojuje tepelná látka jako základní látka čistého vzduchu, a že jen kyselinotvorná substance jako jeho druhá základní látka je jímána látkou hořící.“⁶⁷ Je jasné, že Zauschner vůbec nepochopil, že Lavoisierovi nešlo o to, aby prokazoval hoření jako proces rozkladu. Další deformaci Lavoisierových zásad je nutno vidět v tom, že jeho prvky podle výkladu Zauschnerova vlastně ani prvky nejsou; kyslík by

⁶⁵ C. d., str. 142.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ C. d., str. 148.

podle uvedeného výkladu musel být Lavoisierem vykládán jako sloučenina tepelné a světelné látky a kyselinotvorné substance, tedy nikoliv jako prvek.

Proti výkladu Lavoisierovu stavěl Zauschner svůj vlastní výklad: hoření je chemickou reakcí, způsobenou uvolňováním světelné a tepelné látky, to znamená flogistonu, z hořící hmoty. Tedy tato látka - flogiston se neuvolňuje z kyslíku, který tudíž nemůže být základem oxydace. „I kdybychom připustili, že Lavoisierovy pokusy a z nich učiněné závěry jsou pravdivé, přece jen neobsahují nic, z čeho bychom museli uzavřít, že při hoření musejí hořlavé látky jímati čistý vzduch neboli kyselinotvorný plyn...“⁶⁸ Zauschner vlastně nejprve znetvořil Lavoisierovu teorii hoření flogistonickými pojmy a flogistonickým chápáním chemické reakce, a pak teprve tuto znetvořenou teorii vyvracel. Jeho útok proto nemůže mít očekávaný výsledek. Rána namířená mimo cíl nemůže tento cíl zasáhnout.

Zauschner však útočil proti Lavoisierovi v devadesátých letech 18. století, a proto musel se starými pojmy vysvětlovat i ty jevy, jichž si jeho předchůdci nevšimli. Je nucen konstatovat, že při hoření fosforu v uzavřeném prostoru „mizí vzduch“. Musel připustit, že „tento vzduch však nemůže uniknout z nádoby k tomuto pokusu použité“. Důsledně věren starým pojmům byl nucen se postavit i proti Scheeleovu vysvětlení této skutečnosti, podle něhož při hoření fosforu se uvolněný flogiston slučuje s čistým vzduchem - kyslíkem, a vytváří tak „tepelnou látku“, která pak uniká stěnami nádoby. Zauschner se staví proti tomuto výkladu nikoliv proto, že je absurdní, že odporuje pokusům, ale proto, že odporuje obsahu pojmů klasické flogistonové chemie. Podle Zauschnera Scheeleův výklad „odporuje povaze tohoto vzduchu (= kyslíku JH) i povaze flogistonu“.⁶⁹ Povaze kyslíku odporuje proto, že kyslík jako važitelná látka nemůže v žádné formě proniknout stěnami skleněné nádoby, povaze flogistonu proto, že tepelná látka je jeho přímou metamorfosou a nikoliv jeho sloučeninou s kyslíkem. Stěnami skleněných nádob tedy může podle Zauschnera unikat pouze čistá matérie tepla a světla a nikoliv kyslík v jakékoliv sloučenině.

Na toto konstatování bylo nutno navázat výkladem, proč tedy hořící látky vykazují váhový přírůstek. Tuto nesnáz vysvětlil Zauschner svým

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ C. d., str. 139.

způsobem při výkladu podstaty kalcinace, to znamená oxydace kovů.

Podle Zauschnera kovy nejsou prvky. V kovech se musí vyskytovat „onen flogiston, který je obsažen v uhlí, v síře, v Kunkelově fosforu a v ostatních hořlavých látkách.“⁷⁰ „Kovy jsou složeny z dvojí základní látky; jedna je ve všech obecně, druhá je naproti tomu každému vlastní.“⁷¹ Nemohl ve své době ignorovat výsledky pokusů: „Takové kovové vápno (kysličník kovu) přibývá na váze, rovněž tehdy, když se viditelně součástí vylučují.“⁷² Této skutečnosti si již všiml Boerhaave, Wallerius a jiní, kteří rovněž pracovali, podobně jako Zauschner, s klasickými pojmy flogistonové chemie. Nepokoušeli se však tuto skutečnost vysvětlit. To si však Zauschner nemohl dovolit, neboť právě tento fakt byl považován jako základní argument pro chápání oxydace jako synthesy. Proto Zauschnerův výklad kalcinace má rozhodující význam v jeho kritice Lavoisierova učení.

V tomto výkladu interpretoval Zauschner naprosto správně oxydační teorii, neboť pochopil, že antiflogistonické vysvětlují váhové změny, jež jsou výsledkem kalcinace, slučováním kovu s kyslíkem. Správně konstatoval: „Podle toho by byla kalcinace neboli oksylichování kovů pouhým zdlouhavým a nepozorovatelným nebo rychlým a záživým hořením.“⁷³ Proti tomuto výkladu však vyslovuje dvě zásadní námítky.

V prvé z nich vychází z práce Johna Reye, otištěné již v roce 1630, v níž kalcinace olova a zinku byla vysvětlena jako slučování jmenovaných kovů se *vzduchem*. Dalo by se předpokládat, že se Zauschner spokojí s tím, že uvede Reyův závěr v souvislost s oxydační teorií a že při tom, v době, kdy bylo známo ono Reyovo „složení vzduchu“, podrobí Reyovo učení kritice. Zauschner však postupoval zcela jinak. Položil si otázku: je to jen „čistý vzduch“, který se při oné oxydaci slučuje s kovem? A odpovídá: „To nebylo dosud prokázáno pokusy, avšak přesto to nelze popírat.“⁷⁴ Není proti tomuto výkladu zásadně. Hned na toto konstatování navazuje interpretaci Lavoisierových pokusů s rtutí, které prý „ukazují jasně, že nejen kyslík..., ale vzduch sám je jímán“⁷⁵ při

⁷⁰ C. d., str. 168.

⁷¹ C. d., str. 164.

⁷² C. d., str. 171.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ C. d., str. 172.

⁷⁵ C. d., str. 172.

kalcinaci. Tedy při kalcinaci neprobíhá pouze slučování kovu s kyslíkem, ale i s ostatními složkami vzduchu. „Podle toho je tedy název oksylichování bez významu.“⁷⁶ Tedy Zauschner se vrací o 170 let zpět a staví proti Lavoisierovi Reyův závěr!

Z této skutečnosti však ani zdaleka neplyne, že by se Zauschner ztožnil s Reyovým výkladem, v němž proces kalcinace byl vyložen jako proces slučování dvou látek a v němž byl důraz kladen na obě látky, které vstupují v reakci. Zauschner uvedl svůj výklad kalcinace tvrzením, které do důsledků odpovídalo mechanicistické představě chemické reakce: „Žádný odborník netvrdí, že ta nebo jiná látka může být v procesu kalcinace přimíšena podle zákonů přitažlivosti.“⁷⁷ To znamená, že chemická reakce nemůže být pouhým skladem chemických látek bez působení látky - nositele - příčiny chemické reakce, bez působení flogistonu. Z toho vyvodil Zauschner první zákonitost kalcinace: Musí se uvolňovat flogiston, jenž může uniknout beze stop nebo jako matérie světla a tepla. To je příčina kalcinace. Teprve poté mohou kovy přijímat „čistý nebo také jiný vzduch, a rovněž vodu, v různém množství, z čehož pramení nepravidelný váhový přírůstek a proto i nejistota při výpočtech“.⁷⁸ Při tom je v Zauschnerových závěrech důležité to, že ono slučování kalcinované látky s kyslíkem, a jak Zauschner tvrdí, s dusíkem, s vodíkem a s vodou, je jevem naprosto druhořadým, nedůležitým. I tu se ukazuje, že ohniskem zájmu Zauschnerovy chemie nejsou skutečné chemické látky a jejich změny v reakcích, ale domnělé látky základní - flogiston v prvé řadě.

V Zauschnerově pojetí je nesmírně důležité to, že váhové změny jako projevy chemických změn látek jsou považovány za jevy zcela náhodné, jež nemají s podstatou chemických reakcí nic společného a jež pro svou nahodilost nemohou být předmětem exaktního výpočtu. Tímto obecným názorem popřel Zauschner fakticky účelnost používání metod kvantitativní analýsy, účelnost těch metod, které se již tehdy staly součástí práce většiny chemiků, ať již antiflogistoniků, nebo novostahliánů. I tu stál Zauschner pevně na půdě staré flogistonové chemie, která zmíněných metod nepoužívala. Jestliže však stará flogistonová chemie těchto metod nepoužívala, pak to bylo způsobeno ne tím, že by jich odmítla

⁷⁶ C. d., str. 173.

⁷⁷ C. d., str. 173–174.

⁷⁸ C. d., str. 176.

používat, ale prostě tím, že před ní ještě nevyvstala nutnost zkoumání kvalitativismu chemických reakcí. V době Zauschnerově tato nutnost byla přímo dána požadavky vznikajícího chemického průmyslu; Zauschner ji však neznal a proto se mohl odvážit k tomu, že formuloval takové názory, které fakticky znamenaly popření účelnosti nových pracovních metod chemického bádání.

Zauschner mohl formulovat uvedené zásady své kritiky Lavoisiera jen na podkladě ryze mechanicistického myšlení. Proto se mohl postavit proti Lavoisierovu pojetí chemické reakce jako procesu vytváření nové kvality ze dvou kvalit výchozích od výsledné diametrálně odlišných. Zauschner odmítl Lavoisierův názor, že výsledkem oxydace je vytvoření kyslíčků proto, že se domníval, že Lavoisier nedokázal kyselou povahu kyslíku. Proti této koncepci staví několik argumentů. Ani kyslík ani tepelná látka nemají kyselou povahu. Rovněž nelze dokázat, že by kovy byly kyselé. A navíc: prvek, jemuž Lavoisier připsal kyselost, „smíšen a spálen s vodotvorným plynem v určitém množství ... nevytváří kyselý plyn, ale vodu bez chuti“.⁷⁹ Tedy jen taková látka může vytvářet nové látky kyselé povahy, která je sama o sobě kyselá, která jako kyselá působí na orgány chuti. Výsledná kvalita je pouze součtem kvalit výchozích, pouze jednoduchým mechanickým, aritmetickým, součtem. Vznik nové kvality je podle Zauschnera nemožný. Všechny kvality jsou dány, jejich mechanickou souhrou se vytvářejí konkrétní kvality chemických látek. Každé základní kvalitě odpovídá zvláštní hmota, zvláštní atom, smyslově nepoznatelný. „Jestliže ani Kunkelův fosfor ani kyselinotvorný plyn nemají kyselou povahu, jak je tomu ve skutečnosti, a jestliže jeden prolíná druhým, aniž by utrpěl jakoukoliv změnu, jak může při hoření vznikat kyslíčnik fosforečný? A tak je tomu i s ostatními.“⁸⁰ Tato formulace obsahuje důkaz pro předcházející vývody, a v úzké souvislosti s ním je tu obsažen i další důsledek tohoto mechanického chápání chemických reakcí. Látky se prolínají, aniž by kterákoliv z nich utrpěla jakoukoliv změnu. Tedy v chemické sloučenině neexistuje vazba všech jejích konstitučních částí, která je příčinou toho, že tyto části v ní neexistují samostatně, ale v celku nové kvality. Konstituční části chemické sloučeniny jsou spojovány pouze všeobecnou přitažlivostí, která nemění jejich samostatnou kvalitu. Chemická sloučenina je obecně pouze směsí navzájem se

⁷⁹ C. d., str. 143.

⁸⁰ C. d., str. 144.

přitahujících základních látek. Zauschner stál pevně na teoretické půdě mechanicismu, jeho myšlení odpovídalo epoše osvícenské vědy.

Tato Zauschnerova pozice dokazuje, že vědecké teoretické myšlení Lavoisierovo bylo již daleko vyspělejší. Jestliže Zauschner ve všech bodech svého výkladu a své kritiky se staví proti Lavoisierovi jako jeho antipod, pak Lavoisier musel stát již na empirické půdě, připravené pro vznik dialektického myšlení.

Není možno tvrdit, že Zauschnerův flogistonický výklad základních teoretických problémů tehdejší chemie byl pro naši zemi typický a že odpovídal opožděnému společenskému a ekonomickému vývoji Čech a habsburské monarchie. I u nás byli učenci, kteří se bezvýhradně přiklonili na stranu Lavoisierovu. Geniální Josef Bohumír Mikan, profesor botaniky a chemie lékařské fakulty Karlo-Ferdinandovy university, stál nekompromisně proti Zauschnerovi jako přívrženec oxydační teorie. Stejně tak Ignác Born, odchovanec pražské university, dosáhnuvší světové pověsti svou vědeckou činností v českém prostředí, se přiklonil již na konci osmdesátých let naprosto důsledně k teorii Lavoisierově a začal její zásady aplikovat jako jeden z prvních učenců vůbec v mineralogické systematice. I v Rakousku byli učenci rozdělení na dva tábory, z nichž jeden hájil progresivní, možno říci revoluční these antiflogistonového systému, zatímco druhý tvrdošjně lpěl na starých hypotézách, produktu to mechanického myšlení v přírodních vědách.

Proč se Zauschner musil postavit právě na takovéto nepokrokové stanovisko? Odpověď na tuto otázku přináší již text jeho úvahy. Zauschner uvádí pro dokázání svých thesů mnoho faktického materiálu, uvádí mnoho výsledků pokusů. Jeho studie obsahuje skoro tolik textu co poznámek. Rozsáhlost poznámkového aparátu je však nejzávažnější chybou Zauschnerovy práce. *Neboť Zauschner pokusy a jejich výsledky pouze cituje.* Cituje výsledky pokusů jiných, převážně zahraničních učenců, avšak neuvádí ani jeden vlastní pokus. Lze tedy plným právem říci, že si neproověřil experimentálně these teorie, kterou chtěl vyvrátit.

Že Zauschner neměl vlastní experimentální práci, je konkrétním projevem odtržení jeho vědecké činnosti od společenské praxe. Tato odtrženost, jež se v jeho díle po prvé jasně odrazila již v roce 1776 v názorech na cíle botanického výzkumu, dosáhla právě jeho úvahou svého kulminačního bodu. To, co se formovalo a vyvíjelo v celém jeho vědec-

kém díle, dosáhlo právě v jeho úvaze o flogistonu nejvyhraněnějších tvarů.

V jeho době, v závěru jeho života, existovaly již i u nás objektivní předpoklady pro průnik dialektiky do teoretického chemického myšlení. Od prvních počátků přechodu od manufakturní výroby k výrobě strojové musela věda a technika řešit a zevšeobecňovat problémy související s přeměnou jednoho druhu energie v energii jinou. Právě tyto úkoly a jejich řešení se staly základem pro vznik dialektiky v přírodovědě. Bylo tomu tak i v chemii a v těch výrobních odvětvích, do nichž musela zasahovat. Hutnictví i hornictví, jež v této době usilovalo o dobytí užitečných elektro-positivních složek nerostných surovin, což byl úkol technicky relativně snadný, nevyžadovalo od chemie přesné znalosti o přeměně kvalit nerostných surovin v procesu chemických reakcí i v procesu výroby. To začaly vyžadovat teprve první formy chemické výroby, výroby kyseliny sírové a dusičné a jejich solí. Chemie byla nucena právě od počátku vzniku tohoto druhu výroby, podmíněného zase požadavky dalších odvětví výrobní činnosti člověka - textilního průmyslu a zemědělství, k tomu, aby studovala přeměnu látek v průběhu chemických reakcí, to znamená přeměnu jedné kvality v jinou kvalitu. Musela se soustředit na obě složky minerálních surovin, a na elektronegativní i elektro-positivní. Nemohla již pracovat se starými pojmy, které odváděly pozornost vědy na jiné, pro tento druh výroby nevýznamné, pole. Výrobě již nepostačovalo, jako tomu bylo dříve v hutnictví, vyloučení oxidace jako procesu mechanického uvolňování flogistonu, nýbrž vyžadovala studium skutečného chemického pohybu hmoty. Tato změněná situace postavila před chemiky nové úkoly, jejichž řešení podmínilo vznik nového, kvalitativně vyššího stupně teoretického myšlení v chemii. Zauschner stál mimo tyto požadavky. Byl zcela odtržen od problémů vznikající chemické výroby, byl oddělen i od laboratorního výzkumu chemických látek. Proto nemohl zákonitě zaujmout stanovisko jiné než Lavoisierovi nepřátelské. Proto však i přes vehemenci, s jakou se proti Lavoisierovi postavil, nemohl zastavit vývoj teoretického chemického myšlení. Jeho postoj je příkladem toho, jaké důsledky mělo i v historii pro dílo učence důsledné odtržení od potřeb společenské praxe, od jediné základní hybné síly vědeckého poznávání objektivní reality.

ЯН БАТИСТ ИОСИФ ЦАУШНЕР И ТЕОРИЯ ОКИСЛЕНИЯ ЛАВУАЗЬЕ

ИОСИФ ГАУБЕЛТ

Резюме

В теоретической мысли конца восемнадцатого века велась в области химии напряжённая борьба двух противоположных течений: механистического, на основе которого основывалась гипотеза флогистона, и примитивно-дialeктического, которому соответствовала система химии окисления Лавуазье. Гипотеза флогистона возникла как эхо требований тех отраслей продукции, которые нуждались в изучении электроположительных частей (выражение Берцелиуса) химического состава; система химии окисления Лавуазье отражала новые требования химической промышленности, которая начинала выдвигать на первый план изучение электроотрицательных частей химического состава.

Отношение учёных к этим химическим теориям в сущности определялось их отношением к вопросам производственной практики проникновением требований практики в их научную работу. Учёные, работа которых не отвечала требованиям производственной практики, могли в большинстве случаев только защищать старую традиционную гипотезу.

Ян Батист Иосиф Цаушнер (1733—1799), профессор естествознания медицинского факультета пражского Карлова Университета с 1775 по 1799 гг., отвечал в своих научных работах на требования производственной и общественной практики только благодаря непосредственному влиянию Яна Батиста Богача. Это проявилось например в диссертации, посвящённой ашшовицким минеральным водам, ценнейшую часть которой представляет химический анализ минеральных источников сегодняшнего курорта Марианске Лазне. После смерти Богача (1768) в научной работе Цаушнера можно наблюдать постепенно углубляющийся разрыв науки и практики. Своё общее выражение этот разрыв нашёл уже в 1776 году в работе по ботанике, посвящённой *Gagea bohemica Schulteri*. Цаушнер высказал в ней мнение, что единственной задачей научной работы вообще является обнаружение неизвестных до сих пор фактов. Этой задаче Цаушнер противопоставил систематическое изучение всех ви-

дов растений страны, считая это ненаучным. Именно в таком толковании взаимоотношений науки и практики и заключается причина неуспехов в следующей работе Цаушнера. Здесь основная причина отрицательного отношения Цаушнера и химии окисления Лавуазье.

Цаушнер твёрдо защищал понятия химии флогистона, главным образом «основные тела» — против «принципам» Лавуазье. Он не хотел отказаться от старых понятий, несмотря на то, что целый ряд новых открытий опровергал их.

Цаушнер выступил против теории горенья Лавуазье. Он хотел доказать, что горение — аналитическая реакция, при которой из химического состава освобождается флогистон, и только после того наступает соединение химического состава, а именно не только с кислородом, но и со всеми частями воздуха. Значит, Цаушнер защищает основные идеи учения Джона Рейя.

Цаушнер не сумел понять, что результатом соединения двух химических веществ является состав, по своему качеству принципиально новый. По идеям Цаушнера, свойства нового состава — простая механическая сумма свойств его составных частей. Это результат механистических взглядов на природу. (Перевод автора)

DER STANDPUNKT JOHANN BAPTIST JOSEF ZAUSCHNER'S ZU LAVOISIER'S OXYDATIONSTHEORIE

JOSEF HAUBELT

Zusammenfassung

Zu Ende des 18. Jahrhunderts wurde in der theoretischen Chemie ein Kampf zwischen zwei entgegengesetzten Richtungen geführt: Auf der einen Seite stand der Mechanizismus, der in der Phlogistonhypothese seinen Ausdruck fand, auf der anderen die unreife Dialektik, welche das System der Lavoisierschen Oxydationschemie durchdrang. Die Phlogistonhypothese entsprach den Anforderungen jener Produktionsgebiete, welche die Erforschung der elektrisch positiven Bestandteile (nach der Terminologie von Berzelius) der chemischen Verbindungen erheischten; das System der Oxydationschemie war im Einklang mit den Anforderungen jener chemischen Produktionsgebiete, welche die

Erkenntnis der elektrisch negativen Bestandteile der chemischen Verbindungen nötig machten.

Der Standpunkt der Gelehrten zu diesen beiden chemischen Theorien war im wesentlichen durch ihr Verhältnis zu den Fragen der praktischen Produktion, durch das Eindringen der Anforderungen der Produktion in die wissenschaftliche Forschung bedingt. Die Gelehrten, welche in ihrem wissenschaftlichen Forschen von den Problemen der Praxis isoliert waren, konnten grösstenteils nur die alte traditionelle Hypothese vertreten.

Johann Baptist Josef Zauschner, Professor der Naturgeschichte an der medizinischen Fakultät der Karlsuniversität in den Jahren 1775—1799, studierte in seinen wissenschaftlichen Arbeiten den gesellschaftlichen und Produktionsnutzen nur unter dem direkten Einfluss von Johann Baptist Boháč, besonders in seiner Dissertation über die Auschowitzer Mineralquellen, in der er die Ergebnisse der chemischen Analysen der Heilquellen von Marienbad darlegte. Nach dem Tode Boháč's (1768) kann man in den Studien Zauschner's einen ständigen und ständig wachsenden Widerstreit zwischen Wissenschaft und den Bedürfnissen der Produktion und der Gesellschaft feststellen. Dieser Widerstreit fand schon in seiner botanischen Arbeit, welche der *Gagea bohemica* Schulteri gewidmet war, zum Ausdruck; Zauschner sprach hier die Meinung aus, dass das einzige Ziel der wissenschaftlichen Forschung die Entdeckung neuer, bisher unbekannter Tatsachen sei; in der Botanik stellte Zauschner diesem Ziele gemäss die Forderung alle Pflanzenarten eines gewissen Landes zu untersuchen. Hier ist die Ursache der Sterilität der Zauschnerschen Untersuchungen zu suchen; hier liegt der entscheidende Grund seiner ablehnenden Einstellung zur Lavoisierschen Oxydationstheorie, welche er in dem Pamphlet „*Vindiciae phlogisti*“ zum Ausdruck brachte.

Zauschner vertrat die Begriffe der Phlogistonchemie ganz kompromisslos. Er vertrat die Grundstoffe von Boerhaav gegenüber den Lavoisierschen Elementen. Er war nicht geneigt die alten Begriffe mit den neuen Tatsachen zu versöhnen.

Zauschner trat gegen die Lavoisiersche Erklärung des Verbrennungsprozesses auf. Er wollte beweisen, dass das Brennen ein Zerlegungsprozess ist, bei dem in erster Linie Phlogiston frei wird und dass erst nachher der Rest des verbrannten Stoffes sich zufällig und ohne Gesetz-

mässigkeit mit allen Bestandteilen der Luft und nicht nur mit dem Sauerstoff verbindet. Er vertrat also in den Hauptzügen die Lehre von John Rey.

Zauschner konnte es nicht erfassen, dass das Produkt der Verbindung zweier chemischer Stoffe eine neue chemische Verbindung mit grundsätzlich verschiedenen Qualitäten ist. Seiner Meinung nach sind die Eigenschaften der neuen Verbindungen nur ein mechanischer Durchschnitt der Eigenschaften der in die Reaktion eingegangenen Stoffe. Das ist ein Ergebnis des mechanizistischen Denkens.

JEAN BAPTISTE JOSEPH ZAUSCHNER ET LA THEORIE
D'OXYDATION DE LAVOISIER

JOSEF HAUBELT

Resumé

Dans la pensée théorique de chimie à la fin de XVIIIe siècle, on a pris la querelle entre deux directions contraires: entre le mécanicisme (avec la hypothèse phlogistique) et la dialectique primitive (avec le système de la chimie d'oxydation de Lavoisier). La hypothèse phlogistique était convenable aux révéndications de ces branches de la production qui accentuaient les recherches des constituants électropositifs (nous faisons usage de la notion de Berzélius) des combinaisons chimiques; le système de la chimie d'oxydation était convenable aux révéndications nouvelles de la production chimique qui commençaient d'accroître les recherches des constituants électronégatifs des combinaisons chimiques.

La position des savants envers ces deux théories de chimie était au fond déterminée par leurs relations avec des questions de la pratique de production, par la pénétration des révéndications de la production dans leurs recherches scientifiques. Les savants qui étaient détachés des questions de la pratique de production ne peuvent par sa majorité que plaider la cause de l'ancienne hypothèse traditionnelle.

Jean Baptiste Joseph Zauschner (1737—1799), le professeur de l'histoire naturelle à la faculté de médecine de l'Université Charles 1775—1799, a marché dans ces travaux scientifiques sur les pas de l'utilité de la société et de la production seulement sous l'influence directe de Jean Baptiste Boháč, quand il a fait dans une dissertation consacrée à l'étude des sources minérales d'Úšovice l'analyse chimique des eaux minérales de Mariánské Lázně d'aujourd'hui. Après la mort de Boháč (1768), il est possible de trouver dans les recherches de Zauschner un détachement constant et toujours plus grand entre la science et les révéndications de production et de société. Déjà 1776, ce détachement était généralement formulé dans leur travail botanique concernant *Gagea bohemica* Schulteri; Zauschner a dit que le but unique des recherches scientifiques - les découverts des faits nouveaux et inconnus; dans la botanique, Zauschner a opposé ce but contre les recherches systématiques de toutes espèces des plaintes d'un certain pays. Voilà la cause de la stérilité suivante des recherches de Zauschner; voilà la cause déterminante de la position de Zauschner envers la théorie d'oxydation de Lavoisier, prise dans la libelle *Vindiciae phlogisti*.

Zauschner a défendu sans compromis les notions de la chimie phlogistique. Il a défendu les corps fondamentaux de Boerhaave contre les principes de Lavoisier. Il ne voulait pas réconcilier les notions anciennes avec des réalités nouvelles.

Zauschner se déclarait contre la conception de la combustion de Lavoisier. Il voulait démontrer que la combustion est le processus de la décomposition, dans lequel, premièrement, c'est le phlogiston qui se libère, et puis, secondément, le reste du corps combustible est combiné accidentellement et sans ordre avec toutes les parties de l'air, non seulement avec l'oxygène. C'est au fond la doctrine de John Rey qui est défendue par Zauschner.

Zauschner ne pouvait comprendre que le résultat de la combinaison des deux corps chimiques est le corps nouveau et par sa qualité essentiellement différent. Selon lui les propriétés des corps nouveaux sont seulement les moyennes mécaniques des propriétés des corps constituants. C'est le résultat de la pensée de mécanicisme.

(Traduit par l'auteur)

PŘÍSPĚVEK K REKTORSKÉMU ROKU
JANA THEOBALDA HELDA

KAREL KUČERA

Když uvedl Alois Jirásek postavu Jana Theobalda Helda do řady významných osobností období předbřeznového, přijala tento čin česká kulturní veřejnost se sympatiemi. Na stránkách novin, časopisů lékařských, hudebních i vzdělávacích se počalo jméno lékaře, hudebníka i duchaplného návštěvníka osvíceneckých salónů objevovat častěji, přátelská pouta k macnevenskému paláci činila osobnost Heldovu ještě přitažlivější, a o ostatek se postarala široká čtenářská obec Jiráskova. Held byl tak rázem povýšen na zjev výjimečný. Nebude předmětem tohoto článku posoudit, do jaké míry je tento názor oprávněný - k opatrnosti nabádá již zajímavá studie Jirátkova - běží zde o úkol mnohem užší: chci si všimnout akademické činnosti magnifika pražského vysokého učení Karlova i pateronásobného děkana lékařské fakulty a zvláště jeho příspěvku k universitním dějinám.¹

¹ Literatura o Heldovi je značná, ale je dosti roztržštěná. A. Jirásek sám se neomezil jen na beletristické zpracování Heldovy osoby. Vydal ve Zvonu úryvky z Heldových pamětí s názvem „Výňatky z nekrologu J. Th. Helda“ (roč. V, 1905, str. 387 a další), stručný výtah z nich byl uveřejněn v Politik (Aus dem Nekrolog des MUDr. J. Th. Held, aus dem böhmischen des Alois Jirásek, 1905, 24. 12.), česká stať vyšla znovu v Sebraných spisech (XXXIII, Praha 1908, str. 175). Nehledí-li se na životopisná hesla Heldova v biografických lexikonech (*Dlabač, Wurzbach*), cenné poznatky přináší publikace lék. fakulty „Aus dem Leben und Wirken des Herrn Dr. J. Th. Held, eine Festschrift bei Gelegenheit seines 50-jährigen Doctor Jubilaeums am 21. August 1847, in Namen der Prager medizinischen Fakultät verfasst und herausgegeben von Dr. W. R. Weitenweber,“ Prag 1847. V době, kdy uveřejňoval úryvky z Heldových pamětí A. Jirásek, počal se Heldem v německých časopisech obírat dr. Vilém Klein. Jde o práce vysloveně diletantské. Stejný ráz mají později články K. Šiřtiny i regionál-

Pouta, která vázala absolventy vysokých škol k mateřské instituci vědní, byla na přelomu 18. a 19. století mnohem těsnější než bývá v dnešní době. Absolutistický stát pobělohorský omezil sice autonomii i práva starých středověkých universitních korporací, vnutil jim zejména výlučný církevní dohled, ale neporušil zvláštní jurisdikci, jež zavazovala všechny členy akademické obce uznávat akademické orgány a řídit se starými universitními právy. Složitě správní poměry učení „Karlo-Ferdinandova“, v němž se živel světských fakult pojil se školstvím jezuitského řádu, daly vyniknout pevným a uceleným správním útvarům - fakultám, jež byly individuálními jednotkami akademického těla. Vlivnou organizaci fakultní možno zvláště pozorovat u fakult světských, z nichž lékařská shromáždila kolem sebe i příslušníky pomocných živností zdravotnických od lékárníků, chirurgů a lazebníků až po porodní báby. Plnoprávní údové byli ovšem jen doktoři medicíny, ti se účastnili schůzí a přijímali akademické úřady. Do poloviny 18. století zasedali na fakultních shromážděních profesori i doktoři pospolu. Profesorský živel, jemuž byla svěřena výchova mladé inteligence, strhl na svá bedra zajisté vliv rozhodující, avšak nepřestal tolerovat stará práva svých stavovských kolegů.² Teprve správní reformy tereziánské vyhradily staré funkce akademické výlučně doktorskému stavu. Tyto funkce byly však

nich pracovníků Heldova rodného kraje, *Viléma Koleča* a *Františka Probošta*. Vlastně až v *Jindřichu Květovi* našel zjev Heldův zasvěceného životopisce. Mimo menší stati přípravné, jimiž počal svůj úkol žák Nejedlého (Dr. J. T. Held jako skladatel, *Tempo*, 1928, čís. 8, Dr. J. T. Held o chorobě Jos. Dobrovského, Bratislava, 1929, str. 842), mu vědčíme za částečné vydání Heldových pamětí (Data k mému budoucímu nekrologu - v příloze nedělních Lidových novin od 8. 12. 1935 do 13. 9. 1936) a vybraných částí jeho korespondence (MUDr. J. Th. Held - dopisy bratrovi a jiným, Praha 1939, Topič, str. 226). Úsilí Květovo nalezlo ohlas v kruzích literárních historiků, z nichž zvláště Vojtěch Jirát věnoval Heldovi pozornost: Dvě postavy z Jiráskova (Krit. měs., III. roč., 1940, str. 9 a násl.) i v posmrtně vydaném souboru podobizen „Uprostřed století“ - Dr. Held - (Praha, V. Petr 1948, str. 9—39). Z posledních prací uvádím čl. E. *Rozsivalové*: Dr. J. T. Held jako ústavní lékař, Čsl. nemocnice, roč. XIX, str. 146; a dipl. práci Ludmily *Kratochvílové*: Jan Theobald Held, pokus o vylíčení života a působení, Praha 1958. Autorce této rozpravy děkuji za povolení studovat její diplomní práci. Z literatury k universitním dějinám budtež uvedeny W. W. *Tomek*: Geschichte der Prager Universität, Prag 1849, a V. *Vojtíšek*: Karolinum ve vývoji pražské university i v dějinách národních, Sborník Karolinum statek národní, Praha 1934 str. 35—180.

² Mohu upozornit na svůj článek „K akademickým volbám na pražské universitě v 17. a 18. století“, *Acta Universitatis Carolinae* 1958, Philosophica et Historica II. - Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika V. Vojtíška, str. 69—85.

již jen skromným odleskem starých důstojenství. Nový úřad direktora studií měl napříště řídit výuku fakultního učiliště, jemu výhradně podřízeny síly učitelské, a zanedlouho rozhodnutí zeměpanských úřadů určilo vládního důvěrníka na místo prvního hodnostáře fakultního.³ Měl-li studijní direktor předsedat fakultnímu sboru, je zřejmé, že důležitost děkanského úřadu, ztrácejíc na ceně, mohla být svěřena prostým kolegiátům. Pravomoc nových děkanů byla zcela oprostěna od otázek školských, omezila se na správu universitního majetku, na otázky stavovské i na reprezentační vystupování na veřejnosti. Počínající systém dvoukolejnosti, který od staré instituce korporační oddělil činnost vzdělávací, přijali členové doktorského sboru s částečným uspokojením. Zbavení převahy profesorského stavu, vžili se dokonale do úlohy vlastních správců věkovitého universitního života, k vědomí stavovskému přistoupil pocit odpovědnosti, k starožitnické tradici smysl historický a od této doby lze, tuším, vidět zajímavý zjev, že se totiž především z členů doktorského sboru stali úzkostliví ochránci starých práv i privilegií university.⁴

O křeslo rektorské se sice od r. 1776 dělili kolegiáti zase s profesory, avšak děkanské hodnosti jim zůstaly vyhrazeny, a změnu v tomto stavu nepřivodila vlastně ani reforma Leopoldova. Naopak posílila váhu doktorského stavu, neboť doktoři byli svými zástupci účastni v studijním konsesu, v novodobé instituci školské.⁵ Než nástupu reakce na počátku 19. století využily zeměpanské úřady k zrušení koncesní instituce a k obnovení direktorátu. Staré úřady akademické byly nadále obsazovány profesory i kolegiáty, z nichž se tito zvláště uplatňovali.

* * *

³ Direktori se zpočátku o záležitosti fakultní příliš nestarali. Ke sporům došlo teprve v 60. letech. Je však zřejmé, že rozhodnutí posílit direktorskou pravomoc bylo zásadně namířeno proti fakultám duchovním. Když byl r. 1762 zrušen starý úřad superintendenta, přiznala dekretem ze 16. října studijní komise jeho pořadí, konkrétněji přednost v akademickém senátu před klementinskými rektory direktorům, a těsně následujícím rozhodnutím z 28. října titul „praesides.“ - Srov. i V. *Vaněček*: Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1946, str. 57.

⁴ Z příkladů pro pozdější dobu lze uvést ediční činnost. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis počala být vydávána v r. 1830 z popudu členů doktorského kolegia a za jejich účasti i péče.

⁵ Reformy Leopoldovy svěřily výuku nově zřízeným sborům učitelským; ve vrcholné instituci - studijním konsesu však profesori neměli většinu. Tak např. v r. 1793 jen právníkou fakultu zastupovali profesori, ostatní fakulty byly zastoupeny kolegiáty.

Svazek Jana Theobalda Helda s lékařskou fakultou počal na podzim r. 1792. O několik měsíců později mladý student již stanul ve velké aule Karolina, kde byl imatrikulován slavnostním i starobyklým způsobem.⁶ Z krátké přestávky, která leží mezi datem imatrikulace i promoce, lze usuzovat, že Held hravě zdolal obtížná studia. Doktorem medicíny byl prohlášen 21. srpna 1797. Za rok po přísných zkouškách doktorských dosáhl hodnosti magistra porodnictví.⁷

Při vstupu do početného sboru doktorského si byl Held vědom, že mu bude těžko zasahovat do otázek universitních. Usus totiž povětšinou svěřoval správu fakulturních potřeb starým, hodnostmi a zásluhami se vyznačujícím kolegiátům, v jejichž společnosti hlas mladičkého doktora nenasadno padal na váhu. Za tohoto stavu benjaminové kolegia zpravidla nenavštěvovali schůze sboru. Held se rovněž neuchýlil od zavedeného pravidla, ač ho záhy získaný úřad fysika nemocnice Milosrdných bratří opravňoval k jistému sebevědomí.⁸

Bylo zapotřebí takřka dvaceti let, aby Heldovi společenské styky, úspěšná klientela i všeobecná vážnost připravily půdu k aktivní činnosti v doktorském kolegiu. Od r. 1811 se Held již jmenuje mezi účastníky fakulturních schůzí. Nebyly zvláště početně navštěvovány. Většinou se jich pravidelně účastnila menší polovina doktorů v Praze usedlých. Z venkovských kolegiátů málokdo vážil cestu do Prahy, i když teoreticky mimo Prahu usedlí lékaři požívali stejných práv jako jejich kolegové

⁶ S Heldem zároveň bylo imatrikulováno 7 posluchačů. „Die 27. Februarii 1793 matriculo a decano Zauschner inscripti sunt medicinae studiosi sequentes:

Bernt Josephus, Bohemus, Litomericensis,
Bischoff Fridricus, Austriacus Cremitenensis,
Held Joannes, Bohemus, Traebichowiensis,
Hoser Josephus Carolus Eduardus, Bohemus, Ploschkowiensis,
Kohaut Johanness, Bohemus, Antschowiensis,
Lippert Ignatius, Bohemus, Schleggenwaldensis,
Steinhard Josephus, Bavarus, Fridbergensis,
Prio Antonius Hein, Bohemus, Braunowiensis.“ AUK M 59, fol. 177.

⁷ Měl společnou promoci se svým kolegou Steinhardem. Z jiných spolužáků je předběhl Ignác Lippert, jenž promoval o 4 dny dříve (17. srpna). Ostatní dokončili svá studia mnohem později. Bischoff promoval dokonce až 28. ledna 1800. Porodnickou zkoušku vykonal Held 13. června 1798. Byla mu tehdy prominuta taxa.

⁸ Do nemocnice Milosrdných bratří Held vstoupil těsně po promoci jako zástupce fysika. Fysikem byl ustanoven již r. 1799. Tuto funkci zastával do r. 1827. Viz *Květ*. Dopisy bratrovi a jiným, str. 98 a d.

pražští. Heldova účast v těchto letech byla pochopitelně spíše pasivní. Několikrát se účastnil kontrol lékáren, každoročně konaných, ale jinak zvláště nevystupoval. Roku 1816 byl Held poprvé vzat v úvahu při děkanské volbě. Některým členům sboru šlo o to, aby nebyl znovu volen ředitel sirotčince dr. Václav Havrlík, jenž zastával děkanskou hodnost již třetí rok. Oposice, soustřeďující své hlasy na Helda, neprozazila. Held získal jen 12 hlasů, takže Havrlík s 19 hlasy se zase ujal děkanského úřadu.⁹ Held se však stal vážným kandidátem pro příští rok, a opravdu 19. srpna 1817 byl zvolen značnou většinou - 31. října převzal agendu děkanského úřadu. Prvním činem nového děkana bylo opětne zavedení latiny, jež byla v úředních knihách jeho předchůdce nahrazena němčinou. Snažil se vůbec vnést pořádek do universitních písemností, šlo mu zvláště o universitní diplomy, jejichž nové vzory pracně sestavil. Příštího roku ho kolegiáti rovněž poctili důvěrou a volili ho opětovně děkanem. Teprve při volbě 28. srpna 1819 nedosáhl většiny. Valná část sboru již přála změně na děkanském stolci¹⁰. V posledním roce děkanského období Held pocítil potřebu užšího styku s akademickou mládeží. Oslovil své příští kolegy při imatrikulaci delším proslovem, v němž eticky vysvětloval smysl lékařského povolání.¹¹ Pak přišla tříletá přestávka. Děkanský úřad řídil malostranský lékař František Wünsch. Po jeho trieniu se kolegiáti zase přiklonili k Heldovi. Byl zvolen 17. srpna 1822, tentokrát aklamací. Znovu se volbou změnila řeč úředních protokolů, k osobitému zásahu do klidného funkčního období však nebylo příležitosti. Aklamací byl Held volen rovněž další rok, kdy měsíc zastupoval i direktora medicínské fakulty, a podle ustáleného zvyku byla volba prodloužena na rok třetí.¹²

⁹ Volba se konala 17. srpna 1816. AUK Protoc. facult. medic. N II, pag. 92—93 a d.

¹⁰ Pro ilustraci uvádím výsledky děkanských voleb 19. srpna 1817 Bauer 2 hlasy, Čermák 2, Held 27 hlasů; volby 22. srpna 1818: Lipenský 1, Erler 2, Held 37 hlasů; posléze 24. srpna 1819: Wünsch 18, Held 7, Karel Bauer 2, Václav Bauer 2, Čermák 1. Held odevzdal úřad 31. října 1819, tamtéž.

¹¹ Ein Wort bei der Immatriculation der an der Prager Karl-Ferdinands Universität sich den sämtlichen Studien der Heilkunde widmenden Zöglinge. Gesprochen am 13. Hornung 1819 und hier mit einigen späteren Anmerkungen begleitet von J. Th. Held. Wien 1820, 14 S.

¹² Při druhé volbě 23. srpna 1823 poznamenal v protokolu, že na schůzi byl přítomen Hufeland „medicorum Germaniae nestor“. 28. srpna 1824 byl zvolen 35 hlasy, jeden získal Bauer, jeden Wünsch a tři Jeiteles - což Held podrážděně komentoval v zápise. Tamtéž.

Vážnost, s níž Held řídil po dvě trienia medicínskou fakultu, učinila ho oprávněným kandidátem při volbě rektorské. Nejvyšší hodnota akademická byla vysokým vyznamenáním společenským. Jen nejváženější representanti fakult byli voleni k tomuto úřadu, jehož vzácnost zvyšoval ještě střídavý turnus. Na místa jesuitských představených, které na rektorské křeslo delegovaly ještě v minulém století duchovní fakulty, zasedali povětšinou zemští preláti nebo jiní vysocí hodnostáři církevní. Reakční charakter tohoto postupu byl nasnadě; toliko právníká nebo lékařská fakulta byla schopna vybrat oprávněného kandidáta.

Když se v srpnu 1826 schylovalo k volbě, byla na řadě lékařská fakulta. Held se stal jediným vážným kandidátem. 12. srpna se sešli volitelé v Karolinu. Po úvodních formalitách se odebraly fakulty k odděleným poradám, aby po skončení rokování direktori fakult oznámili výsledek shromážděnému akademickému senátu. Held byl zvolen jednomyslnou aklamací všech fakult. Odstupující rektor opat Pfeiffer se ještě zvoleného formálně dotázal, zda volbu přijímá, a po jeho souhlasu byl výsledek oficiálně vyhlášen.¹³

Není nesnadno si představit sebevědomí, s nímž Held vstupoval na rektorský stolec. Zájem university mu však byl živým předmětem jeho úsilí, než aby se omezil na vnější, reprezentační povinnosti prvního hodnostáře universitního. Hlavní zřetel, jistě ne bez silného vlivu romantisující doby, obracel k historii pražské university, úzkostlivě se vystříhaje všech otázek hospodářských a správních, k nimž trochu okázale projevoval nezájem; svěřil je zkušenému právníckému zraku ředitele universitní kanceláře i syndika, aby se sám stal strážcem minulosti a jejich památek, namnoze dobře zasvěceným.¹⁴

Tento historický smysl dovedl rektora až k činnosti literární.

Když Held odevzdával rektorské křeslo do povolaných rukou matematika profesora Jandery, provodil instalační akt pozoruhodným spisem. Vydal jej u J. G. Calveho s názvem „Tentamen historicum

¹³ Benedikt Jan Pfeiffer, strahovský opat, byl dlouholetým direktorem theologické fakulty; v protokolu o volbě čteme: „Hierauf wurde der neugewählte Herr Rektor gefragt, ob er die auf ihn ausgefallene Wahl annehme. Da er sich erklärte, dass er dieselbe mit Dankgefühl annehme, so wurde er dem versammelten akademischen Senate und den 4 Fakultäten öffentlich bekannt gemacht.“ AUK C 101.

¹⁴ O účinné Heldově pomoci Millauerovu úsilí odevzdat některé listiny z universitního archivu do archivu Českého musea chystán příspěvek zvláštní.

illustrandis rebus anno MCCCCIX in universitate Pragensi gestis exaratum et editum a Joanne Theobaldo Held, quum ineunte mense Novembris MDCCCXXXVII se magnifico magistratu abdicaret“.

V předmluvě autor uvedl, že knížku sepsal spěchající rukou,¹⁵ a na omluvu skromě zdůraznil, že povinnosti jeho stavu překážejí větší práci mimo vlastní obor.¹⁶ Oceňoval proto pomoc znalců vlasteneckých dějin, kteří mu poskytli svědectví pramenů. Thema, které si Held zvolil, přijala veřejnost jistě s překvapením. Held v době utuzující se reakce metternichovské přichází s úmyslem zjistit okolnosti, za nichž byl vydán Kutnohorský dekret krále Václava IV. z 18. ledna 1409, představující významný mezník vývoje universitního. Held si přitom položil otázku, zda M. Jan Hus opravdu přispěl podstatným dílem ke královu rozhodnutí a jsou-li oprávněné staré žaloby, které vinily Husa, že z nenávisti k Němcům i jejich odporu ke kacífství dekret na slabém králi vymohl.

Jsa si dobře vědom ožehavého tematu, snažil se hned v počátku studie jeho ostří zmírnit dvěma thesemi: 1. německé university měly prospěch z odchodu německých mistrů a žáků z Prahy; došlo tak k posílení všech německých vysokých učení a zvláště založení lipské university přineslo Německu vědecké obohacení, v čemž později pokračovala doba i nové instituce; 2. odchodem cizinců z university počíná v Čechách reformační hnutí, reformační úsilí, příznivé novým proudům myšlenkovým. A Held doložil vzápětí, že autoři, kteří se dosud věnovali universitním dějinám, vycházeli při posuzování doby i aktu panovníka ze tří hlavních pramenů. Od kroniky Aeneáše Sylvia, od Starého letopisce českého, pokračovatele Pulkavy nebo pokračovatele Beneše z Hořovic a od husitské historie Jana Čochlaea.¹⁷ Ocitovav podstatné odstavce z těchto děl, Held konstatoval, že z nich čerpali Hájek, Dubravius, Theobald i Balbín a ostatně i Adaukt Voigt, F. M. Pelcl a Pubitschka, jimž byla k dispozici i děkanská kniha fakulty filosofické z konce 14. a počátku 15. sto-

¹⁵ „Paucas igitur hasce pagellas, quarum plurimae testimonia a patriae historiae scrutatoribus mihi benigne impertita citando absorbentur, propera manu exaravi, ...“ Tentamen, pag. 3.

¹⁶ „Severa omne otium consumentia medici officia cuius majoris momenti labori extra aphaeram suam obstant.“ Tamtéž.

¹⁷ Held je uvádí označením: „Fontes paecipui, e quibus cuncti historici hujus rei hucusque notitiam hausere, sequentes computantur.“ Tamtéž, pag. 8.

letí.¹⁸ Proto všichni tito spisovatelé vycházeli ze svých předloh a soudili, jak praví Held, že Hus vnesl spory o tři hlasy na vysoké učení ke králi a zneužil jeho přízně a slabosti pochybnými důvody. Poukaz na pravidla učení pařížského a bolognského dostačil, aby cizinci byli zbaveni privilegií dosud zachovávaných. Hus se mohl nadto opírat o přirozenou nevůli krále Václava k národu německému, takže snadno dosáhl, aby král, zbaven panovnické hodnosti římské, odňal cizincům na universitě přednostní práva a vložil je v ruce domácích. Universitě i království byla tak zasazena těžká rána i nenahraditelná škoda.

Held zaujal ve spisku správné stanovisko, že toto mínění se neopírá o zprávy současníků, ale dějepisců pozdějších a obrátil proto pozornost k starším pramenům, které porovnal s dosavadními názory.¹⁹ Takovým pramenem shledává Held Krátkou kroniku českou z let 1344–1411 z rukopisu universitní knihovny v Lipsku z 15. století, dále kroniku university pražské z rukopisu dvorní knihovny vídeňské (rukopis 1. poloviny 16. století), a důležité rukopisy pražské university: děkanskou knihu filosofické fakulty a knihu universitních statut; poslední rukopisy chovají zápisy přímo z r. 1409.²⁰ Když byl čtenáře seznámil s hlavními prameny, o něž chtěl opírat svůj úsudek, a podal znění starých zpráv, shrnul mínění v tyto závěry: 1. Němci na pražské universitě nedrželi tři hlasy na základě nezměnitelného práva. Počátek toho je třeba hledat v době, kdy akademická obec byla rozdělena na čtyři národy a Čechové nevládli dostatečným počtem mistrů. Stalo se to z nařízení Karla IV. a panovník rovněž potvrdil vzájemnou dohodu tří cizích národů. 2. Jak lze poznat z prosebných listů z let 1384–1390, došlo toho času mezi českým národem a třemi cizími národy k sporům, které byly jen velkým úsilím urovnány. 3. Požadavek tří hlasů nebyl kladen od Čechů nebo od M. Jana Husa. Výsledek vzešel z vlastního rozhodnutí krále.

¹⁸ „Adauctus Voigt, Franciscus Martinus Pelzel atque Pubitschka tristinam historiam quibusdam rebus ex manuscriptis Universitatis depromptis, imprimis ex decanorum Codice facultatis philosophicae, tunc artium appellatae, locupletarunt.“ Tamtéž, pag. 18.

¹⁹ „Propterea necessarium esse censemus, ut inprimis coeava hujus facti monumenta, decreta et relationes, quae hanc causam ad posteritatem transtulere, studiose investigemus, atque cum recentiorum scriptis conferendo quasi lapide Lydio, si dicere fas est, exploremus.“ Tamtéž, pag. 20.

²⁰ O těchto rukopisech viz *Bartoš: Čechy v době Husově, Praha 1947, exkurs - Prameny a literatura o době Václava IV.*, str. 450 a násl.

Němečtí mistři si toho byli dobře vědomi, takže se neodvážili označit Husa za původce rozhodnutí krále, ač by zajisté mohli vinu svalovati spíše na Čechy, než na krále.²¹

Proto se Held přiklonil k mínění, že mandát králův mistry překvapil, a stanovisko doložil i vlastní obhajobou M. J. Husa z r. 1411, kdy Hus ve valném shromáždění university odmítal, že by byl příčinou vyhnání německých mistrů. Odešli z Prahy dobrovolně, domnívajíce se, že pražská universita jejich odchodem zanikne. Held také upozornil na úlohu francouzského poselstva, jež poukazem na správní zásady university pařížské královo rozhodnutí podpořilo a dosáhlo tak úspěchu církevní politiky svého panovníka, čemuž německá strana universitní odporovala.²² A rovněž upozornil, že Němci překvapeni se bránili oslabení své moci a odporovali nařízení královo, a teprve, když se proti nim ostře zakročilo, opustili Prahu, jak se k tomu byli přísahou zavázali.

Své výklady konečně uzavřel Held poukazem, že i potom přicházeli na pražské vysoké školy cizinci, a právem vyzvedl, že se nesplnila mínění Německých mistrů, kteří předpovídali zánik Karlova učení. Universita dodnes zdárně prospívá, vychovávajíc každoročně množství žáků.

* * *

Před třiceti lety věnoval Heldově rozpravě pozornost F. M. Bartoš. Napsal do „Zlaté Prahy“ článek „Zapomenutá obrana Husa z pera mladého Palackého“, a již název naznačuje autorovo mínění.²³ Bartoš dobře rozpoznal obrat v nazírání na vznik Dekretu kutnohorského, jenž způsobil Heldův spisek; nový názor mezi jinými prameny zde podepřela hlavně kronika university pražské. Vyslovil proto v článku přesvědčení, že pouze nadaný historik mohl dojít k tak úspěšnému výsledku, a opíraje se o pozdější Palackého pojetí Dekretu kutnohorského, zápisy v jeho Každodeničku, o výrok Palackého v pozdější polemice s profesorem Höflerem, i Heldovo přiznání pomoci vlasteneckých historiků, přiřkl autorství mladému Františku Palackému. Ten měl být nejen iniciátorem Heldova vystoupení, nýbrž i pisatelem dílka. A nadhodil i domněni, že moment politický kázal Palackému zůstat v ústraní a nehlásit se

²¹ Tamtéž, pag. 36–38.

²² Tamtéž, pag. 41. Held byl zde pod vlivem Meinerta. O tom ostatně níže.

²³ *Zlatá Praha*, 45, 1927–1928, str. 186–190.

k autorství spisku i thesí, které, Held přednesl při rektorské instalaci svého nástupce v Karolinu a vydával za dílo vlastní. Přátelská úcta k Heldovi pak Palackému znemožnila vyjevit pravdu i později, když se změnilы poměry politické.

Bartoš své stanovisko opakoval v pozdějších letech při nejedné příležitosti, avšak i tak zůstává mnoho nejasností.²⁴

Palackého účast při knížce Heldově lze nepochybně doložit. Bartoš správně charakterizuje přátelství obou osob, uzavřené přes věkový rozdíl 28 let. Mladý Palacký viděl v ošetřujícím lékaři své vyvolené, dcery zemského advokáta Měchury, vhodného důvěrníka v milostných tužbách, osvícený a zkušený lékař měl pochopení pro mladého učence, názory mnohdy blízkého.²⁵ Palacký byl poprvé k Heldovi pozván 23. října 1825 a od té doby jej navštěvoval častěji.²⁶ Přátelství bylo účinně utuženo hudbou,²⁷ a zanedlouho Palacký s Heldem pravidelně navštěvoval i jeho přítelkyni hraběnkou Přichovskou.²⁸

V srpnu r. 1826 Palacký odjel do Třeboně a právě 12. tm. byl Held zvolen rektorem. Palacký se vrátil do Prahy 19. srpna a ještě ten den navštívil nového magnifika.²⁹ Při této návštěvě poprvé padla slova o „programmu“.³⁰

²⁴ Jde zvláště o článek „V předvečer kutnohorského dekretu“, Čas. Nár. mus., roč. 1928, str. 97–113. Posledně pak v článku „Příspěvky k dějinám Karlovy university v době Husové a husitské“, Sborník historický, IV, 1956, str. 37.

²⁵ Nebude snad příliš ublíženo Fr. Palackému, když zdůrazním, že iniciativa k přátelskému svazku vyšla od něho. Mladý Palacký žil toho času společenským životem a cílevědomě rozšiřoval okruh svých vlivných známostí.

²⁶ Františka Palackého korespondence a zápisky, připravil V. J. Nováček, I, Praha 1898, str. 119.

²⁷ „7. listopadu: vrátiv se večer, navštívil sem prof. Jungmanna, a potom u Dr. Helda až do noci přebyv, přizvúkoval sem jeho zpěvům ponejprv na fortepianu ...“ Tamtéž, str. 121.

²⁸ Zvláště v první polovině roku 1826 trávil u Helda skoro pravidelně večery. Záhy získal Heldovu účinnou podporu v Měchurově rodině. „Popoledni byv u Dr. Helda a s ním v jeho zahradě, zjevil sem se mu v lásce své k Teresii, kdež on radil poustoupiti až do mého sekretářství.“ Tamtéž, str. 157, viz i str. 146.

²⁹ Koncem července navštívil Palacký Měchurovu rodinu ve Votíně, odkud odjel do Budějovic, kde pracoval v archivu. 31. července přijel do Třeboně a v archivu pilně pracoval do 15. srpna, poté opět přibyl 19. t. m. do Prahy.

³⁰ „Doma já přestrojiv se (pan Rittersberk u mne), byl sem v domě Měchurových zadarmo, pak s Dr. Heldem a hraběnkou Přichovskou v zahradce jich (o programu) ...“, Korespondence, str. 162.

Kdo Helda přivedl na myšlenku věnovat při instalaci vzpomínku Dekretu kutnohorskému, z Každodeničku nevysvítá. Avšak možno soudit, že se Heldovi nejspíše dostaly do ruky vídeňské „Jahrbücher der Literatur“, v jejichž 25. ročníku vydal Meinert v referátu Millauerovy práce nejdůležitější pramen užitý potom ve spisku Heldově.³¹ Nová zpráva mohla zapůsobit. Před 16 lety proběhlo nepovšimnuto 400leté jubileum Dekretu, potom nové funkce universitních historiografů podnítily historický zájem fakultních úřdů. Held se patrně rozhodl působit na veřejnost. Nepochybně hned po volbě se obrátil na své přátele, znalce národních dějin, a nevynechal ani Palackého.³² Patrně pro něho vzkázal, ač nepochybně Palacký sám spěchal k příteli, jakmile se vrátil do Prahy, a hovor se vztahoval nejen na zájmy Palackého, ale i Helda. Odtud tedy záznam v Každodeničku.³³ Avšak tam se záznam o schůzce s Heldem dlouho neobjevuje. Do 14. září Palacký v záznamech o Heldově práci mlčí.³⁴ Teprve toho dne zapsal: „Doma pracovav, potom v kanceláři zhotovil jsem lístky pro Dr. Helda. I popoledni pracovav doma, potom večer navštívil jsem Dr. Helda a odevzdal mu lístky zůstav tam až do noci.“ Zápis, zdá se, nasvědčuje, že šlo o první část Palackého práce pro Helda, ale byly to jen některé lístky zhotovené v kanceláři - jistě v kanceláři Musejního časopisu, kde byla po ruce knihovna - jinak celý den pracoval pro sebe.³⁵ Večerní návštěva u Helda dala asi Palackému nové pokyny. Proto stojí 17. září v Každodeničku: „Dnes téměř celý den pracoval sem doma v programu o universitě pražské 1. 1409 ..., potom večer zanesl sem Dr. Heldovi přípravy své ku programu tomu a pobyl tam až do noci.“ Šlo zajisté o výpisy důkladnější; zkrátka byly rozmnoženy.³⁶ Za týden, 23. září, byl totiž Palacký

³¹ Jahrbücher der Literatur 1823, Wien, str. 165–174. V referátu o Voigtově rozpravě otiskl Meinert podstatné pasáže Kroniky university pražské.

³² Z ostatních v úvahu přicházel především profesor theologické fakulty Max Millauer.

³³ Zda o chystané volbě již dříve Palacký s Heldem jednali, nelze ze stručných záznamů doložit.

³⁴ Korespondence, str. 163–166.

³⁵ Je jasné, že Palackého výpisy, z nichž si pro Helda opisoval, byly hojné. Měl již připravené vydání starých letopisů. Stručné „doma pracovav“ často se objevuje v Palackého Každodeničku. Práci pro Helda pokládal za mimořádnou - proto se o ní zmiňuje. Již z výrazu „lístky“ lze soudit, že šlo o výpisy z pramenů a snad i literatury. Věnoval-li se této práci v hodinách musejních povinností, nešlo jistě o práci větš.

³⁶ Korespondence, str. 166.

zase u Helda, tentokrát „s počátkem německým jeho programu“. V záznamu se nepraví, zda začátek napsal Palacký nebo Held, avšak označení „jeho programu“ spíše nasvědčuje, že Palacký prohlédl osnovu nebo počátek dílka, které mu Held zapůjčil k posouzení. A máme zároveň možnost nahlédnout do Heldova pracovního postupu. Spisek byl napsán německy a teprve po definitivní úpravě přeložen do akademické latiny. O tom podává svědectví i Heldova latina, starožitně těžkopádná. 28. září Palacký k večeru pracoval pro Helda a „podvečer 1. října dohotoviv práci“, odevzdal mu ji.³⁷ Shrnu-li se v Palackého poznámkách všechny zprávy o práci pro Helda, shledá se, že jí Palacký nevěnoval příliš času. Pracoval občas večer, a o práci nic neuvedl, třeba návštěvu u Helda zaznamenal.³⁸ Tento poznatek je důležitý. Spis není tak malého rozsahu, a je příliš hutný, než aby byl zpracován v nemnohých příležitostných hodinách. Činí-li Palacký v Každodeničku záznamy o práci pro Helda, jsou jeho údaje směrodatné.³⁹

Palackého práce pro Helda záležela především v opsání pramenů i ve výpiscích z literatury, jak Helda na ně upozornil sám nebo i jiní historikové, a v kontrole německého překladu Heldova. Avšak není třeba pochybovat, že v rozhovorech s Heldem se Palacký svými názory netajil.

Held chystal spisek k své instalaci rektorské. Deset dní po 1. říjnu, kdy Palacký práci pro Helda „dohotovil“ - patrně Heldův „Programm“ přečetl - spis na čisto opsaný byl dne 11. října presidiem gubernia přijat,⁴⁰ ale již za 4 dny byl guberniálním radou Willmannem zamítnut. Rukopis díla zamítnutého censurou se dochoval v Heldově pozůstalosti.⁴¹ Je psán ve škartkách velikosti A5 rukou opisovače Heldových pamětí B. Eila. Held sám přičinil jen několik poznámek.⁴² Od

³⁷ Mezitím byl u Helda 21. září. 28. září napsal: „K večeru přišel domů, pracoval pro Dr Helda, potom navštívil sem ho.“ Tamtéž, str. 168.

³⁸ S výjimkou 17. září; tehdy pracoval „téměř celý den“. Tamtéž, str. 166.

³⁹ Viz pozn. č. 35.

⁴⁰ Byl zapsán v protokolu pod č. 603. Poznává se to z přípisu na spisu.

⁴¹ Liter. archiv Nár. musea 12 T 86.

⁴² V uvedené diplomní práci nadhodila L. Kratochvílová otázku, zda tento rukopis není rukopisem Palackého. Vidí v něm lístky, které Palacký nosil Heldovi. V poznámce své práce - str. 221 - dodává, že se obrátila na prof. Bartoše, jenž prohlásil, „že se neodvažuje s jistotou tvrdit, je-li to písmo Palackého“. Bližší paleografický rozbor jasně dokazuje neoprávněnost takového dohadu. Je jisté, že tento exemplář, podobně jako jiné Heldovy písemnosti (Heldovo písmo bylo značně nečitelné), opsál B. Eil, dlouholetý člen Heldovy domácnosti.

spisu r. 1827 tiskem vydaného se odlišuje především názvem „Tentamen discessionis historiae de magistrorum ac discipulorum Teutonicorum ex universitate Pragensis anno MCCCXCIX emigratione, quod eddidit Joannes Theobaldus Held“, dále zkráceným závěrem i českým výňatkem ze Starých letopisů. Z důležitějších pramenů k této první redakci Held neuvádí pouze Breve chronicon Bohemiae sec. XV. Stanovisko censury zajímavě charakterisuje poznámka Willmanna, jenž připsal na konec rukopisu „Non admittitur“,⁴³ do titulu hanlivou poznámku „Scabies et Irpex (?) optimum argumentum programmatis“. Není jisto, zda se opíral o úsudek vlastní nebo mínění některého censora,⁴⁴ ale máme tak potvrzeno, jaké pobouření vyvolal spisek Heldův obzvlášť v úředních kruzích a jak mu byly kladeny skryté tendence.

Z toho, co bylo řečeno, zdá se být pravděpodobné, že Palacký nepsal Heldovi všechny spisek. Ostatně Palacký byl právě v této době zaneprázdněn povinnostmi společenskými i vědeckými. Můžeme je sledovat v Každodeničku, který plasticky zobrazuje denní povinnosti mladého Palackého. Den po odevzdání práce Heldovi četl hraběti Šternberkovi svůj nový spis,⁴⁵ dne 8. října odnesl Šternberkovi dokončený spis o volbě Albrechta Rakouského, „aby ho nejv. purkrabí, hraběti Kolovratovi, k censuře podal“.⁴⁶ 13. a 14. října dodělával historické články pro musejní časopis a svědectví o pracovním úsilí Palackého nacházíme i v dalších dnech jeho zápisů. Často se zmiňuje o censuře, která mu nečinila potíže, a 15. října si zapisuje, že se dozvěděl od Kašpara Šternberka, „že nový ministr hrabě Kolovrat, budoucně sám se k censuře mých historických spisů podává“.⁴⁷ Záznamů o censurních věcech je v Každodeničku hojně, o vlastních i cizích,⁴⁸ ale je nápadné, že Heldovu programu nevěnuje pozornost. Navštěvoval přitom v tomto období censurní úředníky, Willfinga i gub. radu Willmanna, avšak toliko v záležitostech prací svých

⁴³ Připojil podpis a datum 15. října. Jiných poznámek není.

⁴⁴ Censurní spisy se pohříchu nedochovaly. Censory byli v té době: profesor Zeidler z theologické fakulty, a kustos Karel Fischer se skriptorem Janem Zimmermannem, oba z universitní knihovny. Srovnej ostatně K. Kōpl: Palacký und die Censur, Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, str. 648—688.

⁴⁵ „Večer pak četl jsem hraběti Šternberkovi svůj spis a večerel u něho.“ Korespondence, str. 168.

⁴⁶ Tamtéž, str. 169.

⁴⁷ Tamtéž, str. 170.

⁴⁸ 11. října si zapisuje např. odmítnutí práce Hankovy. Tamtéž.

i článků v Musejníku.⁴⁹ Kdyby měl Palacký k práci Heldově bližší vztah, jistě by se zmínil o jednání i důvodech odmítavého úsudku.⁵⁰ Ba ani účast na Heldově instalaci není v záznamech Palackého podnětem, aby se o osudu spisku zmínil.⁵¹

Úřední povinnosti rektorské snad ještě povzbudily Heldův původní záměr, takže pokus opakoval na sklonku svého úřadu. Tehdy se mu podařilo prolomit přísné censurní předpisy a „programma“ přednesl při instalaci svého nástupce i vydal tiskem. Snad styky, jež v úřední době svého rektorátu rozmnožil, mu zajistily úspěšný výsledek, k čemuž přispěla i naprostá objektivnost dílka, kde takřka výhradně mluví prameny. Mezi ně nově zařadil lipský rukopis Breve chronicon Bohemiae saec. XV., jiné změny nepadly na váhu.⁵² Palacký, jenž se právě v létě 1827 chystal k svatbě a trávil letní měsíce většinou ve Votíně, Heldovi přispěl i tímto novým pramenem. Opatřil jej za pobytu v Lipsku, kam zajel v květnu t. r. Held mu vzdal dík v poznámce tisku.⁵³

Tak skončila s úspěchem Heldova výprava za universitními dějinami do 15. století. Zbývá rozhodnout, zda ji mohl Held napsat, zda osvícenský lékař potřeboval ke vstupu do řady historických autorů ochranné i vedoucí ruky, zda byl schopen zaujmout kritické stanovisko k zprávám pramenů. Odpovědí na otázku je především spis sám. Ze struktury, slohu i závěru práce vysvítá, že nejde o žádnou klasickou rozpravu historickou. Těžkopádná mluva pramenů vyznačuje valnou část knížky a občas úsečná stručnost mísící se s rozvleklostí závěru i násilná snaha po systemačnosti naznačuje, že máme co činit spíše s pokusem vzdělaného diletanta, jenž nerozvrhl dobře svůj úkol. Množství materiálu, které by u zkušeného historika bylo podkladem obsáhlé studie, vtěsnal Held do nevelké knížky, s níž předstoupil před universitní posluchačstvo. Snad

⁴⁹ Pedagog Ignác Wilfing (1759–1827) byl v té době představeným censurního úřadu; František Willmann byl censurní referent gubernia.

⁵⁰ Je pravda, že záznamy v zápiskách konal Palacký neobyčejně stručně, avšak o důležitějších věcech často referuje. V závorkách mnohdy doplňuje thema rozmluv i jednání.

⁵¹ „Dne 4. listopadu ... pak na instalaci Dr. Helda za rektora university v Tejně.“ Korespondence, str. 173.

⁵² Viz Tentamen, str. 20. Rukopis druhé redakce se zachoval v Heldově pozůstatosti rovněž v opisu B. Eila. Je psán na arších velkého formátu, svázaných v sešit. K censuře byl podán 31. srpna 1827 a svolení k otištění získal autor 6. září t. r.

⁵³ Tentamen, pag. 20.

ohledy na censuru způsobily, že dal mluvit výhradně pramenům, ač jistě zdoluhavá mluva pramenných částí těsně za sebou následujících více unavila než zaujala posluchače. Ohlas vzbudilo mimo pečlivou heuristiku a jasný úsudek především vlastní thema, jež vneslo jméno Husovo, po dlouhé době opět s úctou vyslovené, do katolického kostela. Aniž by si byl toho odevzdaně vědom, přihlásil se Held do velkého díla, počatého Dobrovským a úspěšně konaného Palackým, jež mělo s tvořícího se národa snést protireformační nátěr jeho husitské minulosti. Jakkoliv byl Heldův projev pronesen v latině, vede k němu přímá cesta od prvního projevu národního obrození na pražské universitě, od úvodní české přednášky Františka Martina Pelcla. A přece nehledejme v osobě převážně německy mluvícího vzdělance vlastence okruhu České expedice! Nesmí nás mýlit časová shoda, která spojuje Helda s generací Jungmannovou. Held byl převážně člověkem 18. století, kdy příslušnost k hrstce české buržoasie byla hodně podepřena prvky zemského vlastenectví. Jazykový charakter obrození byl pro četné příslušníky takových skupin účelem, ale nebyl podmínkou. Šlechtická klientela vedla zde buržou rodem zpět k feudálnímu nacionalismu, který Helda doprovází i při činnosti v předních kruzích pražského měšťanstva, Měchurovu rodinu v to počítaje. Pokrokovému procesu národního obrození byl osobně na hony vzdálen. Než s nacionalismem jungmannovské generace se Held přece sešel; právě při přednášce o Dekretu poskytl svým pokročilejším součastníkům viditelnou posilu v národní hrdosti, zvýšenou důležitým forem universitním, vzpomínky na odchod německých mistrů a studentů z Prahy se tu pojily s krotkým Heldovým stanoviskem proticírkevním, jehož dosah na universitě ponapoleonské reakce nelze podceňovat.

Takto usuzující příznáme rádi mladému Františku Palackému, že přispěl radou i popudem k vystoupení svého přítele. Nepůjdeme však tak daleko, abychom v něm viděli autora naznačené rozpravy. Palacký nepotřeboval projevit „lví spár“, jak se domnívá Bartoš,⁵⁴ již 1823 jej vlastně ukázal Meinert; rovněž nebyl jediným pomocníkem Heldovým - jmenujmež pouze osobu Millauerovu.⁵⁵ Nadto později jeho vlastní svědectví je víc než výmluvné. V polemice s Höflerem připomněl Heldův spisek, pomoc svou i jiných při zpracování pramenů a konstatoval: „die

⁵⁴ Viz Bartoš, l. c., str. 187.

⁵⁵ S osobou historiografa theologické fakulty prof. Max. Millauera se Held zpřátelil zvláště při své úřední činnosti rektorské.

Sichtung, Prüfung und Kritik desselben war aber zumeist sein eigenes Werk“. Při známé rigorosnosti Palackého je toto svědectví rozhodující.⁵⁶ Sedmdesátiletý kmet by se jistě neodhodlal k podobnému prohlášení, kdyby skutečnost neodpovídala pravdě. Vykládat tento skutek snahou krýt ješitnost zemřelého Helda je sotva oprávněné. Rozeznávat přesně podmínky a vlivy od práce autorovy je vždy nesnadné. Odpírat vzdělanci přelomu 18. a 19. století schopnosti k sestavení historické rozpravy na základě kritiky pramenů je zatěžko. Všechny vědní obory byly pěstovány v této době četnými diletanty, tím spíše historie, do níž representanti buržoasie i obhájci feudalismu svorně kladli cíle politické.⁵⁷

Za dva roky po vydání spisku o Dekretu kutnohorském chopil se Held zase pera. Hájil čest university proti rozpravě německého kolegy Dr. Kiliana.⁵⁸ Rytířská obhajoba byla Heldovým díkem za poctu rektorskou. I ona přispívá nejedním rysem k portrétu muže, jenž povrchní romantické nazírání své společenské skupiny doplnil zájmem o universitní dějiny i památky a důrazem na živý význam učení Karlova.

⁵⁶ „Pravda jest nám vším, jest to netoliko pravda logická a metafysická, nýbrž pravda mravní.“ Palackého spisy drobné I, str. 322. Viz ostatně i *J. Fischer: Myšlenka a dílo Františka Palackého I*, Praha 1926, str. 48.

⁵⁷ Ostatně Heldovo autorství lze doložit srovnáním s jeho jinými historickými pracemi, zvláště prací o dějinách nemocnice Milosrdných bratří - *Kurze Geschichte der Heilanstalt der Barmherzigen Brüder in Prag*, Prag 1823.

⁵⁸ Profesor bonnské university *H. F. Kilian* napadl ve spise „Die Universitäten Deutschlands in medizinisch-naturwissenschaftlichen Hinsicht betrachtet“ (Heidelberg 1828) pražskou lékařskou fakultu; snažil se vůbec dokázat nízkou úroveň přírodovědeckých disciplín na universitě a přidal četné historické reminiscence, zvláště hrubé útoky na zakladatele university i jeho nástupce. Na Kilianovu knihu reagovali v třetím ročníku německého musejníka hned dva příslušníci universitní obce. Prof. *A. Pleischel* v článku „Bemerkungen zu dem Werke des Hrn. Dr. Kilian ... in Beziehung auf die Universität zu Prag“, S. 126—230, a J. T. Held v stati „Über Kaiser Karl IV. und die hohe Schule zu Prag“, S. 57. Zatím co si stařák Pleischel všiml spíše časové kritiky Kilianovy studie, oponoval Held důvody historickými. Opakoval rovněž závěry, ke kterým došel v „Tentamen“. Věcnou úroveň studia mohl zajisté lépe posoudit člen učitelského sboru, nicméně i tak je Heldův historický zájem potvrzen.

СООБЩЕНИЕ К РЕКТОРСКОМУ ГОДУ ЯНА ТЕОБАЛЬДА ГЕЛЬДА

КАРЕЛ КУЧЕРА

Резюме

В статье рассматривается академическая деятельность доктора медицины Яна Теобальда Гельда, деятеля, известного в предмартовской жизни Чехии пятью деканатами (1817—1819, 1823—1825) и в особенности своим ректорским годом (1826/27). С пребыванием Гельда в функции ректора связано примечательное латинское сочинение, разбирающее историю Кутногорского декрета (1409) («Tentamen historicum illustrandis rebus anno MCCCXCIX in universitate Pragensis gestis»). В период возрастающей меттерниховской реакции это являлось весьма смелым актом, так как Гельд в нем, исходя из источников, отверг общепринятое до тех пор обвинение, что Ян Гус вытребовал Кутногорский декрет от короля Вацлава IV на основании своей ненависти к немцам; Гельд показал Декрет как логическое следствие развития. Вследствие того, что Гельд использовал новые источники, в литературе высказывалось предположение (Ф. М. Бартош), что собственным автором сочинения являлся молодой Франтишек Палацки, позднее славный чешский историограф, и что Гельд лишь предоставил сочинению свое имя. Опорой этого предположения служил тот факт, что из дневника Палацкого вытекало, что он действительно собирал для Гельда выписки из источников.

Автор статьи подробно разбирает данную гипотезу и, исходя из анализа сочинения Гельда и всех сохранившихся упоминаний в литературном наследстве Палацкого, приходит к заключению, что для подобного предположения нет обоснований. Сотрудничество Палацкого является достоверным лишь в том отношении, что он давал советы и указания, а также отыскивал источники для своего старшего друга; во всем остальном однако авторство сочинения принадлежит несомненно Гельду, так как уже своей структурой оно свидетельствует о руке образованного дилетанта (Гельд является между прочим автором еще другого исторического описания истории больницы Милосердных братьев в Праге). Данный факт исключает авторство Палацкого, причем и сам Палацкий никогда позднее нигде не заявлял о своем авторстве, хотя в иных случаях он это

и делал. Автор статьи разбирает далее значение сочинения Гельда, написанного в весьма кратком духе, как это и соответствовало политическому профилю Гельда, который в основном стоял в стороне от движения национального возрождения и энтузиазма юнгманновского поколения; работа Гельда однако предоставила им желанный материал для изучения этого важного периода чешской истории. Значение сочинения Гельда следует усматривать поэтому не в его содержании (автор спрашивает не переоценивается ли участие Гельда в движении возрождения), а в его функции в историческом контексте.

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES REKTORATS
VON JAN THEOBALD HELD

KAREL KUČERA

Zusammenfassung

Der Aufsatz befasst sich mit der Tätigkeit des Doktors der Medizin Jan Theobald Held, einer bekannten Persönlichkeit des tschechischen Lebens in der Vormärzzeit, und zwar mit seinen fünf Dekanaten (1817 bis 1819, 1823—1825) und insbesondere mit seinem Rektorat (1826/1827). Mit Heldens Rektorsamt ist eine beachtenswerte lateinische Schrift verknüpft, welche die Geschichte des Kuttenger Dekrets behandelt („Tentamen historicum illustrandis rebus anno MCCCCIX in universitate Pragensi gestis“ - 1409). Zu dieser Zeit, in der die Metternichsche Reaktion schärfere Züge annahm, war dies ein Beweis bedeutenden Muts, denn Held lehnte darin auf Grund von Quellenmaterial die bis dahin geläufige Beschuldigung ab, dass Meister Jan Hus das Dekret von König Wenzel IV. aus Hass gegen die Deutschen erwirkte, und stellte das Dekret als logische Folge der Entwicklung dar. Da Held neue Quellen benützte, wurde in der Literatur die Vermutung ausgesprochen (F. M. Bartoš), dass in Wirklichkeit František Palacký, der später berühmte tschechische Historiker, der Autor der Schrift ist, und dass Held der Schrift nur seinen Namen gegeben hat. Die Grundlage dieser Vermutung bildet die Tatsache, dass aus Palacký's Tagebuch nachgewiesen werden kann, dass er Held wirklich Auszüge aus Quellen beschafft hat.

Der Autor des Aufsatzes befasst sich eingehend mit dieser Hypothese und gelangt auf Grund der Analyse von Heldens Schrift und aller in dem literarischen Nachlass von František Palacký enthaltenen Bemerkungen zu dem Schluss, dass diese Vermutung nicht begründet ist. Es lässt sich nur die Beteiligung Palacký's in dem Sinne feststellen, dass er Held Ratschläge und Hinweise gegeben hat und seinem älteren Freund Quellenmaterial beschaffte; die Schrift selbst ist aber zweifellos das Werk Jan Theobald Held's, denn ihre Struktur zeugt davon, dass ihr Autor ein gebildeter Dilettant war. (Held ist nebenbei bemerkt auch der Autor einer anderen historischen Schrift über die Geschichte des Spitals der Barmherzigen Brüder in Prag.) Diese Tatsache schliesst die Möglichkeit, dass Palacký der Autor der Schrift ist, aus; er hat sich auch nie zu dieser Schrift als Autor gemeldet, obwohl er dies in anderen Fällen getan hat. Der Autor befasst sich auch mit der Bedeutung der Schrift, welche in sehr zahmen Ton abgefasst ist, was dem politischen Profil Held's entspricht, der der nationalen Wiedergeburtbewegung und der Begeisterung der jungmannschen Generation fern stand. Dennoch gab er durch seine Studie den Anhängern der nationalen Wiedergeburtbewegung willkommenes Material zur Erkenntnis einer wichtigen Epoche der tschechischen Geschichte in die Hand. Die Bedeutung der Schrift darf daher nicht in ihrem eigentlichen Inhalt gesucht werden (hier stellt sich der Autor auch die Frage, ob Heldens Anteil an der nationalen Wiedergeburtbewegung nicht überschätzt wird), sondern in der Funktion, welche sie in dem historischen Zusammenhang erfüllte.

COMMENTS ON JAN THEOBALD HELD'S
YEAR OF OFFICE AS RECTOR

KAREL KUČERA

Summary

The paper deals with the academic activities of Dr. Jan Theobald Held, a well-known personality of Czech pre-March life, and in particular with the years 1817—1819, 1823—1825, when he held the office of dean

K DĚJINÁM STOLICE LÉKAŘSKÉ CHEMIE NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ

JIRÍ TUREK - BRĚTISLAV VEČEREK

VĚNOVÁNO K NAROZENINÁM
PROF. DR. INŽ. KARLA KÁCLA

Lékařská chemie, která je důležitým hraničním oborem mezi medicínou a chemickými vědami, nemá v tomto smyslu minulost příliš dávnou. Jisto je, že chemické či lépe alchymistické poznatky byly na pražské lékařské fakultě tradovány již dávno. Původní písemné doklady pražské university z této doby však chybí, a tak dnes není známo, jaký ohlas měly na universitě spisy Theophrasta Paracelsa, ani jakým způsobem byly přednášeny poznatky o přípravě různých minerálních sloučenin a jejich směsí, které byly tehdy v medicíně běžně užívány. Teprve v 17. století se zmiňují starší statuty lékařské fakulty o farmaceutické chemii. Podle nich „professor botanicus“ měl přednášet ve čtvrtém roce lékařských studií přípravu jednoduchých chemických medikamentů. Obnovené statuty se však o tomto oboru nezmiňují, ale lze předpokládat, že profesor botaniky, který tehdy přednášel také anatomii a chirurgii, vykládal chemii při přednáškách o léčivých prostředcích. Na důraznou žádost tehdejšího profesora institutionum Johanna Antona Scrinchiho byla těsně před smrtí Karla VI. založena katedra experimentální fyziky a medicínské chemie, a tyto předměty Scrinči také sám přednášel. Jeho demonstrace způsobovaly veliký obdiv, takže Scrinči byl povolán do Vídně, aby zde tyto pokusy předvedl.

Když fakulta v roce 1745 podávala návrh na zlepšení studií chemie, uvedla ve svých návrzích jako nedostatek že na fakultě není žádný profesor chemie a žádná laboratoř, takže chemii je nutno učit pouze teoreticky a studenti musí chodit k lékárníkům, aby se naučili znát chemické látky a práci s nimi. Tehdy poměrně velká částka, kterou k tomuto účelu fakulta požadovala a také potřebovala (2000—4000 zlatých),

and the year 1826/1827 when he was rector. A noteworthy Latin Pamphlet entitled “Tentamen historicum illustrandis rebus anno MCCCCIX in universitate Pragensi gestis” and dealing with the history of the Decree of Kutná Hora (1409) is linked with Held's year in office as rector. At a time when Metternich's reaction was tightening up this was a sign of considerable courage, for in it Held, on the basis of sources, refuted the accusation that had been generally accepted up to that moment that Jan Hus exacted the Decree from King Venceslas IV because of his hatred for the Germans and showed the Decree to be the logical outcome of development. As Held had been using new sources the conjecture appeared in literature (F. M. Bartoš), that the young František Palacký, later to become the famous Czech historiographer, was the actual author of the pamphlet and that Held had only put his name to it. This conjecture was based on the fact that Palacký's diary indeed indicated that he had provided Held with excerpts from sources.

The author of the paper deals with this hypothesis and on the basis of a thorough analysis of Held's pamphlet and all surviving references to it in Palacký's literary bequest arrives at the conclusion that this assumption is unjustified. Palacký's cooperation can only be proved in the sense that he gave advice and directives to his older friend, and that he looked up sources for him; otherwise the work is undoubtedly Held's for in its whole structure it points to an educated dilettante as the author (besides, Held is the author of still another historical pamphlet dealing with the history of the hospital of the Brethren of Charity in Prague). This excludes Palacký as the author, quite apart from the fact that Palacký in later years never claimed authorship of this pamphlet, although he did so in other cases.

The author of this paper also discusses the importance of the pamphlet written in a very tame style which was in keeping with Held's political profile who, on the whole, stood apart from the revivalist spirit and the enthusiasm of Jungmann's generation. Nevertheless in this study he put welcome material into their hands which was important for a thorough understanding of this outstanding period in Czech history. The importance of Held's study must be looked for not so much in the contents (the author even puts forward the question whether Held's participation in the revivalist movement has not been overestimated) but rather in the function it fulfilled at the given time.

narazila na odpor úředních míst, takže žádost nebyla vyřízena. Přesto v r. 1754 v návrhu výstavby universitní budovy bylo na tuto laboratoř pamatováno a k tomuto účelu bylo určeno několik přízemních místností. Zůstalo však dlouho při návrhu.

V r. 1775 byl dr. Josef Gottfried Mikan jmenován profesorem botaniky a chemie a r. 1779 požádal o zakoupení buquoiské zahrady ke stavbě laboratoří. Dostal však odpověď od úřadů, aby takových návrhů zanechal, a tak tato naléhavá potřeba zůstala nesplněna. Profesor Mikan, aby alespoň něco mohl ukázat studentům, konal své pokusy a chemické reakce ve svém bytě. Teprve r. 1784 byly tyto poměry částečně odstraněny. Profesor Mikan, jako tehdejší místoředitel medicínských studií, byl pověřen, aby navrhl vhodné místo pro chemickou laboratoř a předložil návrh nákladů na její zařízení. Původní jeho návrh, ve kterém zvolil sál v Karolinu, nebyl přijat, protože to nedovolila Česká společnost nauk. Byly tedy k tomuto účelu dány místnosti v přízemí Karolina, které dostaly potřebnou úpravu a zařízení. Do laboratoří byl přidělen také jeden laborant, který bydlel v Karolinu. Tím byl učiněn krok ku předu i ve výuce chemie, která se až do roku 1810 konala pouze v zimním semestru. Teprve potom vyšlo nařízení, ve kterém byly přednášky z chemie rozvrženy do celého roku, chemie byla oddělena od botaniky a pro každou katedru byl stanoven vlastní profesor a asistent. Vysoký věk profesora Mikana mu již nedovolil splnit nové požadavky, a proto odchází na vlastní žádost do pense. Profesuru chemie obdržel 24. března 1812 Johann Christoph Josef v. Freyssmuth a protože on, jako magistr farmacie, by se podle tehdejších předpisů nemohl účastnit zasedání fakulty, dostal titul „Doctor Medicinae ad honores“. Jednou z jeho prvních snah bylo nevyhovující laboratoř přenést do nových místností nebo alespoň nynější laboratoře rozšířit a řádně vybavit. Pro tento účel žádal opět o sál v Karolinu, který nedostal, avšak v r. 1814 mu bylo povoleno rozšířit dosavadní laboratoře. Práce při rozšiřování laboratoří byly však vlivem války zpomaleny a podařilo se je dokončit až v r. 1817. Profesor v. Freyssmuth přednášel velmi pěkně, takže si získal vážnost a obdiv svých žáků. Zemřel však záhy v r. 1819 v necelých 33 letech.

Jako suplent byl na toto místo jmenován Adolf Martin Pleischl (1787—1867), který do té doby na ústavě působil jako asistent a r. 1821 dostal definitivní profesuru. Podařilo se mu řádně vést chemická praktika

a opatřit pro svůj ústav vhodné místnosti a odpovídající zařízení celkovým nákladem 24 000 zlatých, když při příležitosti návštěvy císaře Františka I. a vysoké šlechty v Karolinu připojil obratně při efektních chemických pokusech žádost o nový ústav. Tento ústav byl vybudován při Karolinu, otevřen r. 1837 a měl v posluchárně 200 míst pro posluchače a kromě toho 10 místností (laboratoří a kabinetů). Posluchačů chemie bylo v r. 1839 celkem 60, z toho 50 chemiků a 10 farmaceutů. Profesor Pleischl přednášel podle knihy Freiherr v. Jacquina, dobře sestavené a všímající si vlastností zvířecího těla a tělesných tekutin. R. 1838, kdy se uvolnilo místo na vídeňské universitě, byl Pleischl povolán do Vídně.

Těžištěm tehdejší chemie byla chemie anorganická. Teprve nástupci Pleischla, žáku J. Liebiga Josefu Redtenbacherovi (1810—1870), jmenovanému profesorem chemie v Praze v r. 1840, se podařilo zavést organickou chemii. (Povolení k přednáškám z organické a analytické chemie dostal v r. 1843.) Přednášel 2 hodiny týdně až do doby, kdy r. 1849 odešel do Vídně.

V této době dochází k netušenému rozvoji přírodních věd a některé obory, které byly do té doby pouze částí studia medicíny, se osamostatňují v rámci fakulty filosofické, aby o řadu desetiletí později daly vznik přírodovědecké fakultě. Tak byla přenesena za profesora Friedricha Rochledera (1819—1874) katedra chemie na filosofickou fakultu. Rochleder sám již chemii z hlediska užitečnosti v medicíně nepřednášel. Zabýval se hlavně fytochemií.

Za vlastní počátek lékařské chemie jako oboru na pražské lékařské fakultě lze považovat zřízení laboratoře pro klinicko-chemická vyšetřování, která byla otevřena po jednoročním jednání na popud Johanna Oppolzera (1808—1871), profesora vnitřního lékařství. Laboratoř byla umístěna ve všeobecné nemocnici a vedl ji dr. Josef Halla (a r. 1845 až 1846), který však za rok požádal, aby byl tohoto místa zbaven. Jeho asistent Josef Lerch Oldřich¹ (1816—1892), magistr farmacie, byl tehdy pověřen patologicko-chemickým vyšetřováním. Lerch byl výtečným a důkladným chemikem (vypracoval stanovení těkavých mastných kyselin v másle, objevil kaprylovou kyselinu a svými pracemi pronikl do světové literatury). Jako klinický analytik byl málo využíván a také vyhlídky, které v tomto místě měl, nebyly valné. Proto použil vhodné

¹ V některých dílech Oldřich Lerch.

příležitosti, kdy Johann Gottlieb, mající právo od r. 1844 přednášet soudní chemii, odchází do Štyrského Hradce, aby se habilitoval na toto místo a zároveň také pro praktickou chemii. Lerch nevyučoval jen čistě analytickou soudní chemii, ale také fyziologickou a patologickou chemii a „úvod ke zkoumání klinicky nemocných“. Lerch se stává r. 1858 mimořádným profesorem. Malé chemické laboratoře nestačily novějším požadavkům a tak dochází ke zřízení zoochemického institutu s roční dotací 5000 zlatých, ve kterém kromě přednosta pracoval 1 asistent a 1 laborant. Tento ústav byl v pravém křídle nemocnice a později přesdlil do přízemní budovy patologicko-anatomického ústavu. (Ústav začal pracovat r. 1858.) Z jeho laboratoří vyšla řada zajímavých prací. Např. Doček uveřejnil pokusy o tvorbu kyseliny hipurové, V. Patters našel aceton v moči diabetiků. Lerch, ačkoliv hodně sám pracoval jako soudní chemik, publikoval velmi málo.

Roku 1872 bylo na lékařských fakultách v Rakousku-Uhersku zavedeno vyučování užití chemie a zřízení katedry. Nově zřízená stolice v Praze měla být obsazena lékařem-chemikem. Proto r. 1872 nastupuje na toto místo Karel Hugo Huppert (1832—1904). Lerch sice ještě přednášel, ale jeho odchodem na odpočinek přestal také existovat zoochemický institut usídlený od r. 1877 v uvolněném chemickém ústavu v Karolinu. R. 1879 byl dokončen nový chemický ústav (U nemocnice 5), ve kterém bylo již dostatek místností i přednášková síň. Ovšem z pracovníků, kteří zde působili, to byl opět jen profesor, 1 asistent, 1 pomocný pracovník a 1 demonstrátor. Nový obor se na lékařské fakultě těžko prosazoval proti konservativním názorům tehdy panujícím jak ve vyučovací správě, tak v profesorském sboru. Zatím co na lékařských fakultách v Rusku, Německu, Skotsku a ve Francii byly již zavedeny zkoušky z lékařské chemie, bylo zde vyučování pro posluchače nepovinné. Bylo také třeba vypracovat novou náplň oboru, která by odpovídala současnému stavu vědy. Za této situace došlo r. 1883 k rozdělení pražské lékařské fakulty na českou a německou. Pro českou lékařskou fakultu byly začátky velmi obtížné, neboť v r. 1880 přednášeli česky pouze Eiselt, Janovský a Maixner. Bylo tedy nutno doplnit profesorský sbor odjinud. A tak r. 1883 přichází z Vídně mimořádný profesor pro lučbu lékařskou dr. Jan Horbaczewski (1854—1942), žák Ludwigův, původem z Ukrajiny. Nový profesor musel o uznání lékařské chemie bojovat, neboť v té době, ačkoliv existoval ústav pro lékařskou

chemii, konali medicí zkoušky pouze z anorganické a organické chemie na fakultách filosofických. Sám vzpomíná na dobu, kdy „přednášky a cvičení z chemie pro mediky konaly se tehdy na fakultách filosofických a při lékařských rigorosech zkoušeli profesori chemie těchto fakult. Lékařská chemie a cvičení z lékařské chemie byly předměty nepovinné, nezkušební vůbec a měly dle starobylého názoru vyučovací správy budoucímu lékaři hlavně poskytovat příležitost, aby se naučil zhruba prozkoumat exkrety nemocného.“ Ke konci devadesátých let minulého století doznala biochemie takového rozmachu, že byla na lékařských fakultách všeobecně uznávána a tak se podařilo přesvědčit ústřední správu vyučovací o nutnosti reformy, takže od roku 1900 byla chemická výchova mediků svěřena lékařům-chemikům.

Nově zřízený ústav (1883) české lékařské fakulty v Kateřinské ulici č. 32 „měl v začátcích jen 3 poněkud větší místnosti a 1 malou polotmavou místnost a ovšem též podobně vyměřenou dotaci a systemisované místo pouze 1 asistenta a 1 zřízence“.

Profesor Horbaczewski začíná pracovat v Praze v době, kdy byla jeho synthesisa kyseliny močové z glykokolu a močoviny, známá tehdy celému chemickému světu, již hotova. Na bádání v této oblasti na vzniku, izolaci a dělení kyseliny močové zejména od zásad xantinových pokračuje. V „Časopise lékařů českých“ uveřejňuje r. 1891 práci nazvanou „Příspěvky ku poznání původu kyseliny močové a zásad xanthinových jakož i ku vzniku leukocytos u ssavců“. V ní ukazuje, že nuklein pulpy slezinné i jiných orgánů, jater, thymu, lymfatických uzlin, je nutno považovat za mateřskou látku nejen zásad xanthinových, ale i kyseliny močové. Uvádí i závislost množství vylučované kyseliny močové na kvalitě i kvantitě potravin a na počtu leukocytů. Aby mohl závislost na počtu leukocytů lépe prokázat, vystavuje zvířecí organismus působení atropinu a chininu, po kterých dochází k žádoucím změnám v krevním obraze, a sleduje vyměšování kyseliny močové. Jeho pohled není jen úzce chemickým, nýbrž nechává orgány zkoumaných zvířat prohlédnout i histologicky, aby mohl ještě lépe fakty podložit svoje tvrzení. Fakta znamenají pro něho základ, podstatu, na které je možno stavět. To ukazuje práce „K theorii původu kyseliny močové“, kde odmítá hypotesu prof. Mareše slovy: „Tvrzení, že při činnosti protoplasmatu zvláště žlázových buněk kyselina močová co produkt přeměn molekulárních se tvoří, je prozatím neodůvodněné. Nejsou mi známa

žádná fakta, která by k tomu jistě poukazovala, a také p. prof. Mareš neuvádí žádná, která by toto tvrzení jistě potvrzovala.“ Kyselinu močovou syntetisoval prof. Horbaczewski ještě jinými způsoby, jako např. tavením trichlorlaktamidu s močovinou. I když tyto práce jsou hlavním těžištěm prof. Horbaczewského, nechybí ani publikace jiného druhu, ať již se týkají kreatinu, chemické nomenklatury, nebo průkazu krve v soudních případech.

Značný čas věnoval prof. Horbaczewski sepsání učebnice pro mediky, která by zároveň sloužila jako pomůcka pro lékaře. V začátcích pomáhá zájemcům o praktika lékařské chemie litograficky vydaná „Analytická lučba sestavená dle method v laboratořích prof. Dr. Horbaczewského obvyklých“. Byla rozdělena na tři části: I. analýsu sloučenin anorganických, II. lučbu fyziologickou, III. lučbu soudní, to vše na pouhých 50 stránkách. V letech 1903 až 1907 vycházejí tři díly lékařské chemie: I. Anorganická chemie, II. Organická chemie, III. Fyziologická chemie, jako první česky vydaná lékařská chemie. Prof. Horbaczewski založil obor lékařské chemie na české lékařské fakultě pražské a položil základy k jejímu dalšímu vývoji.²

Druhý přednosta ústavu, žák prof. Horbaczewského, prof. Emanuel Formánek nastupuje své místo v r. 1917. Již dříve publikuje práce zabývající se účinkem teplých a studených lázní na vyměšování kyseliny močové u člověka. Tyto práce jsou nesené duchem Formánkova učitele. Tak r. 1892 v článku „O působení horkých lázní na vyměšování dusíku a kyseliny močové u člověka“ poukazuje na zvýšené vylučování dusíku a kyseliny močové, které po horkých lázních nějakou dobu přetrvávají, a všímá si též obrazu krevního, kde nachází stoupanutí elementů červené i bílé řady. Zájem prof. Formánka je velmi široký. Je to farmakologie, kde profesori chemie měli povinnost přednášet, a toxikologie, kde prof. Formánek jako potravinářský expert léta pracoval. Jako farmakolog si všímá účinků solí amonných na oběh krevní a soustavu svalohybnou a z podobného stanoviska posuzuje ve svých pracích účinek cholinchloridu, neurinchloridu a tetramethylamoniumchloridu. Z toxikologického hlediska si všímá některých alkaloidů a glykosidů, jejich identifikace po působení kyseliny dusičné, odpaření a vystavení účinku amoniaku, louhu, sirovodíku, kyanidu draselného atd. Prof. Formánek si

² Prof. J. Horbaczewski habilitoval své tři žáky, pozdější profesory lékařské chemie, E. Formánka, A. Hamsíka a K. Černého (1871–1922).

však všímá i problémů klinických. Spolu s dr. Rudolfem Eislem pojednávají o terapeutickém účinku ledvinného extraktu při chronickém zánětu ledvin, několik prací věnoval štítné žláze a její funkci. V práci uveřejněné ve „Sborníku sjezdu ruských psychiatrů“ r. 1909 se zabývá otázkou vstřebávání sér při jejich perorálním podávání a změnou našich názorů na vstřebávání. Kromě těchto prací měl prof. Formánek značné povinnosti pedagogické, uvážíme-li, že byl současně přednostou dvou ústavů, chemického a farmakologického. Přitom živě sledoval nové výzkumy, a to i v oblasti radioaktivity, kterým věnoval přednášku na balneologickém sjezdu v Jáchymově, r. 1926 nazvanou „Radium, jeho vlastnosti a účinky“. Prof. Formánek umírá uprostřed práce r. 1929.³

Na jeho místo nastupuje r. 1930 prof. Antonín Hamsík, rovněž žák prof. Horbaczewského, mající v té době značné zkušenosti, které získal během svého dlouholetého pobytu v Brně, kde byl přednostou ústavu lékařské chemie od r. 1918. Ústav v době nástupu prof. Hamsíka byl již mnohem větší než ve svých začátcích a také lépe vybaven. Prof. Hamsík se během svého dřívějšího pobytu v Praze věnoval dvěma problémům. V prvním se zabývá fermenty trávicími a v druhém, mnohem obsáhlejším tematu pojednává o krevním barvivu a jeho derivátech. Z první skupiny prací je to publikace z r. 1908, kde studuje syntetisující účinek střevní lipázy, o rok později publikuje v Zeitschrift für physiologische Chemie výsledky svých pokusů ukazujících účinek střevní lipázy na mastné kyseliny a glycerin. Roku 1910 ukazuje prof. Hamsík v Rozpravách české akademie na skutečnost, že štěpení tuků pankreatickou lipásou probíhá i bez přítomnosti žluče, avšak žluč tento pochod zrychluje a má hlavní význam při resorpci, jak to prof. Hamsík dokumentuje na pokusech. Tomuto tematu je také věnován článek „K syntetisujícímu účinku endolipás“ z r. 1914. V druhé skupině, obsahující více než 40 prací, obrací autor svou pozornost ke krevním barvivům a na tomto poli pracuje jak v Brně, tak i po návratu na Universitu Karlovu v Praze. Ve svých pracích si všímá přípravy oxyheminu, kde poukázal na to, že alfa a beta modifikace se mohou činně snadno měnit. Zkoumal i vliv různých roztoků i věku na oxyheminy. Odmítl Küstnerovu domněnku, že přibývá beta struktury stářím a poukázal na možnosti změny těchto struktur vlivem různé koncentrace H⁺ a OH⁻. V pozdějších pracích popisuje možnosti rozeznání alfa a beta modifikace oxyheminu a chlorheminu, způsob

³ Prof. Formánek habilitoval O. Wagnera, který pak vystřídal A. Hamsíka v Brně.

jejich přípravy a účinek kyselin a zásad na prosthetickou skupinu barviva krevního. Jiné práce se zabývají přípravou aktivního hematinu a globinu a jejich vzájemným sdružováním. Této problematice zůstává prof. Hamsík věren s přestávkou druhé světové války dodnes. Velikou péčí věnoval prof. Hamsík učebnicím, které vyšly v několika vydáních a poslední, pátý díl - biochemie vychází za spolupráce prof. F. Šantavého r. 1956.

Na pražské lékařské fakultě německé od rozdělení university na českou a německou působili po prof. Hugo Huppertovi jako přednostové ústavu prof. Richard Zeynek (do r. 1939) a do r. 1945 prof. Zdenko Stary. Spolu s nimi zde přednášel profesor Felix Haurowitz, který měl ještě v r. 1938 ohlášenou přednášku „Aktuelle Probleme und Repetitorium der physiologischen Chemie“, a prof. Friedrich Lippich.

Druhá světová válka znamenala přerušeni práce na české lékařské fakultě a prakticky likvidaci českých ústavů, jejich zařízení a sbírek. V době poválečné stoupl podstatně význam lékařské chemie pro medicínské obory, a tak v dnešní době jsou na pražské lékařské fakultě dva ústavy pro lékařskou chemii, které po válce obnovil prof. Hamsík a jeho žáci prof. A. F. Richter, prof. K. Kácl, prof. J. Šula a dr. M. Hofman.

Děkujeme za cenné připomínky profesoru Palackého university v Olomouci M. Matouškoví a dr. Rozsivalové, asistentce Ústavu pro dějiny lékařství v Praze, za veškerou pomoc poskytnutou k této práci.

LITERATURA

1. A. Jungmann: Skizzierte Geschichte der medizinischen Anstalten an der Universität zu Prag, Wien 1840.
2. O. Matoušek: Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy, Praha 1954.
3. J. Goll: Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek university české, Praha 1908.
4. Die Deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag, Prag 1899.
5. J. Horbaczewski: Časopis lékařů českých 77, 1938, str. 41—44.
6. K. Kácl: Časopis lékařů českých 92, 1953, str. 194.
7. K. Kácl: Časopis lékařů českých 93, 1954, str. 578—580.
8. K. Kácl: Časopis lékařů českých 98, 1959, str. 1244.
9. J. Šula: Časopis lékařů českých 97, 1958, str. 170.
10. V. Vondráček: Časopis lékařů českých 68, 1929, str. 537—539.
11. O. Wagner: Časopis lékařů českých 68, 1929, str. 540—542.
12. E. Skarnitzl: Časopis lékařů českých 68, 1929, str. 539—540.
13. M. Matoušek: Stručné dějiny českého lékařství moderní doby, Praha 1947.

ОЧЕРК ИСТОРИИ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ В КАРЛОВОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В ПРАГЕ

И. ТУРЕК - В. ВЕЧЕРЕК

Резюме

Статья дает краткий обзор развития медицинской химии в Карловом университете. Начало этого развития, поскольку это можно установить по источникам, относится по-видимому уже к 17-му столетию, когда профессору ботаники медицинского факультета было предписано читать лекции об изготовлении химических медикаментов. Однако только в 1784 году, при профессоре И. Г. Микане, можно отметить определенный прогресс в виде организации скромной лаборатории. Настоящий химический институт был в университете организован в 1837 году при профессоре А. М. Плейшле. В 1840 году к курсу химии присоединяется также органическая химия. Быстрый размах химической науки вызвал также и дальнейшие организационные перемены, так как химия была перенесена на философский факультет.

Началом развития действительной медицинской химии можно считать устройство лаборатории для клинико-химических исследований в 1845 году. Однако лишь в 1872 году на медицинских факультетах в Австро-Венгрии было введено обучение прикладной химии и организованы кафедры. В 1879 году был затем открыт новый химический институт медицинского факультета. Новая дисциплина однако с трудом завоевывала надлежащее место, так как лекции были необязательными. Положение ухудшилось, когда в 1883 году произошло разделение факультета на чешский и немецкий факультеты, так как для данной отрасли не было чешского профессора. Достопамятным фактом явился приход внештатного профессора медицинской химии в венском университете д-р Яна Горбачевского (1854—1942 гг.). С его именем связаны основы данной дисциплины, опорой которой стал чешский институт медицинской химии, организованный в 1873 году. Горбачевский исследовал в Праге возникновение изоляции и деления мочевого кислоты. В 1903 году он издал первый чешский трехтомный учебник медицинской химии. Работу Горбачевского продолжил его ученик профессор Э. Форманек († 1929), который внес существенный вклад в фармакологию токси-

кологии, а затем и в проблематику радиоактивного излучения. Его продолжателем стал профессор доктор Антонин Гамзик, который работал в данной области вплоть до своего ухода в пенсию в 1948 году. Он занимался главным образом пищеварительными ферментами и кровяным пигментом и его производными.

Закрытие чешских высших учебных заведений в 1939 году нацистскими оккупантами вызвало шестилетний вынужденный перерыв также и в деле развития медицинской химии; только когда в 1945 году был вновь открыт чешский Карлов университет, то это стало началом дальнейшего развития медицинской химии, на этот раз уже в двух институтах медицинской химии, во главе которых стоят теперь ученики Гамзика.

EIN BLICK IN DIE GESCHICHTE DER MEDIZINISCHEN CHEMIE AN DER KARLSUNIVERSITÄT IN PRAG

JIŘÍ TUREK - BŘETISLAV VEČEREK

Zusammenfassung

Der Artikel gibt einen kurzen Überblick über die Entwicklung der medizinischen Chemie an der Karlsuniversität. Ihre in historischen Quellen aufgezeichneten Anfänge können vielleicht schon ins 17. Jahrhundert gesetzt werden, als dem Professor für Botanik an der medizinischen Fakultät auferlegt wurde Vorlesungen über die Zubereitung chemischer Medikamente zu halten. Aber erst im Jahre 1784 ist ein Fortschritt zu vermerken, als ein bescheidenes Laboratorium unter Prof. J. G. Mikan errichtet wurde. Ein wirkliches chemisches Institut wurde an der Universität erst im Jahre 1873 unter Prof. A. M. Pleischl errichtet. Das Fachgebiet der Chemie wurde dann vom Jahre 1840 an auch auf das Gebiet der organischen Chemie ausgedehnt. Der schnelle Aufschwung der Chemie führte auch zu neuen organisatorischen Massnahmen, denn die Chemie wurde auf die philosophische Fakultät überführt.

Als Anfang der Pflege der eigentlichen medizinischen Chemie kann die Gründung des Laboratoriums für klinisch-chemische Untersuchungen im Jahre 1845 betrachtet werden. Jedoch erst im Jahre 1872 wurde

an den Universitäten in Österreich-Ungarn der Unterricht der angewandten Chemie an den medizinischen Fakultäten eingeführt und Lehrstühle errichtet. Im Jahre 1879 wurde dann ein neues chemisches Institut der medizinischen Fakultät errichtet. Das neue Fach setzte sich aber nur schwer durch, denn die Vorlesungen waren fakultativ. Die Sachlage verschlechterte sich noch, als es im Jahre 1883 zur Teilung der Fakultät in eine tschechische und eine deutsche kam, denn für dieses Fach war kein tschechischer Professor da. Ein epochales Ereignis war die Berufung des ausserordentlichen Professors der Wiener Universität für medizinische Chemie Dr. Jan Horbaczewski's (1854—1942) nach Prag. Mit seinem Namen sind die Grundlagen dieser Disziplin verbunden, deren Stütze das im Jahre 1883 gegründete tschechische Institut für medizinische Chemie wurde. Horbaczewski arbeitete in Prag an seiner Arbeit über die Entstehung, Isolierung und die Zerlegung der Harnsäure. Im Jahre 1903 gab er das erste tschechische dreibändige Lehrbuch der medizinischen Chemie heraus. Das Werk Horbaczewski's setzte sein Schüler Prof. E. Formánek († 1929) fort, der erfolgreich in die Pharmakologie, in die Toxologie und schliesslich in die Probleme der radioaktiven Strahlungen eingriff. Sein Nachfolger wurde Prof. Dr. Antonín Hamsík, der in diesem Fach bis zu seiner Pensionierung im Jahre 1948 tätig war. Er befasste sich hauptsächlich mit dem Studium der Verdauungsfermente und des Blutfarbstoffes und dessen Derivate.

Die Sperrung der tschechischen Hochschulen durch die nazistischen Okkupanten im Jahre 1939 bedeutete für die medizinische Chemie eine sechsjährige Pause und erst die Wiedereröffnung der tschechischen Karlsuniversität im Jahre 1945 bedeutete ihre weitere Entfaltung, jetzt schon in zwei Instituten für medizinische Chemie, an deren Spitze jetzt Hamsík's Schüler stehen.

A SURVEY OF THE HISTORY OF MEDICAL CHEMISTRY AT THE CAROLINE UNIVERSITY IN PRAGUE

JIŘÍ TUREK - BŘETISLAV VEČEREK

Summary

The paper gives a short survey of the development of medical chemistry at the Caroline University. As far as can be ascertained from

existing sources its beginnings date from the 17th century, when the professor of botany at the medical faculty was instructed to lecture on the preparation of chemical medicaments. It was only in 1784 when further progress was made by the establishment of a modest laboratory under Professor J. G. Mikan. A chemical institute proper attached to the university was established in 1837 under Professor A. M. Pleischl. The department of chemistry was extended in 1840 to include also organic chemistry. The speedy development of chemistry as a science led to further changes in the organisation, for lectures in chemistry were held at the philosophical faculty.

The establishment of a laboratory for clinical-chemical examination in 1845 may be considered to mark the beginning of actual medical chemistry. At the faculties of Austro-Hungarian universities, however, it was as late as 1872 that the teaching of applied chemistry was introduced and chairs established. In 1879 a new chemical institute of the medical faculty was opened. The new subject took a long time to become properly established as lectures were optional. Conditions grew worse when the faculties were divided into German and Czech faculties in 1883, for now there was no Czech professor available to lecture on this subject. The arrival from the Vienna university of professor extraordinary Dr. Jan Horbaczewski (1854—1942) was an epoch making event. His name, as well as the Czech institute for medical chemistry established in 1883 are closely linked with the foundations of this subject. Horbaczewski worked in Prague on his treatise of the rise, isolation and division of uric acid. In 1903 he published the first Czech textbook on medical chemistry in three volumes. His pupil Professor E. Formánek († 1929) continued his work. Professor Formánek dealt with problems of pharmacology, toxicology and radiation. His successor, Professor Dr. Antonín Hamsík, continued the work until his retirement in 1948. He was particularly interested in and its derivatives.

The closing down of the Czech Universities in 1939 by the nazis meant a forced six-year pause in medical science and it was the re-opening of the Czech Caroline University in 1945 which brought about further development - in two institutes of medical chemistry led today by Hamsík's disciples.

POZNÁMKY K FAŠISACI NĚMECKÉ UNIVERSITY PRAŽSKÉ

KAREL KUČERA · MIROSLAV TRUC

Dekret o zrušení německých vysokých škol, vydaný 18. října 1945, uzavřel s konečnou platností závažnou kapitolu dějin pražské university. Od r. 1882 užívaly společné půdy Karolina dvě university: česká a německá, jejichž vzájemný poměr byl odrazem mocenských sil buržoasie obou národností. Předmětem našeho článku je příspěvek k poslední fázi tohoto stavu, kdy se většina představitelů německé university uvědoměle hlásila do služeb nacismu a účinně se podílela na likvidaci československého státu.¹

Německé učení, vydávající se od počátku své existence za mluvčího německého lidu v Čechách, spojilo svůj osud s útočným politickým programem nacionalistické německé buržoasie již koncem minulého století. Mnozí jeho představitelé, hájící fáze „odvěkého němečtví“, tvářili se, jako by neviděli kulturní i hospodářský pokrok českého národa. Podceňovali zvláště moderní vývoj české vědy a povolávajíce do svých řad většinou cizí odborníky, mnohdy i učence z Německa, málo se snažili navázat kontakt s českým kulturním prostředím. Dovedl-li na říšské radě profesor německé právnické fakulty vytáhnout na české kolegy nůž, zajistil si snad legendární popularitu v kruzích německých radikálů, avšak neoslabil tímto pochybným gestem - momsenovského vzoru - rozvoj českých vědních disciplín.² S potřebou zajistit si dostatečnou

¹ Zdůrazňujeme, že v tomto stručném příspěvku podáváme pouze zlomkovou část důležitého materiálu a že nám jde především o upozornění na činnost německé university, která v období okupačním byla pověřena dohledem nad českou vědou.

² Jde o známý útok profesora římského práva Emila Pfersche (1854—1916) při bouřlivých výstupech na říšské radě ve Vídni r. 1897.

zásobu nacionálních volebních frází pro své měšťácké voliče, vyčítali četní kandidáti poslanectví z řad učitelů německé university vládě nezřízenou podporu české university; okřídleným výrokem období před světovou válkou se tak stala proslulá slova Sauerova o „zhýčkané české universitě“.³

Nářky nad nespravedlivým útlakem německého učení byly pochopitelně stupňovány při vzniku Československé republiky, kdy vyvstala nutnost rozřešit nepřírozený stav universitní otázky. Zvláště rektor Naegle, který hned 29. října 1918 vyvolal konflikt se zástupci Národního výboru, se stal mluvčím odporu proti jakýmkoli změnám ve vzájemném poměru pražských universit; jeho opětné povolání na rektorský stolec příštího roku odpovídalo mentalitě učitelských sborů, které takto demonstrovaly proti novému státu.⁴ V Národním shromáždění - bylo příznačné pro politiku českých buržoasních stran, že podnětnější osnovu k řešení universitního problému podala skupina socialistických poslanců v čele s Fr. Krejčím a S. K. Neumannem - došlo 19. února 1920 k schválení tzv. zákona Marešova, jenž dokonale změnil dosavadní stav.⁵ Jméno zakladatelovo i Karolinum se všemi historickými památkami se dostalo české universitě, které byl rovněž přiznán nárok na insignie a universitní archiv. Odpor německé university proti Marešovu zákonu podpořily vlády předmnichovské republiky odkládáním prováděcího nařízení. Nepomáhalo jistě státnímu prestiži, byla-li dále ze strany německé university vedena literární polemika hojně doložená memorandy i dobrými zdáními německých odborníků, na něž česká

³ August Sauer (1855—1926), germanista německé university, reagoval polemicky na požadavky resoluce IV. sjezdu českých přírodovědců a lékařů r. 1908; zcela neprávem vyčítal české universitě mimořádné dotace: „Was daher die deutsche Universität heute leistet, dass leistet sie aus eigener Kraft, als die wohlgehegte und gepflegte, heute festverhätchelte tschechische Schwester.“ *Deutsche Arbeit*, 1908. Z české strany polemisoval se Sauerem prof. Srdínko.

⁴ August Naegle (1869—1932), profesor theologické fakulty, politicky činný v nacionální straně německé. Svým vystoupením proti universitnímu zákonu si zjednal velikou popularitu v německých kruzích, takže byl kandidátem německé buržoasie proti Masarykovi při presidentské volbě.

⁵ Návrh socialistické skupiny šel dále než návrh Marešův, především počítal s přeložením německé university z Prahy.

universita odpovídala stejnou formou.⁶ Neboť v uzákonění Marešova zákona nesmíme vidět pouze markantní vítězství české buržoasie nad buržoasií německou, nýbrž posílení československého státu, zákonné uznání národně historické kontinuity i postavení českého národa v republice.

Zůstane jednou z trapných kapitol politického vývoje první republiky, že fašistickým živlům byla dána možnost zneužít universitní otázky v těžké době hospodářské krise, že tehdejší vláda z počátku blahovolně přihlížela manévřům pravicových opozičních stran a teprve potíže v koalici ji donutily zaujmout rezervovanější postoj. Na třetí ploše nacionální otázky se srazily fašistické skupiny českého života politického s fašismem německým, jenž na německém učení počal nahrazovat nacionální radikalismus z rakouských dob.

Až na stoupence komunistické strany stáli zástupci všech politických skupin německých v příkrém odporu k universitnímu zákonu; tato fronta se rýsovala od bojovných nacionálů až po předáky občanských koaličních stran a sociální demokraty.⁷ Protože stoupenci fašistických skupin vystupovali vždy v universitní otázce s programem maximalistickým, stále více vlivem růstu nacismu v Německu i mezinárodní situace zatlačovali skupiny nacionálů, s nimiž ostatně brzy splynuli. Tento postup lze pozorovat nejen ve studentstvu, jehož fašistické skupiny neváhal

⁶ Německá universita vydala zvláště: *Die Entstehung und Rechtstellung der deutschen Universität in Prag*, Prag 1919, S. 24, II. vyd. 1924; *Das Gesetz vom 19. Februar 1920 über das Verhältnis der Prager Universitäten und seine Vorgeschichte*, Prag, 1920, S. 44; *Das historische Recht der deutschen Universität in Prag*, Ein Schlusswort ihres akademischen Senates, Prag, 1930, S. 25; srov. i odpovědi české university: Prohlášení akademického senátu University Karlovy o projevu akademického senátu německé university vůči zákonu z 19. 2. 1920, č. 135, Praha, 1930 (s posudky prof. V. Novotného a M. Stiebra), i Odpověď akademického senátu Karlovy university na konečné slovo akademického senátu německé university, Praha 1931.

⁷ Pražská německá universita v německém politickém životě sehrála dosti značnou úlohu. Předáči německých politických stran byli jejími příslušníky, jako Fr. Spina (1868—1938), profesor filosofické fakulty a zástupce německé strany agrární v četných koaličních vládách, Robert Mayr-Harting (1874—1948) profesor, římského práva a ministr spravedlnosti ve Švehlově vládě panské koalice za německou stranu křesťansko-sociální. Ve straně německých sociálních demokratů se uplatnil farmakolog W. Wiechowski (1873—1930), nehledíme-li na zbytky německých liberálů, které v parlamentu reprezentoval profesor správního práva L. Spiegel (1864—1926) a civilista B. A. Kafka (1881—1931).

r. 1930 přijet posílit sám Goebels, nýbrž i mezi učiteli, pro jejichž postoj bylo rozhodující vítězství Henleinova bloku při volbách r. 1935.⁸ Většiny sborů jsou od té doby pevně v rukou nacistů i s nacisty sympatisujícími profesory a menšiny jsou zastrašovány stupňujícím se terorem.

Není příliš známa skutečnost, na níž upozornil již R. Kvaček, že poměr reprezentantů německého učení k organizátorům fašistického volebního bloku 1935 byl zvláště blízký. Kampaň za „Sudetendeutsche Volksfront“ byla zpočátku r. 1933 vedena starými předáky německé národně socialistické strany Krebsem a Jungem, kteří hledali do čela vhodného kandidáta nezátíženého politickou minulostí. Krebs se obrátil na rektora německé university romanistu Mariana San Nicolu, jenž sám vůdčí postavení odmítl a doporučil osobu Konrada Hen'eina. Charakterisuje tak jen vliv pražské německé university ve sfašisovaném politickém táboře německém, že její rektor mohl určit vůdčí osobu politického hnutí, jehož hlavním cílem bylo rozbití československého státu.^{8a}

Při rychlém růstu vlivů fašistických směrů na universitě dlužno si všimnout ještě jednoho činitele - antisemitismu. Od dvacátých let byl důsledně uplatňován především v otázkách personálních, jsa hluboce zakořeněn především na lékařské fakultě, ač známé demonstrace proti rektoru Steinherzovi již roku 1923 ukázaly, že jde o zjev celouniversitní.⁹ V druhé polovině třicátých let počal nabývat stále otevřenějšího charakteru. Ignorování židovských kandidátů se zde pojilo s organisovanou snahou získat do učitelských sborů co nejvíce cizinců, neznalých domácího prostředí a tak snáze ovladatelných. Příklad, jenž následuje, ilustruje stanovisko universitních kruhů.

Začátkem roku 1936 se uprázdnila na lékařské fakultě stolice patologické anatomie. Komise profesorského sboru navrhla ministerstvu dva cizí odborníky: prof. Chiariho z Vídně a prof. Albertiniho z Curychu.

⁸ Goebels mluvil k nacistickým studentským úderkám 3. února 1930 v německém kasinu. Srov. ostatně *W. Wolfram von Wolmar*, Prag und das Reich, 600 Jahre Kampf deutscher Studenten, Dresden, Müller, 1943, S. 524.

^{8a} *R. Kvaček*: K historii Henleinovy Sudetoněmecké strany, Dějepis ve škole, roč. 4 (1975), str. 198.

⁹ R. 1922 byl zvolen rektorem historik profesor Sam. Steinherz (1857 - 1942 v Terezíně); jmenovaný volbu přijal, jakkoliv bylo na německé universitě zvykem, že zvolení židovští profesori se z obavy před antisemitskými provokacemi akademické hodnosti vzápětí vzdali. Pravicoví studenti zahájili stávkou a několik dní demonstrovali. Steinherz nenalezl podporu u akademického senátu a proto resignoval.

Na toto rozhodnutí fakulty, které bylo učiněno 25. března, přišla odpověď z 30. dubna. Ministerstvo v ní naznačuje, aby fakulta přihlédla k tuzemským kandidátům, a toto stanovisko opakovalo výnosem z 22. září 1936. Zde již ministerstvo uvedlo jméno domácího kandidáta, jímž byl profesor Erik J. Kraus, od r. 1927 extraordinář patologické anatomie.¹⁰ Profesorský sbor však od svého stanoviska neustoupil a neváhal svůj názor tlumočit v pamětním spise, odevzdaném děkanem Grosserem a dalšími zástupci sboru ministrovi Frankemu.¹¹ Na schůzi 4. února 1937, kde bylo o záležitosti opět jednáno, použila většina sboru dokonce zastrašující způsob vůči menšině, když porušila jednací řád hlasováním aklamací. O profesoru Krausovi se fakulta stále nevyjadřovala, až ministerstvo opět důrazně odmítlo zahraniční kandidáty a poukázalo na vědecký věhlas domácího kandidáta. Teprve tehdy byla většina sboru donucena se vyjádřit k svému dlouholetému členu. Na schůzi dne 25. října 1937 byla přijata obsáhlá odpověď. Referoval prof. Grosser, jenž byl autorem rozkladu. Čtenář tohoto dokladu, přeplněného mravními úvahami o potřebě harmonické osobnosti do čela patologického ústavu, se nakonec doví, že profesor Kraus, kterého před 10 lety fakulta navrhla na jmenování mimořádným profesorem, nemá důvěru svých kolegů.¹² Pro postoj většiny sboru bylo charakteristické, že Grosser ve svém podání upozorňuje na nepříznivý dojem ve studentstvu. Jde o jasnou narážku na případ Kelsenův, kdy se nacističtí studenti bouřili proti „porušení svých práv“ a vypořádali se v divokých rvačkách se svými socialistickými kolegy.¹³ Nacističtí činitelé těžce nesli, že se pokrokovým silám podařilo prosadit emigranta prof. Kelsena na právnickou fakultu a pobídlí proto studenty k četným kraválům, jejichž hlavní vlna se zdvihla 22. a 23. října 1936 při Kelsenově první přednášce. Mírné tresty disciplinárního vyšetřování, které ostatně vedl zástupce

¹⁰ E. J. Kraus, nar. 1887, hab. 1919, prof. 1927.

¹¹ AUK - NU - R C/2.

¹² „Gerade der Leiter einer pathologisch-anatomischen Lehrkanzel muss ja ein besonders grosses Mass von Verantwortung tragen können, zugleich aber auch das uneingeschränkte Vertrauen seinen klinischen Kollegen besitzen, für die er nicht bloss einoffenherziger Berater in der Diagnostik, sondern nicht selten gerade zu Beichtvater und Richter sein soll.“ Tamtéž.

¹³ Hans Kelsen (1881—1949), pražský rodák, německý pol. emigrant, známý reprezentant normativní teorie byl r. 1936 jmenován profesorem německé právnické fakulty.

Henleinovy strany ve volebním soudu prof. dr. Schranil,¹⁴ již tehdy měly dokázat, že studenti i akademické úřady jsou ve svém názírání zajedno.

Nejzřejměji se myšlení universitních nacistů projevilo v období zářijové mobilisace r. 1938, kdy četní profesori i studenti uprchli z republiky. Opuštěny zůstaly zvláště německé kliniky; zbylý ošetřující personál úmyslně sabotoval předpisy protiletectvé ochrany a choval se hrubě k pacientům, takže většinu klinik musili převzít čeští profesori.¹⁵ V české veřejnosti, zvláště v kruzích lékařských, bylo nad postupem německých vysokých škol tak silné pobouření, že profesorský sbor lékařské fakulty české university se usnesl na mimořádné schůzi navrhnout zrušení německé lékařské fakulty.¹⁶

Němečtí profesori a studenti odcházeli z republiky do jisté míry i proto, že měli pochybnosti o osudu německého učení. Část německého obyvatelstva opustila totiž okleštěné Československo, takže bylo považováno za nepravděpodobné ponechat v Praze i Brně německé vysoké školy. V určitou dobu se zdálo, že se uskuteční plány, kterými se zanášel v dvacátých letech sám Naegle - přeložit universitu do Liberce.¹⁷ Než vývoj německé university, položený mezi Mnichov i tragické dny březnové, je částečně překvapující. Před lidovým soudem vypovídali po revoluci všichni poslanci i senátoři Henleinovy strany shodně o velkém vlivu, kterému se representanti německé university těšili v sudetoněmecké

¹⁴ Akademické úřady zastavily přednášky a teprve když studenti odjeli z Prahy, počaly vyšetřovat. Pouze později na důrazné naléhání státních úřadů byli někteří účastníci rvaček vyloučeni. Viz AUK - NU - Katalogy.

¹⁵ Viz zpráva děkana Laufbergra v protokolech akademického senátu University Karlovy. AUK. senat. prot.

¹⁶ Memorandum sboru lékařské fakulty podané akademickému senátu znělo: „Profesorský sbor lékařské fakulty university Karlovy uvažoval v této těžké chvíli o tom, co pražská německá universita měla pro kulturu a náš stát býti a čím nebyla. Viděli jsme to a vidíme jasně na každém kroku a zároveň si uvědomujeme, že právo její existence vnucenými poměry státními automaticky přestává. Na základě toho dnes pokládáme za svou povinnost, abychom svému nejvyššímu úřadu akademickému toto upozornění učinili a při tom si dovoluujeme klásti mu na srdce, aby ihned o universitě německé se stanovíště našeho ochuzeného státu a naší národní budoucnosti účinně a v dorozumění s nadřízenými úřady počal uvažovati dříve, než zase formální a jiné ohledy tuto úvahu učiní nemožnou...“ Tamtéž.

¹⁷ Viz Unsere Alma mater, die Sudetendeutschen Hochschulen, Böhm. Leipa, Kaiser, 1938, S. 89—90.

straně. Zvláště důležité je svědectví Kundta,¹⁸ jenž byl pověřen vést nacistickou skupinu uvnitř okleštěného území Československa; podle jeho tvrzení byla universita hlavní filiálkou Henleinova hnutí. Proti svědectví vlivu tak značného podivně působí nejistota i spory mezi čelnými universitními osobnostmi o vlastním osudu university.

Čelná skupina tzv. sudetoněmeckých profesorů, sdružená kdysi kolem Ericha Gieracha,¹⁹ k níž se zvláště hlásili právníci Swoboda i Weizsäcker a z filosofické fakulty Pfitzner, si přála vklínit universitu do prostředí německého;²⁰ podporovala tak starou koncepci Naeglovu. Za nimi stály zvláště politické kruhy mnichovského vedení NSDAP i sám „reichsdozentenführer“. Druhou skupinu vedl rektor university Otto,²¹ druhdy příšlý do Prahy z Berlína, slávista Gesemann i profesor přírodovědecké fakulty Bernhauer, jenž se brzy ujal funkce gaudozentenführera; patřila sem i skupina starých nacionálů vedená Grosserem.²² Tato skupina se opírala o názory, které hájili v dvacátých letech proti Naeglovu mínění profesori filosofické fakulty Sauer a Rzach - neopustit za žádnou

¹⁸ Ernst Kundt, přední poslanec Henleinovy strany, byl souzen spolu s ostatními členy Henleinova poslaneckého klubu lidovým soudem r. 1946.

¹⁹ Erich Gierach (1881—1943), profesor staré řeči a literatury německé, vždy kladl velký důraz na německé zázemí; z toho důvodu po jmenování nepřesídlil do Prahy a bydlel stále v Liberci. Shromáždil kolem sebe skupinu orientovanou antisemitsky a stál v drsném odporu k starým liberálnějším profesorům. Pěstoval úzký styk s politickými kruhy Německa, kam těsně před r. 1938 odešel.

²⁰ Vilém Weizsäcker, nar. 1886, profesor právních dějin českých a význačný nacist; Josef Pfitzner (1901—1945), profesor východních dějin na filosofické fakultě. Zprvu patřil do okruhu Spinova, teprve později vstoupil do Henleinovy strany, kde počal vyvíjet neobyčejnou činnost. Za války byl dosazen s germanisačními úkoly do čela obecní správy pražské, jako náměstek primátora. Odpovídal za četné nacistické zločiny, a proto byl po osvobození odsouzen lidovým soudem a popraven.

²¹ Arnošt Otto, nar. 1877, profesor pedagogiky, přišel do Prahy r. 1925. Ačkoli se teprve v kritickém roce 1938 přihlásil do nacistické strany, umožnil svým postojem prakticky fašisaci university. Měl hojně styky, zvláště s mladší generací nacistických učitelů a docentů.

²² Gerhard Gesemann, (1888—1948), profesor slavistiky na filosofické fakultě, jeden z mála význačných vědců, kteří se přidali k nacistické skupině. Konrád Bernhauer, nar. 1900, profesor biochemie na přírodovědecké fakultě, hlavní pověřenec Henleinovy strany pro universitní otázky. Representoval spojku mezi Ottou a Kundtem. Otto Grosser, nar. 1878, zemřel kolem r. 1950, profesor anatomie, velmi vlivný člen sboru fakulty lékařské.

cenu „tisíciletou kulturní půdu“.²³ Je ostatně jasné, že Berlín, znaje příští vývoj událostí, podepřel názor skupiny pražské. Po rozhodnutí přikročily obě skupiny svorně k očištění university „od přežitků liberalismu“.

Abychom poznali, kam spěla německá universita pražská, vidíc svůj vzor v universitách říšských a chtějíc se s nimi ztotožnit, což se jí konečně za druhé republiky alespoň částečně a po 15. březnu 1939 zcela podařilo, bude snad dobře, byť jen stručně ukázat na proměny, k nimž došlo po r. 1933 na universitách v Německu.²⁴ Do tohoto roku byly německé university státními ústavy nadanými poměrně širokou autonomií, což však, protože v orgánech autonomii představujících a reprezentujících, byli zastoupeni jen ordináři a ne už profesori mimořádní a docenti, pro university znamenalo vládu menšiny, a to menšiny konservativní a nacionalistické. Pod rouškou akademické svobody bylo dokonce těmto činitelům dovolováno štvání proti tehdejší měšťácké německé republice a byla to právě universitní autonomie, jež umožňovala, aby profesorské sbory - ordináři - byly neustále doplňovány konservativním živlem. Ačkoliv tedy nelze nikterak říci, že by německé university jako celek byly progresivním elementem Německa, přesto musily hned v r. 1933 projít důkladnou „očistou“. Na všechny universitní učitele byl uplatněn zákon o „obnovení úřednictva z povolání“, ač se ve skutečnosti plně vztahoval jen na ordináře, a v jeho důsledku byli svých míst na universitách zbaveni všichni „židé“ (stačilo mít jednoho židovského prarodiče), všichni „kdo byli činní komunisticky“ (toto ustanovení bylo ovšem možno použít proti každému nepohodlnému republikánu). Propuštění však mohli být i ti, kdo neposkytovali novému státu pro budoucnost bezvýhradnou záruku oddanosti, a o rok později bylo možno zbavovat profesory míst i „z důvodů přeměny německého vysokého školství“. Jenom do konce roku 1936 odstranili nacisté z vysokých škol asi 1500 učenců.

Jak se po těchto očištných akcích mohla změnit stará liberalistická a autonomní universita, možno vidět na Heidelberku, kde v r. 1936 zbylo z původních 215 učitelských sil, které na universitě působily

²³ Adolf Rzach (1850—1935), profesor klasické filologie.

²⁴ O proměně, jež se udála s německými universitami po r. 1933, podrobněji u E. G. Gumbela, Usměrnění německých vysokých škol (Přítomnost, roč. XV, 1938, str. 619 až 622).

v r. 1932, pouhých 99; zbytek - 116 profesorů a docentů bylo buď odstraněno, nebo zemřelo. Z tohoto čísla 56 učitelů bylo propuštěno z politických důvodů a podobné příčiny se skrývají jistě i za mnohým „dobrovolným“ odchodem nebo pensionováním. Naproti tomu z celkového počtu 178 učitelských sil, působivších tu v r. 1936, přišlo na universitu 81 teprve po r. 1933, to znamená, že učitelský sbor byl téměř z poloviny složen z těch, kdo svou kariéru spojili s nacismem.

Nové síly „obohatily“ německé university zcela zvláštním způsobem. Nejenže vznikají všude nové stolice, jako např. „rassenkunde“ a že i některé stolice dříve obvyklé jsou nově specifikovány (historie se zvláštním zřetelem k nauce o obraně státu), ale rasismus je východiskem všech přednášek, jednotlivé obory se přednášejí ve vztahu k válce nebo vojenství, propaguje se tu myšlenka expanse i nacismus. Byli to většinou právě noví docenti a profesori, kteří ohlašovali přednášky na takováto témata: Národ a rasa, Nacionalistický světový názor a rasová myšlenka, Politika a rasa, Zásady národní pospolitosti, Politika a vedení války, Totální válka, Německé branné právo, Psychologické problémy války, Válečná chirurgie, Dějiny armády a sanitní služby (pro medicy!), Branná chemie, geologie, hospodářství atd., Německé právo na kolonie, Zdravotnické a hygienické poměry v německých koloniích apod.²⁵

Zároveň s touto proměnou se udála i změna jiná. Nacismus zbavil universitu dosavadní liberalistické autonomie, již nahradil důsledně prováděným vůdcovským principem. Pravomoc profesorských sborů, dosud na fakultách rozhodujících především v otázkách personálních, byla úplně potlačena a přenesena na nacistické správní orgány (jim byly podřízeny i organizace studentské) a jejich zvláštní důvěrníky -

²⁵ Na pražské německé universitě se podobné přednášky objevily pochopitelně vzápětí po 15. březnu: Volk und Staat, Volk und Rasse (Rassenpolitische Gesetzgebung), Das Wehrrecht des grossdeutschen Reiches, Geschichte der deutschen Wehrverfassung, Gebundene Wirtschaft, Das nationalsozialistische Bildungswesen, Die Idee der Nationalerziehung, Rasse und Lebensform, Menschliche Erblehre als Grundlage der Rassenhygiene, Vererbungslehre und Rassenkunde, Rassenpsychologie, Rassengeschichte Europas, Rassengeschichte des Böhmischo-mährischen Raumes, Völkliche Grundlagen der Neuordnung Europas, Judentum und Presse, Das Eingeborenenproblem (im Hinblick auf die deutschen Kolonialaufgaben), Bolschewismus (unter besonderer Berücksichtigung des Volkstums und Agrarfragen) apod.

vůdce docentů, kteří spolu s nacistickými důvěrníky studentstva podléhali „gaudozentenführerovi“.²⁶

Uplatnit nejlépe těch zásad, jimiž se neustále snažila přiblížit vysokým školám v Německu, se pražské německé universitě podařilo v období druhé republiky. Když se po bouřlivých událostech podzimu r. 1938 situace uklidnila a němečtí profesori se navraceli do Prahy, byli si nacisté už tak jisti svým postavením, že sáhli k provokacím nejhrubšího zrna. Pomocí studentů, kteří byli už většinou „říšskými státními příslušníky“, donutili všechny nepohodlné členy profesorských sborů, aby opustili přednáškové síně. Nátlak byl pochopitelně činěn především na židovské profesory a docenty. Nejsnadnější úkol na tomto poli, alespoň pokud šlo o profesory, měla, v důsledku svého dřívějšího dlouholetého postoje k otázce doplňování profesorského sboru, fakulta lékařská, na níž se „z důvodů rasových“ uvolnily jenom 3 stolice - hygieny po prof. E. Singrovi, pediatrie po B. Epsteinovi a Starkensteinova farmakologie. Dodatečně pak k těmto třem přibyl i prof. J. Kubik, jenž se proti rasové „čistotě“ provinil sňatkem. Bylo-li málo židů mezi držiteli stolic, musilo zato fakultu opustit množství bezplatných profesorů, soukromých docentů a asistentů.²⁷ Malý počet obětí rasové nenávisti byl na fakultě právnické, ovšem jen tehdy, nebere-li se v úvahu její nečetné personální vybavení, protože musela-li jedna třetina učitelských sil pro svůj původ opustit fakultu, ukazuje to nejlépe význam této akce. Profesori Hans Kelsen, romanista E. Weis a národohospodář Fr. X. Weis byli donuceni požádat ministerstvo o dovolenou, docenti buď resignovali na ohlášené přednášky (H. Müller, D. Eisinger a lektor G. Flussler), nebo se vzdali venia docendi, jako H. O. Ziegler, event. resignovali na členství ve sboru a zkušebních komisích, jak učinil Fr. Adler.²⁸

²⁶ Srov. směrnice zasláné rektorátu z Berlína před oficiálním převzetím německých vysokých škol (AUK - NU - R fasc. Übernahme).

²⁷ Podle stavu osob na r. 1937/38 měla německá lékařská fakulta celkem: 14 prof. ř., 7 mř., 21 mř. bzpl., 50 s. doc. - celkem 92. Naproti tomu na počátku r. 1940: 6 prof. ř., 8 mř., 4 mř. bzpl., 23 s. doc. - celkem 41. K tomu další doklady AUK - NU - R C 2/3.

²⁸ Podrobná zpráva děkana Hoyera z 25. února 1939 o uprázdněných stolicích - AUK - NU - R C 2/2. - Z právnické fakulty byli vyloučeni i dva stipendisté, naopak výpomocná síla státovědeckého ústavu M. Tilscherová, již dalo MŠaNO výpověď, pracovala bez přerušení dále, protože pražský NSD - „dozentenbund“ převzal platbu jejího paušálního platu.

Zimní semestr 1938/39, kdy se tyto akce na fakultách úplně zfašisované německé university před očima čsl. ministerstva a vlády daly, postihl krutě i fakultu přírodovědeckou, odkud bylo nacistickým antisemitským běsněním vyhnáno 6 profesorů řádných, 1 extraordinarius, 1 bezplatný mimořádný profesor a 8 soukromých docentů - tedy rovněž třetina všech přednášejících.²⁹ Početní stav profesorského sboru se násilným odstraněním židů snížil i u fakulty filosofické, jejíž stolice musili opustit filosofové O. Kraus a E. Utitz, oba historikové starověku A. Stein a V. Ehrenberk, jazykozpytec F. Slotty, abychom jmenovali alespoň některé.³⁰

Násilná arisace university se pochopitelně neomezila toliko na profesory a docenty, nýbrž zasáhla i do studentstva, takže jeho počet právě v této době byl přímo katastrofálně nízký, jsa pouhým zlomkem let předchozích.³¹ Různými machinacemi bylo dosaženo toho, že na universitu byli zapisováni jenom lidé prokázavší se dokladem o arijském původu. Profesorům nikterak nevadil - věděli totiž, že bude trvat jenom krátce - prudký pokles počtu posluchačů, jehož podstatnou částí byli zejména od r. 1918 židovští studenti z východní a jihovýchodní Evropy.

Stejně jako před několika lety v Německu, šla i v Praze ruka v ruce s čistkou rasovou i čistka politická. Výslovně jsou jako neúnosní z jiných

²⁹ Podle seznamu děkana Trojana z 9. 3. 1939 (AUK - NU - R C 2/3) byli z přírodovědecké fakulty vyloučeni z rasových důvodů profesori E. G. Pringsheim, prof. anatomie a fyziologie rostlin, fysik Ph. Frank, matematik L. Bernwald, fysik R. Fürth, matematik K. Löwner, astronom E. F. Freundlich, matematik A. Winternitz a zoolog L. Freund a dále docenti P. Funk, O. Blüh, K. Heller, F. Eckert, S. Hermann, H. Kalmus, H. Löwit a H. Raudnitz.

³⁰ Fakulta filosofická ovšem utrpěla čistkou poměrně nejméně. Právě z ní se totiž rekrutoval největší počet „ideologů“ sudetáctví. Tak profesor germanistiky Herbert Cysarz, jenž byl ještě r. 1934 ochoten spolu s F. E. Šaldou přednášet na schůzi Spolku posluchačů filosofie české university, vyzval při přednášce v květnu 1938 přítomné k povstání na znamení smutku za Henleinovy úderníky, zastřelené při nepokojích v pohraničí. (Rudé právo 26. V. 1938, č. 123) Na filosofické fakultě se také nejvýrazněji projevil nepoměr mezi 22 řádnými profesory v r. 1936/37 a 11 v r. 1940, ale ten nebyl způsoben jen represáliemi, nýbrž i odchodem některých profesorů na jiné německé university.

³¹ Jako příklad možno uvést počet řádných posluchačů fakulty právnické, jež v zimním semestru 1936/37 měla 1046 řádných posluchačů, zatímco v zimním semestru 1938/39 jenom 403.

nežli rasových důvodů označení na právnické fakultě ordináři E. M. Foltín a Robert Neuner, kteří podobně jako většina, na niž byl učiněn nátlak, požádali ministerstvo o dovolenou.³² Oběma tento úděl nepochybně vynesl jejich vztah ke Kelsenovi - nejenže hlasovali pro jeho příchod do Prahy, ale navíc stáli po jeho boku i za aféry v r. 1936. Z fakulty přírodovědecké byli, jak oznamoval její děkan E. Trojan, vyloučeni z politických důvodů docenti Max. Pinl a Kurt Sitte a profesor farmaceutické chemie Hanns John. A hned po 15. březnu k nim přistoupili ještě další, o nichž se prof. E. Stengler, tehdy nacistický osobní referent přírodovědecké fakulty, vyjádřil jako o rovněž politicky neúnosných osobách. Dva z nich, K. L. Wagner a F. Meinz, musili universitu krátce nato opustit, třetí, J. Gickelhorn, zůstal.³³

Ale nejenom takto se německá universita přizpůsobovala poměrům, o nichž její představitelé věděli, že přijdou. Ačkoliv byli k žádostem o dovolené donuceni, dosáhli nacisté toho, že jejich oběti žádaly o dovolenou samy, a rovněž nearijským studentům bylo v zápisu bráněno jen různými machinacemi. Příslušníci pražské německé university však byli podle vzoru „říše“ i organizováni v nacionálně socialistickém německém „dozentenbundu“, jenž v Praze veřejně existoval už dosti dlouho před 15. březnem a v jehož čele jako „gaudozentenführer“ stál bezplatný mimořádný profesor Konrad Bernhauer, vlastně nejvlivnější osoba celé university. Od kdy působila tato organizace v Praze veřejně, není zatím jasné, tím méně pak lze zjistit, jak dlouho působila ilegálně.³⁴ I studentstvo mělo organizaci obdobnou, jejímž hlavním představitelem

³² Viz Hoyerovu zprávu, cit. pozn. č. 28.

³³ Důvody politického vyloučení nejsou udány, ale téměř jistě lze za velkou část příčin, pro něž musili odejít, považovat styk s profesory vyloučenými pro „nearijský původ“. V případě Gickelhornově šlo asi o osobní spory. Charakteristické je, že nerozhodoval děkan, nýbrž byl nucen podřídit se úplně nacistickému personálnímu referentu fakulty.

³⁴ Vysokoškolské učitelé byli součástí (jako první odbor) organizace nacistického učitelstva, jemuž stál v čele „reichsdozentenführer“ sídlící při ústředí nacistické strany v Mnichově. Nižší složkou organizace byl „gaudozentenbund“ v čele s „gaudozentenführerem“, jímž byl v Praze K. Bernhauer. Jednotlivé vysoké školy měly své NSD „dozentenbundy“, jejichž představitelem byl vždy „leiter“ (pro universitu byl jmenován R. Bezecny), a na jednotlivých fakultách jeho zástupce. Prostřednictvím této organizace tedy německí vysokoškolské profesori podléhali zahraniční nadřízené organizaci dávno před okupací. O ilegální existenci pražského „dozentenbundu“ srov. níže, str. 220.

byl „gaustudentenführer“ Rudolf Meckl,³⁵ jenž pronikavým způsobem zasahoval do života university.

Jako důsledek fanatické čistky mezi profesory se ukázala naprostá nutnost nahradit odstraněné učitelské síly novými lidmi. Je pochopitelné, že s těmito snahami nacističtí hodnostáři akademičtí i vedoucí činitelé v „gaudozentenbundu“ přišli teprve tehdy, když měli zajištěno, že výběr nových sil pro universitu už nebude ovlivňován českými úřady. Jako první se přihlásila fakulta právnická, která už 23. března - tedy týden po 15. březnu - podávala na vyzvání rektora Otty z 11. března 1939 (!) Rustovu berlínskému ministerstvu návrh na obsazení uprázdněných profesur,³⁶ kde byli uváděni už vyhlédnutí kandidáti, a upozorňovala zároveň na skutečnost, že v nejbližší době se uvolní i stolice Mayr-Hartingova, jemuž jeho soukmenovci nemohli zřejmě zapomenout, že byl ministrem nenáviděné Československé republiky. Návrh fakulty, poslaný do Berlína, je vlastně memorandem, jež lze považovat za reakci, lépe řečeno za přípravu dobře informovaných činitelů na situaci vytvořenou teprve 15. březnem. Memorandum vychází z toho, že universita Československé republiky se stala „říšskou“ vysokou školou a že tedy její právnická fakulta musí napříště podávat právo „velkoněmecké říše“ a ne Československé republiky, přizpůsobit studijní plány říšským, na druhém místě pak vedle českého a slovenského pěstovat především právo platné v Sudetech, „východní marce“ a ve „staré říši“. Jako zvláštní úkol se pak klade právo východoevropské a balkánských států. Teprve potom přijdou návrhy na obsazení několika nejpotřebnějších oborů, zatím co s obsazením ostatních se čeká, až by došlo k přebudování fakulty (její nárys je rovněž ukázán) a nové systemisaci stolic, dané výše

³⁵ Obdobou struktury organizace vysokoškolských profesorů a docentů byla organizace studentů. NSD - „studentenbund“ (a na něm závislé Deutsche Studentschaft) podléhal prostřednictvím svého „gaustudentenführera“ rovněž říšskému ústředí („reichsstudentenführer“). Každá vysoká škola měla své „studentenführung“, jež se dělilo na odbory (politická výchova, organizace a osobní věci, věda a odborná výchova, sociální, zahraniční, propagační atd.). Členy „studentenbundu“ pak byly i jednotlivé studentské spolky.

³⁶ Úřední spisy AUK - NU - R C 2/2. Situaci - poměr německé university k československému ministerstvu školství - vystihuje skutečnost, že už před 15. březnem rektor Otto vystupuje jako „vůdce“ university ve smyslu říšských předpisů a ministerstvo ignoruje. Memorandum značně obsáhlé (15 stran) bylo jistě připravováno dříve.

³⁷ Nové návrhy byly odeslány 22. 4. 1939 (AUK - NU - R C 2/2).

naznačenými novými úkoly fakulty. Přestože memorandum je dosti obsáhlé, postoupila fakulta o měsíc později rektorovi memorandum nové - tentokrát čtyřicetistránkové, v němž se výslovně podotýká, že bylo fakultou projednáno za přítomnosti „dozentenführera“ Bernhauera. Nové návrhy vycházejí ze stejných zásad, zdůrazňují rovněž význam fakulty pro jihovýchodní evropskou oblast, ale podrobně zdůvodňují a vymezují jednotlivé nové stolice a přináší (ne sice všude) i tera na jejich obsazení. - V této souvislosti lze upozornit na to, že návrh první doporučil pro obsazení stolice národního hospodářství po O. Engländerovi prof. H. Wagenfuhrer nebo A. Mahra, kdežto memorandum druhé mluví o stolici „für Volkswirtschaftslehre, Volkswirtschaftspolitik und Weltwirtschaft“ a navrhuje její obsazení Theodorem Oberländerem, tehdy vynikajícím exponentem NSDAP a do nedávna aktivním zapadoněmeckým ministrem, odsunujícím A. Mahra na místo druhé a H. H. Wagenfuhrera na třetí.³⁸

Je celkem pochopitelné, že se stolice právních dějin na území ČSR má stát mimořádnou stolicí německého práva na Východě. Mnohé

³⁸ Fakulta sama zprvu nepovažovala za nutné na stolicí národního hospodářství navrhovat tak exponovaného nacistu, o jehož konkrétní činnosti na východě nebyla informována (po stránce vědecké zřejmě neměl pro získání stolice předpokladů), jakým byl Theodor Oberländer, do nedávna ministr Adenauerovy vlády, usvědčený z masových vražd. (V souvislosti s bývalou německou univerzitou v Praze srov. o něm článek Věc Theodor Oberländer. Po stopách jeho pražské činnosti; Tvorba, roč. XXIV, 1959, č. 51, str. 1210—1211.) Pražská fakulta o něm mohla říci jenom to, že má zájem o východoněmecké hospodářství, že se stal nedávno ředitelem ústavu studiu těchto otázek věnovaného, že jde o sílu aktivní a že by bylo velkým přínosem pro fakultu, kdyby se osobnost tak seznámená s východoevropským hospodářstvím dostala na místo tak exponované, jakým bezesporu pražská fakulta je. (AUK - NU - RC 2/2.) - Oberländer byl na stolicí zřejmě navrhován nikoliv Rustovým ministerstvem, nýbrž „dozentenbundem“. Vedení říšského svazu v Mnichově znalo jistě úspěchy jeho východní činnosti lépe nežli berlínské ministerstvo. To totiž v září 1939 oznámilo fakultě, že obsadilo obě profesury národního hospodářství, svěřivši je J. Gerhardtovi a A. Görnerovi. (Rektorovo oznámení děkanům z 25. října - AUK - NU - RC 2.) Jak Gerhardt, tak Görner později místa na fakultě nastoupili. A teprve 22. prosince bylo z Berlína ministerstvem oznámeno, že Oberländer přichází v úvahu pro jmenování, a znovu pak v únoru příštího roku, kdy však s ním byl v ternu uveden i Gerhardt. Tento případ ukazuje velmi zřetelně na obtíže, s nimiž byly shledávány nové síly pro pražskou universitu, ale zároveň dokumentuje i to, jaký význam byl Oberländerovi přičítán (bezpochyby mnichovským vedením strany), když sem byl konečně v listopadu r. 1940 ustanoven, ačkoliv obě stolice národního hospodářství byly již obsazeny.

otázky nebyly vyjasněny, pražští nacističtí profesori nebyli dobře zasvěceni do úmyslu Berlína a naopak noví vládcové university neznali bezpečně pražské poměry, a řešení některých otázek se vleкло. Zejména nevyjasněnost záležitostí personálních je zřejmá. O tom svědčí např. teprve dodatečný návrh na jmenování Oberländerovo, zdůvodňovaný tak všeobecně, že je zřejmé, že navrhovatelé (pražská fakulta) o něm téměř nic nevěděli.³⁹ Rovněž velmi pozdě, až 28. 9. 1939, byl navržen k jmenování do Prahy dosavadní profesor agrárního a hospodářského práva v Göttingen W. Saure, jenž bezprostředně po svém příchodu vystřídal v úřadě dosavadního rektora Ottu a stal se tak „vůdcem“ nacistické pražské university, odpovědným za její činnost. Personální situaci dokresluje osud E. Hoyera (právo církevní), jenž tak usiloval zalíbit se Berlínu včasným návrhem na přebudování fakulty. Už v r. 1939 se ozývají pochybnosti, bude-li možno udržet jej a jeho stolicí v Praze, o rok později se už žádá o jeho přeložení, ale věc se vlekla velmi dlouho a v r. 1944 jej „říšská universita“ téměř převedla pod pravomoc protektorátního ministra Moravce.⁴⁰

Fakulta filosofická, jak vyplývá již z jejího zcela odlišného charakteru, nepotřebovala nějakou zásadní přestavbu, ostatně stejně tomu bylo i u fakulty lékařské a přírodovědecké, na nichž bylo třeba jen nově obsadit uprázdněné stolice, eventuálně zřídit nové. Pražská fakulta si především spopíšila, aby nezůstala, jsouc ostatně podle svých profesorů „nejstarší německou universitou“, za sesterskými fakultami v Německu, s návrhem na zřízení stolice „rasové nauky“ (Rassenkunde), který odeslal děkan K. M. Swoboda úřadu říšského protektora už 19. května 1939. Na tuto stolicí, pro nacisty tak nesmírně důležitou, byl v ternu na prvním místě uveden „grosser Systematiker Rassenkunde“ Egon Frhr. v. Eickstedt působící dotud ve Vratislavi, od jehož příchodu si fakulta slibovala neobyčejný zisk.⁴¹ Budiž řečeno, že ačkoliv měla být pražská universita ústavem elitním po všech stránkách, nedočkala se její filosofická fakulta

³⁹ Srov. pozn. předcházející.

⁴⁰ Doklady k případu Hoyerové a pozdějšího rektora W. Saura v AUK (NU - RC 2/2), Hoyerův pak ještě doplňují protokoly fakulty z r. 1944.

⁴¹ Kromě Eickstedta, u něhož se zdůrazňuje i to, že pochází ze staré pomořanské šlechtické rodiny, jež odvozuje svůj původ až od císařů fransko-saských (tato poznámka měla zřejmě dokázat zcela nepochybný arijský původ), byli na stolicí navrhováni W. Abel z Berlína a A. Beyer z Vídně (AUK - NU - RC 2/2).

této stolice nikdy. Fakulta několikrát urgovala vyřízení tohoto návrhu, a to i přes sdělení, kterého se dostalo v červnu 1939 děkanovi ústy vysokého úředníka Rustova ministerstva, že stolice „rassenforschung“ nebude při filosofické fakultě, nýbrž při fakultě lékařské, a že na ni bude jmenován prof. Schilling z Mnichova, a dožadovala se zřízení stolice v září a listopadu 1939. Koncem r. 1939 a znovu koncem r. 1940 oznámilo berlínské ministerstvo, že pro stolicí po dobu války není úhrada a ani docent. Někdy počátkem r. 1942 byla však na filosofii zřízena profesura sociální antropologie a národní biologie (K. V. Müller), ačkoliv se úřad říšského protektora pokoušel o to, aby úhrada pro tuto profesuru určená sloužila pro účely „rassenkunde“, rovněž plánované na fakultě filosofické.⁴²

Filosofická fakulta pomýšlela hned v r. 1939 na vybudování rozsáhlého badatelského střediska - „sudostitututu“. Tuto snahu lze jistě uvést v souvislost s důrazem, který právnická fakulta kladla na svůj význam ve vztahu k východní a jihovýchodní Evropě,⁴³ a je třeba takovou péči, věnovanou humanitními fakultami této otázce, vidět v souvislosti s německým úsilím o proniknutí přes Balkán do Asie. S ohledem na tyto plány projevovala se snaha získat do Prahy některé specialisty a vybudovat např. stolice „balkanoromanistiky“ a „byzantinistiky“, fakulta se snažila k Praze připoutat i Fr. Valjavce apod.⁴⁴ I když tyto pokusy ztroskotaly, je z nich vidět, jak německá universita pražská měla expansivní úkol i mimo oblast Čech a Moravy. Neúspěchy s obsazováním stolic, ač pro jiné náhrada byla získána, měla fakulta i u některých základních oborů. Teprve když víme, že od „očisty“ v r. 1938 neměla

⁴² Doklady k úsilí filosofické fakulty ve fasc. C 2/2, zpráva o úmyslu zřídit stolicí na lékařské fakultě zároveň se zmínkou o možnosti utvoření zvláštní stolice pro obor „wehrwissenschaft“ ve fasc. C 2/3. - Poměr mezi jednotlivými „vědeckými rasovými“ disciplínami nebyl zřejmě přesně vyhraněn a kolísá (alespoň ve spisech německé university) i názvosloví (Rassenkunde - Rassenforschung). U fakulty lékařské jde zřejmě o stolicí „dědičné a rasové hygieny“, již po celou válku měl K. Thums, v posledním období německé university její „dozentenführer“, o něm viz níže na str. 220.

⁴³ Srov. výše str. 215. Na tomto úseku připadla úloha především právním historikům, z ostatních se na ní měl podílet zejména F. Laufke, mř. prof. obchodního a směnečného práva, jemuž měl být přikázán i obor slovenského, jihoslovanského a bulharského práva.

⁴⁴ Tyto úmysly fakulty jsou zřejmé z veškeré korespondence věnované obsazování a zřizování stolice v letech 1939–1941 (AUK - NU - R C 2/2).

filosofická fakulta ještě ani v r. 1941 náhradu za vyřazené „židovské filosofy“ Utitze a Krause, pochopíme rozhořčení (prokazující přesvědčeného nacistu) děkana E. Schwarze nad tím, že Joachim Richter (z Hamburku), s nímž fakulta počítala pro obsazení stolice filosofie, byl v prvním manželství ženat s židovkou, i jeho slova adresovaná berlínskému ministerstvu: „Der Philosoph soll auch Weltauschaung vortragen. Wie kann er sich über den Nation. Socialismus und die Rassenfrage äussern, wenn er selbst ein so schlechtes Beispiel gegeben hat?“⁴⁵

Obsazení uprázdněných stolic se ve většině případů protáhlo (do r. 1941) i na fakultě přírodovědecké, která svůj návrh posílala (podobně jako právnická) přímo ministerstvu do Berlína 25. dubna 1939. Zato však této fakultě bylo vyhověno, když žádala o povolení stolice „Rassenkunde“, později je označována jako „rassenbiologie“, a stolicí získal, jak bylo navrženo fakultou, Bruno Schultz, ačkoliv jediným doporučením návrhu bylo, že jmenovaný je „Leiter des Rassenamtes im Rassen- und Siedlungshauptamt - SS“⁴⁶. - Kvalifikace pro nacistického „vědce“ (a navíc zabývajícího se naukou o rase) zcela dostatečná, nicméně podobné důvody k jmenování vedly, jak uvidíme, i v jiných případech.

Pražské ministerstvo školství, aby bylo možno udržet v činnosti kliniky a ústavy německé lékařské fakulty, musilo 5. května 1939 na žádost rektora Otty (odeslanou prostřednictvím Neurathovým) svolit k tomu, aby se vedení obou klinik interních, pediatrické a anatomického ústavu mohli ujmout pensionovaní profesori R. Schmidt, K. Walko, K. Springer a O. Grosser.⁴⁷ Když fakulta o měsíc později podávala návrh na obsazení stolic, muselo být vypracováno 14 návrhů, neboť právě tolik klinik a ústavů nemělo šéfy. Velmi zajímavá je poznámka sboru o tom, že přijde příliš mnoho nových lidí na fakultu a že je tedy nutné, aby tu zůstalo co nejvíce kvalifikovaných sudetských Němců. Jako takové, kteří se navíc politicky plně osvědčili, návrh jmenuje M. Watzku, Zd. Staryho, L. Krause a W. Dicka, a proto stolice histologie, lékařské che-

⁴⁵ Tamtéž, Schwarzův dopis je z 27. října 1940.

⁴⁶ AUK - NU - R C 2/3.

⁴⁷ Tamtéž. Fasc. C 2. - Je typické pro toto období, že „protektorátnímu“ ministerstvu se oznamují věci (někdy se i formálně žádá o souhlas) pouze potud, pokud je nutná finanční úhrada, kterou musí ministerstvo poskytnout. Návrh fakulty na obsazení stolic je z 27. června 1939 (AUK - NU - R C 2/3) a obsahuje řadu příloh, z nichž jsou uváděny příklady.

mie a otorhinolaryngologie jsou navrženy k obsazení unico loco. Stranou tedy zůstal jenom nedávno habilitovaný chirurg Dick. Nebudeme se zabývat odbornou kvalifikací čekatelů navrhovaných unico loco, ale všimněme si poznámky o politické spolehlivosti. U L. Krause se zdůrazňuje, že je politicky činný v SdP a zejména to, že jeho chování a přítomnost v kritických zářijových a říjnových dnech v Praze byla příkladná. Nacistické straně byl ještě oddanější Zdenko Stary, jenž působil jako důvěrník „Sudetendeutsche Forschungsgemeinschaft“ (výslovně se uvádí, že organizaci vyvolala SdP) pro universitu. Velmi důležitá a přesvědčivá byla i skutečnost, že Stary se účastnil od samého počátku práce v ilegálním tehdy ještě NSD „dozentenbundu“ a nyní je vedoucím hospodářského a sociálního úřadu „dozentenbundu“ pro universitu. A konečně se i u něho podobně jako u Krause vyzdvihuje skutečnost, že na podzim 1938 zůstal v ústavu. Ze strany fakulty bylo jistě charakteristické, že když Watzka čekal delší dobu na jmenování, snažila se ho podpořit poukazem na to, že účastníci národnostních bojů v Praze mají horší posici nežli učenci „říšští“ a že třeba vážit i čas věnovaný „národnímu“ zápasu.

Jmenování jiných příštích profesorů lékařské fakulty mohlo velmi značně ovlivnit, šlo-li o muže vychovaného v německy národním duchu a činného v „turnvereinu“, jenž je vůdcem „ausbildungstabu“ SS, osobním referentem NSD „dozentenbundu“. Jindy se zdůrazňuje, že žadatel zastává místo v župním úřadu pro rasovou politiku, jindy postačovalo, že profesor už před časem působící v Praze zvýšil autoritu university u tehdejší československé vlády a je nyní členem NSDAP.⁴⁸ Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že pražské universitní stolice dostávali po Mnichovu jenom lidé cele ovládaní nacionalismem, nenávisť ke všemu českému a nadto fanaticky oddaní nejzrůdnější ideologii - nacismu.

Nestarali se ovšem tito „učenci“ pouze o záležitosti svých „vědeckých“ disciplín. Doplnovali svou činnost denunciacemi českých odborníků, jejichž vědecké názory neuznávaly rasistické teorie. Ředitel ústavu pro dědičnou a rasovou hygienu, prof. Thums, s pýchou podává o dvě léta později rektorovi university zprávu o tom, že upozornil vedoucí místa nacistické strany na činnost Eugenické společnosti, které

⁴⁸ AUK - NU - RC 2/3.

gestapo poté zastavilo činnost i zabavilo sbírky.⁴⁹ To se již ocitáme v dalším období činnosti německé university.

Do 15. března podléhala německá universita formálně ministerstvu školství „Česko-slovenské republiky“. Podtrhněmež slovo formálně, neboť z toho, co bylo řečeno, vyplývá jasně naprostá nemohoucnost českých školských úřadů ovlivňovat stav německého vysokého školství. Viděli jsme, jak příprava důležitých změn personálních byla řešena bez vědomí vysokoškolského odboru, jenž se mlčky omezil na schvalování „dobrovolných“ žádostí některých profesorů o dovolenou. Okupací Československa ustal jakýkoliv styk s českými správními orgány. Skutečný stav předstihl sice právní vývoj, neboť k vymanění německé university ze správy ministerské mělo dojít později, ale pro toho, kdo správně odhadoval možnosti doby, bylo jasné, že pouze úřad říšského protektora pokládá universita za nadřazenou instanci.

Nebylo rovněž pochyb, že jakmile německé učení pražské dokončí nacistickou očistu, která ostatně - jak z předchozích partií vyplývá - se počala po okupaci jevit pronikavěji, neopomine věnovat veškeré úsilí revisi Marešova zákona. Memorandum pro říšského protektora v tomto smyslu bylo připraveno ještě koncem března, i když důvěrné porady mezi rektorem Ottou, „gaudozentenführerem“ Bernhauerem i „gaustudentenführerem“ Mecklem sledovaly otázku ještě před okupací.⁵⁰ Netřeba si klást otázku, co memorandum požadovalo; navrácení jména, insignií, Karolina i starobylých památek. Memorandum zpracoval prof. Weizsäcker,

⁴⁹ Prof. Thums se chtěl zmocnit knihovny i sbírek Eugenické společnosti. V podání k rektorovi píše: „Ich habe schon vor langer Zeit verschiedene Stellen der Partei und des Staates auf diese Verhältnisse aufmerksam gemacht und dies scheint nun endlich dazu geführt zu haben, dass die Geheime Staatspolizei vor wenigen Tagen die Räume der Tschechischen Eugenischen Gesellschaft gesperrt und das dortige Material beschlagnahmt hat.“ Předtím informuje o činnosti členů společnosti. „Überdies habe ich in der letzten Zeit erneut von Tschechen erfahren, dass Mitglieder der Tschechischen Eugenischen Gesellschaft auch bis in die letzte Zeit Vorträge in Prag, in verschiedenem Rahmen abgehalten haben, in denen sie von den gesicherten Erkenntnissen den Rassenbiologie abweichende Meinungen vertreten und somit, wenn auch nun nicht mehr so offen, gegen die deutsche Erb- und Rassenpflege Stellung genommen haben.“ AUK - NU - R Med. 2.

⁵⁰ Viz AUK - NU - R 1938/1.

ač se práce jistě účastnil i profesor Zatschek, který právě v této době byl pověřen zpracováním nejstaršího období universitních dějin.⁵¹

Dokladem toho, jak fanatickým způsobem se při nacistické čistce postupovalo, byly i změny v akademických úřadech. Vedoucí nacisté, zvláště Bernhauer, projevovali námitky proti právníckému děkanovi Hoyerovi, filosofickému Swobodovi i přírodovědeckému Trojanovi, kteří se mimochodem účastnili všech změn a podávali návrhy na nové personální vybavení. Profesor Hoyer se nadto jako úřadující děkan zasloužil o fakultní provoz na právnícké fakultě při mobilisaci. Všem třem byl však vytýkán styk se židy.⁵² V Hoyerově případě šlo bezpochyby opět o přátelský styk s Kelsenem i ostatními odstraněnými profesory. Na místa starých děkanů, kteří byli ještě zvoleni v r. 1938 starými sbory, byli jmenováni osvědčení nacisté (Weizsäcker, Knaus, Schwarz i Czurda). Zato rektor Otto byl pověřen úřadem i pro příští rok.

Požadavky německé university byly postupně splňovány. 2. srpna podepsal Hitler 11. dodatek k výnosu o zřízení „protektorátu“, podle něhož byla universita i obě německé techniky převedeny do správy „říše“. Na výnos reagoval rektor Otto vydáním bombastického provolání k studentstvu.⁵³ Avšak ještě předtím přijala německá universita 30. srpna z rukou protektorátního ministra školství Kaprase starobylé insignie (nacističtí profesori si totiž přáli, aby byl symbolicky zachován stejný postup jako při navrácení insignií české universitě - tehdy byl prostředníkem ministr Krčmář) a záhy navrácen i archiv s Karolinem. Souběžně s převzetím bylo německé universitě přiznáno jméno Karlovo.⁵⁴

⁵¹ H. Zatschek uspořádal sborník prací žáků svého semináře Die Reichsuniversität in Prag. Studien zu ihrer Geschichte bis 1409, Wien, Rohwer, 1939, S. 48. Zatschek byl rovněž pověřencem nacistické strany na filosofické fakultě.

⁵² V odůvodnění vota úřadu říšského protektora z 14. června 1939 se o této záležitosti praví: „Bedenken beständen jedoch gegen den Dekan der Juristischen Fakultät, Prof. Hoyer, wegen seines in früherer Zeit gepflogenen Verkehrs mit Juden, den Dekan der Philosophischen Fakultät, Prof. Swoboda, um deswillen, weil dieser früher mit einer Jüdin verheiratet und erst vor kurzem geschieden sei, gegen den Dekan der Naturwissenschaftlichen Fakultät, Prof. Dr. Trojan, aus allgemeinen Gründen ...“ AUK - NU - R XIV, 1938/9.

⁵³ Provolání bylo vydáno 4. září 1939.

⁵⁴ Úřední zpráva došla na rektorát však až po oficiálním vyhlášení a slavnosti 21. listopadu 1939.

Když pořádaly německé vysoké školy 4. listopadu ve Stavovském divadle oslavu k poctě Hitlerova rozhodnutí, pozvaly ještě zástupce české university. Avšak zatímco v shromáždění nacistických špiček zněly halasné projevy říšského ministra Rusta, protektora Neuratha i rektora Otty, zápasil na Jiráskově klinice se smrtí Jan Opletal. Před týdnem totiž vyšli do ulic čeští studenti, aby spolu s dělnickou třídou oslavili státní svátek i manifestovali věrnost Československé republice. Zakrátko pak přišlo to, co tanulo na mysli shromážděným nacistům. Manifestace při pohřbu Jana Opletala poskytla jen vhodnou záminku, neboť o osudu českých vysokých škol bylo již v Berlíně rozhodnuto. Nacisté na pražské universitě tak dosáhli svého konečného cíle.

ЗАМЕТКИ К ФАШИЗАЦИИ НЕМЕЦКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ПРАГЕ

КАРЕЛ КУЧЕРА - МИРОСЛАВ ТРУЦ

Резюме

Статья стремится решить вопрос реакции бывшего немецкого пражского университета в столь трагические моменты истории Чехословацкой республики, каковыми являлись Мюнхен и 15-ое марта 1939 года. Авторы статьи избрали — из нашей, марксистской историографией еще незатронутой, проблематики — в особенности вопросы фашизации немецкой высшей школы, которая между прочим никогда не примирилась с фактом существования самостоятельного чехословацкого государства. Она всегда чувствительно реагировала на политическое развитие немецкого меньшинства республики, принимая в лице своих руководящих представителей участие в национально-шовинистической программе немецких гражданских партий, причем от 1935 г. превратила ее в действенную помощь фашистскому движению Генлейна. Если немецкий университет уже в половине тридцатых годов охотно предоставлял свои аудитории фашизму, то тем охотнее только он приветствовал развитие чехословацкого государства. Постыдным делом школьных учреждений второй республики останется навсегда то, что они не сумели помешать фактическому применению имперских предписаний для высших учебных заведений со всеми их извращенными расовыми последствиями. Немецкий университет стал так «имперским институтом» еще до «установления протектората». Отношение части профессоров и студентов к республике проявилось уже при осенней мобилизации, когда клиники и институты профессоров, бежавших в Германию, должен был принять чешский университет. Немецкие высшие школы не были распущены даже и после Мюнхена, хотя содержать их для незначительного немецкого меньшинства и было аномалией. План информированной части профессоров перевести обе высшие школы в Либерец был по желанию Берлина оставлен и немецкие студенты имели таким образом возможность 16-го марта 1939 г. в пражском граде воздать почести Гитлеру. Это было в период, когда фашизация немецкого университета была почти полностью уже осуществлена. Профессора еврейского происхождения вместе с горсточкой верных

государству элементов были устранены уже осенью 1938 г. и на их места работники университета предлагали заместителей из имперских университетов, матерых нацистов. Подобной чистке подверглось и студенчество. Настало время для отмены закона М а р е ш а, академический сенат предложил меморандум, в котором требовал восстановления названия, возвращения старинных памятных предметов и Каролинума. Эти требования были удовлетворены во время, когда дни существования чешского университета были уже сочтены. В то время, когда на клинике проф. Ирасека умирал Ян Оплетал — раненный участник демонстрации чешских студентов — немецкий университет при участии руководящих нацистских деятелей праздновал «великодушный акт фюрера». Всего лишь немного позднее немецкие профессора принимали в свое управление библиотеки, институты и факультеты закрытого чешского университета, чтобы Прага как можно выразительнее проявилась в качестве «исконне немецкой культурной земли».

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER FASCHISIERUNG DER PRAGER DEUTSCHEN UNIVERSITÄT

KARĚL KUČERA - MIROSLAV TRUC

Zusammenfassung

Der Aufsatz versucht die Frage zu beantworten, wie sich die ehemalige deutsche Universität in Prag in so tragischen Momenten der Geschichte der Tschechoslowakischen Republik verhielt, wie München und der 15. März 1939 waren. Die Autoren der Studie wählten sich aus der bisher von unserer marxistischen Geschichtsschreibung noch nicht bearbeiteten Problematik die Frage der Faschisierung der deutschen Hochschulen, die sich übrigens nie mit der Existenz eines selbständigen tschechoslowakischen Staates abfanden, als Thema aus. Die deutschen Hochschulen in der Tschechoslowakischen Republik reagierten immer peinlich genau auf die politische Entwicklung der deutschen Minderheit in der Tschechoslowakischen Republik; sie beteiligten sich mit ihren Hauptvertretern an dem nationalchauvinistischen Programm der deutschen bürgerlichen Parteien, welches sie nach den Wahlen vom Jahr 1935 in eine aktive Unterstützung von Henlein's faschistischer

Bewegung umgestalteten. Die deutsche Universität hat dem Faschismus schon in der Hälfte der Dreissigerjahre willig ihre Säle geöffnet; umso bereitwilliger begrüßte sie die Vernichtung des tschechoslowakischen Staates. Es bleibt für immer ein Schandfleck der Schulämter der Zweiten Republik, dass sie nicht imstande waren die tatsächliche Anwendung der Reichshochschulnormen mit all ihren schändlichen rassistischen Ergebnissen zu verhindern. Die deutsche Universität wurde so zu einer „Reichsinstitution“ noch vor „Errichtung des Protektorats“. Die Einstellung eines Teils der Professoren und Studenten zur Republik zeigte sich schon bei der Mobilisierung im Herbst, als die tschechische Universität die Kliniken und Institute jener Professoren, welche nach Deutschland geflüchtet waren, übernehmen musste. Die deutschen Hochschulen wurden nicht einmal nach München geschlossen, obwohl es eine Anomalie war sie für die kleine deutsche Minderheit auszuhalten. Von dem Plan des uninformierten Teils der Professoren beide Hochschulen nach Reichenberg zu verlegen wurde auf Befehl von Berlin Abstand genommen; die deutschen Studenten konnten dann am 16. März 1939 Hitler auf der Prager Burg ihren Hold bieten. Das war schon zu der Zeit, in der die Faschisierung der deutschen Universität sozusagen gänzlich durchgeführt war. Die Professoren jüdischer Abstammung sowie die wenigen staatsstreuen Elemente wurde im Herbst des Jahres 1938 abgesetzt und an ihre Stelle wurde von den Universitätsorganen als Nachfolger bewährte Nazisten von den Reichsuniversitäten vorgeschlagen. Eine ähnliche Säuberung wurde auch unter den Studenten durchgeführt. So kam der Tag der Aufhebung des Mareš-Gesetzes; der akademische Senat legte ein Memorandum vor, in welchem er die Rückerstattung des Namens und der althergebrachten Abenden und des Carolinums forderte. Diese Forderungen wurden erfüllt, als schon die Tage der tschechischen Universität gezählt waren. In den Stunden, wo Ján Opletal, ein verletzter Teilnehmer der Manifestation der tschechischen Studenten, seinen Toteskampf kämpfte, feierte die deutsche Universität unter Teilnahme der führenden nazistischen Persönlichkeiten die „grossmütige Tat des Führers“. Bald darauf übernahmen die deutschen Professoren die Bibliotheken, die Institute und die Fakultäten der geschlossenen tschechischen Universität in ihre Verwaltung, um möglichst klar zu zeigen, dass Prag ein „von jeher deutscher Kulturboden“ ist.

REMARKS TO THE PROCESS OF PENETRATION OF FASCISM
IN THE GERMAN UNIVERSITY IN PRAGUE

KAREL KUČERA - MIROSLAV TRUČ

Summary

The paper deals with the question of how the former German University in Prague reacted to such tragic moments in the history of Czechoslovakia as were Munich and March 15th, 1939. From problems that so far had not been dealt with by our Marxist historiography the authors of this paper chose the question of the fascisation of the German University, which in any case had never reconciled itself to the existence of an independent Czechoslovak state. It always reacted closely to the political development of the German minority in the republic and its leading personalities took part in the nationalist and chauvinist program of the German people's parties. After the elections of 1935 this changed into active support of the Fascist Heulein movement. Had the German University gladly opened its doors to Fascism in the early thirties, the more gladly it welcomed the breaking up of the Czechoslovak state. It is to the eternal shame of the educational authorities of the Second Republic that they were incapable of preventing in practice the application of "Reichs" university regulations with their monstrous racial policy. Thus the German university had become a "Reichs" institution even before the "establishment of the protectorate". The attitude of a part of the professors and students towards the republic became obvious during the autumn mobilisation, when the Czech university had to take over clinics and institutes of professors that had fled to Germany. The German universities were not even dissolved after Munich, although it was anomalous to keep them up for the very small German minority. The plan of the less well informed part of the professorial staff to transfer both universities to Liberec was dropped on advice from Berlin and so on March 16th, 1939 the German students were able to pay homage to Hitler at the Prague Castle. This was at

a time when the fascisation of the German University was practically completed. Professors of Jewish origin together with a handful of progressive elements had been dismissed earlier in the autumn of 1938 and in their places the university authorities had proposed successor from the universities of the Reich - naturally sound Nazis. The students underwent similar purges. The time came for the abolition of the Mareš Law, the academic senate submitted a memorandum demanding the use of the former name, the return of ancient relics and the Carolinum. These demands were complied with at a time when the days of the Czech university were numbered. And at the very moment when Jan Opletal who had been wounded during the demonstration of the Czech students was dying at the Jirásek Clinic, the German university in the presence of leading Nazis celebrated the "Führer's generous act". A short time later the German professors took over the administration of the libraries, institutes and faculties of the closed Czech university, so that Prague might prove itself most clearly to be of "age-old German cultural soil".

LITERATURA

(ZPRÁVY A REGENSE)

DEKRET KUTNOHORSKÝ A JEHO MÍSTO V DĚJINÁCH

(Sborník k oslavě 550. výročí Dekretu kutnohorského.) Acta Universitatis Carolinae 1959 - Philosophica et Historica 2, red. J. Polišenský, Universita Karlova v Praze, 1959.

Bereme-li do rukou publikaci vydanou Universitou Karlovou u příležitosti 550. výročí vydání Dekretu kutnohorského, neubráníme se, abychom nevzpomenuli toho, že před 50 lety publikaci věnovanou tomuto jubileu nemohla vydat universita, nýbrž učinil tak „Historický klub na podnět akademického senátu c. k. české university Karlo-Ferdinandovy“. Nikdo z autorů statí z r. 1909 nemohl svou přednášku (a šlo o profesory a docenta university) obírající se tímto thematem přednést na akademické půdě - svazek v loňském roce vyšlý přináší naopak jenom projevy a přednášky proslovené tam, kde byl v r. 1409 památný mandát krále Václava vyhlášen - v Karolinu. Nejen tyto vnější skutečnosti jsou jiné dnes než tomu bylo v r. 1909, jiná je i problematika, o jejíž řešení se dnešní autoři pokoušejí, i otázky, které si kladou.

Sborník má dvě části, z nichž první přináší řeči akademických hodnostářů, pronesené na slavnostním shromáždění university dne 17. ledna 1959, v části druhé pak jsou přetištěny projevy a příspěvky, přednesené na vědecké konferenci „O významu Dekretu kutnohorského“ o den dříve. Publikaci mající 112 stran doplňuje několik reprodukcí. Dvě z nich podávají znění Dekretu v opisech (notářský instrument z 18. září 1414, jež měl Hus s sebou v Kostnici, a zápis v knize statut o snesení universitní obce z 27. září 1409), dále je tu reprodukována známá cimelie Národního musea - vyhláška, v níž se Hus brání proti pomluvám, konečně pak, doprovodem ke statí Škarkově, titulní list musejního rukopisu Husovy Postily a Konáčova vydání Husova Výkladu viery, desatera a páteře.

Slavnostní shromáždění akademické obce bylo zahájeno proslovem rektora university prof. dr. J. Procházky, jež stručně naznačil význam Dekretu kutnohorského pro universitu i pro český národ, i důvody, které způsobují, že se universita i dnes, kdy všichni náš lid usiluje o dovršení socialistické výstavby a je dalek jakýchkoliv nacionalistických či dokonce šovinistických tendencí, hlásí k tomuto okamžiku své minulosti, vidíc v něm součást pokrokových tradic národních. Zdůrazniv, že majíce zajištěnu, jak existenci národa, tak rozvoj jeho kultury, nemusíme klást důraz na nacionální význam Dekretu, poukázal rektor na skutečnost, že s universitou nesoucí dnes jméno zakladatele vědeckého socialismu a vzniklou secesí pražských mistrů a studentů pojí nás společné úsilí i myšlení stejně jako s jinými vysokými školami NDR a že právě v jubilejním roce Universita Karlova uzavírá smlouvu o přátelství a vzájemné spolu-

práci s Humboldtovou universitou v Berlíně. Význam Dekretu kutnohorského spatřujeme dnes v tom, že se universita, třeba jen dočasně, stala hlasatelkou pokrokových myšlenek, stavíc si stejné cíle jako progresivní hnutí lidové usilující o nápravu společnosti a především o odstranění privilegovaného postavení církve. Chápeme-li pak smysl vydání Dekretu kutnohorského takto, vyplývá jen jedno poučení, „že dnes, právě tak jako před 550 lety, je a musí být místo University Karlovy po boku lidu“ a že zdrojem jejího rozkvětu „odevzdly bylo a bude i napříště, jestliže tato universita bude nositelkou pokrokových myšlenek a jestliže bude spjata s prací a životem lidu“.

Slavnostní přednášku na thema „Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách“ ve shromáždění university pronesl děkan její filosofické fakulty František Kavka. Jeho stať pochopitelně - je to dáno již příležitostí, při níž byla proslavena - není detailní historickou studií, jež by do všech podrobností vyčerpávala thema, nýbrž je stať shrnující a hodnotící, čemuž autor plně vyhověl a ve své přednášce nejen ukázal organizační vývoj pražské university před r. 1409, nýbrž i změny, k nimž v té době došlo v národnostním složení jejích příslušníků, zejména mistrů. Průběh vlastní události - vydání Dekretu i jeho bezprostředních následků - podložil autor vylíčením politické situace království a jeho panovníka, jež bezprostředně vydání mandátu způsobila, „když subjektivní zájem krále splýnul s objektivní potřebou změny režimu na universitě“. Ukázav dále, co v sobě skrývaly tehdejší spory theologicko-filosofické, sledoval autor význam bojů probíhajících na půdě university o dílo Viklefovo i roli, již počátkem 15. století sehráli čeští mistři jako obháječi realismu usilující o opravu společnosti. Došel k poznání, že boj o historický pokrok si vynutil počestění university, na níž cizinci bránili růstu revoluční ideologie, že tedy právě vydání Dekretu způsobilo, že universita se „jako celek postavila na stranu opozičního hnutí proti církvi a všechny svoje výchovné možnosti dala do služeb boje o pokrok“, hodnotí význam Václavova Dekretu v dějinách university i léta bezprostředně po něm následující jako vrchol v dějinách vysokého učení pražského.

Už výše jsem řekl, že slavnostní přednáška Kavkova splnila svůj úkol. Autor v ní podal zhuštěné, ale přehledné a věrné vylíčení události a ukázal význam této písemnosti jak pro pražské obecné učení a český národ, tak z hlediska dějin evropských. Lze říci, že jeho stať má přednosti všech tří přednášek proslavených před padesáti lety, oprostující se však při tom od některých jejích chyb a nedostatků a navíc - a to je pro nás zvláště důležité - hodnotící celý problém pod zorným úhlem historického materialismu. Zcela vzdálen nacionalistických útoků dovedl autor přesto rázně odmítnout po mnoho let opakovaně nepravdy německých nacionalistických historiků a zároveň vždy podtrhnout mezinárodní význam některých skutečností s vydáním Dekretu souvisejících. Konečně je třeba vyzdvihnout to, že Fr. Kavka byl po delší době opět první, kdo (jsa si dobře vědom úlohy širokých lidových mas v husitském revolučním hnutí i toho, že universita nesplnila zcela svou úlohu v tehdejším světodějném zápase s papežstvím) jasně ukázal na význam pražské university pro revoluční husitské hnutí. S jeho názorem, že „bez vykrystalisování ideového boje na universitě je nemyslitelné konečné zformování husitské revoluční ideologie“, je nutno bezvýhradně souhlasit a připomínám to pouze proto, že v posledních letech nebyla úloha university v tomto směru doceňována.

V čele druhého oddílu sborníku stojí pojednání Z. Fialy „O vzniku Dekretu kutnohorského“. Už z názvu vyplývá, že autor se zaměřil především na zkoumání příčin, které přivodily tak význačnou změnu v životě pražského obecného učení, a je proto pochopitelné, že věnoval pozornost, ukazuje přitom často na nedostatky výkladu idealistických historiků, zejména vylíčení politické situace způsobené schizmatem i snahami o jeho odstranění. Stejně pozorně se však Fiala zabýval i sledováním zápasu mezi realismem a nominalismem, jevícím se mnohdy jako zápas dvou národností na universitě, zdůrazňuje hlavně u představitelů opravného směru uplatňování theoretických zásad jimi hláсанých i v praxi, zatímco nominalistická generace universitní opo-vice se omezovala toliko na akademické traktáty. Nejcennější na Fialově práci je to, že bezpečně prokázal, že vydání Dekretu kutnohorského nebylo výsledkem náhlého vzplanutí hněvu králova, jak ještě v současné době říká F. M. Bartoš - proti němuž a V. Chaloupeckému je namířena největší část výtek Fialových, - nýbrž že šlo o čin uvážený a připravovaný delší dobu a že „daná politická situace ... byla jakýmsi nárazem, který úpravu universitních poměrů urychlil nebo právě v té chvíli umožnil ...“. Tato myšlenka není nová, ale zásluha Fialova je v tom, že pro svůj výklad snesl důkazy. Ačkoliv by v této souvislosti mohly být uvedeny ještě některé jiné skutečnosti, je autorův výklad přesvědčivý a názor Bartošův před ním neobstojí. Na škodu věci Fiala podrobněji nerozvedl, nechávaje tu zřejmě půdu právním historikům, místo, v němž znovu proti Bartošovi polemizuje s názorem o králově oprávnění zasáhnout takovým způsobem, jak učinil Václav Dekretem kutnohorským, do organizace obecného učení. Proč právě Bartoš v tomto případě opustil názor svého učitele, není zřejmé, jisto však je, že pravdu nemá, a čin králův nikterak nelze označovat jako svémocný zásah do života university, jímž byly porušeny její výsady. Pokud jde o význam Dekretu, zastává Fiala ve své studii, kterou lze označit jako přínos marxistické historiografie ke zkoumání tohoto problému, mínění shodující se s myšlenkami pronesenými na slavnostním shromáždění university.

Ve zcela jiných souvislostech si ve své rozpravě „Význam Dekretu kutnohorského pro rozvoj českého jazyka a písemnictví“ všímá tohoto aktu a zejména jeho důsledků A. Škarka. Vidí správně v Dekretu kutnohorském jeden z článků procesu formování národa a národnostního státu, procesu, který lze sledovat v naší literární tvorbě, na níž se podíleli i autoři odchovaní universitou, po celé 14. století. Instituce, jakou byla na počátku 15. století universita, nemohla být ovšem počestěna jazykově, její počestění ideové však přijít muselo, jsouc úspěchem neustále sílícího hnutí reformního. Škarka vycházejí ze skutečnosti, že vydání Dekretu je ovocem usilování české inteligence, v této době jediného aktivního činitele literatury, hledá odraz vítězství dosaženého na universitě právě v písemnictví. Obrací se především k dílu Husovu, v němž nalézá, ať ve spisech vzniklých před vydáním Dekretu, nebo po něm a psaných buď latinsky, nebo česky, četné myšlenkové shody s arengou Václavova mandátu z r. 1409. Ukazuje, jak se právě po tomto roce bohatě rozvíjí česká literární činnost Husova, a nadhazuje myšlenku posunout vznik jeho spisu Orthographia Bohemica, jenž (podle Škarky) „je zároveň také stať programovou, výzvou a manifestem k české inteligenci“, blíž ke r. 1409, než se dosud činilo. Dále Škarka dokazuje, že Hus nebyl k užívání češtiny ve svých dílech veden toliko vlastenectvím, nýbrž že „k této jazykové formě svých

literárních projevů dospěl neústupným příklonem k pokrokovým ideám a jejich důsledným domýšlením, česká forma jeho spisů je logicky nutným vyjádřením jejich pokrokového obsahu i jejich cíle“. Vliv Dekretu v tomto směru vidí Škarka i u Jeronyma, o němž předpokládá, že by byl časem rovněž dospěl k uvědomělé literární činnosti v mateřském jazyce, a u něhož vyzdvihuje to, že Jeronym jediný dokázal vnést do universitních síní národní jazyk. Důsledky Dekretu se projeví nejvýrazněji u Husa, jehož příklad zapůsobil i na Jakoubka, Rokycanu a Příbrama, na druhé straně pak na generaci odchovanou universitou v období po r. 1409, vrcholem jejíž činnosti jsou skladby Jistebnického kancionálu a Budyšínského rukopisu. Škarkova studie, jež závěrem zdůrazňuje, že pokrokové tendence z období po vydání Dekretu žily a působily dále, byť mimo universitu, je vyčerpávajícím shrnutím tematu, jež přináší i nové poznatky a podněty.

Thematikou právně historickou se ve své stati „Dekret kutnohorský z hlediska dějin státu a práva“ zabýval V. Vaněček. Úvodem zkoumá ideové východisko Dekretu, konstatuje, že v zákoně samém není žádného odvolání na autoritu, jež byla východiskem králova opatření, a dospívá k názoru, že takovým činitelem je v Dekretu „natura naturata, příroda bližící se novodobému chápání věcí, prostě svět kolem nás včetně nás samých a jeho vlastní zákonitosti“. Tak Vaněček vysvětluje i termín „instinctus naturalis“, jehož užil při své obhajobě Hus, a uvádí (z doby pozdější) jeho období termín „gremium naturae“. Tento „přirozený pud“ (jde podle autora o kategorii neprávníkovou) nelze ztotožňovat s „přirozeným právem“ v chápání scholastickém a Vaněček dokonce naznačuje, že bližší nežli scholastice je toto nazírání moderní filosofii novověké. Další část své práce věnoval autor otázce universitních národů, které - jak se domnívám - Vaněčkovo mínění není pro dobu kolem r. 1409 zcela jasné, byly už v této době zvláštními korporacemi v rámci university. V Dekretu kutnohorském se poprvé (a na dlouhou dobu jen zde) setkáváme s právním chápáním pojmu natio, jenž až dosud byl pojímán toliko teritoriálně a jazykově. V r. 1409 byl po prvé termín vymezen pomocí pojmu „ius incolatus“, ovšem jen u národa českého, zatím co označení „natio Teutonica“ se v Dekretu rozumí jenom jazykově a, jak Vaněček říká, nedostatkem příslušnosti k českému státu. Všimaje si dále postavení cizinců u nás do Bílé hory vůbec, dospívá Vaněček k názoru, že „obyvatelské právo“ je základním hlediskem mandátu, ale důsledně je uplatněno jenom u národů cizích, zatím co příslušníci národa českého jsou i nadále (za hegemonie domácího živlu) tuzemci i cizinci. Dotýká se stručně otázky, zda Dekret byl do jisté míry výsledkem náhody - okamžitě náklady panovníkovy, došel ke stejnému názoru jako Fiala, ačkoliv se tímto bodem nezabýval zdaleka tak podrobně a ani svých poznatků docela nevyužil. Velmi podrobnému rozboru zato autor podrobil otázku oprávněnosti krále Václava k dalekosáhlé změně, jíž vydáním Dekretu přivodil, zahrotiv svou polemiku, jednak proti mínění Bartošovu, jednak proti knize Rádlově. Vaněček nejprve ukazuje názor současníků, Husův a zejména Jesenicův vyslovený v jeho „Obraně mandátu“, opomenul však to, že Václavovi právo k zásahu do universitních poměrů příznávaly i tři národy nečeské. Dokazuje přesvědčivě, že hlavním důvodem vydání zákona byla změna poměrů na universitě samé, i to, že český král byl oprávněn učinit jakékoliv opatření týkající se instituce českého království, kterou pražská universita beze sporu

byla. Vaněčkova studie dobře shrnuje právně historickou problematiku související s vydáním Dekretu a svědčí o solidnosti jeho práce, nemusí-li odvolávat nic z toho, co napsal před více než čtvrt stoletím.

Príspevek M. Machovce „Dekret kutnohorský a spor nominalismu s realismem“ řeší zdánlivý paradox spočívající v tom, že stoupenci konservativního filosofického směru - realisté jsou z hlediska politického i sociálního složkou pokrokovou, kdežto nominalisté, vyznavači moderního filosofického myšlení, naopak baštou konservatismu. Vysvětliv, že pokrokovost nominalismu a konservativnost realismu sice platí, hodnotíme-li jejich celkovou úlohu ve středověku, že však se jako vše vyvíjejí, a konečně že oba směry jsou reakční či pokrokové toliko za konkrétních historických podmínek, ukázal Machovec smysl a význam sporů mezi těmito směry. Jeho stručné vylíčení pokrokové i konservativní úlohy obou filosofických směrů končí zjištěním, že „pro opoziční směry masového lidového hnutí se naprosto nehodil nominalismus, nýbrž kacířský realismus, umožňující přetvářet teologii v systém sociální kritiky“. Zároveň pak konstatuje, že nominalismus nebo realismus obou stran není nahodilý, nýbrž logickou součástí jejich buď konservativního, nebo pokrokového postoje.

Ivan Hlaváček se ve svém příspěvku „Matriky vídeňské a krakovské university a Dekret kutnohorský“ pokusil přispět k poznání jedné dílčí otázky vydání Dekretu. Šlo mu o jeho bezprostřední následky, o poznání množství těch, kdo jsouce věrní přísaze, z Prahy odešli. Postupuje cestou naznačenou již H. Deniflem, jenž sestavením údajů universitních matrik heidelberských, kolínských, erfurtských a lipských zjistil, že odchod mistrů a zejména studentů z Prahy lze bezpečně prokázat jenom u nově založené university lipské, zpracoval Hlaváček podobným způsobem matriky university krakovské a vídeňské, jichž Denifle použít nemohl. Pokud jde o universitu krakovskou, seznal Hlaváček, že na ni z Prahy po vydání Dekretu mohlo odejít nanejvýš (podobně jako do Kolína, Erfurtu a Heidelbergu) jen několik málo jednotlivců a že ani v letech pozdějších neměla pro studenty z českých zemí valného významu. Poněkud jinak se situace jeví u university vídeňské, kde lze pozorovat značné kolísání v přílivu posluchačů po celý počátek 15. století. Hlaváček tu poznal jistý vzestup, ale domnívá se, že byl způsoben poměry vnitřními a důsledkům pražských událostí přičítá jen malý význam. Podle něho mohlo z Prahy do Vídně odejít jen několik desítek posluchačů (a snad dokonce jenom jednotlivců). Dochází k zjištění, že celkový počet těch, kdo v r. 1409 odešli z Prahy, byl ještě menší, nežli se domníval Z. Winter. Jediný důsledek, ne ovšem přímý, Dekretu lze spatřovat v tom, že po jeho vydání a po ovládnutí pražské university reformními mistry, přicházeli do Vídně v značném počtu studovat posluchači z Čech a Moravy, v nichž Hlaváček, jistě správně, vidí odpůrce progresivního směru, jenž v prvním desetiletí po vydání Dekretu pražskou universitu ovládl.

Príspevek s názvem „Koleje mistrů pražské university do r. 1409“, jehož autorem je R. Nový, chce ukázat úlohu kolejí ve sporech mezi universitními národy. Jeho autor podává nejdříve vývoj jednotlivých kolejí a stručně se zmiňuje i o kolejích studentských, jež byly jen ústavy charitativními. Místa v kolejích mistrovských naopak zajišťovala kolegiátům slušné živobytí, jak Nový ukazuje srovnáním s příjmy některých far. Nový se zabývá dále vzrůstem počtu českých mistrů na universitě přednášejících

proti počtu cizinců a vysvětluje, jak při obsazování míst v kolejích byl český univerzitní národ poškozován. Dotýká se sporů o koleje v 80. letech a konečně nadhazuje, že i tyto otázky byly v r. 1409 živé a spolupůsobily při vydání Dekretu. Ačkoliv to Nový říká s výhradami, je to i tak přecenění, protože k vyřešení požadavků českého národa při obsazování míst v kolejích došlo už dříve, a objevuje-li se taková myšlenka v Jesenicově Obrance, je to spíše odraz událostí z let osmdesátých.

Poslední příspěvek ve sborníku otištěný, K. Malého „Dekret kutnohorský z hlediska suverenity českého feudálního státu“, vychází z marxistické definice státní suverenity, již vztahuje i na stát feudální. U tohoto typu státu se jednotlivé znaky vyvíjejí pomalu a Malý poukazuje na to, jak se u nás snahy o formulování základních prvků státní suverenity objevují zároveň s tendencemi snaživšími se odstranit feudální rozdrobenost, a zdůrazňuje tu okolnost, že takové význačné pokusy jen o několik málo let předcházejí vydání Dekretu a že byly vyvolány jednak poměrem krále k církvi, tj. k arcibiskupovi, jednak vztahem panovníkovým k feudálům. Malý oceňuje vydání Dekretu jako důležitý přínos při vytváření státní suverenity, jenž také ukazuje směr vývoje v příštím husitství. Universita byla sice nadána značnou autonomií, ale jen potud, pokud jí byla státní moc propůjčena nebo uznána. Formuluje takto svůj názor na otázku oprávněnosti Dekretu, odmítá autor názory přeceňující ještě v době první republiky korporální charakter university a ukazuje, že podobně se na věc díval i středověk. Na stati Malého je důležité jednak to, že vychází z dnešních našich názorů a formulací a svá tvrzení argumenty vydání mandátu současnými jenom doprovází, jednak skutečnost, že se problémem zabýval ze širšího hlediska. - Je otázka, mluvili-li se o oprávněnosti Václavově k vydání Dekretu, zda není na místě srovnání s pozdějším, za zcela jiných okolností arci učiněným zásahem Rudolfovým do zřízení university, jenž daleko více porušil privilegia a oklestil její autonomii více nežli Dekret kutnohorský.

Sborník vydaný universitou u příležitosti jubilea je nejen jeho trvalou připomínkou, nýbrž i dokladem toho, jak pokročilo bádání na tomto úseku našich dějin. Je rovnocenným protějškem publikace vydané před 50 lety, na rozdíl od ní však podává marxistické zhodnocení problematiky a přináší navíc i názory historiků práva a literatury. Přestože sborník má obsáhlé souhrny ve čtyřech jazycích, bylo by velmi potřebné, aby publikace byla vydána znovu (třebas v menším rozsahu) v některém západoevropském jazyce, neboť kapitalistické státy jsou informovány jenom prostřednictvím německé nacionalistické literatury.

Mtc.

LÉKAŘSKÉ DISERTACE PRAŽSKÉ

L. Schmid, E. Rozsivalová: Acta Universitatis Carolinae - Medica, str. 144,
Universita Karlova v Praze, 1957.

Důraz, který klade naše současná historiografie na dějiny přírodních věd přivedl pracoviště dějin lékařských věd na fakultě všeobecného lékařství k šťastné myšlence: sestavit seznam tištěných thesů i disertací medicínské fakulty pražské university. Z vydání je zřejmé, že autoři zprvu vedeni snahou poskytnout odbornému badateli informační příručku (ne náhodou se v předmluvě dovolávají poloúřední publikace

Pretzschovy),¹ si teprve při práci uvědomili obtíže, které provázejí zrod katalogů. Lze tak soudit zvláště z úvodních kapitol.

Seznam obsahuje these i disertace, jež byly podkladem k dosažení vědeckých hodností na pražském vysokém učení, jak se zachovaly v časovém rozmezí let 1609—1848 ve sbírkách pražské Universitní knihovny, knihovny býv. strahovského kláštera, Lékařského musea, knihovny Ústavu pro dějiny lékařství i archivu University Karlovy. Bohatá sbírka disertací cizích universit uložená v Universitní knihovně podnítila autory připojit k uvedenému seznamu seznam další, který obsahuje soupis thesů a disertací studentů, pocházejících z historických zemí i Slovenska na universitách mimopražských. Soupisům předchází stručný úvodní oddíl o čtyřech kapitolách. Stať „Několik historických poznámek“ má nahradit dějinný vývoj medicínské fakulty, zvláštní stať se zabývá náměty thesů a disertací, další (s názvem „Kde nalezneme these a disertace“) popisuje jejich uložení a poslední („Úprava thesů a disertací“) upozorňuje na grafickou výzdobu universitních tisků.

Okolnost, že pořadatelé při soupisu pražských prací vyšli z úřední sbírky universitní, částečně zachránila seznam před osudem nahodilé snůšky dochovaných exemplářů. Při oceňování účelnosti podobné soupisové práce je toto konstatování důležité. Pozorný čtenář ovšem nebude tento poznatek stejnoměrně uplatňovat pro všechna období časového úseku vydaného díla. Neboť lze předpokládat - a soupis nás o tom poučuje, - že teprve pro první polovinu 19. století přináší seznam více méně úhrnný výčet všech medicínských disertací. Skoro v úplnosti jsou totiž disertace v universitním archivu zachovány od r. 1810, kdy úprava studijních předpisů zdůraznila nutnost jejich řádného uložení; práce z let 1810—1848 tvoří nad to více než dvě třetiny celkového seznamu. Naštěstí je toto období pro rozvoj lékařské vědy nemálo důležité (mimořádně tvrzení v úvodu, že v 19. století se disertace stávaly pouhou formalitou, by zasluhovalo hlubšího výkladu - str. 117). Naproti tomu zaslouží povšimnutí, že z doby těsně předchozí, tj. z období tzv. studijního koncesu, se pořadatelům nepodařilo objevit v pražských ústavech žádné medicínské práce. Hiát byl zde způsoben změnou studijních předpisů. Bylo by rovněž zajímavé sledovat místa, kde se jednotlivé tisky do tohoto období zachovaly. Budiž jen řečeno, že pro počátek 17. století jsou v tomto směru zvláště důležité fondy strahovské knihovny.

Psali jsme dosud these a disertace, ač seznam staré akademické rozpravy nijak nerozlišuje. A přece měli autoři jedinečnou možnost přesným určením každého tisku stanovit dobový typ thesů i ozřejmit nároky na druhy jednotlivých akademických rozprav. Distancovala by se tak nepochybně themata thesů cvičných disputací od themat obsáhlých thesů k disputacím pro grady akademické i pozdějších disertací, u nichž možno předpokládat vyšší požadavky. Byla by to práce mnohdy obtížná, ale proveditelná srovnáním protokolů medicínské fakulty. Zdá se tak, že autoři podceňovali poněkud souvislost thesů s ostatními universitními prameny, zvláště universitními matrikami, až na druhé straně do seznamu vřadily i slavnostní projevy, pronesené příslušníky fakulty k počtům fakulturních patronů.

¹ K. Pretzsch: Verzeichnis der Bresslauer Universitätsschriften 1881 bis 1885, Bresslau 1905.

Soupis však přináší i cenné zprávy o literární činnosti mediků po ukončení studia; tak kupř. spisek L. F. Meisnera (*De microcosmi anomalio et fatali cordis germine* - UK 48 F 22) vyšel tiskem roku 1694, zatím co podle medicínské matriky byl jmenovaný již 11. února 1692 promován doktorem². Jde zde o patrnou shodu s produkcí fakulty právnické, o níž nás před časem poučila cenná práce Klabouchova³. Tyto příklady se ovšem vyskytují pouze v starší části seznamu; část po roce 1810 vyplňují exempláře disertací studijních.

Problematičtější se již jeví účelnost seznamu druhého. Přináší-li výčet pražských universitních tisků vítaný materiál pro studium pražských lékařských škol, obsahuje soupis thesů českých studentů na mimopražských universitách materiál různorodého charakteru. Může být snad použit pro účely srovnávací a poslouží hlavně jako provisorní seznam mediků studujících v cizině, a i když jistě nepředstavuje svědectví dokonalé, svědčí o územním studijním okruhu studentů z českých zemí; pochopitelně převládá Vídeň, u Slováků pak universita peštská, ač mnohdy i na půdě vzdálenějších universit bylo českými studenty disputováno. Pro pobělohorské období jsou to zvláště university italské, pro dobu starší protestantské university německé, jako např. Wittenberg, odkud pochází v seznamu nejstarší these Adama Hubera (z r. 1577 - práce patří k několika tiskům strahovské proveniencí tohoto seznamu).

Velmi znatelně zlehčují jinak záslužný podnik nedbalé úvodní kapitoly. Stať podávající historický vývoj sice již svým názvem - Několik historických poznámek - si nečiní zvláštních nároků na kritické zhodnocení vývoje medicínské fakulty, ale i tak je zpracována dosti nešťastně. Zcela zbytečně zdůrazňuje průměrnému vzdělanci samozřejmě poznatky („Pražská universita byla založena jako první universita středoevropská“ - str. 5), dovidáme se zde o Zlaté bule Karlově, ač je nepochybné, že po seznamu sáhne pouze badatel do historie university poněkud zasvěcený. Chápeme, že pořadatelé chtěli podat vývoj studia i disputačních způsobů, když převzali z Tomka obšírnější partii o získávání gradů na středověkém učení, ale uvítali bychom, kdyby více řekli o době, z níž seznamy thesů a disertací přinášejí. Literatura, z které vypadly některé práce Vojtíškovy i důležité příspěvky německé (kupř. práce Spieglové⁴ je dosti nesourodá. Vedle práce Tomkovy - odkazy na Tomkovy dějiny se v poznámkách přímo hemží, jakkoli je zasvěcencům jasné, že pro četné údaje jiné práce nemohlo být užito - jsou kladeny drobné příspěvky speciální. Např. k tak důležitému mezníku vývoje lékařského studia, jakým byly reformy van Switenovy, uvádějí třístránkový článek Matouškův v časopise Lékařů českých, ponechávající stranou důležitou literaturu základní.⁵ Cenný rukopis Bydžovského Collectanei citují jako Arma (!), a bychom uvedli opomenutí nejdůležitější.

Leč nejslabší částí úvodu je stať zabývající se náměty thesů a disertací (str. 16—17).

² *Matricula facultatis medicae* pag. 9. AUK

³ *Jiří Klabouch: Osvícenské právní nauky v českých zemích*, ČSAV Praha 1958, str. 356.

⁴ *K. Spiegel: Die Prager Universitätsunion*, MVGDDB, 62, Praha 1924.

Zde bychom čekali od pořadatelů hlubší rozbor, alespoň na příkladech osvětlit vzájemnou závislost jednotlivých temat i částečné určení nejdůležitějších předloh. Autoři se zatím spokojili poukazem na čtyři zpracovaná temata. Úkol tak čeká na zpracování badatele příštího.

k. k.

OSVÍCENSKÉ PRÁVNÍ NAUKY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Jiří Klabouch: Nakladatelství ČSAV Praha 1958, str. 356.

K pozoruhodným výsledkům našeho historického bádání za několik posledních let náleží velmi podstatné rozmnožení a upřesnění znalostí o době, zahrnující v běžném smyslu období pobělohorské. Bylo to zvláště sledování ekonomických otázek kolem vzniku kapitalistických výrobních poměrů, jež poskytl tomuto výzkumu novou vzpruhu v možnosti původních souhrnných pohledů.

Do takového širšího okruhu patří i Klabouchova kniha. Její tematika svou podstatou a svým předmětem ač ryze ideová, je však právě dobrým dokladem těchto nových možností. Na půdě svého speciálního poslání, v rámci vývoje státu a práva, znamená pak v naznačeném období dosažení významného dílčího cíle, totiž vylíčení procesu, v němž se odrazil vznik kapitalistických poměrů v oblasti právní vědy jako jedné z význačných složek společenské nadstavby.

Opravdu také úloha právní vědy i jejích představitelů se nám jeví na pozadí tohoto časového vymezení jako mimořádně intenzivní v společenském soukolí pozdně feudálního panovnického absolutismu. Do značné míry lze tvrdit, že příští souborný obraz pobělohorského období vyznačeného značnou nerovnoměrností v celé řadě kulturních projevů, jakým je např. v té době u nás známé rozpětí mezi výtvarným, popř. musikálním výrazem a českým slovesným uměním, bude možno doplnit i novým zdůrazněním úlohy, kterou zde sehrála právní věda. Jak lze dnes již alespoň tušit, je možno srovnat značný rozvoj právní vědy v pobělohorském období s pozoruhodným vývojem v oblasti jiných věd, mezi jiným i věd přírodních, u nichž ovšem naše vědomosti o jejich vývoji jsou dnes ještě spíše spjaty s několika vynikajícími osobnostmi, než aby tvořily souvislé řetězce poznatků.

Avšak na rozdíl od počátků kritického studia dějzpytného postrádá tento relativně i absolutně značný rozvoj pobělohorské právní vědy u nás výrazných rysů nacionálních a patriotických, až snad na několik výjimek, majících však namnoze současně i jiný smysl. Anacionální a universalistický ráz tehdejší právní vědy, jež vysvětluje i přezíravé stanovisko české buržoasie k ní, je ovšem jedním z důsledků podstaty její sociálně politické funkce. Na druhé straně však třeba podtrhnout i značnou svébytnost pobělohorské právní vědy v Čechách, jež ji zajišťovala autoritu v zahraničí a v každém smyslu vylučuje vidět v ní jen odraz cizích vzorů a vlivů na domácí půdě.

Poměrně bohatě se rozvíjející právní věda v Čechách po Bílé hoře měla svá dvě

⁵ Namátkou uvádím *V. Müller, van Swieten*, Lipsko 1883, *Egidius Swieten: Die Reform der Universitätsstudien zu Oesterreich durch G. von Swieten*, Oesterr.-hus. Revue, 1889. (Poznámka k str. 236.)

hlavní centra, odkud působila: universitu a apelační soud. Ve vzájemném podílu jejich působení nepochybně větší díl připadal v této době prvému z nich, pražské právnické fakultě. Proto se také Klabouchova práce úzce přimyká k vývoji právní vědy pěstované akademicky a snaží se především podat souvislý obraz toho, v jakých mezích a v jakých základních pojmech se pohybovalo právní myšlení, aniž však sklouzává jen na platformu prostých dějin právnické fakulty. Velmi cenným je právě toto odhalení společenské a ideologické funkce pražské právnické fakulty. Zdařilým je rovněž sledování personálních spojení mezi fakultou a ostatními místy, na kterých přicházeli k uplatnění školení právníci.

Těžisko autorova zájmu spočívá však jinde. Proto také ponechává v podstatě stranou teoretický přínos jednotlivých představitelů právní vědy na poli institucionálního a dogmatického myšlení a veškeren svůj zřetel zaměřuje na podání přehledného obrazu vývojové posloupnosti a odlišnosti na podkladě přesného zařízení pěstitelů právní vědy z hlediska jejich společensko-politických názorů a stanovisek. Ač syntetisující a shrnující ráz je cílem i prostředkem výkladu v celém jeho rozsahu, zůstává přece jen jeho středem vylíčení vývoje v první polovině 18. století, kde autor výtěžil i řadu zbrusu nových a překvapivě původních analytických poznatků. K této stránce jeho práce náleží i velké množství bibliografických údajů o literárním působení jednotlivců, doplňující v míře rovnající se patrně úplnosti starší nedokonalé soupisy jejich prací.

Z otázek, v nichž autor především hledal odpověď při kresbě ideového profilu představitelů právní vědy v Čechách po Bílé hoře, ukázaly se mu jako rozhodující dvě: vznik osvěcenských nauk, čili v širším smyslu slova překonání starých, v podstatě ještě na scholastickém dědictví spočívajících idejí novými názory na společnost, stát a právo, a úloha římského práva při aplikaci soudobého platného práva spojená s pohledem na dané období jako závěrečnou, ale současně asi i nejpronikavější fázi jeho recepce u nás.

Právní věda v našich zemích byla po Bílé hoře živena po teoretické stránce především ze zdroje nauk římskoprávních. Její představitelé zpracovávali římské právo v podstatě na úrovni literatury tak řečeného usu modernu pandectarum. Nepropadali však stejně jako němečtí a jiní pandektisté jen samoúčelnému katedrovému teoretisování, nýbrž zdůvodňovali aplikaci římskoprávních zásad tam, kde domácí právo selhávalo. Klabouchovou zásluhou přitom je, že ukazuje souvislost tohoto směru vývoje s narůstáním zbožné výrobních vztahů a s počátky rozptýlené manufaktury. Zároveň však podtrhuje, že subsidiární platnost římského práva byla v Čechách opřena výlučně o doktrínu nauky, postrádající přesného legislativního zakotvení. Pro český vývoj za nejvíce jej charakterisující rys v těchto směrech třeba pak považovat skutečnost, že ani na půdě soudobé jurisprudence samotné neměla tato doktrína nikdy platnost zcela nepochybnou a nebyla přijímána bez občasných protestů.

Ocitáme se zde tedy v těsném sousedství tak závažné otázky, jakou je význam soudobé právní vědy v Čechách a její literární produkce pro právní praxi a bezprostředně pak přímo i pro konkrétní tvorbu meritorních rozhodnutí. Otázku o to významnější, že řada děl jurisprudence 17. a 18. století ve své těžkopádné nepřístupnosti a složitosti, s jakou podává institucionální matérii, rozpětí mezi teorií a praxí spíše zdůrazňuje než

stírá. I když autor řeší v podstatě jen jednu stránku problému, totiž jeho složku teoretického a naukového zdůvodnění, jistě není pochyb o její zásadnosti. Třeba v ní vidět zvláště jednu z cest, jak na podkladě současného a ovšem i neobyčejně pracného studia případů praktického uplatňování římskoprávních zásad v konkrétních judikátech soudů městského práva a posléze i zemskoprávních instancí bude možno dobrat se konečného a komplexního řešení. Tato oblast praktické aplikace leží arci ovšem mimo mez Klabouchova sledování. Jeho zájem se zde však přesto projevuje ve zřetelu k některým personálním ukazovatelům a ve vylíčení toho, jak v právní praxi přicházeli stále více ke slovu školení právníci, disponující v největším počtu případů alespoň neúplným vysokoškolským vzděláním. Jakkoliv tedy, jak bylo již naznačeno, leží konečná a komplexní odpověď na všechny tyto otázky ještě mimo hranice thematu posuzované práce, přece jen je možno na jejím okraji alespoň navodit některé prozatímní výsledky letmého a sondovitého výzkumu památek právní praxe v dotčeném časovém období. Tak např. v Praze přibližně od sklonku 17. století mění městská judikatura svůj ráz, vyznačený nadále jednak hojnějším užíváním německého jazyka, jednak novou záplavou římskoprávního vyjadřování, jež nepochybně odhaluje bezprostřednost působení jurisprudence na právní život ve městech.

Za nejvlastnější přínos Klabouchovy práce lze považovat vysledování a přesné určení počátků právnického osvícenství v českých zemích. Prvá polovina 18. století, tedy doba, v níž žil Mikuláš Ignác Königsman, kterého lze prohlásit za prvního vskutku důsledně vyhraněného přirozenoprávního myslitele v našich zemích, hovoří jistě sama za sebe o významu tohoto objevu. Stejně tak i některé nové pohledy spatřé se jménem téměř o generaci staršího V. X. Neumanna a z Puchholzu, jehož osobnost představuje nepochybně nejmohutnější i dříve již uznávaný zjev v naší pobělohorské právní vědě, vykreslují nově ideové prostředí, ve kterém u nás zakořeňovaly první osvěcenské a přirozenoprávní myšlenky. Znovu se zde potvrzuje v nezávislém navázání na starší bádání převážně literárně vědné, že postavy velmožských předchůdců osvícenství, jakým byl proslulý Špork, či méně známý Questenberg a k nimž patřily i některé projevy počátků nového kritickovědeckého ruchu (Petrasch a Societas incognitorum), rovněž dobře známé od dřívějšíka, netkvele natolik ve vzduchoprázdnu a nepostrádaly tolik jakékoliv souvislosti s domácím myšlenkovým světem, jak tradičně ukazovalo starší bádání. Podobnou argumentaci lze ostatně podložit i poukazem na oblast zdánlivě tak málo dotknutelnou novými proudy, jakou byla soudobá theologie, kde zvláště zásluhou E. Wintra lze od jisté doby tuto myšlenkovou a názorovou situaci dokreslit tendencemi směřujícími proti oficiálnímu jezuitskému molinismu a kasuistice, jež rovněž svým způsobem umožňovaly nástup nových idejí. Zakotvíme-li pak tyto ideové souvislosti v hlubokých přeměnách v ekonomice feudální společnosti, uplatnivších se především v průběhu daného období, jak také autor nikdy neopominul učinit, nelze než dospět k závěru, že současně s vyvrcholením pozdní feudální ideologie se u nás v ní objevují i povážlivé trhliny. Že právě v tomto smyslu připadá zvláštní úloha právní vědě jako ideologické složce, odrážející s mimořádnou citlivostí ekonomický i společenský vývoj, je téměř zbytečné dodávat.

Poměrně značnou pozornost věnuje Klabouch i úsilí o kodifikaci a podílu právní vědy na něm. Zajímavým je zvláště jeho zjištění, jak velice při těchto pracích byli

exponování právníci z Čech, což pochopitelně jen dále ještě dokládá značnou sílu a váhu české jurisprudence. Ta se projevuje pak zvláště od té chvíle, kdy kodifikační pokusy, uplatnění se původně jen na úrovni českých zemí, tuto platformu přerostly a směřující k přípravě velkého celorakouského kodexu, staly se výrazným programatickým bodem tereziánského centralismu. Vítané doplnění Klabouchových thesů a závěrů o této významné, i když opomíjené, kapitole našich právních dějin na přechodu od feudalismu ke kapitalismu by přineslo nepochybně podrobné studium zlomkovitě zachovaného českého a moravského kodifikačního elaborátu. Prvá, ještě čistě česká a moravská, fáze kodifikačních pokusů, z nichž téměř po stu letech vzešel rakouský občanský zákoník z r. 1811, měla zde totiž ještě povahu spíše „revise zemského zřízení“, jak se také sama nazývala, než cílevědomé a záměrné přípravy absolutistického zákoníku. Kromě jiných příčin podvazovaly její zdárný průběh a výsledek i projevy pozdní stavovské revnivosti. Vedle doznívání stavovských idejí ve vzájemném poměru mezi stavy spolupůsobily však, jak se zdá, stavovské ideje i v poměru k panovníkovi, což jistě více jak sto let po Bílé hoře jen zvyšuje lákavost těchto otázek.

Nastíněné these a závěry činí v podstatě zbytečným nakonec shrnout soud o recenzované práci. Jen tolik stačí snad ještě dodat, že její kvality došly zasloužené pozornosti během dvou let, jež uplynula od jejího vydání, nejen v našem, nýbrž i zahraničním odborném tisku.

Valentin Urfus

NÁRODNÍ A UNIVERSITNÍ KNIHOVNA V PRAZE, JEJÍ VZNIK A VÝVOJ I. POČÁTKY KNIHOVNY AŽ DO R. 1777.

Napsal dr. Zdeněk Tobolka, vydal, úvodem a poznámkami opatřil
dr. František Horák, SPN Praha 1959, 169 str., 49 reprodukcí.

Knihovna je institucí, jež ve všech dobách velmi citlivě odráží obzor, myšlenkovou hloubku a úroveň svého majitele. Je-li však možno v novějších dobách tyto faktory - vedle řady jiných - zjišťovat i z jiných, nebo ještě lépe, především z jiných pramenů, není tomu tak pro období starší. Naopak, čím více se postupuje do minulosti, tím zřetelněji se poznává, jak knihovna a její obsah nabývají stále větší závažnosti. Platí-li toto konstatování pro knihovny jednotlivců, jež nemají zpravidla - z pochopitelných důvodů - delšího trvání, tím spíše je to nutno říci o knihovnách nejruznějších institucí. Také zde platí postřeh o významu té které instituce, neboť v mezních případech může jít o knihovny významu lokálního i důležitosti celostátní, ba ještě větší. To však nemá znamenat, že by zkoumání knihoven omezeného významu i dosahu nemělo svou závažnost, hlavně opět v starších stoletích. Definitivní závěr, že jde totiž o knihovnu nedůležitou, je možno učinit až po jejím zpracování, neboť zdánlivě bezvýznamný celek se může ukázat často v novém světle a naopak. O to větší význam má pak rozbor knihoven, jež již na první pohled jsou důležitosti celostátní.

V posledních letech se objevila řada studií o jednotlivých středověkých knihovnách českých, institucionálních i personálního charakteru. Protože však šlo vesměs o práce analytického zaměření, jež si kladly toliko dílčí, byť často důležité a v důsledcích

zásadní otázky, nebylo od nich možno očekávat, aby zachytily výraznějšími tahy základní vývojovou linii českých knihoven ve stoletích pozdního středověku a prvních století novověku. Jinak je tomu u Tobolkových dějin pražské Universitní knihovny, jež vzbudily oprávněné naděje z několika důvodů, především proto, že jde o první naši knihovnu nejen v době současné, ale i o soubor knihoven, jež již od 14. století stály na čelném místě našeho knihovnického vývoje. Protože Tobolkova práce nepochybně bude dlouho jediným soubornějším dílem o starších dějinách pražské Universitní knihovny a jejích jednotlivých složek, je nutno věnovat jí značnější pozornost, než by bylo normálně zvykem, a to tím spíše, že jde o integrující součást dějin University Karlovy, jejichž pěstování je výhradním účelem tohoto časopisu.

Než nastíníme obsah knihy a vytyčíme požadavky, jež mají dějiny knihoven, především středověkých, obsahovat, je třeba si uvědomit především tu skutečnost, že autorův rukopis vznikl asi již v roce 1950 a sám o sobě tedy již nemůže stát na úrovni všech nejnovějších vědomostí. Co takto v knize postrádáme, mělo by být zaznamenáno v poznámkách vydavatelových, jež knihu nejen přepsal (jak sám praví „z nesnadno čitelného rukopisu“), ale předeslal jí i úvod a vybral fotografický materiál.

Vlastní autorův text se rozpadá do předmluvy a sedmi kapitol. Zatímco se předmluva vedle vymezení thematic (s nímž není možno ve všech jednotlivostech souhlasit) omezuje především na literaturu o dějinách knihovny, jednotlivé kapitoly pojednávají o konkrétních knihovních celcích. První má za thema knihovny universitních kolejí (str. 17—30), druhá ješuitskou knihovnu pražské koleje svatoklimentské (str. 30 až 40), třetí pražské klementinské knihovny (str. 41—68), čtvrtá ješuitské knihovny v Čechách mimo Klementinum (str. 69—107), pátá novou karolinskou knihovnu v Praze (str. 108—123), šestá založení veřejné Universitní knihovny v Praze r. 1777 (str. 124—127) a konečně sedmá knihovny hrabat Kinských, jež byly Universitní knihovně odkázány (str. 128—136).

Abychom mohli správně posoudit ambice Tobolkova díla, je nutno zjistit, na základě jakého materiálu autor pracoval a k čemu chtěl dospět. To poznání umožňuje v podstatě autor sám, když konstatuje, že mu sloužily prameny dvojího druhu. Jednak to byly prameny z nejruznějších archivů a registratur českých i rakouských, jednak samotné knižní fondy Universitní knihovny. Je tedy zřejmo, že autor měl v úmyslu podat vývoj Universitní knihovny skutečně všestranně a opravdu moderním způsobem, jak je to ostatně naznačeno i na jiných místech knihy. Základní otázkou se proto stává: co to je moderní podání dějin knihoven a jak plní jeho požadavek Tobolkovo dílo.

Pro zjednodušení situace a možnost konkrétnějšího přístupu k látce je vhodné, aby se dějiny knihoven rukopisů do značné míry oddělily od knihoven s převahou knih tištěných. Toto dělení je nutné z několika důvodů. Je to především odlišnost ve způsobu zpracování, jež je dána individualitou každého rukopisu v protikladu k značné uniformitě knihy tištěné a od toho odvozenou vyvýšenou důležitostí jednoho každého středověkého rukopisu. Dále je to značný rozdíl v rozsahu a obsahu obou těchto složek, stejně tak jako v množství pramenů i přímých pozůstatků, jež jsou pro jednotlivé periody k dispozici. Pokud jde o knihovny rukopisů, je integrující součástí jejich rozboru zjišťování místa a doby jejich vzniku, smyslu tohoto vzniku ap., tedy otázky, jež

se vymykají práci knihovědné v užším smyslu slova a zasahují daleko více do oblasti tzv. pomocných věd historických, v tom především do sféry zájmu studia kodikologického, jež si v poslední době stále více a více zjednáva všeobecné uznání, především ve sféře materiálu středověkého.¹ Oprávněně se proto setkáváme v učebnicích středověké paleografie s kapitolami o středověkých knihovnách. Tato disciplína je tak uvedena do souvislosti s takovou skupinou věd, jež jí může nejvíce oplodnit. Ovšem toto je jenom otázka všeobecnějšího rázu; je však třeba jít dále, protože problematika knihovnických celků a fondů, jež mají vztah k středověkým universitám, má ještě svou vlastní specifčnost.² Pokud jde o vztah k produkci knih a k místům jejich vzniku, je to především instituce stacionářů, exemplárií a pecí, která je prokázána v širokém měřítku v Evropě západní a jižní³ a jež se značnou pravděpodobností byla, aspoň v nějaké zárodečné formě, známa jistě i u nás.⁴

Když se aspoň v hlavních obrysech osvětlí místo a vznik rukopisu, jakož i důvod jeho zrodu, je nutno zaměřit pozornost na zjišťování, jakými cestami rukopisy do knihoven přicházely, jaká byla jejich cena na knižním trhu (a co si pod tímto termínem máme u nás vůbec představovat). A konečně z hlavních problémů je třeba věnovat pozornost rozsahu a obsahu knihoven samotných, provést jejich rozbor, jemuž má předcházet rekonstrukce původních fondů, a závěrem srovnání s knihovny obdobných institucí zahraničních, aby se našlo odpovídající historické místo oněch knihoven v nejširších souvislostech. Z obecného hlediska mají již podřadnou úlohu otázky spojené s prozkoumáváním vlastního uložení a správy knihovny. Zdůrazňuji, že tu nevytyčuji úmyslně otázky zařazení dějin knihoven do obecných souvislostí s dějinami politickými, kulturními i hospodářskými, které jsou samozřejmostí, jde-li o nějaký širší pohled.

Jak na tyto otázky odpovídá první kapitola Tobolkovy práce? Již sama skutečnost, že její rozsah je poměrně značně omezen (necelých 14 stran), ač se zabývá dobou delší než čtvrt tisíciletí, ukazuje, že po zvládnutí celé problematiky není ani stopy. Kapitola v podstatě obsahuje po konstatování, že universita byla založena římským císařem a nebyla první na světě - vyjmenování jednotlivých kolejí a pak pojednání - velmi omezovaná - o jednotlivých kolejních knihovnách, jež byly páteří celé universitní účenosti. Relativně nejzvěrubnější pozornost věnoval Tobolka knihovně koleje Kar-

¹ Uvádím tu prozatím aspoň svůj diskusní příspěvek „K některým problémům pomocných věd historických“, jenž má být otištěn v letošním ročníku ČsČH.

² Stačí upozornit na požadavky, které v tom smyslu přednesl na X. historickém kongresu v Římě v r. 1955. G. Post (Relazioni etc. I. str. 407—422), jež jsem parafrázoval v článku Pomocné vědy historické na X. historickém kongresu v Římě 1955 v Arch. časopisu 1956 str. 38 n.

³ Snad je možno se zmínit nejnověji aspoň o studii C. H. Talbota „The Universities and the Mediaeval Library“ ve sborníku The English Library before 1700 edited by F. Wormald and C. E. Wright, London 1958, str. 66—84, která podává užitečný souhrn starší, již velmi bohaté literatury.

⁴ Je to především věcí dalšího studia zjistit, do jaké míry byly v Čechách ve 14. a na počátku 15. století tyto zvyklosti uplatněny.

lovy (7 stran); pak jsou probrány ostatní knihovny - již podstatně stručněji - a po nich přichází shrnutí poznatků.

Vidíme tedy, že tato kapitola naprosto nemůže uspokojit, že řada základních otázek není ani naznačena (srov. jejich formulaci výše), ty pak, jež jsou dotčeny, jsou probrány jenom letmo nebo příliš všeobecnými slovy. Řada drobnějších problémů je podávána jednoznačně, ač jsou sporné (např. počet rukopisů v inventáři knihovny Karlovy koleje z r. 1370, o jehož faksimile z r. 1948 se ani nezmiňuje), jindy není zachycen dnešní stav bádání (např. v pozn. 11 ke str. 20 vykládá vydavatel o tom, kdo to byl Koranda mladší, nedoplňuje však, že se o rekonstrukci jeho knihovny pokusila E. Urbánková⁵, nebo na str. 25 u odkazu knihovny Prokopa z Plzně universitě není uvedena kniha Prokešova⁶, či na str. 26 vynechání odkazu na to, že citovaný katalog koleje litevského národa je opět v reprodukci přístupen v publikaci J. Bečky a E. Urbánkové z r. 1948; tyto příklady by bylo možno značně rozmnožit). Podobně ulpělo na povrchu srovnání s ostatními obdobnými knihovny té doby, neboť jediné, co se tu konstatuje je, že knihovna Karlovy koleje se počtem knih vyrovnala „svému pařížskému vzoru“ (str. 19 s odvoláním na 1. vydání III. dílu publikace „Handbuch der Bibliothekswissenschaft“, ač vydavatel měl mít k dispozici podstatně doplněné vydání druhé, jež ani jinak není - s výjimkou úvodu - citováno). Stejně tak je tomu i u ostatních knihoven. Není tu zachycen jejich stav, nejdůležitější prameny - často jedinečné ceny - nejenže nejsou uspokojivým způsobem zpracovány, ale nejsou většinou ani zhodnoceny, ba v některých případech ani uvedeny.⁷ Mám totiž na mysli především katalogy dvou kolejních knihoven z poloviny 15. století, jež jsou vydány i v reprodukcích, jak bylo již výše upozorněno, a které si detailního rozboru skutečně zaslouží.⁸

Nejvíce zkrátka však vyšel v této kapitole nejdůležitější článek dějin knihoven vůbec, totiž rozbor jejich obsahu. Jen na několika místech jsou zcela všeobecné a pro hlubší studium vlastně bezvýznamné poznámky o vědních oborech, jež byly v oněch knihovnách zastoupeny (str. 21, 29 ap.). Ačkoliv jsou karolinské kolejní knihovny probírány až do války třicetileté, není nikde naznačeno, zda existovala nějaká periodice, není ani důrazněji upozorněno vlastně na předěl, jež tvoří rozšíření knihy tištěné ap. Příliš často přichází ke slovu parafráze původních pramenů, nedostává se však místa pro jejich zevšeobecnění.

Nejjasnější a nejpodrobnější obraz podávají ještě Tobolkovy výklady o způsobu uchování rukopisů, o tom, jak vypadala agenda spojená s jejich vypůjčováním, ba konstatuje se dokonce (str. 29), že tyto knihovny byly zaprášeny!

Ani pokud jde o stavbu kapitoly nelze pozorovat zachování běžných pravidel. Nezřídka totiž není zachována chronologická kostra uvnitř jednotlivých partií, jindy ve výčtu jmen donátorů knih přicházejí vedle sebe jména a tituly české s latinskými

⁵ Zbytky knihovny M. Václava Korandy ml. v Universitní knihovně v Praze. Ročenka Universitní knihovny v Praze 1956, Praha 1957, str. 135—161.

⁶ M. Prokop z Plzně. Husitský archiv III, Praha 1927.

⁷ V mém článku, citovaném v poznámce 9, jsou na str. 190, hlavně pozn. 67 a 68, některé takové prameny uvedeny.

⁸ Pozornost z tohoto hlediska jim věnoval v zatím netištěném článku František Šmahel, jenž došel k závažným výsledkům.

(str. 25, 27 aj.), což opět působí při nejmenším rušivě, atd. Úplně též postrádáme jakýkoliv náznak toho, zda byli členové university schopni používat i knihoven jiných, ač i o tom jsou zachovány zprávy.⁹

První kapitola tedy v podstatě vůbec nespĺňuje základní podmínky, kladené na moderní dějiny středověkých knihoven, a to nejen v textu autorově, ale ani v poznámkách vydavatelových.

Poněkud jinak je tomu u kapitol dalších, které se již vesměs zabývají knihovnamí tiskovin a kde proto celá vlastní práce je značně jednodušší. Z toho též plyne, že je možno být zde podstatně stručnější, a to tím spíše, že řadu výtek adresovaných první kapitole lze přenést i na tyto další odstavce. Týká se to především neexistence rozboru jednotlivých knihoven po obsahové stránce (bylo by stačilo zaměřit se jen na některé významnější celky), neústrojně chronologické stavby, vyhýbání se rozboru většiny dochovaných katalogů, nesoustavného sledování konkrétních zdrojů, z nichž byly knihy získávány, atd. K tomu ale přistupují i některé přednosti, mezi něž lze především počítat to, že jsou sestaveny poprvé důkladné seznamy správců jednotlivých jesuitských knihoven i s jejich stručnými charakteristikami (ač je nepochybně zbytečné konstatovat, že tyto osoby uměly i latinsky) nebo výklady o knihovně hrabat Kinských a jejím předání pražské universitě ap. Na druhé straně však tato důkladnost ve věcech ne vždy podstatných někdy zachází do extrémů, když např. jsou citovány signatury stovek a někdy dokonce tisíců tištěných knih jednotlivých jesuitských i jiných knihoven, pokud se dosud v universitní knihovně nalézají (např. str. 72—74, 76, 79, 98 až 103 a četné další), zatímco např. rukopisy, kde jde o pouhé jednotliviny, někdy konkrétně citovány nejsou (např. str. 90). Nebo je to soupis některých cimelií Universitní knihovny z jesuitského majetku (str. 104—107), jenž nemá žádnou samostatnou hodnotu a kde není vůbec používáno ani paleografické terminologie (jež je nahrazena termíny jako „pěkně psán“, „velice pěkně napsán“ ap.).¹⁰

Popisy jednotlivých knihoven jesuitských kolejí - i když ulpívají většinou značně na povrchu, - jsou nepochybně užitečné, ač větší pozornost textu by nebyla na škodu (např. na str. 88 se praví o knihovně jesuitské koleje v Klatovech, že „byla obdarována četnými vzácnými knihami, zvláště prvotisky“, o sedm řádek níže však se konstatuje, že měla „velmi málo prvotisků“. Nebo na str. 107 se dokonce tvrdí, že jesuitské archiválie (o jejichž existenci v knihovnách by neškodila nějaká podrobnější zmínka) byly po zrušení řádu odvezeny do Vídně, kde jsou dosud, ač je přece zcela všeobecně známo, že po archivní rozluce s Rakouskem po první světové válce byly vráceny do Prahy a nalézají se odtud ve Státním ústředním archivu).

Má-li se shrnout soud o Tobolkově knize (není již možno zabývat se jí dále), lze říci, že v podstatě nespĺňuje očekávání, i když lze přisvědčit slovům J. Horáka, jenž v předmluvě konstatuje (str. 8), že tato práce daleko převyšuje své předchůdkyně. Nespĺňuje-li však přesto nároky na takový úkol kladené, je to proto, že požadavky na

⁹ Mám na mysli výpůjční katalog knihovny Adama z Nežetic. Viz můj článek, O studiu středověkých knižních katalogů. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1958 - II. Vojtíškův sborník, Praha 1958, str. 191, pozn. 81.

¹⁰ Ostatně by byl stejně antikvován knihou E. Urbánkové „Rukopisy a vzácné tisky pražské universitní knihovny“, Praha 1957.

díla sledující dějiny knihoven velmi prudce stouply a že jména jako Paul Lehman, Albert Bruckner a Bernhard Bischoff i jiná znamenají kvalitativní změnu v nazírání na tuto problematiku, především pokud jde o středověk. Proto též nejvíce rozpaků vzbuzuje první kapitola, která se bude musit nepochybně v nedaleké budoucnosti napsat znovu. Jinak však u kapitol dalších, kde Tobolkova práce přes všechny nedostatky nepochybně zůstane základem značně déle a to též proto, že důležitost našich knihoven té doby podstatně klesá. Důležité tu jsou především excerpce archivního materiálu, ač je často patrné, že i tyto části byly psány s chvatem a že jde spíše o registry ze spisového materiálu než o jeho zpracování (např. str. 40, 97 aj.).

Podíl vydavatelův se v práci projevuje poměrně málo. V předmluvě, kde mj. v podstatě správně charakterizuje důležitost všeobecného studia dějin knihoven (lze se snad jen pozastavit nad tím, jak na str. 7 staví do nadřazeného postavení k naší Universitní knihovně knihovnu Rumunské akademie věd), lze přijmout některé výhrady Horákovy k Tobolkovu dílu, byť jsou formulovány příliš všeobecně; z toho důvodu jsem se jich již výše blíže nedotýkal. Je to škoda, že se Horák neodvážil více zasáhnout do Tobolkova textu; mohlo se ledačemus předejít. 68 poznámek, jež přičinil závěrem, to již napravit nemohlo, tím spíše, že se soustřeďují (zprostředkující především výsledky studia M. Pavlíkové, jež je zachováno zatím převážně jen v rukopisu) hlavně na období mladší, tedy dobu století 18., zatím co pro starší období nemají vlastní větší platnost.

Ivan Hlaváček

KARLOVA UNIVERSITA VE SPOLUPRÁCI SE SOVĚTSKOU VĚDOU V LETECH 1921 AŽ 1938.

Zdeněk Uherek: Acta Universitatis Carolinae 1951 - Philosophica et Historica
I. Příspěvky k dějinám mezinárodního dělnického hnutí, str. 105—134.

V současné době, kdy úspěšná pomoc sovětské vědy podporuje tvůrčí rozmach našich vědních disciplín, je jistě poučné podrobit rozboru počátky československo-sovětské vědecké spolupráce. Uherkova studie sledující styk institucí i osobností pražské university se sovětskou vědou v době buržoasní republiky je zároveň vítaným příspěvkem k universitním dějinám; styky s cizími odborníky byly vždy prubířským kamenem vědecké úrovně každé vysoké školy.

Autor především správně hodnotí postoj českých vysokoškolských pracovníků k sovětskému Rusku. Ačkoliv, stojíce pod vlivem buržoasního tisku, nechápali světový přerod, jenž počal vznikem prvního socialistického státu, přece se neodhodlali porušit staré tradice slovanské spolupráce. Teprve se vzrůstajícím poznáním pracovního tempa sovětského lidu se počáteční zájem měnil v opravdový zájem, jenž byl nakonec podkladem styků odborně pracovních. Při jejich hodnocení dlužno ovšem mít na zřeteli nepřízeň vládních činitelů předmnichovské republiky, kteří sblížovací akce brzdili.

Studie dělí tyto styky v naznačeném období sedmnácti let do tří hlavních fází. Zprvu oceňuje úlohu Karlovy university v akci pomoci ruským učencům. Pražské vysoké učení totiž v létě 1921 účinně odpovědělo na výzvu M. Gorkého a spolu s ostatními československými vysokými školami i učenými společnostmi dopravilo do sově-

ské země, zasažené neúrodou i těžkými hospodářskými následky občanské a intervenční války, značnou část potravin i šatstva. Akt humanosti k ruským vědcům byl ještě provázen nepříznivým stanoviskem vůči mladému sovětskému státu, ač se reakčním představitelům republiky celkem nepodařilo využít výsledků sbírek vědeckých kruhů na podporu ruské emigrace. Pod bezprostředním dojmem této akce došlo i k čilé výměnné službě knižní. Docent dr. Jiří Horák, který doprovodil první zásilku potravin do Sovětského svazu, navázal styk s četnými sovětskými odborníky a po návratu do vlasti tlumočil akademickému senátu přání sovětských vědeckých kruhů seznámit se s československou poválečnou vědeckou produkcí. Akci, jež následovala, zpracoval Uherk v oddíle - Rozvoj výměnné knižní služby. Je důležité, že mimo universitu se této akce účastnily skoro všechny vysoké školy a četné další instituce. V polovině roku 1923 byla tak do Sovětského svazu odeslána první zásilka v počtu 718 svazků. Od této doby trvala pravidelná knižní výměna československých školských i odborných institucí se sovětskými vědeckými kruhy další léta, ač je pochopitelné, že stoupala i klesala s politickým kursem zahraniční politiky první republiky. Za tohoto stavu výměnné spolupráce bylo důležitým mezníkem uznání Sovětského svazu de jure 1934. Knižní výměna byla pak předpokladem i pro osobní a pracovní styky československých a sovětských učenců, které zpracoval autor ve třetím oddíle svého článku. Není rovněž náhodou, že to byly vědecké disciplíny slavistické, které první podaly ruce k spolupráci svým sovětským kolegům. Ovšem iniciativa vyšla opět ze sovětské strany. Na slavnostech dvoustého výročí založení Akademie věd v Leningradě se v r. 1925 objevili zástupci československých učených společností i Karlovy university. Tato návštěva, jež byla ze sovětské strany oplacena nepřímo až r. 1929 při I. sjezdu slovanských filologů, byla počátkem četných výprav, návštěv i hromadných exkursí československých vědeckých pracovníků všech odvětví. Nehledíme-li na zcela přirozený přínos, který taková setkání přinesla jednotlivým vědním oborům, je zapotřebí vyzdvihnout politické důsledky návštěv vynikajících odborníků Heyrovského i Hrozného. Nemohlo být lepší odpovědi na staronové protisovětské útoky měšťáckého tisku, napsal-li profesor Hrozný po svém návratu z přednáškové cesty po Sovětském svazu roku 1936, „že o objevech hethitologických jsou dnes v Sovětském svazu široké vrstvy lidové lépe informovány než kdekoli v světě...“. Mnichovské události násilně ukončily slibné perspektivy vzájemné spolupráce.

Pokus Uherkův je tím závažnější, že se mohl málo opírat o dosavadní literaturu (pouze při výkladu pomocné akce z r. 1921 měl možnost užít rozpravy V. Olivové)¹. Ke škodě své studie se však autor omezil toliko na archivní materiál z univerzitního archivu a nerozšířil prameny o důležité fondy ministerstva školství, popř. i zahraničí, které by mu jistě pomohly mnohdy zřejměji osvětlit stanovisko státní správy (jak je např. naznačuje při zájezdu prof. Ulricha na geologický sjezd do Moskvy r. 1937). Rovněž se domnívám, že nejednu cennou informaci by autor našel v literárních pozůstatcích prof. Polívky, Murka, konečně i Hrozného; informace akademika Horáka by doplnily snad i obraz pomocné akce z r. 1921. Pochybuji však, že by nový materiál pozměnil Uherkovy závěry. K tématu se ostatně autor může vždy vrátit.

k. k.

¹ *Československo-sovětské vztahy v letech 1918—1922*, Praha 1957.

Vývoj a působení humanistické právní školy nejsou dosud synteticky zachyceny. Savigny ukončil své životní dílo právě u počátků humanismu (také nové zpracování dějin římského práva ve středověku, připravované za spolupráce badatelů z celé Evropy péčí hamburského romanisty prof. Genzmera, bude končit 15. stoletím), a pokud disponujeme vedle monografií, věnovaných jednotlivým osobnostem humanistických právníků, obecnějšími pracemi, zpracovávají toliko některé stránky působení humanistické právní školy (např. její podíl na studiu interpolací) nebo vývoj právního humanismu v jedné zemi (zejm. pro Německo Stintzing, v menší už míře Reulos pro Francii a Hazeltine pro Anglii; úmrtí zabránilo prof. Wojciechowskému ve zpracování dějin právního humanismu v Polsku, na něž v posledních letech svého života pomýšlel).

Humanistický směr v právní vědě, i když si zachoval trvale jistou učenou exkluzivitu a pro vysokou náročnost své metody nikdy úplně neovládl v 16. století již širokou oblast praktického právního písemnictví, ovlivnil přece, třeba i prostředkovaně a složitými filiacemi, velmi plodně nejen další vývoj právní vědy, ale v míře nemálo významné i vývoj samého práva ve velkém počtu evropských zemí v době počátků kapitalistické výroby. Právě právnícké fakulty universit humanismem zasažených, které se uplatňovaly jako propagátorky a rozšiřovatelky nových vyspělejších systematických i obsahových hledisek při interpretaci římského práva, mají v tomto procesu klíčový význam jako jeden z hlavních převodních článků a postoupily díky právníckému humanismu ve společenském životě své doby na místo nemálo významné.

Maffeiho práce, která jednak shrnuje výtěžky v posledních letech značně rozrostlé speciální literatury hlavně francouzské a italské, jednak formuluje výsledky vlastního autorova studia materiálu, nepřesahuje nikde za hranice kulturní oblasti italské, jak je to dáno jejím tematickým zaměřením na počátky humanistického hnutí, jež je v tomto svém stadiu záležitostí ještě čistě italskou. Její syntetická cena však spočívá v zachycení a vyčerpávajícím postužení souvislostí mezi vývojem právní vědy a ostatních vědních oborů, humanismem zasažených podstatně dříve, které si vyžádalo studií z hlediska právní historie poněkud odtažitých, nicméně jejichž úspěšná rekonstrukce dokumentuje opravdu rozsáhlý kulturní rozhled milánského autora a jeho citlivou vímavost pro souvislosti a paralelismy nejednou velmi subtilní. Práce kromě úvodu, věnovaného přehledu dosavadní literatury, pojmovému vymezení humanismu a metodologické úvaze o způsobech spolupráce právní, kulturní a politické historiografie renesance, je rozdělena do tří částí, z nichž první (str. 33—78) se zabývá polemikami kolem jurisprudence v době časného humanismu a počátky právnických studií v humanistických kruzích, druhá (str. 81—139) prací humanistů na studiu římského práva a počátky historisace jeho pojmání, třetí pak (str. 143—192) rozebírá „motivy“, tj. sociálně politický smysl působení humanistické právní školy.

Maffei ukazuje, jak hluboký despekt humanistických intelektuálů k jurisprudence vůbec, datující se od samých počátků humanismu u Petrarce a Boccacia, jenž je namí-

řen především proti dogmatismu a autoritářství panující právní školy postglosátorů, stupňuje se během 15. století v kritickou skepsi i k samému Justinianovi a jeho právníkům, jimž se počíná vytykat, že sebrali pouze část antické jurisprudence odsoudivše ostatní k zapomenutí, rozkouskovali díla autorů zlaté doby a přeplnili svou kompilaci přečetnými antinomiemi. Vyvívá se tak pro humanistický přístup k římskému právu nad jiné charakteristický antitribonianismus, který posunuje do popředí pozornosti nauku předjustiniánské právo klasické a vede ve svých důsledcích k rozlišení různých historických vrstev v římském právu, rozbíjí nedotknutelnost Justinianovy kodifikace a umožňuje pružnější nakládání s jejím obsahem. Z fragmentárních zmínek a příležitostných extempore v tomto smyslu u humanistů-neprávníků přenášejí se postupně stejná hlediska i do právnických kruhů, až se v dílech Alciata, Budého a Zasía rodí humanistická metoda právní vědy ve své vyzrálé podobě. Jurisprudence, jež dotud stála stranou a spíše v opozici, se tak zapojuje jako aktivní činitel do humanistického hnutí. Zvýšenou vážnost literárních humanistů k právovědě dokumentují dobové dialogy o přednostech jednotlivých vědních oborů, zejména medicíny a jurisprudence, kde posléze počínají sami humanisté stavět na první místo tuto. Tyto dispute, oblíbené v Itálii zejména v 15. století, jež jsou potom otištěny a napodobovány za Alpami (i u nás) až do 17. století, mají i pro vývoj jurisprudence význam nemalý, neboť právě v nich nezanedbali odpůrci právovědy poukázat na žádnou skutečnost, jež by dokumentovala relativitu a omezenou použitelnost římského práva, a přispěli tak významně k zobecnění jeho historického chápání. Maffei se probírá touto tematikou hlavně na základě práce Garinovy (*La disputa delle arti nel Quattrocento*, Florencie 1948) a je škoda, že mu při tom uniká úplně význam, který měly tyto pamflety i jako nástroj propagace materiálních zájmů a společenské prestiže rodícího se právníckého stavu, jako vůbec důležitým stavovským zájmem právníků a jejich odrazu v teoretických stanoviscích nauky věnuje Maffei nezaslouženě málo pozornosti.

Humanistická právní škola usiluje především o nový výklad míst známých již glosátorům, pokouší se o využití řecky psaných míst Justinianovy kompilace, objevuje nový materiál v rukopisech (zejm. Pisanu), rozšiřuje svůj zájem z Digest i na ostatní části kompilace, ukazuje omyly Accursia, Bartola Balda i samého Justiniana, a filologická kritika, podepřená bohatými starožitnickými znalostmi, jež všechny tyto výboje umožňuje, stává se tak v právní vědě hlavním instrumentem napadení i těch autorit, jichž se nemohly dotknout ani argumenty logické. Humanistická metoda je v právní vědě charakterisována od počátku snahou o využití všech výtěžků humanistických studií pro lepší porozumění právními textům a pro historický výklad římského práva, který by dovolil rozbít krunýř justiniánské systematiky a nově definovat poměr živých a mrtvých prvků v něm. Bylo-li hlavním problémem renesančního právníckého světa, jak svést na společnou půdu práva jednotlivých feudálních států ze středověkého partikularismu, bylo tu jediné, možné řešení překonáním statického chápání římského práva, vyzdvihnout ty jeho instituce, jež byly znovu životné, a spojit je se zdokonalenými obyčejovými kreacemi partikulárními, které se během století vytvořily. Humanistická škola, která k tomuto úkolu přikročila nepřímou cestou historické rekonstrukce klasického římského práva, byla tak nástrojem uplatňování nových kulturních, sociálních a ekonomických tendencí, jimiž vystupovaly na povrch zájmy nových společen-

ských tříd, neznámých společností středověké (str. 162—163), jak správně Maffei uzavírá, i když jeho analýza v tomto směru je málo konkrétní.

Přesto je nutno říci, že Maffeiho práce je metodologicky fundována poměrně dobře, což je beze vši pochyby pozitivním důsledkem metodologických diskusí, vedených v italské právní historiografii v posledním desetiletí z podnětu hlavně Cassandrova, a není pochyb o tom, že se při tom aspoň vzdáleně uplatňují i poučky historického materialismu. Počátky společenskohospodářského opožďování Itálie v 16. století vysvětluje Maffei správně, proč k plnému rozvinutí právníckého humanismu nedošlo již v Itálii, ale v zemích jiných, a proč se z tohoto směru stal nakonec mos Gallicus, chápáný jako přímý protiklad právnícké metody italské. Zatím co se ve Francii stalo římské právo v centralisovaném státě pod tlakem rychle se rozvíjejících hospodářských poměrů živým materiálem, který byl použit k vybudování uspořádaného a systematického francouzského práva, v Itálii a v jiných zemích, kde rozklad feudální ekonomické struktury probíhal ještě pomaleji, vystačila právní praxe ještě delší dobu s římským právem zpracovaným postglosátory a s jejich vědeckou metodou. Humanismus zůstal tam v právním životě 16 století pouze povrchovým zjevem a teprve v 17. století v době, kdy feudální zbožní výroba počala přecházet k svým kapitalistickým formám, nabyl v teoretickém vedení právní nauky většího významu.

Čechy patří nepochybně do této skupiny a právě v pražské právní literatuře období po třicetileté válce má humanistická právní škola postavení dominantní (hlavně prostřednictvím Zasiovým), dokud neprorazila jako teoretická základna právní vědy přirozenoprávní nauka. Přesto byla i pražská universita dotčena právníckým humanismem již v 16. století, třebaže se nestala z důvodů, jež tu není možno podrobněji rozebírat, jeho střediskem v té míře, jako některé university německé. Vlivy humanistického světového názoru jsou patrné v našem právníctví vlastně již u Všehrda, a přehodnocení v nazírání na poměr domácího a římského práva ve prospěch tohoto, jež je patrné od druhé třetiny 16. století kolem Brikcího z Licka, mělo svůj podíl i na několika pokusech o obnovení výuky práva na pražské universitě, k nimž v 16. století došlo. Pokud byl jejich iniciátorem Jan Kocín z Kocínětu, šlo přímo i o prosazení hlavních zásad humanistické právní školy, v jejichž intencích se právní výuka pohybovala také po r. 1611, kdy pod Matyášem ze Sudětu k obnovení právnických přednášek na pražské universitě skutečně se přikročilo.

Hutná a podnětná práce Maffeiho poskytuje výborné východisko k hlubšímu studiu působení humanistické právní školy také v našich zemích, zůstávají nadto cenným přínosem k dějinám studií i vzdělanosti na evropském kontinentu.

Jiří Klabouch

DIE UNIVERSITÄTS - SELBSTVERWALTUNG

Alexandr Kluge: Frankfurt/M. 1958, str. 264.

Kniha, ve které podává západoněmecký autor přehled dějin a současné právní formy universitní samosprávy v Německu, je v podstatě prací právně historickou. V žádném případě nemůže být práce považována za vhodný pramen studia současné právní úpravy samosprávy na německých universitách. Autoru šlo „o to sledovat

právo universitní v jeho vývoji od historických výchozích bodů až k moderním reformním začátkům“ (úvod). I tam, kde Kluge hovoří o současné úpravě postavení universit a jejich samosprávy, činí tak s historickým pohledem, při čemž vyzvedává vývoj po r. 1945 v západním Německu „jako model demokratické kulturní politiky“ a staví jej „proti tradičnímu státnímu universitnímu režimu“. Stručný obsah knihy je následující:

Autor se snaží v první kapitole (str. 1–20) odhalit kořeny akademických ústav prvních německých universit. Zabývá se v této souvislosti zejména hlavními faktory, které vedly v 13.–14. století k vytvoření organizace pařížské university, která byla převzata i v Německu.

Druhá kapitola (str. 20–52) zahrnuje výklad o přenesení organizace scholastické university do Německa a o vývoji její akademické ústavy až do založení university v Halle (r. 1694). Popisován je zejména vznik a vývoj fakult, rektorského úřadu, kolektivních orgánů universit, licencí, ustanovení učitelů atd. Nejsou bez zajímavosti oddíly týkající se práva dozoru nad universitami ve 14.–17. století, a to jednak ze strany zeměpána, jednak ze strany měst, v kterých se university nacházely. Původ širokých zakladatelských práv vidí autor mj. v okolnosti, že na universitách neexistoval „korporativní instancní vztah“ (Korporativer Instanzenzug, str. 32).

V další kapitole (str. 53–73) se autor zabývá reorganisační universití hlavně v 18. století a tzv. „universitní kameralistikou“. Zde je zdůrazněna zejména otázka vzniku instituce „svobodných docentů“ (soukromých docentů) a extraordinářů k zajištění pedagogického procesu a vytvoření úřadu kancléře nebo direktora, kteří zajišťovali státní dozor.

Ve čtvrté kapitole (str. 74–100) jsou popisovány „moderní dějiny universit“ a vývoj akademických ústavů od konce 18. století až do nástupu fašismu. Vykládány jsou zde mj. reformní snahy z konce 18. století a začátku 19. století, spojené s jmény W. v. Humboldta, Schleiermachersa, Savignyho atd., nové návrhy reforem z revolučních let 1848 až po vysokoškolskou reformu ve Výmarské republice v dvacátých letech našeho století.

Poslední kapitola první části knihy (str. 101–114) je věnována vysokoškolským reformám po r. 1945 v západním Německu, k jejichž uskutečnění došlo zejména v letech 1953–1955.

Druhá část knihy je věnována „moderní akademické správě“ (str. 115–208). Ve čtyřech kapitolách jsou vysvětleny: historický vývoj a dnešní postavení fakult, jejich děkanů, akademických senátů a rektorů a v poslední kapitole je pojednáno o promocích, habilitacích a ustanovování profesorů.

K práci jsou připojeny jako třetí část knihy 4 exkursy (str. 209–258) na thema: 1. samovolné rozpuštění (Selbstauflösung) universit ve středověku a význam novodobého odstoupení od akademických úřadů, jako forma protestu; 2. o úloze observance v akademické správě; 3. k otázce, zda může ministr ještě dnes vydat universitní statut, a 4. k problémům akademické samosprávy a státního dozoru.

Není účelem této recenze (a není to ostatně také v možnostech autora) podat vyčerpávající kritiku všech rozmanitých názorů, které se objevují v Klugeho práci, nebo se zabývat důkladným rozбором všech odborných otázek, týkajících se historického

vývoje nebo současného stavu universitní samosprávy v Německu. Chtěl bych zde pouze na základě několika příkladů ukázat, jakou „vědeckou“ metodou autor pracoval.

Kluge sám chce vzbudit dojem, že jeho práce je objektivní a ryze vědecká, pracuje s velkým množstvím literatury, cituje původní prameny a má rozsáhlý a důkladný poznámkový aparát. Na první pohled by se tedy zdálo, že autor je subjektivně poctivý objektivní idealista. Po podrobném čtení knihy vychází však jasně najevo, že autor pracoval zcela v rámci metod, které jsou používány v dnešní revanšistické západoněmecké literatuře. Desorientuje čtenáře nejen tím, že zamlčuje historické skutečnosti, nýbrž přímo falšuje (např. v II. kapitole) dějiny českého státu a University Karlovy.

Tak např. na str. 20–21 se dočítáme, že: „Po smrti Karla IV. můžeme (v Německu-KL) zjistit jen směs lokálních mocí, z kterých se vykristalisují Rakousko, Čechy, Falc, Sasko a několik městských svazů. Jmenovaná teritoria nejsou v té době ještě státy a můžeme říci, že vznik státu začíná teprve zde.“ Autor tedy považuje Čechy nejen za součást Německa, - což ostatně činí i na jiných místech (např. na str. 23, 210 atd.), - a klade je do stejné úrovně jako nepevné německé městské svazy, ale tvrdí dokonce, že teprve koncem 14. století u nás dochází k vzniku státu. Své tvrzení dokládá pochybným Heimpelovým příspěvkem v nacistickém propagačním „Handbuch für Deutsche Geschichte“, vyšlém v Postupimi r. 1941.

Ve výkladu o vzniku University Karlovy vydává ji za „jedinou německou universitu 14. století“ (str. 22). Nechceme jistě autorovi vyčítat, že nepracoval s českou literaturou, avšak pouhé nahlédnutí do latinské zakládací listiny pražské university by ho bylo jistě poučilo o opaku. Přímé nehoráznosti a otevřené propagace revanšismu a „Drang nach Osten“ se však Kluge dopouští na str. 23 v pozn. č. 10 tvrzením (a zde se znovu odvolává již na zmíněného Heimpela, tentokrát na jeho řeč na frankfurtských universitních oslavách v r. 1955), že při založení pražské university „vystupuje zvláště charakteristicky pohyb ze západu na východ. Západní vzdělání a východní koloniální moc tvoří zde šťastnou, ale pomějící konstelaci.“

V knize není ani zmínky o Dekretu kutnohorském a odchod Němců je připisován „prvnímu českému národnímu hnutí“ (str. 24). O tři strany dále je pak suše konstatováno, že když byl vztah mezi národnostmi (nationes) „zvenčí porušen, došlo k rozkolu a k odchodu německých učitelů“. Úplně je tedy zamlčován význam Dekretu kutnohorského jako právního aktu, který spočíval v uplatnění státní svrchovanosti a v posílení vnitřní autority a suverenity českého feudálního státu.

Stejným způsobem zkrsluje Kluge i německé dějiny tam, kde to může sloužit propagování jeho reakčních názorů. Tak např. vyzdvihuje nesprávně zásluhy jednotlivých monarchů o rozvoj universit a jejich život. Karlovarská usnesení z r. 1819, která udusila censurou a dozorem nad universitami (tzv. pronásledování demagogů) jakýkoliv rozvoj zejména společenských věd a politického života na universitách vůbec, se prý „nikdy neprojevila ve své plné tvrdosti“, protože „u rozhodujících mužů byly liberální myšlenky vnitřně ještě silné“ (str. 83). Přímou zarážejícím způsobem jsou bagatelisovány pokrokové snahy o reformy universitní správy v letech 1848–1849. Neuskutečnění reformy v Prusku je odůvodněno odchodem ministra v. Ladenberga z jeho úřadu koncem r. 1850 (str. 92) atd.

Ze skutečnosti, že v knize je věnován universitní samosprávě v období Hitlerovy diktatury pouze jeden odstavec, vyplývá jasně autorova snaha dokázat bezvýznamnost fašistického vlivu na universitu, přikrýt celé toto období a příčiny jeho vzniku rouškou zapomnění, anebo vydávat celou věc pouze za otázku názorového boje. Vyplývá to ostatně zřetelně z autorovy díkce: „Universita usměrněna podle světového názoru, který se snažil vytvořit národní socialismus, liší se ve svém vědeckém ideálu a organizační formě úplně od tradiční, klasickým idealismem a novohumanismem raného 19. století uspořádané university“ (str. 100). Tam, kde fašistické zločiny nebylo možno zamlčet, je tomu tak např. v otázce uzavření frankfurtské university v r. 1934, argumentuje autor tak, jako by k tomu mělo dojít z fiskálních důvodů, plánovaných již od r. 1923. K celé otázce dodává: „Fiskálně a z hlediska světového názoru mluvilo vše pro toto řešení (rozpuštění frankfurtské university - KL) a národní socialisté nebyli všeobecně při takových akcích váhaví“ (str. 212). Svě tvrzení dokládá tentokrát mj. telegramem nacistického župního vedoucího Sprengera z 8. II. 1934.

Autor se však také nepoučil ze světového vývoje po r. 1945. Nepochopil, že existence Německé demokratické republiky se stala světodějnou skutečností, která nemůže být ani ignorována, ani přehlížena. Přes veškeré předstírání vědecké objektivnosti opomenul autor, zcela v rámci revanšistické západoněmecké historiografie, objektivní zákonitost historického vývoje tím, že Německou demokratickou republiku označuje jako „střední Německo“ (str. 103). Rozmach vysokých škol v NDR od r. 1949 nehodnotí ani slovem a o universitních statutech z r. 1953 konstatuje pouze, že „odvedly středoněmecké university daleko od tradic, z kterých vycházejí university ve spolkové republice“ (str. 103).

Kapitoly a oddíly o současné universitní samosprávě jsou obhajobou dnešní vysokoškolské politiky bonnského státu, který je si prý vědom svých „kulturně politických úkolů“ a chrání university proti každému „vědě cizímu zásahu“. Ukázkou, jakým způsobem se na „v rozsáhlé míře nezávislých“ (str. 114) západoněmeckých universitách „vědecky“ pracuje, je právě kniha Alexandra Klugeho.

Karel Litsch

ANGLICKÉ PRÁCE K DĚJINÁM UNIVERSITNÍCH KNIHOVEN

Knihovnická a archivní škola při Londýnské universitě uspořádala v letech 1952 a 1954 dva kursy přednášek o anglických knihovnách ve středověku a za renesance. V roce 1958 byly konečně tyto přednášky - doplněny o některá další pojednání a poznámkový aparát - za redakce Fr. Wormalda a C. E. Wrighta vydány pod názvem *The English Library before 1700* (University of London 1958, str. XI, 273 a 22 fotografických příloh) tiskem. Z jedenácti otiskovaných statí zaujmou badatele o dějinách universit především tyto tři rozpravy: *C. H. Talbot: The Universities and the Mediaeval Library* (str. 66—84), *J. C. T. Oates: The Libraries of Cambridge 1570—1700* (str. 213—235) a *J. N. L. Myres: Oxford Libraries in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (str. 236—256), i když i další stati se dotýkají velmi často poměrů na obou nejdůležitějších anglických universitách: Oxfordu a Cambridgi. Z nich je možno se aspoň jménem zmínit o práci *R. Weisse: The Private Collector and the Revival of Greek*

Learning (str. 112—135) a *C. E. Wrighta: The Disposal of the Libraries in the Sixteenth Century* (str. 148—175).

Práce Talbotova shrnuje především vědomosti o vztahu universit k instituci stacionárních a jejich produktům, i když se dotýká i jiných otázek, např. obsahu těchto knihoven. Oates sleduje růst knihoven v Cambridgi v naznačeném období a podává charakteristiky osob, které se o něj nejvíce zasloužily. Nás může nejspíše zajímat, že v r. 1424 měla cambridgeská knihovna jen 122 svazků. Tento počet stoupl za 50 let na 330, aby po dalších stu letech klesl - po přechodném vzrůstu v první polovině 16. století - na pouhých 175 svazků. Myres věnuje konečně pozornost vnějším proměnám zařízení oxfordských knihoven v 17. a 18. století.

Ivan Hlaváček

LITERATURA K DĚJINÁM UNIVERSITY KARLOVY ZA LÉTA 1949—1959

Po řadě prací, které byly věnovány universitním dějinám v souvislosti s šestistiletým výročím r. 1948 (soubornou zprávou *M. Haasové-Jelínkové* o nich otiskl ČCH XLVIII až XLIXI, 1947—1948, str. 469—477), přineslo následující desetiletí četné nové studie týkající se závažných otázek i dílčích problémů, předních postav i universitních památek. Třeba však upozornit, že literatura v tomto ročníku uváděná si ještě nečiní a ani dost dobře nemůže činit nárok na úplnost.

Nevrátila-li se již žádná domácí studie k otázkám založení Karlova učení, byl vznik university dotčen v práci *Herberta Grundmanna: Vom Ursprung der Universität im Mittelalter* (Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-Hist. Klasse, Bd. 103, Heft 2, Berlin, 1957, str. 66), aniž však bylo přineseno cokoli nového. Autor pohříchu vychází vstříc západoněmecké revanšistické literatuře dávno vyvráceným tvrzením, že Universita Karlova byla ústavem říšským. Prvního období existence generálního učení pražského všimají si i dvě z prací otisknutých ve sborníku vydaném německými historiky u příležitosti třístého výročí vzniku university „Karlo-Ferdinandovy“ v r. 1654 (Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer, Band II, Studien zur Geschichte der Karls-Universität zu Prag, Freilassing-Salzburg 1954, str. 131). *Josef Hemmerle* tu otiskl (str. 81—131) svou disertaci (vzniklou za války v Praze) „*Nikolaus von Laun. Ein Betrag zur Geschichte der Prager Universität und des Augustinerordens in Böhmen*“ věnovanou činnosti tohoto theologa, jenž patřil k prvním mistrům přednášejícím na universitě. Příspěvek *Antona Blaschky: Vom Sinn der Prager hohen Schule nach Wort und Bild ihrer Gründungsurkunden* (str. 39—80) se prvotního údobí dějin university týká potud, že autor v něm podává, navazuje tak na své starší práce, rozbor nejdůležitějších listinných památek universitních. „Jubilejní“ publikaci tak, kromě článku Josefa Bergla dotčeného níže, doplňuje ještě úvod z pera *Rudolfa Schreibra* (str. 9—14) který podává nejstručnější přehled vývoje pražské university a jenž se nijak netají s nenávisť vůči lidově demokratickému Československu. Více pozornosti soustředil na sebe Dekret kutnohorský, jehož 550. výročí bylo universitou i celou veřejností slavnostně vzpomenuo r. 1959. Vedle krátkého článku *F. M. Bartoše: Kdo vymohl Čechům Dekret kutnohorský?* (JSH, roč. XVIII,

1949, str. 67—70) přineslo výročí nové pohledy na události r. 1409, jak se uplatnily na vědecké konferenci uspořádané Universitou Karlovou v lednu r. 1959. Byly zde předneseny referáty univ. prof. dr. Václavem Vaněčkem, doc. dr. Zdenkem Fialou a doc. dr. Antonínem Škarkou, které byly spolu s diskusí publikovány ve sborníku *Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, 1959 - podrobnější recenzi viz v tomto čísle). Historii Dekretu se zabývá i článek německého historika *Ferd. Seibta: Johannes Hus und der Abzug der deutschen Studenten aus Prag* (Archiv für Kulturgeschichte, Bd. XXXIX, Heft 1, str. 63—80), který ukazuje změny na universitě r. 1409 jako dílo vývojové logiky a odmítá výklad, jako by Dekret byl dílem výhradně Husovým. Sociální složení studentů pražské university podrobila zkoumání *G. I. Lipatnikova* v článku *K voprosu o socialnom sostave studěntov Pražského universitěta v konce XIV. — načale XV. v.* (Učenyje zapisky Instituta slavjanoveděnja XV, str. 315—327).

K dějinám University Karlovy v době Husově a husitské se pojí řada dalších prací. Je to řada článků *F. M. Bartoše: Husův učitel Dr Jan Štěkna a kaple Betlémská* (VČA, roč. XLVIII, 1949, str. 9—13), *Národohospodářská diskuse na Karlově universitě v době Husově* (JSH, roč. XXI, 1952, str. 113—114), *Příspěvky k dějinám Karlovy university v době Husově a husitské* (Kolem Dekretu kutnohorského. - Dva Husovi žáci - lékaři. - Nad největším dílem Husovým. - Kostnický proces M. Jeronýma Pražského. - Německý bohoslovec husitský na Karlově universitě) (Sborník historický, roč. IV, 1956, str. 33—77) a *Hus jako student a profesor Karlovy university* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, str. 9—26). Bartošovy články přinášejí četné nové drobnosti a více nebo méně přijatelné hypotézy. - Nedávné výročí úmrtí M. Petra Payna přineslo několik příspěvků k činnosti tohoto muže, patřícího mezi přední mistry university. Prof. *R. R. Beets* z Londýnské university vylíčil Englišovo působení před jeho příchodem do Čech v článku *Petr Payne v Anglii*, jeho činnost v Čechách ukázal *F. M. Bartoš* ve stati *M. Petr Engliš v zápase husitské revoluce*. Vztahy Englišovy k Polsku načrtla *E. Maleczyńska* v rozpravě *Piotr Payne a Polska a konečně J. Polišenský* v článku *Současný stav a problémy bádání o životě a díle P. Payna* řeší problém osobnosti Englišovy z širších hledisek sociálních a ekonomických. Všechny tyto články vyšly ve *Sborníku přednášek věnovaných životu a dílu anglického husity Petra Payna - Engliše. 1456—1956* vydaném Universitou Karlovou za redakce J. Polišenského (Universitas Carolina 1957, Historica 1). *F. M. Bartoš* se rovněž pokusil o celkový obraz Paynova života v samostatné publikaci *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce* (Praha 1956), když už o několik let dříve pořídil edici jeho projevů na koncilu basilejském pod názvem *P. Payne pro Bohemis* (Praha 1949). - Poměrně nedávno učiněný objev Husova quodlibetu z r. 1411 (ed. *B. Ryba*, 1948) znamenal největší přínos poslední doby pro husovské bádání i pro dějiny universitní, vytvořiv předpoklady pro další zkoumání universitních disputací. Úspěšným badatelem na tomto poli se stal *Jiří Kejř* v řadě studií: *Quodlibetní questie kodexu UK X E 24* (LF, roč. 1955, str. 216—221, roč. 1956, str. 63—70, 228—233), *Quodlibet M. Prokopa z Kladrub z r. 1417* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 27—48), *Právnícké otázky Husova Quodlibetu* (Právně historické studie, roč. V, 1959, str. 33—47), *Z disputací na pražské*

universitě v době Husově a husitské (Sborník historický, roč. VII, 1960, str. 47—78), k nimž se ještě vrátíme podrobnější recensí. Dějin universitních se dotýká rovněž studie *Jiřího Kejře: M. Jan Hus o právnictví* (Právně historické studie, roč. I, 1955, str. 83—100) a *Dvě studie o husitském právnictví* (Praha 1954), jakož i článek *Jar. Kadlece Collectura M. Prokopa z Plzně* (LF, roč. LXXX, 1957, str. 237—245).

Daleko chudší je zeň o universitním životě pražském pro zbytek 15., 16. a 17. století. Badatelé o českém humanismu rozmnožili naše znalosti o životě a působení některých universitních mistrů z tohoto období. Tak *J. Hejnic* přispěl k poznání osobnosti Jana Šentygara v rozpravě *Dva humanisté v roce 1547* (Praha 1957) a díla M. Troila Hagiochorana článkem *Dva neznámé tisky M. M. Troila Hagiochorana* (LF, 1958, str. 227—232), *J. Martínek* pak otiskl stať *Dvě díla M. Matouše Collina* (LF, 1959, str. 111—120). K poznání významu Jesseniövu přispěl *Z. Horský* článkem *Kosmologické názory Jana Jessenia* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky II, 1955, str. 126—147). *Miroslav Truc* napsal o *Národnostním charakteru pražské jesuitské akademie* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 49—68) a k problému jesuitského učiliště se vrátil ještě v článku *Jižní Čechy a pražská jesuitská akademie* (JSH XXVII, 1958, str. 73—80). Známý badatel o dějinách přírodních věd *Quido Vetter* vylíčil stručně vývoj matematiky v článku *Dějiny matematických věd v českých zemích od založení university do r. 1820* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky IV, 1958, str. 80—95). K poznání období po r. 1654 přispěl *Karel Kučera* ve studii *K akademickým volbám na pražské universitě v 17. a 18. století* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 69—85). Jednou z nejvýraznějších postav pobělohorské university se obíral *B. Baumann* v rozpravě *Filosofické názory Jana Marka Marci* (Praha 1957) a krátce po něm snesl přesvědčivé důkazy o jeho českém původu *J. Křivka* v krátké stati *Národnost Jana Marka z Marci* (ČSPS, roč. LXVI, 1958, str. 45—48). Dílčím problémem díla tohoto učence se zabýval *J. Marek* ve stati *Některé názory Jana Marka Marci v knize „Thaumantias Liber de arcu collesti* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky V, 1960, str. 210—224). Závažné nové poznatky o ideovém kvasu na universitě v 18. století přináší *Jiří Klabouch: Osvícenské právní nauky v českých zemích* (Praha 1958) a *K počátkům protischolastických proudů na pražské universitě v 18. století* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 87 až 100). Pro boj o moderní přírodní vědu v 18. století na universitě bylo důležité působení několika vynikajících profesorů, jimž byly věnovány monografie. Tak *Zd. Frankenberger* pojednal o životě a díle vynikajícího českého botanika pod názvem *Jan Křtitel Boháč. Život a dílo* (VKČSN, tř. mat. přír. 1951, č. XII), *VI. Kruta* o díle slavného fyziologa *Med. Dr. Jiří Procházka (1749—1820)*, *Život, dílo, doba* (Praha 1956). Obsáhlým příspěvkem k dějinám matematiky přispěl *Z. Nový: Matematika v Čechách v 2. polovině 18. století* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky V, 1960, str. 9—108), užším problémem se obíral *M. Fuka* v článku *Materiály k dílu Stanislava Vydry, českého matematika z konce 18. století* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky III, 1957, str. 179—185). Dějin historických disciplín se týká článek *Aleny Petráňové Z korespondence Fr. Steinského, prvního profesora pomocných věd historických na Karlově universitě* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 101—112) a *Josefa Polišenského Historie a universita*

v předběžnové době a revolučním roce 1848 (tamtéž, str. 113—130). Pokus univerzitních historiografů o založení periodika věnovaného alespoň částečně i dějinám university zachytil v krátké stati s názvem *Návrh na vydávání Almanachu pražské university z r. 1822 M. Truc* (Zápisky katedry čsl. dějin a archivního studia II, 1957, str. 83—89).

Popelkou byly dějiny University Karlovy od r. 1848 po současnost, neboť většinou toliko provázejí úvahy o vývoji jednotlivých vědních oborů nebo životopisy vynikajících vědců - univerzitních profesorů. Počátky stolice slovanského práva osvětil *Jerzy Pogonowski* v článku *Oswald Balzer a katedra praw slowiańskich w Pradze* (Česko-polský sborník vědeckých prací I, Praha 1955, str. 550—554). *Mirko Očadlík* pak napsal *K počátkům hudební vědy na Karlově universitě* (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica II, 1958, str. 131—148), *Quido Vetter: Šest století matematického a astronomického učení na Karlově universitě* (VKČSN, roč. 1952, č. XIV, Praha 1951), *Jan Kořán: Dvě tradice v našich geologických vědách* (Zdeňku Nejedlému ČSAV - sborník prací k 75. narozeninám, Praha 1953, str. 459—476), *Ferdinand Prantl: Vývoj české botaniky a zoologie v XIX. století* (tamtéž, str. 477—499) a řada dalších článků v tomto sborníku. Z dějin fyziky dlužno zaznamenat krátkou stať *L. Zachoval: Česká fyzika před r. 1918* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky I, 1954, str. 37—47), dále pak článek *J. Širokého A. Seydler, zakladatel moderní české astronomie* (tamtéž, IV, 1958, str. 5—32). Historii chemie věnovali samostatnou publikací *Fr. Petrá a B. Hájek O vývoji české chemie* (Praha 1954). Poměrem českého fyzika B. Braunera k D. J. Mendělejevovi se obíral *B. Hájek* v krátké stati *D. J. Mendělejev - B. Brauner* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky I, 1954, str. 139—145) a některé dopisy ruského učenice Braunerovi byly otištěny v publikaci *Dopisy D. J. Mendělejeva českému chemikovi Bohuslavu Braunerovi* (Praha 1952). Bohatší nežli u ostatních vědních oborů je literatura z historie medicíny. *Jan Vinař* vydal *Obrazy z minulosti českého lékařství* (Praha 1959), *Otakar Matoušek* pak je autorem publikace věnované 19. století *Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy* (Praha 1954). Osobnosti Purkyňové bylo - je to při jeho významu a nedávném jubileu pochopitelné - věnováno nejvíce pozornosti. Publikace *E. Rozsivalové Život a dílo J. E. Purkyně* vyšla v r. 1956, o rok později speciálně zaměřená kniha *J. Beneše Purkyňův odkaz ve vědě a filosofii* a konečně dlužno zaznamenat sborník *Jan Evangelista Purkyně. Soubor příspěvků o jeho životě a práci* (Praha 1955), redigovaný B. Němcem a O. Matouškem, jenž v posledních letech podstatně přispěl k rozvoji purkyňovského bádání, jak ostatně ukazuje i bibliografie ve sborníku otištěná. Zachytil všechny články vízící se k osobě Purkyňově a mnohdy i příliš speciální není na tomto místě možno a snad postačí upozornění na publikace nejrozsáhlejší. *O. Matoušek* je i autorem stati *Josef Ryba a začátky české oftalmologie* otištěné ve sborníčku *Zakladatelé české oftalmologie* (Praha 1957), do něhož *E. Dienstbier* napsal článek *Josef Schöbl, jeho lidský a pracovní profil a J. Kurz*, jenž práci redigoval, *Jan Deyl, jeho život a dílo*. Konečně možno upozornit na práci *M. Rýdla: Prof. MUDr. Vladislav Růžička, mechanický materialista v biologii* (Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky IV, 1958, str. 33—79).

Výše zmíněný sborník - Zdeňku Nejedlému ČSAV - přinesl také zhodnocení významu vědeckého a učitelského díla Zdeňka Nejedlého, jehož vztahu k universitě bylo vzpomenuo zvláštní obrazovou publikací *Zdeňk Nejedlý a Universita Karlova*. Sou-

pis díla tohoto univerzitního profesora prací *S. Jonášové Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého* byl vydán v r. 1959. Osobnosti filosofa a psychologa *Františka Krejčího* bylo vzpomenuo zvláštním číslem časopisu Čsl. psychologie (roč. 1958/3).

Dějiny university se dotkl i *V. Vojtíšek* v článku *Z našich styků s ruskou vědou*, v jehož stati jsou citovány i jiné práce (hlavně z oblasti lékařské) týkající se tohoto tematu. Nejnověji se touto problematikou zabýval *Ž. Uherek: Karlova universita ve spolupráci se sovětskou vědou* (Acta Universitatis Carolinae 1959, Philosophica et Historica I. Příspěvky k dějinám mezinárodního dělnického hnutí, str. 105—134), o jehož práci je podrobněji pojednáno výše.

Značné pozornosti se těšily otázky archivu a univerzitních památek vůbec. Akademik *Václav Vojtíšek* pojednal *O archivu University Karlovy a jeho ztrátách* (Archivní časopis, roč. 1951, str. 86—98), *O insigniích University Karlovy* (Tvar, roč. 1953, str. 6—11) a *O starých pečetiích University Karlovy* (Sborník historický, roč. III, 1955, str. 89—110). K téže otázce se vrátil ještě *Miroslav Truc* v krátké zprávě *Dvě neznámá pečetiidla pražské university z doby pobělohorské* (Zápisky katedry čsl. dějin a archivního studia, roč. 1956, č. 3, str. 27—29), který podrobně pojednal i *O stavu a úkolech archivu University Karlovy* (Sborník archivních prací, roč. VI, č. 1, Praha 1956, str. 239—265), když se předtím objevil článek o univerzitním archivu v západoněmecké literatuře od *Josefa Bergela Die Hauptquellen zur Geschichte der Prager Karls-Universität* (Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer, Jhg. 1954, str. 17—32). Správy univerzitní se týká práce *Karla Beránka Kancelář university pražské na zlomu XVI. a XVII. věku* (Sborník archivních prací, roč. IX, č. 2, Praha 1959, str. 220—239).

Konečně možno s potěšením zaznamenat i významný podnik ediční - vydání Husových projevů na Universitě Karlově *Anežkou Schmidovou Joh. Hus - positiones, recommendationes, sermones* (Praha 1958).

F. K.

PRÁCE K DĚJINÁM ZAHRANIČNÍCH UNIVERSIT

Nedávná léta přinesla rovněž několik důležitých příspěvků k mezinárodní univerzitní historiografii, jež byly vesměs vyvolány četnými v výročí evropských universit.

Dvousté jubileum svého učiliště v r. 1955 (k němuž i naše universita přispěla sborníkem stati) doprovodila moskevská universita dvěma svazky reprerentačního díla dějinného - *Istoria Moskovskogo Universitěta*, I.—II., Moskva 1955, str. 561 + 455. První díl, zpracovaný autorským kolektivem univerzitních pracovníků za vedení *M. N. Tichomirova*, zachycuje vývoj univerzitních vědních disciplín do Říjnové revoluce, zatímco druhý hodnotí úspěchy posledních 37 let prvé university sovětského státu. Z péra *A. S. Butjagina* a *J. A. Saltanova* vyšla o něco později hodnotná příručka dějin sovětských univerzitních institucí, v níž autoři pojednali i o současném stavu sovětských vysokých učení (*Universitětskoje obrazovanie v SSSR*, Moskva 1957, str. 293). V přehledné formě se tak cizímu čtenáři dostane poučení o vývoji všech sovětských universit, jejichž dějiny buď nevyšly, nebo nejsou dostupné. Důstojnému zhodnocení významu vědeckého střediska Ukrajiny se podjal pracovní kolektiv historiků

university Kijevské. Za redakce O. Z. Žmudského připravili podrobné dějiny svého ústavu - (Istorija Kiovskogo universitetu - Kiev, 1959).

Polské university oslavily před časem 140. výročí založení učení varšavského. Z publikací, které při této příležitosti jubilující universita vydala, sluší jmenovat edici - *Księga protokółow rady ogólnej Uniwersytetu Warszawskiego 1817—1819*, Warszawa 1958, str. 285. Edice nejstarších protokolů vrcholného orgánu akademického byla vydána prof. R. Gerberem jako první díl pramenné sbírky *Fontes historiam universitatis Varsoviensis illustrantes*. Zároveň sledovaly minulost varšavské university některé příspěvky drobnější, z nichž uvedme stať *Stefana Kieniewiczze: Z dziejow Uniwersytetu Warszawskiego* v publikaci *Uniwersytet Warszawski* (5—22), příspěvek téhož autora: *Z postępowych tradycji Uniwersytetu Warszawskiego* v universitní ročence (*Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego I*, Warszawa 1958, str. 97—113) i článek *Rafaela Gerbera: U początkow Uniwersytetu Warszawskiego* (tamtéž, str. 115—127).

Starý zvyk oslavit universitní jubilea historickými pracemi došel uplatnění zvláště v Německé demokratické republice. Dokladem toho jsou obsáhlé dějiny university jenské zpracované kolektivem historiků učiliště Schillerova za redakce prof. *Maxe Steinmetze* (*Geschichte der Universität Jena*, Festgabe zum vierhundertjährigen Universitätsjubiläum, S. Fischer, 1958, str. 765). Před celkovým zpracováním universitních dějin však většinou dávají němečtí badatelé přednost obsáhlým sborníkům, do nichž zpravidla zařadí příspěvky k dílčím otázkám universitního vývoje. První úspěšný pokus tohoto druhu se pojí k 450. výročí roku 1502 založené university ve Wittenberku, jež byla r. 1817 přenesena a sloučena s mladším učením v Halle. Sborník *450 Jahre Martin Luther Universität Halle - Wittenberg*, Halle 1952, rozdělil redaktor prof. *L. Stern* chronologicky do tří dílů; svazek první je věnován minulosti university wittenberské až do unie r. 1817, druhý přináší příspěvky k historii roku 1694 zřízené university v Halle, významnému působišti juristy Thomasia, a pokračuje v líčení osudů spojených universit do r. 1945. Třetí je věnován poválečnému rozvoji university. K uvedenému dílu se záhy přidružil sborník university v Greifswaldu - *Festschrift zur 500 Jahrfeier der Universität Greifswald* (I—II, Greifswald 1956, S. 302 + + 586) a loňského roku vydala k 550. výročí svého založení obsáhlý sborník universita Karla Marxe v Lipsku - *Karl Marx Universität Leipzig 1409—1959, Beiträge zur Universitätsgeschichte*, Leipzig 1959, str. 584 + 624. Z množství příspěvků dvousvazkového díla, na jehož redakci se podílel zvláště prof. *E. Engelberg*, nás zaujme mimo jiné článek prof. *R. Fischera - Slawische Wissenschaft in Deutschland. Mathias Murkos, Leipziger Berufung* (II, str. 49—57). Soudobému rozvoji vědeckých oborů lipské university je věnován zvláštní spis - *Festschrift zur 550 Jahrfeier*, Leipzig, 1959, str. 220.

Na Západě připravil k jubileu university ženevské profesor její filosofické fakulty *Paul F. Geisendorfv* esseyistické formě nové dějiny (*L'Université de Genève, 1559—1959, Quatre siècles d'histoire*, Genève 1959, 300). Jako dodatek starších dějin *Burgeaudových* (*L'Histoire de L'Université de Genève, 1934*) vyšel zároveň přehled vývoje disciplíny ústavů university za léta 1914—1956 s životopisy četných profesorů (*Histoire l'Université de Genève, Annexes historique des Facultés et des Instituts, 1914—1956*, Genève 1959, str. 339).

Konečně budíž uveden sborník starobylé university boloňské - *Studi e memorie per*

la storia dell'Università di Bologna, Bologna 1956, str. 642, i přehled německé literatury k universitním dějinám, vydané po druhé světové válce *L. Petryho - Deutsche Forschungen nach dem zweiten Weltkrieg zur Geschichte der Universitäten*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd. 46/II, Wiessbaden 1959, S. 147—203. Je třeba ještě poznamenat, že tento stručný přehled si nečiní nároků na úplnost. K některým z uvedených prací se ostatně vrátíme v příštím svazku našeho sborníku.

k. k.

OBSAH

<i>F. Kavka</i> : Hlavní úkoly současného bádání o dějinách University Karlovy . . .	3
<i>J. Kejř</i> : Struktura a průběh disputace de quolibet na pražské universitě . . .	17
<i>F. Šmahel</i> : Počátky humanismu na pražské universitě v době poděbradské. . .	55
<i>M. Truc</i> : K dějinám archivu pražské university v polovině 18. století . . .	91
<i>J. Haubelt</i> : Z bojů o moderní přírodovědecké snahy na pražské universitě na sklonku 18. století . . .	127
<i>K. Kučera</i> : Příspěvek k rektorskému roku Jana Theobalda Helda. . .	171
<i>J. Turek - B. Večerek</i> : Pohled do historie lékařské chemie na Universitě Karlově v Praze . . .	191
<i>K. Kučera - M. Truc</i> : Poznámky k fašisaci německé university pražské. . .	203
<i>Literatura</i> (zprávy a recenze) . . .	229

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Кавка Ф.</i> : Основные задачи современного изучения истории Карлова университета . . .	3
<i>Кейрж Й.</i> : Структура и течение диспута de quodlibet в пражском университете . . .	17
<i>Шмагел Ф.</i> : Начало гуманизма в пражском университете в подěbradskou эпоху . . .	55
<i>Труц М.</i> : К истории архива пражского университета в половине 18-го столетия . . .	91
<i>Гаубелт Й.</i> : Ян Батист Йосиф Цаушнер и теория окисления Лавуазье . . .	127
<i>Кучера К.</i> : Сообщение к ректорскому году Яна Теобальда Гельда . . .	171
<i>Турек Й. - Вечерек Б.</i> : Очерк истории медицинской химии в Карловом университете в Праге . . .	191
<i>Кучера К. - Труц М.</i> : Заметка к фашизации немецкого университета в Праге . . .	203
<i>Библиография</i> . . .	229

INHALT

<i>Kavka F.</i> : Die Hauptaufgabe der modernen Forschung über die Geschichte der Karlsuniversität . . .	3
<i>Kejř J.</i> : Die Struktur und der Verlauf der Disputation de quolibet an der Prager Universität . . .	17
<i>Šmahel F.</i> : Die Anfänge des Humanismus an der Prager Universität zur Zeit Georgs von Poděbrad . . .	55
<i>Truc M.</i> : Zur Geschichte des Archivs der Prager Universität um die Mitte des 18. Jahrhunderts . . .	91
<i>Haubelt J.</i> : Der Standpunkt Johan Baptist Josef Zauschner's zu Lavoisier's Oxydationstheorie . . .	127
<i>Kučera K.</i> : Beitrag zur Geschichte des Rektorats von Jan Theobald Held . . .	171
<i>Turek J. - Večerek B.</i> : Ein Blick in die Geschichte der medizinischen Chemie an der Karlsuniversität . . .	191
<i>Kučera K. - Truc M.</i> : Beitrag zur Geschichte der Faschisierung der Prager deutschen Universität . . .	203
<i>Bibliographie</i> . . .	229

CONTENTS - SOMMAIRE

<i>Kavka F.</i> : The main tasks of contemporary research on the history of the Caroline University. . .	3
<i>Kejř J.</i> : Structure and course of the quodlibet debate at the Prague university . . .	17
<i>Šmahel F.</i> : Beginnings of humanism at the Prague university at the time of Poděbrady . . .	55
<i>Truc M.</i> : On the history of the archives of the Prague University in the middle of the 18th century . . .	91
<i>Haubelt J.</i> : Jean Baptiste Joseph Zauschner et la théorie d'oxydation de Lavoisier . . .	127
<i>Kučera K.</i> : Comments on Jan Theobald Held's year of office as rector . . .	171
<i>Turek J. - Večerek B.</i> : A survey of the history of medical chemistry at the Caroline University in Prague . . .	191
<i>Kučera K. - Truc M.</i> : The part played by the German University of Prague in the Nazi conspiracy against the Czechoslovak Republic . . .	203
<i>Bibliography</i> . . .	229

Acta Universitatis Carolinae

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS 1, 2

© Vydala Universita Karlova v Praze 1960
ve Státním pedagogickém nakladatelství, n. p.
Publikace č. 60-28/29

Redigoval prof. dr. F. Kavka, kandidát historických věd

Recensovali: prof. dr. Václav Husa, člen korespondent ČSAV, prof. dr. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV, Robert Kvaček, prom. historik, dr. Eva Rozsivalová

Z nové sazby písmem Baskerville vytiskl Mír, novinářské závody, n. p., provozovna 31
Formát papíru 70×100 cm - AA 18,96, VA 19,43 - D-13*01573 - Tematická skupina
a podskupina 02/58

Náklad 700 výtisků - Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 22,70
63/III-3

Cena vázaného výtisku Kčs 27,-
63/XI-1